
ISSN 2312-6353

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ДРОГОБИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Серія: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ
(МОВОЗНАВСТВО)

№ 17 2022

Дрогобич

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 20653-10473р

*Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет за рішенням вченої ради
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 8 від 23 червня 2022 р.)*

УДК 001(051)
Н 34

Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія:
Філологічні науки (мовознавство) : зб. наук. праць. Дрогобич, 2022. № 17. 162 с.

«Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія:
Філологічні науки (мовознавство)» є фаховим виданням категорії «Б» з філологічних наук (спеціальність 035 –
Філологія) на підставі Наказу МОН України № 886 від 2 липня 2020 року, Додаток 4.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.
com від польської компанії Plagiat.pl.

*Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща).*

Сайт видання: www.ddpu-filolvisnyk.com.ua

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Кушлик О. П., доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Члени редколегії:

Венжинович Н. Ф., доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови, Ужгородський національний університет

Демська О. М., доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Котович В. В., кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Максимчук В. В., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури, Національний університет «Острозька академія»

Мацьків П. В., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Федурко М. Ю., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Яремко Я. П., доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Гадомський Олександр, доктор філологічних наук, доктор габілітований гуманітарних наук в галузі мовознавства (Варшавський університет), професор, завідувач кафедри білоруських та українських досліджень, Інститут славістики, Опольський університет (Ополе, Польща)

Krasowska Helena (Красовська Гелена), професор, доктор габілітований, Інститут славістики Польської академії наук (Варшава, Польща)

Kuczyńska-Koschany Katarzyna (Кучинська-Кошани Катажина), професор, доктор габілітований, Університет імені Адама Міцкевича в Познані (Познань, Польща)

Nabytowycz Ihor (Набитович Ігор), професор, доктор габілітований, Університет Марії-Кюрі Склодовської в Любліні (Люблін, Польща)

Nowacki Albert (Новацький Альберт), доктор гуманітарних наук, Інститут літературознавства, Люблінський католицький університет імені Яна Павла II (Люблін, Польща)

Próchniak Paweł (Пручняк Павел), професор, доктор габілітований, Педагогічний університет імені Національної комісії з освіти у Кракові (Краків, Польща)

Kowalow Siergiej (Ковальов Сергій), професор, доктор габілітований, Університет Марії-Кюрі Склодовської в Любліні (Люблін, Польща)

ЗМІСТ

Баранська Л. Б. АНГЕЛОЛОГІЯ РОМАНУ МАРІЇ МАТІОС «БУКОВА ЗЕМЛЯ» (ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ).....	7
Бузько С. А. НОВА РЕДАКЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ.....	13
Вільчинська Т. П., Бачинська Г. В., Вербовецька О. С. ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ПРОЗИ Б. ЛЕПКОГО І Б. ХАРЧУКА.....	17
Вусик Г. Л. ВИРАЖЕННЯ МОВЛЕННСВОЇ АГРЕСІЇ В УКРАЇНСЬКИХ МАСМЕДІА ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	23
Добровольська О. Я. РЕКОНСТРУКТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКОЇ АНТРОПОНІМІЇ У ВИВЧЕННІ АСИМІЛЯЦІЇ ЗАПОЗИЧЕНЬ.....	28
Долинський Є. В. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ГЕНДЕРНО МАРКОВАНИХ ЕЛЕМЕНТІВ В АНГЛОМОВНІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ.....	35
Іванишин Ю. В., Мельник Л. Б. РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ НА УРОЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ МЕТОДОМ ПРОЄКТІВ У СЕРЕДНІЙ ЛАНЦІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ.....	41
Кісь Є. Б. ІНТЕР'ЄКТИВАЦІЯ ІМЕННИКІВ ЯК ВИЯВ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ОМОНІМІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ.....	48
Кулик О. Д. ВАРІАНТНІ ФОРМИ ЗАПОЗИЧЕНИХ ЛЕКСЕМ ЯК ВИЯВ ПУРИСТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	56
Кшановський О. Ч. ТИПОЛОГІЯ ВЖИВАНЬ І СЕМАНТИЧНИХ ПЕРЕХОДІВ ЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ШИРИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ, ПЕРСЬКІЙ ТА АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІЙ МОВАХ.....	64
Levchuk P., Stapor M. E. NAUCZANIE JĘZYKA POLSKIEGO JAKO OBCEGO I ODZIEDZICZONEGO NA UKRAINIE I W NORWEGII. ZARYS PROBLEMATYKI.....	71
Легка Л. І. КОРЕНЕВЕ НАГОЛОШУВАННЯ ДІЄСЛІВ ІЗ СУФІКСАМИ <i>-УВА(-ЮВА-), -А(-Я-), -И-</i> В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ВАСИЛЯ СТУСА.....	78
Луцьова Т. В. РІЗНОВИДИ ДЕСКРИПТИВНОГО І ТЛУМАЧНОГО ЕКФРАЗИСУ В СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ЕСЕ ПРО ВІЗУАЛЬНІ МИСТЕЦТВА: КОГНІТИВНО-СЕМІОТИЧНИЙ ПІДХІД.....	84
Науменко Н. В. ПРОСОДИЧНІ ТА ЕСТЕТИЧНІ ФУНКЦІЇ РИМИ В ПІСЕННІЙ ЛІРИЦІ СТІНГА.....	90
Овсієнко Л. М. ЗМІСТОВА СТРУКТУРА ТЕРМІНА ТА ЇЇ СКЛАДНИКИ.....	97
Панченко О. І. ХИБНІ ДРУЗІ ПЕРЕКЛАДАЧА В ІСТОРІЇ МОВИ ТА СУЧАСНОМУ СТАНІ.....	102
Прокопович Л. С. ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ В РОМАНІ Т. П'ЯНКОВОЇ «ЧУЖІ ГРІХИ».....	107
Сменова Л. В. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЛЕКSIКОГРАФУВАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕРМІНІВ З ДІЄСЛІВНОЮ СЕМАНТИКОЮ.....	112

Стецик М. С. ТРАДИЦІЙНА ПОЕТИЧНА ЛЕКСИКА В МІЛІТАРНОМУ КОНТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ДИСКУРСІВ БОРИСА ГУМЕНЮКА).....	121
Стецик М. С., Мицак І. В. «ПРИЙДУТЬ З УКРАЇНИ ВЕРБИ І ТОПОЛІ» (СТУДІЇ НАД ЛІНГВОСТИЛІСТИКОЮ ФОЛЬКЛОРІЗОВАНИХ ПІСЕННИХ ДИСКУРСІВ).....	127
Чаварга А. П. ЖІНОЧІ ІМЕНА СІЛ ЗНЯЦЬОВО ТА ЧЕРВЕНЬОВО В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ. (НА МАТЕРІАЛІ ЦЕРКОВНИХ КНИГ).....	135
Чаган О. І. НОМІНАЦІЯ ВЕРХНЬОГО ПОКРИТТЯ БУДИНКУ, ЙОГО ЧАСТИН ТА ЕЛЕМЕНТІВ КОНСТРУКЦІЇ В БОЙКІВСЬКИХ ГОВІРКАХ.....	145
Шевчук-Клюжева О. В. МОВНІ ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКИХ ДОШКІЛЬНЯТ.....	155
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	160

CONTENTS

Baranska L. B. ANGELOLOGY IN MARIA MATIOS' NOVEL "BEECH LAND" (LINGUOSTYLISTIC INTERPRETATION).....	7
Buzko S. A. NEW VERSION OF THE UKRAINIAN ORTHOGRAPHY: FROM THEORY TO PRACTICE.....	13
Vilchynska T. P., Bachynska H. V., Verbovetska O. S. LEXICOGRAPHIC PHRASEOLOGICAL DIMENSIONS OF PROSE BY B. LEPKY AND B. KHARCHUK.....	17
Vusyk H. L. EXPRESSIONS OF SPEECH AGGRESSION IN UKRAINIAN MASS MEDIA DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....	23
Dobrovolska O. Ya. RECONSTRUCTIVE POTENTIAL OF MIDDLE ENGLISH ANTHROPNYMY IN THE STUDY OF BORROWING ASSIMILATION.....	28
Dolynskiy Ye. V. TRANSLATION FEATURES OF GENDER MARKED ELEMENTS IN ENGLISH ARTISTIC PROSE.....	35
Ivanyshyn Yu. V., Melnyk L. B. DEVELOPMENT OF COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS AT THE LESSON OF THE UKRAINIAN LANGUAGE BY THE METHOD OF PROJECTS IN SECONDARY SCHOOL.....	41
Kis Ye. B. INTERJECTIVATION OF NOUNS AS A TYPE OF FUNCTIONAL HOMONYMY OF THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE.....	48
Kulyk O. D. VARIATIONAL FORMS OF LOAN LEXEMES AS A MANIFESTATION OF PURISTIC PROCESSES IN MODERN UKRAINIAN.....	56
Kshanovsky O. Ch. USAGE AND SEMANTIC SHIFTS TYPOLOGY OF THE WORDS TO DENOTE WIDTH IN UKRAINIAN, PERSIAN AND AZERBAIJANIAN.....	64
Levchuk P., Stapor M. E. TEACHING POLISH AS A FOREIGN AND HERITAGE LANGUAGE IN UKRAINE AND IN NORWAY.....	71
Lehka L. I. ROOT ACCENTUATION OF VERBS WITH SUFFIXES -YBA- (-ЮБА-), -А- (-Я), -И- IN THE POETIC SPEECH OF VASYL STUS.....	78
Lunyova T. V. TYPES OF DESCRIPTIVE AND INTERPRETATIVE EKPHRASIS IN CONTEMPORARY ENGLISH ESSAYS ON THE VISUAL ARTS: A COGNITIVE AND SEMIOTIC APPROACH.....	84
Naumenko N. V. PROSODIC AND ESTHETIC FUNCTIONS OF RHYMES IN STING'S SONG LYRICS.....	90
Ovsiienko L. M. THE CONTENT STRUCTURE OF A TERM AND ITS COMPONENTS.....	97
Panchenko O. I. FALSE FRIENDS OF TRANSLATOR IN LANGUAGE HISTORY AND CONTEMPORARY STATE.....	102
Prokopovych L. S. PECULIARITIES OF CONVEYING THE EMOTIONAL STATE OF A PERSON IN T. PIANKOVA'S NOVEL "OTHER PEOPLE'S SINS".....	107
Smienova L. V. MODERN TENDENCES OF DICTIONARY COMPILATION OF COMPUTER TERMINOLOGY WITH VERBAL SEMANTICS.....	112

Stetsyk M. S. TRADITIONAL POETIC VOCABULARY IN THE MILITARY CONTEXT (BASED ON BORYS HUMENIUK'S LITERARY DISCOURSES)	121
Stetsyk M. S., Mytsak I. V. "THE WILLOWS AND POPLARS WILL COME WITHOUT ADO" (RESEARCH INTO THE LINGUISTICS OF FOLKLORIZED SONG DISCOURSES).....	127
Chavarha A. P. FEMALE NAMES OF THE VILLAGES OF ZNIATSOVO AND CHERVENOVO IN THE FIRST HALF OF THE 19 TH – THE FIRST HALF OF THE 20 TH CENTURY (ON THE MATERIAL OF CHURCH BOOKS).	135
Chahan O. I. NOMINATION OF THE ROOFING, ITS PARTS AND CONSTRUCTION ELEMENTS IN BOYKO'S DIALECTS.	145
Shevchuk-Kliuzheva O. V. LANGUAGE PRACTICES OF THE UKRAINIAN PRESCHOOLERS.....	155
AUTHORS' CREDENTIALS.....	160

АНГЕЛОЛОГІЯ РОМАНУ МАРІЇ МАТІОС «БУКОВА ЗЕМЛЯ» (ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ)

Баранська Л. Б.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Статтю присвячено системному дослідженню специфіки функціонування символеми **ангел**, що репрезентує лексико-семантичну групу категорії «священного» в романі-панорамі Марії Матіос «Букова земля», домінантною особливістю якого є доволі широкий хронотоп, що охоплює події тривалістю 225 років. Акцентовано, що сакральна лексика посідає вагоме місце в авторському мовомисленні, що серед лексем-домінантів конфесійного поля, окрім промовистих теонімів (Бог, Господь, Творець), вирізняється символема **ангел**, яка органічно вивершує наскрізну трансцендентну всюдиприсутність Творця й реалізується прецедентними семами «служіння, посередництво, заступництво». Проведено поглиблені лінгвостилістичні студії над сакральними образами ангелів, які творять неповторний текст-«тканину». Окреслено розмаїття зафіксованих найменувань ангела у релігійнознавчих, філософських, символістичних працях. Доведено, що досліджувана символема утворює семантичну парадигму, яка складається з різних семантико-символічних компонентів, що набувають у художній канві твору таких значень: **Ангел** – посередник між Богом і людьми; приклад досконалого служіння Богові; дорога Світла до Всемогутнього Бога; Господній воїн, борець зі злими силами; охоронець людини, «провідник до домівки небесної»; символ святості та Божественної присутності; символ усіх безтілесних сил небесних. Простежено основні випадки образно-оказіонального переосмислення прецедентної символіки ангелів: контролери живих душ, двійники моїх (Бога) очей, пам'яті і мозку, довірені особи, свідки Його волі, слуги Господні тощо.

Зауважено, що в аналізованому тексті іспіровані Біблією образи Білого та Чорного ангелів зазнають часткового переосмислення та протиставлення, що призводить до зміщення традиційних функцій у досліджуваному дискурсі. Здійснено також спробу відрефлексувати взаємини, які склалися між конкретним художнім текстом та біблійним прототекстом.

Ключові слова: Господь, Творець, ангел, мовомислення, номен, сема, символ, символема, текст, сакральне, слово-образ, контекст, прозовий дискурс.

Baranska L. B. Angelology in Maria Matios' novel "Beech Land" (linguostylistic interpretation). The article is devoted to the systematic research of the specifics of the functioning of the symboleme angel, which represents the lexico-semantic group of the category "sacred" in the novel-panorama "Beech Land" by Maria Matios, the dominant peculiarity of which is quite a wide chronotope, that covers the events lasting 225 years. It is emphasized that sacred vocabulary occupies an important place in the author's linguistic thinking. Among the lexemes-dominants of the confessional field, except for impressive theonyms (God, Lord, Creator) the symboleme angel is distinguished, which organically accomplishes the pervasive transcendent omnipresence of the Creator and is realized by the precedent semes "service, mediation, protection". In-depth linguostylistic study of sacred images of angels, which create a unique text-"fabric", has been conducted. The variety of recorded names of angels in religious, philosophical and symbolic works is outlined. It has been proved that the studied symboleme forms a semantic paradigm, which consists of various semantically symbolic components that acquire the following meanings in the literary outline of the work: Angel is a mediator between God and people; an example of perfect service to God; the way of Light to Almighty God; Lord's warrior, a fighter against evil forces; a guardian of man, "a guide to the home of heaven"; a symbol of holiness and divine presence; a symbol of all disembodied celestial forces. The main cases of figurative-occasional reconsidering of the precedent symbolism of angels are traced: controllers of living souls, twins of my (God's) eyes, memory and brain, warrantees, witnesses of His will, servants of the Lord, etc.

*It is noted that in the analyzed text the images of the **White and Black Angels**, inspired by the Bible, undergo partial reconsideration and opposition, which leads to a shift of a traditional function in the studied discourse. An attempt has also been made to reflect on the relationship between a particular literary text and a biblical prototext.*

Key words: Lord, Creator, angel, linguistic thinking, nomen, sema, symbol, symboleme, text, sacred, word-image, context, prose discourse.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Мовотворчість Марії Матіос, відомої української письменниці, слугує блискучим взірцем сакральної світоречення й відповідної вербальної маніфестації. Ментально й світоглядно, попри впливи розхристаного й розгубленого постіндустріального суспільства, мисткиня залишається

людиною релігійною, зі стійким переконанням, «що, крім Творця, ні на небі, ні на землі немає інших конструкторів» [див. про це: 1, 14–15]. У більшості її проникливих дискурсів репрезентований багатолітній сакральний досвід, інспірований перманентним діалогом із Книгою книг і заломлений кризь ритуально-обрядову призму сокровенно-гуцульського

переживання світу. Її останній за час виходу роман «Букова земля», який сама ж авторка окреслила як панораму завдовжки у 225 років, в особливий спосіб долучає кожного до великого й драматичного діалогу автора з Біблією, що починається в якійсь позавимірній тональності на небесах і драматично уривається в закривавленому місиві підвалу десь на буремному українському Сході. Сакральність як мотив і як вербалізований досвід кризнить у тексті розлогоепічного полотна, на якому кривавими плямами проступають зигзаги людських дол, накреслені Творцем для своїх підопічних, риторично вивершуючись сакраментальним «Чи тоді нас не жаль, Всемогутній?», благальним «Спаси нас, Великий».

Чільне місце в системі художнього мовомислення Марії Матіос посідають символічні образи (радше – образи-символеми ангелів), позаяк вони, у візії людини релігійної, лучать небо із землею. Ангели – «ці Божі вогні, Божі подихи», прости, розумні, світлі (Н. Тембаль), у «саме горнило жаху й горя» (А. Грюн) вселяють надію і благовоління. У романі «Букова земля» образи ангелів постають як своєрідне ідейно-світоглядне вістря, на яке натягується сакральний «текст-тканина» з наскрізним протиставленням двох світів – сакрального й профанного, двох іпостасей людського буття, двох споконвіку загадкових і незбагнених вимірів людської душі, на просторах якої точаться перманентні трансцендентні битви, а сама вона (душа) не раз стає біблійним Армагедоном і Вавилоном. Господь – Творець, Бог видимого й невидимого світу (ментально-аксіологічний теоцентризм роману особливо наголошений) у розлогіх авторських рефлексіях найчастіше постає в оточенні двох Ангелів – Білого та Чорного. З ними Бог говорить про сенс життя, про людину і про народи, про мить-проминальність Його творінь і про незбагненну, нескінченну й недосяжну Вічність. Ангели ж як чисті духи одночасно належать двом світам – проминальному й безконечному – і вільно ширяють між ними. Саме Ангели отримують завдання знайти все про життєписи чотирьох буковинських родів (уважно й прискіпливо переглянути книгу їхнього життя). Ідеться про Берегівчуків, Васильків, Вівчарів і Вагнерів, хоча ніколи ще Він (Творець) не розглядав людей («у контексті їхніх взаємозв'язків і взаємовпливів, не аналізував із точки зору цікавості до них нашої Вічності») (42). Чому саме образи ангелів як наскрізна трансцендентна *всюдиприсутність* «великого Конструктора людського життя» формують сакральний концептуальний простір роману? Звісно, це один із виявів уже згаданого органічного ментального геоцентризму мисткині, художнє слово якої зчаста постає як терпкий згусток «української ритуальної крові у світовій літургічній драмі жорстокого ХХ віку [7, 529].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сакрального в мовомисленні, різногранні вияви його в системі мови, рівно ж мовленні та художній практиці, за останні тридцять років достатньо повно й вичерпно відрефлексовано в українській лінгвістиці, передовсім лінгвокультурології. Як теоретично засадничі й концептуальні використовуємо монографії М. В. Скаб, Т. Вільчинської, П. Мацьківа,

А. Ковтун та ін. У розрізі нашої статті спорадично використовуємо розвідки, присвячені функціонуванню конфесійних лексем в художньому дискурсі, рівно ж різним формам побутування біблійних прототекстів у мовотворчості тих чи тих майстрів пера. Ідеться головню про інтерпретаційний досвід Н. Бабич, Т. Берест, Т. Ботвин, Ж. Колоїз, М. Стецик, Л. Явір-Лемець, І. Христенко, О. Ципердюк, О. Нестерчук. Проблему експлікації сакрального в художніх дискурсах Марії Матіос представлено в низці статей автора [1; 2; 3] та в студіях М. Стецик [9; 10; 11]. Оскільки об'єктом слугує ангельська номеносфера й символіка, то аналізуємо лексикографічні аспекти ангелології (словникові статті з богословських, філософських, релігієзнавчих, символічних та лінгвальних джерел) та особливості тлумачення образу чистих духів у власне релігієзнавчій та художній площині, головню спираємося на монографію І. Дмитрів «Дискурс християнської символіки: творчість українських католицьких письменників» [5] та на світоглядно-богословські розділи Н. Тембала [12] та Т. Важни [4].

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті полягає в тому, щоб дослідити специфіку функціонування символіки *ангел* у тексті роману М. Матіос «Букова земля» з окресленням прецедентності, кола асоціатів та випадків оказіональної трансформації (на рівні семантики) та змішень на осі сакральне / профанне, іспірованих авторськими та ритуально-ментальними інтенціями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо мислити глобальними богословськими та інтерпретаційними категоріями, у мовотворчості знаної української письменниці простежуємо своєрідну духовну еволюцію: наскрізна маріологія її прози (культ Діви Марії з актуалізацією засадничих мегаознак – материнства та заступництва) у романі «Букова земля» трансформується в ангелологію. На перший план виходять саме образи-символи ангелів. Святе Письмо визнає існування ангелів незаперечною очевидністю. Вони (ангели) не лише причетні до історії вибраного народу, а й до всього людства і згадуються в священній книзі християн приблизно триста сімдесят разів [див про це: 12, 72–73]. У Старому Завіті знайомство з ангелами відбувається у Книзі Буття, зокрема в розповіді про драбину ангела, остання має численні богословські та мистецькі інтерпретації, однак прецедентна ядерна сема 'посередництво' зберігається: саме ангели виконують основну роль посередників між Творцем і людиною. У пророка Ісаї зацентровано на такій знаковій місії ангелів, як безперестанне величання (славослов'я) Господа та наповнення усього сущого Його Славою і Хвалою. Григорій Богослов сутню ангельської істоти вважає оспівування Божої величі та споглядання Його одвічної слави [12, 171]. У Новому Завіті передовсім з'являється ангел Благовіщення, рівно ж ангели, які служили Христові після Його повернення з пустелі, та ангели-утішители в Гетсиманії. Символічними є й світлі ангели Христового Воскресіння [5, 101].

Вагомий сегмент ангелології становлять праці (учення і трактати) святих отців у їхніх візіях.

Залежно від безпосередньої близькості до Бога нараховується дев'ять ангельських чинів (дев'ять ієрархій). Найвичерпнішу характеристику ангельських чинів дав Діонісій Ареопагіт. Докладніше зупинимось на богословських, філософських, символізованих та власне лінгвальних визначеннях ангелів як репрезентантів концептосфери сакрального. У візії відомого філософа В. Соловйова, ангел як чистий дух вільно самовизначається щодо Бога, відразу ж визнає володіння Божественної Премудрості і стає немовби органічним та нероздільним членом Божества. Іманентні атрибути ангелів – всеціла любов до Бога, відданість Творцеві та добровільна участь у Божественній діяльності [8, 274]. У словнику А. Ланглуа зазначено «Ангел – це назва філософії, переклад давньоєврейського *mal'ak* (гр. *angelos*) – «вісник». Ангели є духами, призначеними служити вісниками Бога (Ланглуа, 25). У Малому теологічному словнику Джералда О'Колінза читаємо: «Ангели (з гр. «Ангели = висланці = посланці»). Духовні посланці Бога, визнані, хоча і в особливій формі, юдаїзмом, християнством, ісламом (О'Колінз, 11). Ангели – це створіння Божі, які мають розум і вільну волю, але не мають тіла. Вони – надприродні, а отже, позаземні, небесні істоти, яких Бог наділив силою, аби могли бути посередниками між Ним і людьми. Ще вони, безперечно, – найвище втілення доброти, лагідності й досконалості [4, 9].

У християнській, іудейській міфологіях ангели (янголи) – «вісники богів», «безтілесні істоти, призначення яких – служити єдиному богові, воюючи з його ворогами. Ангел (з гр. *angelos* – «вісник») – надприродна істота, посланець, вісник Бога; оберігає людей, є посередником між ними й небом; зображують зазвичай у вигляді юнака з крилами; у кожній людині є свій ангел-охоронець (Жайв., 13). Ангели – «служебні духи, що їх посилають на допомогу тим, які мають успадкувати спасіння». Ангели не піддаються нашому звичайному сприйняттю, вони створюють особливий таємничий світ. У Біблії їх існування ніколи не ставилося під сумнів, але вчення, що стосувалося їх, поступово розвивалося, а їх опис і уявлення про них утворилися при постійному зверненні до релігійної символіки (СББ, 10). Ангел – символ невидимих сил, що витайють між Джерелом життя і світом яви, реальністю; символ світла, доброго, духовного, того, що підноситься; символ вісника долі, Божої волі (СУМ, 16). Ангел – символ безтілесних духів, безсмертних за благодаттю Бога; творіння із нічого за Господню волю; служителів Першого Світла, Вищого Сіяння; розумних, безпристрасних вісників волі Творця; чистих, крилатих, невидимих істот-помічників Бога та людини; добрих і злих, охоронців і спокусників людини; відданих Богові та людині, що не полишають її протягом земного життя, у мить смерті та після неї; молитовників, заступників перед Богом; посередників між людьми та Отцем Небесним (ЕССКУ, 22).

За християнськими віруваннями, ангели – безтілесні надприродні істоти, духи, створені Богом. Ангел – покровитель бідних, скривджених, допомагає долати перешкоди на життєвому шляху людини. Біблійне слово-поняття *ангел* функціонує зі

значенням 'посланець, вісник Бога'. У загальновищій мові слово-образ *ангел* набуває семантичних прирощень 'захисник', 'заступник', 'посередник' – вони і є доміантними експлікантами.

В інтерпретаційній практиці образи-символи ангелів дослідники намагаються представити лаконочно й концептуально, головню зосередивши увагу на генералізованій семантиці, ядерних значенневих компонентах та прецедентному потенціалі з обов'язковим урахуванням релігійної символіки. Отже, сакральний номен *ангел* формують ядерні та периферійні значенневі компоненти: 'опіка', 'заступництво', 'посередництво', 'служіння', 'благородність', 'відданість', 'восхваляння', 'краса', 'спокій', 'тиша', 'енергія', 'сила', 'політ', 'безтілесність', 'чистий дух'.

У семантико-символічній структурі номена *ангел* з рецепцією прецедентного оніма корелюють такі складники:

1. **Ангел – посланець Божий, посередник між Богом і людьми, дорога Світла до Всемогутнього Бога:** *Білому Ангелові ясно видно густі зигзаги, накреслені Творцем для своїх земних підопічних, якими їх водили прикріплені до них ангели від самого народження і аж до смерті. Це були обов'язкові зигзаги людських долі – лінії Життя і Смерті (19); ...Пери ніж вписати нову людину з Округу Букової Землі у Книгу Життя і Смерті, що її народження ангели вважали дочасним, Він дасть їм дуже і дуже багато роботи (40); ...А сьогодні, на самому краєчку літа 1951 року, Творець і його ангели поки що мовчки споглядали периметри Округу, щойно обраного для генеральної інспекції, чи, може, лише для легкого нагадування слугам про грандіозний Божий замисел та важливість ангельської роботи (35).*

Ангели, на думку Н. Тембаля, «перетворюють провалля, що постало між Богом і людьми», на комунікаційний простір [12, 149]. Саме ангел робить простір Бога ближчим до нас: Творець і людина завжди перебувають у потребі перманентного взаємодіювання. Отже, у цих контекстах актуалізовано сему 'посланництво, посередництво'.

2. **Ангел – абсолютний взірець найдосконалішого служіння Богові:** *Ангели у Небесній царстві існували лише для неухильного виконання Божої волі – ніким іншим не казаної, не повторюваної двічі, безсумнівної і неопротестованої, але й угодлою не мотивованої; волі, що диктувала мовчазну – заступницьку – ангельську роботу безслівно і майже безслідно, проте так ясно і зрозуміло... (23); Для ангелів найбільш очікуваним моментом залишається хвилинка оголошення імені того, чие життя найближчими годинами скануватимуть і упорядкуватимуть **Божі Слуги** (40).*

Крізь призму Старого Завіту у мовосвідомості сформувався рецептивний стереотип ангелів як Божих Слуг, що безпосередньо (підтримують Божий престіл, прикривають крилами ковчег, охороняють доступ до Господніх володінь) та трансцендентно служать Творцеві. Саме ангели творять піднесену, урочисту хвалу Господеві, ангельська ж пісня – це краса, довершеність, логічність і повнота. У романі бачимо розгортання старозавітного концепту

служіння як безпосередньої готовності сповняти Божу волю – «безсумнівну й неопротестовану», тобто через посередництво сакрального оніма **ангел** увиразнюється базовий імператив Старого Завіту – закон. Ангели – це реалізатори Божого закону як основи буття людини.

3. Ангел – Господній воїн, борець зі злими силами. Зазначимо, що Марія Матіос у романі дещо інакше описує місце ангелів та всіх безтілесних сил небесних у Божому замислі. Кожен по-своєму, виходячи із власної сутності, допомагає (навіть Чорний Ангел) Творцеві і ламає людську логіку щодо їхньої однозначно регламентованої функції: *І все ж трапляються ситуації, коли обидва ангели, схиливши голови один до одного, з однаковим нетерпінням спостерігають за битвою людини між Добром і Злом, Життям і Смертю. А фактично – за битвою між силою Білого і Чорного ангелів...* (32); *Коли б хто поцікавився думкою Божого слуги про обшири, що ними безустанно ширяв Білий Ангел, контролюючи, страхуючи і караючи своїх підопічних, – він, не вагаючись, відповів би, що підконтрольна йому територія і контрольовані ним люди – цілком унікальні... Вони навіщось вибрані Божим промыслом. Привілейовані...* (20).

Традиційний вектор символізації «ангел – Господній воїн, борець проти зла», вербалізований прецедентними формулами «небесний воїн», «меч супроти ворогів», «поборник і переможець демонів», усе ж зазнає авторського переосмислення, позаяк виразно проступає ще один вагомий символічний штрих – святість боротьби за свою землю. Ангел, Божий слуга, завжди на боці Світла і Добра, якими і є змаги за свій рідний край.

4. Ангел – символ Божественної присутності та високого, божественного, світлого. У візії Марії Матіос, саме ангели стають основними посередниками між людиною і Творцем, коли Той являє людині свою справедливу волю, тобто актуалізується компонент «посередництво задля виявлення вищої справедливості і вищого сенсу буття». Почасти ангел – це своєрідний антипод духовного невігластва людини, її обмеженості й закритості від Божої (Божественної) всюдиприсутності: *Творець перевів погляд на підпорядкований двом ангелам Округ... Він довго дивився на землю, оповиту мерехтливим сонячним серпанком. – Ось наше щоденно переорюване поле, – замахнув білими рукавами тоги. – Ось мій улюблений полігон для випробування. Земля і люди. Люди і земля* (33); *Можливо, саме тому Ангел так охоче і спрагло вбирив очима увесь огром письмен, що мерехтіли тепер перед Творцем. Сьогодні Творець люб'язно допустив слугу до лише Йому відомого архіву, до унікальної колекції повних досьє на всі живі і мертві душі у Всесвіті, очевидно, усе ж на мить випустивши з виду, що в опікуваному Білим Ангелом Окрузі народилася Людина і пора їй малювати Долю* (21).

Ангел символізує також шлях, який має подолати людина, аби вийти за межі гордості, раціональності: *Людина слабка, – з прикрим розчаруванням і смутком думав Білий Ангел у хвилини, коли його підопічні без найменшого спротиву, сум'яття чи совісті піддавалися спокусі змиритися чи то з Божим гнівом, чи то з лінією Долі, а то й зі своїм лукавством чи авантюрою...* (20); *В безмежному просторі Творцевих володінь Білий Ангел був лише одним із незліченної армії слуг... І ніхто інший цієї миті не був допущений до святая святих – читання Небесної Книги Життя і Смерті земних людей, розшнурованої тепер задля однісінької душі, яка щойно прийшла у світ в далекому звідси куточку Землі...* (19). Ангел як добрий пастир завжди стереже душу людини, до останнього залишаючись із нею. Не випадково в колективній етносвідомості усталилася формула «ангел як страж людської душі».

Для номінації **ангелів** (Білого й Чорного) авторка використовує дещо незвичні образні замітники, які допомагають глибше переосмислити зв'язок внутрішнього світу сучасника, його духу із сакральним світом Священного тексту (*контролер живих душ, довірена особа, двійники моїх очей, пам'яті і мозку*): *Ця егоїстична, ба навіть чванькувата, думка навідувала контролера живих душ – Білого Ангела – і тоді, коли в часи земної смуту, розбрату, ворожнечі, бойні чи зрад він таки сумнівався у вибраності своїх підопічних, хоча сам смикав за ниті зигзагів їхньої Долі... Та він тільки слуга Творця. І беззастережно виконував винятково Його волю* (20); *І щоб дати раду цілому людству, навіть усемогутній Бог іноді потребує помічі. Тому в цій важкій роботі я опираюся на своїх довірених осіб – ангелів, на двійників моїх очей, пам'яті і мозку* (34).

Висновки та перспективи досліджень. У романі-панорамі Марії Матіос «Букова земля» органічний ментальний теоцентризм мовомислення доповнюється панорамною ангелологією, тобто частотним використанням символу **ангел** у її традиційних, інспірованих Біблією контекстах. Фіксуємо також непоодинокі випадки оказіонально-образної трансформації прецедентної сакральної лексики з повною або частковою імплікацією сакральної компоненти. Ангели постають **довіреними особами, виконавцями Творчевої волі, Слугами Божими, Свідками Його волі, символами Божественної присутності, двійниками моїх (Бога) очей, пам'яті і мозку, контролерами живих душ** тощо. Аналізовані номени в романі Марії Матіос, хоча й зазнають несподіваних, на перший погляд, модифікацій, але чітко зберігають свою сакральну праоснову. Заслужують на дослідницьку увагу й чимало сакральних понять: душа, серце, каяття, жертвність. Саме вони і стануть предметом наших майбутніх наукових студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранська Л. Б. «Крім Творця, ні на небі, ні на землі немає інших конструкторів...»: концептуальний теонім Бог у романі Марії Матіос «Букова земля». *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. 2021. № 15. С. 14–19.

2. Баранська Л. Б. Лінгвостилістика знакових сакральних образів у творі Марії Матіос «Приватний щоденник. Майдан. Війна...». *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2016. Вип. 772. С. 66–70.
3. Баранська Л. Б. Кодифікація сакрального масиву прози Марії Матіос за поняттєвими полями. *Spheres of culture*. Lublin, 2018. Vol. XVII. С. 293–298.
4. Важни Т. Ангели : помічники Бога й друзі людини : молитви та роздумування. Львів : Свічадо, 2012. 128 с.
5. Дмитрів І. Дискурс християнської символіки : творчість українських католицьких письменників : монографія. Дрогобич : Посвіт, 2015. 264 с.
6. Мацьків П. В. Концептосфера Бог в українському мовному просторі : монографія. Дрогобич : Коло, 2007. 332 с.
7. Набитович І. Універсум sacrum у в художній прозі (від модернізму до постмодернізму) : монографія. Дрогобич-Люблін : Посвіт, 2008. 598 с.
8. Соловьєв В. Чтения о Богочеловечестве. Санкт-Петербург : Азбука, 2000. 384 с.
9. Стецик М. С. «Хресна дорога. П'ятнадцята стація» (поетія Майдану в сакральному вимірі). *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2016. Вип. 722. С. 91–98.
10. Стецик М. С. Сакральний вимір повісті Марії Матіос «Армагедон уже відбувся...» крізь призму стрижневих слів-концептів. *Парадигма Sakrum & profanum у літературі та культурі*. Дрогобич : Посвіт, 2012. С. 5–24.
11. Стецик М., Волощак І. «Побудь, мій Боже, отут зі мною» : художній дискурс війни крізь призму сакрального. *Дивослово*. 2019. № 1. С. 51–50.
12. Тембаль Н. Ангели – вісники світла / пер. Т. Різун. Львів : Свічадо, 2013. 208 с.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

- ВТССУМ** – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2001. 1440 с.
- ЕССКУ** – Енциклопедичний словник символів культури України / за ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. Вид. 5-е. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В. М., 2015. 912 с.
- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / укл. О. С. Мельничук. Київ : Наукова думка, 2012. Т. 1. С. 574–575.
- Жайв.** – Жайворонко В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
- Ланглуа** – Святе Письмо в європейській культурі : біблійний словник / пер. з фр. А. Ланглуа, А. Ле Муане, Ф. Спіс, М. Тібо, Р. Требушон, Д. Фуйу. Київ : Дух і літера, 2004. 320 с.
- СББ** – Словник біблійного богослов'я / за ред. Ксав'є Леон-Дюфура, Жана Люпласі, Августина Жоржа, П'єра Грело, Жана Гійє, Марка-Франсуа Лакана; пер. з фр. Вл. Софрона Мудрого. Вид. 2-е. Жовква : Місіонер, 2010. 992 с.
- СУМ** – Словник української мови в 11 томах / гол. ред. І. К. Білодід. Київ : Наукова думка, 1970. Т. 1. 799 с.
- Шевч.** – Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства. Київ : Наукова думка, 2004. 560 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Матіос М. Букова Земля. Роман-панорама завдовжки у 225 років. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2019. 928 с.

REFERENCES

1. Baranska, L. B. (2021). «Krim Tvortsia, ni na nebi, ni na zemli nemaie inshykh konstruktoriv...»: kontseptualnyi teonim Boh u romani Marii Matios “Bukova zemlia” [“There are no other constructors in heaven or on earth apart from the Creator...”: the conceptual theonym God in Maria Mathios’s novel “The Beech land”]. *Naukovyi visnyk Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni I. Franka. Seriya : Filolohichni nauky (movoznavstvo)*, 15, 14–19 [in Ukrainian].
2. Baranska, L. B. (2016). Linhvostylistyka znakovykh sakralnykh obraziv u tvorі Marii Matios “Pryvatnyi shchodennyk. Maidan. Viina...” [Linguostylistics of iconic sacred images in the Maria Mathios’ work “Private diary. Maydan. War...”]. *Naukovyi visnyk Chernivets'koho universytetu*, 772, 66–70 [in Ukrainian].
3. Baranska, L. B. (2018). Kodyfikatsiia sakralnoho masyvu prozy Marii Matios za poniattievymy poliamy [Codification of the Sacred array of the prose of Maria Matios based on conceptual fields]. *Spheres of culture*. Lublin, 17, 293–298 [in Ukrainian].
4. Vazhny, T. (2012). Anhely: pomichnyky Boha y druzi liudyny [Angels: helpers of God and friends of man]: Molytvy ta rozdumuvannia. Lviv: Svichado [in Ukrainian].
5. Dmytriv, I. (2015). Dyskurs khrystyianskoi symvoliky: tvorchist ukrainskykh katolytskykh pysmennykiv [Discourse of Christian symbolism: creativity of Ukrainian Catholic writers]: monohrafiia. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
6. Matskiv, P. V. (2007). Kontseptosfera Boh v ukrainskomu movnomu prostori [Conceptosphere of God in Ukrainian language space]: monohrafiia. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
7. Nabytovych, I. (2008). Universum sacrumy v khudozhnii prozi (vid modernizmu do postmodernizmu) [Universum sacrum in der belletristic (von modernismus bis zum postmodernismus)]: monohrafiia. Drohobych; Liublin: Posvit [in Ukrainian].
8. Solovev, V. (2000). Chteniia o Bogochelovechestve [Readings about God-humanity]. Sankt-Peterburg: Azbukha [in Russian].
9. Stetsyk, M. S. (2016). “Khresna doroha. Piatnadsiatata stasiia” (poeziia Maidanu v sakralnomu vymiri) [“The Way of the Cross. The fifteenth station” (Maidan’s poetry in the sacred dimension)]. *Naukovyi visnyk Chernivets'koho universytetu*, 722, 91–98 [in Ukrainian].
10. Stetsyk, M. S. (2012). Sakralnyi vymir povisti Marii Matios “Armahedon uzhe vidbuvsia...” kriz pryizmu stryzhnevnykh sliv-kontseptiv [The sacred space of the story by Maria Mathios “Armageddon has already taken place...” through the prism of word-concepts]. *Paradyhma Sakrum & profanum u literaturi ta kulturi*. Drohobych: Posvit, 5–24 [in Ukrainian].

11. Stetsyk, M., Voloshchak, I. (2019). "Pobud, mii Bozhe, otut zi mnoiu": (khudozhnii dyskurs viiny kriz pryzmu sakralnoho [Stay, my God, here with me: Artistic discourse of war through the lens of the sacral]. *Dyvoslovo*, 1, 51–50 [in Ukrainian].
12. Tembal, N. (2013). Anhely – visnyky svitla [Angels are messengers of light]. Lviv : Svichado [in Ukrainian].

DICTIONARIES

ВТССУМ – Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / ukhad. i holov. red. V. Busel. Kyiv; Irpin: Perun, 2001 [in Ukrainian].

ЕССКУ – Entsyklopedychnyi slovnyk symvoliv kultury Ukrainy [The Encyclopedia of symbols of Ukraine] / za red. V. P. Kotsura, O. I. Potapenko, V. V. Kuibidy. Korsun-Shevchenkivskyy: FOP Havryshenko V. M., 2015 [in Ukrainian].

ЕСУМ – Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Etymological dictionary of Ukrainian language]: u 7 t. / ukl. O. S. Melnychuk. Kyiv: Naukova dumka, 2012, 1, 574–575 [in Ukrainian].

Жайв. – Zhaivoronok V. V. (2006). Znaky ukrainskoi etnokultury [Signs of Ukrainian ethnoculture]: slovnyk-dovidnyk. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].

Ланглюа – Sviate Pysmo v yevropeiskii kulturi: bibliinyi slovnyk / per. z fr. A. Lanhlua, A. Le Muane, F. Spis, M. Tibo, R. Trebiushon, D. Fuiu. Kyiv: Dukh i litera, 2004 [in Ukrainian].

СББ – Slovnyk bibliinoho bohoslov'ia [Dictionary of Biblical Theology] /za red. Ksav'ie Leon-Diufura, Zhana Liuplasi, Avhustyna Zhorzha, P'iera Hrelo, Zhana Hiiie, Marka-Fransua Lakana; per. z fr. Sofrona Mudroho. Vyd. 2. Zhovkva: Misioner, 2010 [in Ukrainian].

СУМ – Bilodid, I. K. (1970). Slovnyk ukrainskoi movy [The Ukrainian language dictionary]: v 11 tt. Kyiv: Naukova dumka, 1 [in Ukrainian].

Шевч. – Shevchenko, V. M. (2004). Slovnyk-dovidnyk z relihiieznavstva [Dictionary-reference book on religious studies]. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

Matios, M. (2019). Bukova Zemlia [The Beech land]. Roman-panorama zavdovzhky u 225 rokiv. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA [in Ukrainian].

НОВА РЕДАКЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ

Бузько С. А.

Криворізький державний педагогічний університет

У статті коротко окреслено етапи становлення українських правописних норм, описано основні зміни й доповнення в новій редакції Українського правопису 2019 р., а також представлено зразки завдань для закріплення тих правил, які зазнали змін та уточнень. Зміни в Українському правописі 2019 р. умовно поділено на дві групи: зміни в написанні слів без варіантів (зокрема, написання слів з латинським коренем *-ject*, складних українських та запозичених слів та ін.) і варіантні доповнення до чинної норми (наприклад, закінчення родового відмінка однини іменників III відміни, передача на письмі деяких іншомовних звуків та звукосполучень). Запропоновані вправи можна використовувати як у шкільній практиці під час вивчення правил орфографії, так і в закладах вищої освіти в межах деяких курсів («Практикум з української мови», «Сучасна українська літературна мова», «Українська мова за професійним спрямуванням» тощо). Представлені завдання мають суто навчальне призначення, а також покликані сприяти виробленню таких психологічних якостей, як уважність, зосередженість, орієнтація в явищах. Наголошено, що правила слід не механічно заучувати, – їх потрібно розуміти, усвідомлювати, вдумливо аналізуючи приклади. Також у статті зазначено, що сучасна редакція Українського правопису деякою мірою повертає до життя певні фонетичні особливості правопису 1928 року; водночас правописна комісія врахувала мовну практику більшості українців другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст., яка вже стала частиною української орфографічної традиції. Акцентовано на тому, що сучасна редакція правопису розширила межі використання орфографічних варіантів; питання, який із варіантів має залишитися в минулому, може стати матеріалом для подальших наукових розвідок. Стаття є корисною для вчителів, викладачів, учнів, абітурієнтів, студентів, редакторів, а також усіх, хто обабє про свою грамотність та чистоту писемного мовлення.

Ключові слова: Український правопис, правописні норми, варіант написання.

*Бузько С. А. New version of the Ukrainian orthography: from theory to practice. The article briefly outlines the main stages of the establishment of Ukrainian spelling rules, describes the main changes and additions in the new edition of the Ukrainian orthography of 2019, and presents examples of tasks to consolidate those rules that have undergone changes and clarifications. The changes in the Ukrainian orthography of 2019 are conditionally divided into two groups: changes in the spelling of words without variants (in particular, writing of words with Latin roots *-ject*, compound Ukrainian and borrowed words, etc.) and alternative additions to the current norm (for example, endings of nouns of third declension in the Genitive Case in singular, spelling of some foreign language sounds and sound combinations). The proposed exercises can be used both in school practice during the study of orthography rules and in institutions of higher education within some courses ("Practice on Ukrainian language", "Modern Ukrainian literary language", "The Ukrainian language for professional purposes" and so on). The presented tasks have not only a purely educational purpose but are also intended to promote the development of psychological qualities such as attention, concentration, orientation in phenomena. It is stressed that rules should not be learnt mechanically, they must be understood and comprehended, and examples should be analyzed thoughtfully. The article also states that the current version of the Ukrainian orthography returns some phonetic peculiarities of the Ukrainian orthography of 1928; at the same time the Ukrainian National Orthography Commission took into account the language practice of the majority of Ukrainians in the second half of the 20th - the beginning of the 21st century which has already become a part of the Ukrainian orthographic tradition. The emphasis is on the fact that the modern version of the orthography has expanded the limits of the use of orthographic variants; the question of which variants should remain in the past can become a material for further research. The article can be useful for teachers, lecturers, pupils, applicants, students, editors as well as all those who care about their literacy and purity of written speech.*

Key words: Ukrainian orthography, orthography rules, spelling variant.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Загальновідомо, що однією з найважливіших ознак цілісності й неподільності нації є функціонування в різних сферах суспільного життя літературної мови з кодифікованими правописними нормами. Становлення українських правописних норм має тривалу й подекуди криваву історію. Від початку становлення й розвитку нової української літературної мови, яку пов'язують з появою «Енеїди» І. Котляревського, письменники

прагнули передати живе звучання українського слова й відійти від давнього традиційного написання. Як влучно зазначено в передмові до Українського правопису 2019 р., цей пошук був великою мірою стихійним: від 1798 до 1905 року нараховується близько 50 (!) різних правописних систем [6]. 1918 року опубліковано проєкт офіційних українських правописних норм, запропонований професором Іваном Огієнком, а 1919 року цей проєкт оприлюднено як «Головніші правила українського

правопису». 1925 року почала функціонувати Державна комісія для впорядкування українського правописного кодексу, яка за два роки підготувала проєкт всеукраїнського правопису, у створенні якого взяли участь провідні українські мовознавці. Таким чином, 1928 року Український правопис затверджено. На думку деяких сучасних учених, наприклад І. Фаріон, саме цей варіант українських правописних норм був найбільш вдалим, обґрунтованим і виваженим [7]. Однак 1933 року цей правопис оголошено «націоналістичним» і таким, що покликаний штучно відірвати українську мову від «братньої» російської; його основні засади знищено, а більшість розробників репресовано. У 1933 році схвалено інший правопис, який залишався чинним до 1990 року; саме в цьому варіанті правопису з графічної системи української мови вилучено літеру ґ. 1990 року опублікували нову редакцію Українського правопису, де повернуто букву ґ, а також уточнено деякі норми. 2015 року Українська національна комісія з питань правопису розпочала роботу над проєктом нової редакції Українського правопису, яка набула чинності 2019 року. Тож питання «Якою має бути «правильна» українська мова?» залишається актуальним і нині, адже велика кількість мовців і досі не враховує змін, яких зазнала нова редакція Українського правопису 2019 року. Тому ми поставили собі за мету окреслити основні зміни в Українському правописі 2019 року та запропонувати низку вправ, які можна використовувати під час викладання української мови, зокрема орфографії, – як у середній загальноосвітній школі, так і в закладах вищої освіти. Представлені завдання з достатньою кількістю прикладів сприяють не зазубрюванню правил, а осмисленому та вдумливому запам'ятовуванню. Адже загальновідомо, що правила слід не просто механічно заучувати; їх треба розуміти, усвідомлювати, вдумливо аналізуючи приклади. Якщо під час виконання якогось завдання учень чи студент припускається помилки, він має ще раз уважно перечитати правила й свідомо її виправити. Адже будь-яка вчасно не помічена й не виправлена помилка мимоволі запам'ятовується й стає причиною нових помилок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як відомо, український правопис базується на чотирьох принципах – фонетичному, морфологічному, традиційному (історичному) та змістовому (диференційованому). Як зауважує заступник директора з наукової роботи Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України О. Скопненко, у новій редакції 2019 року посилено саме історичний принцип. «Адже впродовж останніх 25 років, коли до активного вжитку в країні повернувся масив забороненої в радянські часи літератури, всі помітили, що написання деяких слів відрізняється від закріпленого в тодішній редакції правопису» [1]. Попри це, деякі мовознавці дали негативну оцінку новій редакції Українського правопису, як-от проф. І. Фаріон, назвавши її «дитячим компромісом» (ідеться насамперед про варіанти написання) [4]. Більш радикальних змін і повернення до української мови в тому варіанті, якою вона була до скасування правопису 1928 року, очікував і проф. О. Пономарів. «Ми лише

хочемо впорядкувати написання українських слів згідно з фонетико-морфологічними законами української мови. Бо той правопис, що його нам накинули в 1933-му, має багато суперечностей», – зазначив мовознавець в одному зі своїх інтерв'ю [3]. Тих мовців, кому – навпаки – важко враховувати нові зміни, зокрема й варіантні, директор Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні проф. Б. Ажнюк заспокоює, що правопис стосується передусім писемної форми загальнонародної мови; головним завданням правописної комісії, зазначає вчений, було врегулювання нормативного написання слів [2].

Формулювання мети і завдань статті. Мета пропонованої статті – окреслити основні зміни в Українському правописі 2019 року, а також запропонувати низку вправ для закріплення відповідних правописних норм, що можна використовувати як у середній загальноосвітній школі, так і в закладах вищої освіти під час вивчення орфографії української мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміни в новій редакції Українського правопису 2019 року умовно можна поділити на дві групи:

- зміни в написанні слів без варіантів;
 - варіантні доповнення до чинної норми [5].
- З-поміж змін без варіантів варто виокремити такі:
- відбувається подвоєння приголосного **н** у слові *священник*, спорідненому зі словом *священний* (за аналогією до слів *години́к*, *письме́нник*, *іменник* і под.);
 - в іншомовних прізвищах не подвоюється приголосний **к**: *Дікенс*, *Текерей* (раніше писали *Діккенс*, *Текерей*); але подвоєння **кк** зберігається у власних назвах кельтського походження з початковим **мак**: *Ма́ккензі*, *Ма́ккарті* і под.;
 - замість *проєкт* маємо писати *проє́кт*, *проє́кція*, *проє́ктування* і под. (за аналогією до *об'є́кт*, *суб'є́кт*, *паціє́нт*, *трає́кторія*, *ін'є́кція* і под.);
 - перед **я**, **ю**, **є**, **ї** буква **й** не пишеться: *пара́ноя*, *секо́воя*, *феєрве́рк*, *фоє́*; також у власних назвах: *Ха́ям*, *Соє́р*, *Го́я*, *Іса́я*, *Гава́ї* і под. (раніше писали *фо́йє*, *Ха́йям* тощо);
 - слово *ма́риво* більше не виняток, пишемо за аналогією до слів *ва́риво*, *па́ливо*, *ку́риво*, *до́бриво*, *ми́циво* і под. (раніше писали *ма́рево*);
 - частина **пів-** пишеться окремо, якщо вона має значення «половина від цілого»: *пів зо́шита*, *пів Євро́пи*, *пів неба*; але пишеться **разом**, якщо означає **єдине поняття**: *півострів*, *півмісяць*, *півку́ля*, *півоберт* тощо (раніше писали *пів'яблука*, *півнеба*, *пів-Євро́пи*, *пів-Киє́ва*);
 - слова, які писали через дефіс, пишемо разом:
 - 1) власне українські слова, у яких перша частина є означенням: *Свя́твечі́р*, *ді́вичвечі́р*; але пишемо через дефіс: *бу́й-ту́р*, *жа́р-пти́ця* і под.;
 - 2) запозичені слова, у яких перша частина вказує на кількісні та деякі інші ознаки: *міні́спідни́ця*, *мі́кроелеме́нт*, *то́пмене́джер*, *експре́зидент*, *ві́це-консу́л*, *шта́бскапі́тан* та ін. (раніше писали *міні-спідни́ця*, *топ-мене́джер*, *екс-міні́стр*, *ві́це-прези́дент*, *штабс-капі́тан*);
 - іменник *ха́бар* за фонетичними ознаками належить до м'якої групи, тому має відповідні відмінкові

форми: *хабаря, хабареві, хабарем, хабарі* (раніше писали *хабаря, хабареві, хабаром*);

– у російських власних назвах прикметникового походження вживаємо закінчення прикметників, властиві українській мові: *Трубецький* (рос. *Трубецкой*), *Донський* (рос. *Донской*), відповідно, *Трубецька*, *Донська* і под. (раніше писали *Трубецькой, Донської*);

– утверджено новий розділовий знак – скісну риску: *i/або, у/в, і/ї*.

Варіантні доповнення до чинних правописних норм:

– пишемо не тільки *ірії* (*вирії*), *ірод* (дуже жорстока людина), а й *ірій*, *ірод*; також *ич*, *икати*, *икання* та на початку деяких іншомовних слів: *Кім Чен Ін*;

– допускаються варіанти написання закінчень в іменниках III відміни у формі родового відмінка однини: *радісті* та *радістц*, *мудрості* та *мудростц*, *осені* та *осенц* і под.;

– допускається варіативність у передачі деяких іншомовних звуків і звукосполучень:

1) звук [g] передається двома способами – через *г* і *ґ*: *ґете* і *ґете*, *ґуллівер* і *ґуллівер*, *Верґілій* і *Верґілій*;

2) грецьке буквосполучення **th** передається через **ф** і **т**: *кафедра* і *катедра*, *міф* і *міт*, *Афіни* і *Атени*, *Борисфен* і *Бористен*;

3) грецьке буквосполучення **au** передається через **ау** та **ав**: *аудиторія* і *авдиторія*, *лауреат* і *лавреат*, *пауза* і *павза*, *аудієнція* і *авдієнція*, *пауза* і *павза*;

4) на початку слів, що усталилися в церковному вжитку, пишемо **архи-** та **архі-**: *архимандрит* і *архімандрит*, *архиєрей* і *архієрей*, *архиепископ* і *архиепископ* і под.;

– розрізняється написання назв марок товарів (пишемо з великої букви) та відповідних виробів (пишемо з малої букви): *автомобіль марки «Ауді»* та *новеньке «ауді»*.

Орфографічні норми сучасної української мови (відповідно й окреслені зміни) вивчаються як у середній загальноосвітній школі на уроках української мови, так і в закладах вищої освіти в межах окремих курсів, – зокрема таких, як «Практикум з української мови», «Сучасна українська літературна мова», «Українська мова за професійним спрямуванням» та ін. Тож завдання, викладені нижче, можуть стати в пригоді всім освітянам, діяльність яких пов'язана з викладанням української мови, зокрема орфографії. Наведемо приклади завдань, апробованих на підготовчих курсах до вступу в заклади вищої освіти, а також під час викладання дисципліни «Практикум з української мови».

Завдання 1. Запишіть слова, знімаючи ризики, відповідно до нової редакції Українського правопису 2019 року.

Топ/менеджер, генерал/майор, мульти/мільйонер, біо/цикл, гіпер/маркет, онко/диспансер, фіто/терапія, бліц/опитування, дельта/функція, аудіо/запис, артро/скопія, боді/арт, пара/олімпієць, прем'єр/міністр, кібер/атака, еко/продукція, мікро/елемент, мі/бемоль, поп/виконавець, євро/ремонт, нано/частинки, соціо/лінгвістика, топ/модель,

альфа/промені, дендро/парк, гео/політика, фітнес/клуб, допінг/контроль, пів/місяць, веб/сторінка, пів/зошит, тех/огляд, агро/бізнес, піар/акція, міді/спідниця, член/кореспондент, авіа/рейс, Гуляй/поле, норд/вест, Верхньо/дніпровськ, Івано/Франківськ, прес/конференція, економ/клас.

Завдання 2. Прокоментуйте наявні в реченнях орфограми, розкривши дужки та знявши ризики.

1. *По шосе мчала новенька «Т/тесла».* 2. *Екс/працівника прикордонної митниці затримали з хабар(е/о)м.* 3. *Біо/пакети (еко/пакети) – це екологічна упаковка, у складі якої використовуються компоненти, які дозволяють пакету самостійно розкладатися протягом від двох до п'яти років, що в десятки разів менше порівняно з терміном розкладання полі/етиленових пакетів.* 4. *Останнім часом різноманітні інтернет/послуги набувають усе більшої популярності серед користувачів.* 5. *Після вибуху під завалами опинилося майже пів/будинку.* 6. *Цього року відбувся перший в історії міжнародний фестиваль фольк/музики.* 7. *У брифінгу взяв участь також віце/консул.* 8. *Фо(й)є – це великий передпокій у громадській будівлі, розташований біля глядацької, концертної чи іншого призначення зали.* 9. *Зорове явище в атмосфері, при якому біля горизонту з'являються уявні зображення наземних предметів або ділянок неба, отримало назву «мар(е/и)во».* 10. *Чарльз Ді(к/кк)енс був не лише видатним англійським письменником, одним із найпопулярніших романістів вікторіанської епохи, а також відомим політичним агітатором.* 11. *«Ярмарок суєти» вважають найвідомішим твором Вільяма Тек/ккерея.*

Завдання 3. Відредагуйте речення, виправивши помилки відповідно до нової редакції Українського правопису 2019 року.

1. *Гео-політика розглядає вплив географічних чинників на внутрішню й зовнішню політику держав.* 2. *Свят-вечір – одне з найурочистіших християнських свят, яке відзначають увечері напередодні Різдва христового.* 3. *Сергій Трубецькой – відомий князь, декабрист, полковник, учасник францuzько-російської війни 1812 року, а також мемуарист.* 4. *У разі аварії на атомній електро-станції під загрозою може опинитися майже пів-Європи.* 5. *Пол Макартні здобув усевітню популярність як один із засновників і учасників рок гурту The Beatles.* 6. *У християнських конфесіях священик має другий ступінь священства, вищий за який має лише єпископ.* 7. *Екс-міністр освіти очолив Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти.* 8. *Секвойя по праву вважається найвищим деревом на Землі.* 9. *Напрямок руху бетачастинок змінюється магнітними і електричними полями, що свідчить про наявність у них електричного заряду.* 10. *Це був найбільш успішний бізнес проект минулого року.*

Завдання 4. Оберіть доречний, на ваш погляд, варіант написання; зробіть висновок про варіантні написання низки слів.

Світло моєї радості/и, / Боже, це – Ти, лиш Ти! / Променем лину святості/и / До неземної мети... / Щастя в безмірній кількості/и / Мені даруєш Ти. / В подиху вітру свіжості/и / Бачу Твої сліди... / Світло

незвичної радості/у / Люди хай бачать в мені, / Коли стражданням зранені / Будуть проходить дні. / Світло небесної радості/у / Квітне в очах завжди. / Щастя в безмірній кількості/у / Мені вже даруєш Ти! (Г. Леонівич)

Завдання 5. Наведіть приклади слів із зазначеними іншомовними компонентами, що пишуться разом.

Авіа-, авто-, аква-, біо-, веб-, гео-, гідро-, етно-, квазі-, кібер-, міні-, моно-, нарко-, нео-, пара-, соціо-, фіто-, фольк- (фолк-), екстра-, анти-, віце-, екс-, штабс-, унтер-.

Завдання 6. Наведіть приклади слів із зазначеними іншомовними компонентами, що пишуться через дефіс.

Альфа-, бета-, дельта-, піар-, фітнес-, прем'єр-.

Завдання 7. Складіть речення з наведеними словами; прокоментуйте відповідні правила, що зазнали змін у новій редакції Українського правопису.

Священник, мариво, пів століття, пів Європи, проєктування, Святвечір, експрезидент, топменеджер.

Завдання 8. Прокоментуйте, як ви розумієте вислів «Правопис – корсет мови».

Завдання 9. Висловіть власне ставлення до змін, унесених до нової редакції Українського правопису.

Завдання 10. Напишіть твір на тему «Як навчитися грамотно писати».

Висновки та перспективи досліджень. Отже, пошук балансу між системними параметрами сучасної мови, з одного боку, та різночасовими прикметами української мовної традиції, з іншого боку, – одне з найскладніших завдань, які поставали перед творцями правописних норм на кожному етапі їх становлення. Нова редакція Українського правопису є важливим кроком до розв'язання цього непростого завдання. Так, сучасна редакція Українського правопису якоюсь мірою повертає до життя деякі фонетичні особливості правопису 1928 року. Водночас правописна комісія врахувала мовну практику більшості українців другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст., яка вже стала частиною української орфографічної традиції. Крім цього, сучасна редакція правопису розширила межі використання орфографічних варіантів; члени Української національної комісії з питань правопису враховували те, що варіативність – це органічна частина правописного кодексу і певною мірою вона притаманна кожній мові на різних етапах її історичного розвитку. Питання, який із варіантів згодом залишиться в минулому, може стати матеріалом для подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мовознавці Академії – про нову редакцію Українського правопису. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=5131>
2. Новий правопис : міт, павза і фавна. Чи справді все так складно? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-48444094>
3. Оновлений Український правопис: що змінилося і чого не вистачає. URL: <https://novynarnia.com/2019/05/27/new-pravopis/>
4. Проєкт правопису 2019 – дитя компромісу: і вашим і нашим. *Українська правда*. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/5b8c59e9296a4/>
5. Стислий огляд основних змін у новій редакції «Українського правопису» (2019). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/osnovni-zminy%202019.pdf>
6. Український правопис 2019 р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/%202019.pdf>
7. Фаріон І. Правопис – корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір. Львів : Монастир Свято-Іванівська Лавра; Свічадо, 2004. 115 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001720>
8. Ющук І. П. Практичний довідник з українського правопису. Вид. 2, доопр. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2020. 128 с.

REFERENCES

1. Movoznavtsi Akademii – pro novu redaktsiiu Ukrainkoho pravopysu [Linguists of the Academy – about the new edition of the Ukrainian orthography]. Retrieved from: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=5131> [in Ukrainian].
2. Novyi pravopys: mit, pavza i favna. Chy spravdi vse tak skladno? [New orthography: myth, pause and fauna. Is it really that complicated?]. Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-48444094> [in Ukrainian].
3. Onovlenyi Ukrainskiy pravopys: shcho zminylosia i choho ne vystachaie [New Ukrainian orthography: what has changed and what is missing]. Retrieved from: <https://novynarnia.com/2019/05/27/new-pravopis/> [in Ukrainian].
4. Proiekt pravopysu 2019 – dytia kompromisu: i vashym i nashym [The 2019 orthography project is a child of compromise: both yours and ours]. *Ukrainska pravda*. Retrieved from: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/5b8c59e9296a4/> [in Ukrainian].
5. Styslyi ohliad osnovnykh zmin u novii redaktsiiu "Ukrainskoho pravopysu" (2019) [A brief overview of the main changes in the new version of the "Ukrainian orthography"]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/osnovni-zminy%202019.pdf>
6. Ukrainskiy pravopys 2019 r. [Ukrainian orthography 2019]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/%202019.pdf>
7. Farion, I. (2004). Pravopys – korset movy? Ukrainskiy pravopys yak kulturno-politychnyi vybir [Orthography – a corset of language? Ukrainian orthography as a cultural and political choice]. Lviv: Monastyr Sviato-Ivanivska Lavra; Svichado. Retrieved from: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001720> [in Ukrainian].
8. Yushchuk, I. P. (2020). Praktychnyi dovidnyk z ukrainskoho pravopysu [Practical handbook of Ukrainian orthography]. Vyd. 2, doopr. Kyiv: Vydavnychiy dim "Osvita" [in Ukrainian].

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ПРОЗИ Б. ЛЕПКОГО І Б. ХАРЧУКА

Вільчинська Т. П., Бачинська Г. В., Вербовета О. С.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Дослідження проведене в галузі письменницької лексикографії та присвячене аналізу фразеологічної параметризації авторської мови. На початку ХХІ ст. констатуємо активізацію наукових зацікавлень у цій царині, що вилилися у спробах представити у формі словника результати мовознавчого аналізу художніх текстів. Саме словник виявився найзручнішою формою фіксації знань про об'єкт мовного опису, що вимагає уніфікації критеріїв такого опису, однотипності подання інформації про досліджувані одиниці, тобто формалізації опису природної мови. Метою статті було схарактеризувати основні засади побудови саме диференційованих письменницьких словників, розглянутих на прикладі фразеологічних лексикографічних праць. Матеріалом послужили три фразеологічні словники, укладені науковцями Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка на основі аналізу прозових текстів Б. Лепкого і Б. Харчука – відомих українських письменників, діячів культури, розбудовників української мови, життя і творчість яких тісно пов'язані з Тернопільщиною. Результати параметризації презентованих у прозі Б. Лепкого та Б. Харчука фразеологізмів, представлені у трьох лексикографічних працях, засвідчили, що дослідники зібрали й проаналізували майже 8000 фразеологізмів. Встановлено, що фразеологію автори праці розуміли в широкому значенні, тому залучали до аналізу різноструктурні одиниці, серед яких і паремії, й усталені порівняння, і традиційні формули побажань, клятв, божби та інші. Докладно описано принципи побудови словникової статті, насамперед зосереджено увагу на реєстрових словах, на особливостях тлумачення фразеологізмів, критеріях відбору фразеологічних одиниць та їхній специфіці. Цінності проаналізованим словникам додають подані в них діалектні та індивідуально-авторські фразеологізми, які демонструють мовне багатство творів українських письменників. Підтверджено важливе значення подібних праць, що полягає в поглибленні знань про письменницьку лексикографію загалом та авторську фразеологію зокрема.

Ключові слова: лексикографічна параметризація, фразеологічний словник, фразеологізм, прозовий текст, Б. Лепкий, Б. Харчук.

Vilchynska T. P., Bachynska H. V., Verbovetska O. S. Lexicographic phraseological dimensions of prose by B. Lepky and B. Kharchuk. The research was conducted in the field of literary lexicography and is devoted to the analysis of phraseological parameterization of the author's language. At the beginning of the 21st century, we note the intensification of scientific interests in this field, which resulted in attempts to present the results of linguistic analysis of literary texts in the form of a dictionary. The dictionary turned out to be the most convenient form of fixing knowledge about the object of linguistic description, which requires unification of the criteria of such description, uniformity of presentation of information about the studied units, that is formalization of the description of natural language. The aim of the article was to characterize the basic principles of construction of differentiated literary dictionaries, considered on the example of phraseological lexicographical works. The material was three phraseological dictionaries compiled by scientists of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University based on the analysis of texts by B. Lepky and B. Kharchuk – famous Ukrainian writers, cultural figures, builders of the Ukrainian language, whose lives and work are closely connected with Ternopil region. The results of parameterization of phraseological units used in the prose of B. Lepky and B. Kharchuk, presented in three lexicographical works, showed that researchers collected and analyzed about 8,000 phraseological units. It was found that the authors understood phraseology in a broad sense, so they involved diverse structural units, including paremias, established similes, traditional formulas of wishes, oaths, worship and others in the analysis. The principles of constructing a dictionary article are described in detail, attention is focused primarily on registration words, on the peculiarities of interpretation of phraseological units, criteria for selection of phraseological units and their specifics. Dialectal and individual authorial phraseologies, which demonstrate the linguistic richness of the works of Ukrainian writers contribute to the value of the analyzed dictionaries. The article confirms the importance of such works, which consists in deepening knowledge of literary lexicography in general and authorial phraseology in particular.

Key words: lexicographic parameterization, phraseological dictionary, phraseology, prose text, B. Lepky, B. Kharchuk.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. На зламі ХХ–ХХІ ст. у гуманітарній сфері помітно активізуються міждисциплінарні дослідження, до яких повною мірою належать лінгвістичні студії, присвячені аналізу творчої спадщини яскравих постатей національної культури.

До таких в українській лінгвокультурі належать уродженці Тернопільщини Б. Лепкий і Б. Харчук, творчість яких у силу різних причин або несправедливо замовчувалася, або піддавалася ідеологізації. Обидва письменники, хоч і презентують різні періоди в національній літературі, є відомими діячами

української культури, розбудовниками української мови, які дбали про її утвердження та розвиток.

Якщо 1998 року до 125-річчя від дня народження Б. Лепкого відомий український літературознавець Р. Гром'як стверджував, що, мабуть, не настав той час, коли можна докладно проаналізувати різноманірну спадщину письменника, бо вона все ще не доступна в Україні, та й розвідок, присвячених їй, є небагато [3, 5], то сьогодні можна констатувати поштовх дослідницького інтересу до неї.

Щодо творчого доробку духовного феномена Бориса Харчука – письменника зі славної когорти шістдесятників, прозаїка-новатора, який своєю творчістю стверджував концепцію життєвого характеру, що розвивається не в аспекті настанов автора, а завдяки своїм внутрішнім потенціям, пафос якого, за словами того ж таки Р. Гром'яка, полягав «у захисті людського в людині» [2, 248], то його тривалий час тлумачили насамперед із позицій комуністично-більшовицької ідеології.

Актуальність запропонованої розвідки визнає передусім інтерес до лексикографічної параметризації творчої спадщини Б. Лепкого і Б. Харчука. Зауважимо, що саме лексикографічна параметризація разом з активним зацікавленням особливостями ідіолекту письменника зумовили витворення окремої ділянки в цій галузі – письменницької лексикографії, яку в Україні, на думку Т. Цимбалюк-Скопненко, розвинуто ще недостатньо, оскільки їй «у нашій філологічній науці бракує динамізму, координаності та чіткого бачення перспектив» [8, 4].

Інтерес до письменницької лексикографії останніми десятиліттями помітно активізувався з двох причин: по-перше, через зацікавлення особливостями ідіолекту письменників, їхнім впливом на процеси розвитку літературної мови і, по-друге, завдяки тенденції до лексикографічної параметризації, основна ідея якої – представити у формі словника різні результати мовознавчого аналізу. Саме словник виявився найзручнішою формою фіксації знань про об'єкт мовного опису, що вимагає уніфікації критеріїв такого опису, однотипності подання інформації про досліджувані одиниці, тобто формалізації опису природної мови.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

В. Широков окреслив два значення терміносполуки «письменницька лексикографія» у сучасному мовознавстві: 1) сукупність словників, об'єктом опису яких є мова, художній світ автора та 2) розділ лексикографії, що займається теорією і практикою укладання словників мови письменників [9, 52]. Нерідко як синонімічну до вказаної використовують терміносполуку «авторська лексикографія», проте вона може бути неоднозначно потрактована й стосуватися як автора твору (творів), на основі якого укладається словник, так і самих укладачів лексикографічної праці. У статті, крім терміносполуки «письменницька лексикографія», використовуємо також «письменницький словник», яку, слідом за С. Бук, вживаємо на позначення усіх типів словників, що описують мову певного письменника (словник мови, глосарій, частотний словник, диференційований словник тощо) [1, 101].

На думку Н. Данилюк, укладання письменницьких словників – новий напрям слов'янської лексикографії, сформований у 60-70-х роках ХХ ст. [4, 31]. Справді, саме в другій половині ХХ ст. з'явилися словники мови письменників у різних країнах: Польщі (Я. Кохановського, А. Міцкевича, Х. Паска), Чехії (К. Чапека), Болгарії (Х. Ботева, Н. Вапцарова) та ін. В Україні також вийшли друком словники мови І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, В. Стуса та ін. Проблемам лексикографічної параметризації, укладання письменницьких словників присвячені праці С. Бук, В. Ващенко, А. Загнітка, Г. Ситар, О. Тараненка, Т. Цимбалюк-Скопненко, В. Широкова та ін. Загалом саме словники мови письменників подають найповніший опис лексико-фразеологічного складу ідіолекту письменника і «мають значення як для вивчення творчості самого митця, так і дослідження відповідного етапу історії національної літературної мови та суспільної атмосфери того періоду» [6, 355].

Як уже згадувалося, у процесі розвитку письменницької лексикографії виокремилася декілька різних типів словників, серед яких словопоказчик, конкорданс, частотний словник, глосарій, диференційовані словники та ін.

У запропонованій розвідці актуалізується насамперед інтерес до диференційованих словників, які подають не всю, а вибрану за певними параметрами лексико-фразеологічну або стилістичну складову мови письменників. До таких належать фразеологічні словники, словники рим, епітетів. Так, в українстиці вже існують словники епітетів П. Загребельного і Т. Шевченка, словники рим Т. Шевченка та Є. Гребінки. Помітні досягнення спостерігаємо і в дослідженні фразеологічного багатства мови українських письменників. Зокрема, до таких праць належать «Фразеологічний словник мови Шевченка», «Фразеологія перекладів Миколи Лукаша. Словник-довідник», які засвідчують розвиток письменницької фразеології.

Проте, визначаючи основні завдання фразеології – науки, що займається теорією і практикою укладання тлумачних, ідеографічних, етимологічних словників фразеологізмів різних мов, словників фразеологічних синонімів, регіональних фразеологізмів [5, 664], О. Селіванова не згадує письменницьких фразеологічних словників.

Зауважимо також, що творчість і Б. Лепкого, і Б. Харчука є більше дослідженою саме в літературознавчому аспекті (з одного боку, це праці М. Ільницького, Р. Пазюка, М. Сивіцького та ін., з іншого – О. Василюшина, В. Дончика, В. Марка, С. Полякової, М. Ткачука й ін.), коли її розглядають насамперед на проблемно-тематичному рівні, тоді як лінгвістичних студій є помітно менше і присвячені вони здебільшого аналізу лексичних та мовно-виражальних особливостей у творах письменників (Н. Бабич, Т. Беценко, З. Бичко, Т. Вільчинська, С. Паньцо). Водночас саме через фразеологізм як складову народної культури відображається матеріальний світ, людські стосунки, емоції поколінь. Саме це актуалізувало перед лінгвістами завдання по укладанню відповідних лексикографічних праць.

Формулювання мети і завдань статті. Метою статті є окреслити основні засади побудови письменницьких фразеологічних словників на матеріалі лексикографічних праць за прозовими творами Б. Лепкого і Б. Харчука. Реалізація поставленої мети передбачала виконання таких **завдань**: 1) схарактеризувати основні принципи укладання подібних праць; 2) описати архітекtonіку словникової статті та 3) продемонструвати визначене на прикладі фразеологічних одиниць із творів Б. Лепкого та Б. Харчука.

Матеріалом запропонованого дослідження послужили лексикографічні праці «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого. Словник» (2010, 2018) та «Фразеологія творів Бориса Харчука. Словник» (2012), видані колективом науковців Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за ред. С. Панцьо з метою популяризації спадщини письменників, життя і творчість яких тісно пов'язані з Тернопільщиною, де вони народилися, де «розбудовували свій образний світ» [2, 299]. Інтерес до текстів цих письменників зумовлений також актуалізацією антропоцентричного підходу в мовознавстві, коли в центрі уваги є людина, її вчинки, риси характеру, емоційний стан. Саме така особистість, з її болями і жалями, турботами, любов'ю до рідної землі, мови, завжди перебуває у центрі подій, змальованих обома авторами. Тому об'єктом аналізу у статті є насамперед фразеологізми на позначення людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати параметризації фразеологізмів, презентованих у прозових текстах Б. Лепкого і Б. Харчука, які, слідом за іншими вченими, розуміємо як надслівні, семантично цілісні, відносно стійкі, відтворювані і переважно експресивні одиниці, що виконують характеризувально-номінативну функцію [7, 26], представлені у трьох лексикографічних працях. Зауважимо, що фразеологію автори праці розуміють у широкому значенні, тому залучають до аналізу і пареміологічні одиниці, і усталені порівняння, і традиційні формули побажань, клятв, божби. Укладення словника відбулося в два етапи: на першому шляхом суцільної вибірки зібрано фактичний матеріал та укладено картотеку авторських уживань фразеологізмів, на другому – здійснено систематизацію матеріалу й створено словниковий корпус.

Структура всіх словників включає передмову; відомості про побудову словникової статті; повну паспортизацію опрацьованих текстів та сам корпус словника.

Зауважимо, що серед вказаних праць дві виконані на матеріалі текстів Б. Лепкого. Укладання другого видання зумовлено передусім тим, що не всі тексти автора були охоплені в першому виданні, тому самі принципи побудови не змінилися, лише суттєво доповнений був корпус фразеологічних одиниць (майже 2000 одиниць у першому словнику і 3000 – у другому). До речі, науковці за цю працю були удостоєні дипломів лауреатів Всеукраїнської літературно-мистецької премії імені братів Богдана та Левка Лепких.

Щодо словника фразеологізмів у творах Б. Харчука, то він охоплює майже 5000 одиниць (4776), а до його позитивів належить алфавітний покажчик фразеологізмів, у якому представлено всі одиниці словникового корпусу з окресленням сторінки, де вони зафіксовані. Призначенням покажчика є полегшити пошук необхідного стійкого мовного звороту в словнику. Крім того, тут подано реєстр творів Б. Харчука з називанням прізвищ укладачів, натомість у словнику фразеологізмів у творах Б. Лепкого представлені відомі фразеологічні словники української мови, на які автори посилаються в роботі.

У передмовах до всіх словників акцентовано на необхідності й важливості подібних праць, оскільки з плином часу спадщина письменника оцінюється науковцями та читачами по-різному, багато чого переосмислюється, а здобутки української письменницької лексикографії дозволяють укласти словник так званого комбінованого типу, який би охоплював не одне джерело, передбачав пояснювальну (тлумачну) й непояснювальну (фіксувальну) інформацію, був адресований як спеціалістам-філологам, учням, студентам, так і широкому читацькому загалу. У передмові також зазначено основні твори письменників, що послужили джерельною базою. При цьому в лексикографічній праці «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого. Словник» автори звертають більше уваги на етапи укладання словника, яких виділяють чотири (2, 6), а у «Фразеології творів Бориса Харчука. Словник» – на структуру, що охоплює сім підрозділів (3, 5).

Важливим структурним компонентом будь-якої лексикографічної праці є словникова стаття. В усіх аналізованих словниках її побудовано за такими принципами: спочатку подано реєстрове слово в алфавітному порядку (його записують великими літерами напівжирним шрифтом); після нього – фразеологічну одиницю (у словнику за творами Б. Харчука її пронумеровано) (напівжирним шрифтом малими літерами); через знак (=) або в дужках – варіанти фразеологічних одиниць; далі (курсивом) – їхнє тлумачення (здебільшого з посиланням на відомі сучасні українські фразеологічні словники, рідше – сформульовані самими укладачами); насамкінець – приклади-ілюстрації (з виділенням напівжирним фразеологізмом) з авторських текстів, а якщо фразеологізм функціонує в різних творах, то до нього запропоновано декілька прикладів із зазначенням назви твору, за потреби тому (курсивом) і сторінки.

Здебільшого в словнику переважають фразеологізми, що експлікують різну інформацію про людину, яка постійно перебуває в центрі уваги обох письменників, про її зовнішній вигляд, риси характеру, звички, манеру поведінки тощо. Проілюструємо принципи побудови словникової статті на конкретних прикладах та додамо власні спостереження.

Зазначимо, що частіше заголовним (реєстровим) словом виступає іменник у початковій формі, пор.:

ОКО: пильне око. *Бути уважним, все помічати.*

– Треба б тобі, Іване, *пильне око* на дружину мати, глянь якою стала. *Полтава*, с. 24 (2, 248) і

²⁵⁹⁴ **чіпкий на око.** *Тямуций.* **Чіпкий на око**, він в одну мить запам'ятовував, де й що треба підрізати, а де підсадити. *Місяць над майданом*, с. 98 (3, 369).

Реєстровими можуть виступати й інші частини мови, найчастіше дієслова (подані в інфінітиві) та їхні форми, напр.:

³²⁸⁴ **ПОХОЛОНУТИ:** **похололо все.** *Злякатися, пережити, розхвилюватися.* «Вони прийдуть, вони заберуть силою!» – **похололо все** в мені. *Мандри*, с. 150 (3, 466), або з часткою *не*:

НЕ БАЧИТИ: **не бачити на очі.** *Ніколи не бачити, не зустрічатися.* Ворог, якого ні вони, ні батьки їх **не бачили на очі.** *Сім шлафроків*, с. 506 (1, 112), чи в порівняльній конструкції:

СТОЯТИ: **стояти як мур = стояти стіною (муром).** *Виступати одноставно, згуртовано на захист когось, чого-небудь* [СФУМ 2008: 697]. З ломаками й гарапами наступали. То прискакували, то відскакували назад, бо Босаковський із своїм товариством **стояв як мур** і не припускав їх ближче. *Крутіж*, с. 804 (1, 191);

ПОБИТИЙ: ³¹⁴⁴ **наче побитий.** *Усвідомлюючи свою провину, винувати* [СФУМ, 2008 : 838]. **Наче побитий**, вихитнувся Самійло на Майдан. А гурт відразу примовк, зібрався докупити. *Волинь 4*, с. 496 (3, 446).

Рідше опорними словами бувають прикметники, займенники, числівники, прислівники, напр.:

ГОЛИЙ: ⁵²⁷ **гола і боса.** *Дуже бідна, убога* [СФУМ 2008 : 394].

– Дурний, вона ж **гола і боса**. Її треба обмити, перенести до хати і спорядити. Де та Фроська? Йди і закажуй труну! *Межі і безмежжя*, с. 523 (3, 89);

ТАКИЙ: ⁴³³⁷ **не на такого (не на таку) напасти.** *Хто-небудь не такий наївний та нікчемний, як це здається* [СФУМ 2008 : 394].

«Але ж я не дурний, **не на такого напав**, брате». *Волинь 1*, с. 147 (3, 614);

ОДИН: **всі до одного.** *Без винятку, абсолютно всі* [СФУМ 2008: 461].

– Як не оборонимо, так погинемо **всі до одного**. А хто другої гадки, хай з городу виходить! *Батури*, с. 373 (2, 241–242);

СКРІЗЬ: **скрізь повно.** *Про людину, яку можна зустріти скрізь і завжди.* Як осавула молодий, кидає собою туди й сюди. **Скрізь** його **повно**. *З-під Полтави до Бендер*, с. 141 (2, 346).

Нерідко реєстрові іменники можуть мати форму множини, пор.:

ЗУБИ: **зуби з'їсти.** *Мати великий досвід у чомусь; ґрунтовно вивчити що-небудь* [СФУМ 2008: 265]. Ми не ретори, а козаки, що **зуби** свої на війні **з'їли**, і воювали вже тоді, як дехто ще на деревляному коникові їздив і будьякам голови стинав. *Полтава*, с. 237 (2, 160) та

ОЧІ: ²⁷³² **міряючи очима.** *Дивитися на когось, виражаючи певні емоції* [СФУМ 2008 : 394]. Бона (Мар'яна) відповіла так, що він теж запам'ятав, зухвало вихопила йому з рук і, невтримна, стоячи нахильці, косувала, **міряючи** його палахкими **очима**. *Коляда*, с. 137 (3, 387–388).

Заголовними словами можуть бути також демінутиви, власні назви, засвідчені як в одному творі, так і в кількох, напр.:

КУЛАЧОК: ¹⁸⁷⁰ **зібратися в кулачок.** *Концентрувати всю свою волю, силу, витримку* [СФУМ 2008 : 257]. Оксана **зібралася в кулачок**: що Онуфрій Сидорович ще скаже? *Кревяки*, с. 317 (3, 268);

МАКАР: ²⁰¹⁵ **куди Макар телят не ганяв = де Макар телят не пас.** *Там або туди, де важкі умови життя, куди потрапляють, як правило, не з власного бажання; дуже далеко* [СФУМ 2008 : 394].

– Та ще й як: не завели справи, не запротели, **куди Макар телят не ганяв**. *Мертвий час*, с. 62. Не квапився збочувати, коли йому трубили. Трішки відступився: жодна машина його не зб'є й не переїде, бо тепер із цим строго, узують і марш туди, **де Макар телят не пас**. *Кревяки*, с. 482 (3, 289).

Широко представленими у всіх лексикографічних працях є фразеологічні одиниці з теонімом *Бог*, як-от у вигуках:

Бог, з Богом. *Уживається як побажання; можеши ти* [СФУМ 2008: 34]. За хвилю покажуться рожеве лице сестриці, відтак очі зустрінуться з очима, заскрипить ключ у замку, прихожого впустять або скажуть «з **Богом**». *Зламани крила*, с. 226 (1, 16);

йй-Богу. *Правда; справедливо.*

– Я навіть не буду пробувати, хоч воно і дивно, бо, **йй-Богу**, варто й загинути, щоб на хвилину заволодіти такою, як ви. З мене говорить мужчина. *Батури*, с. 378 (2, 29) та

¹⁴⁰ **крий Боже.** *Уживається для вираження застереження від чого-небудь лихого, поганого* [СФУМ 2003: 313]. Йосип це повинен розуміти так: коли кульгавий лісник подається з лісу, треба пустити корів у дубки. Але, **крий Боже**, аби Федось помітив. *Йосип з гроша здачі*, с. 43 (3, 36).

Представлені в словниках і фразеологізми із застарілими або рідко вживаними лексемами, пор.:

ДАТИ: **дати чосу.** *Дуже побити, розправитися з кимось. Переїхали.* *Батурині браму засипають землею.*

– **Дали** москалям **чосу**. *Батури*, с. 365 (2, 101) і ⁸⁵⁸ **дати маху.** *Помилитися.* Оглянулася, подивилась – сірі очі, майнула і пропала – сивий вітер. Нікому про це не оповідав. Йому влетіло, **дав маху**. *Вишневі ночі*, с. 4 (3, 134), а також трансформовані фразеологізми (або через уведення нового компонента, чи творення нового фразеологізму за аналогією до загальнонародного), пор.:

КУРЧАТА: ¹⁸⁹⁴ **курчат осінь полічить.** *Підводити підсумки, оцінювати результати* [СФУМ 2008: 349]. Опанас їхав у поле, правлячи кінями, наче господар, а вона несла йому обід – господиня. Верещака сміявся: «Чекай-чекай, **курчат осінь полічить...**» *Майдан*, с. 146 (3, 271) і

РУКИ: ³⁶²⁰ **полоскати руки в крові.** *Бити, катувати, убивати людей.* Так, не кордони, не раси і не мови ділять людей. Поділили їх багатство і бідність, воля і рабство... Воля в них – **полоскати руки в крові** пригноблених. *Волинь 2*, с. 296 (3, 514).

Загалом укладені на матеріалі авторських текстів словники фразеологізмів завжди відображають мовну картину світу письменника, тому зафіксовано немало індивідуально-авторських фразеологічних одиниць, пор.:

ПОЕТИ: великі й голосні поети. Добре знані, відомі. Гете й Байрон, два **великі й голосні поети**, найголосніші в ХІХ столітті. *Байрон*, с. 131 (2, 282) та

ОЧІ:²⁸¹⁶ **очі впивали печаль.** *Хтось дуже сумний, невеселий.* Її очі вбирали в себе тіні думок з його обличчя, а його **очі впивали** задумливу **печаль** з її. *Вишневі ночі*, с. 54 (3, 399).

Крім того, засвідчено різні діалектні фразеологізми у Б. Лепкого-галичанина і Б. Харчука-волинця, пор.:

ОБИДА: почувалася обиди. *Бути ображеним, злим на когось.*

– Але не після присяги. Слова свого не зломлю. Я ж не чура, який ще без шаблі ходить, – в його голосі **почувалася обиди**. *Полтава*, с. 110 (2, 239) і

МАЄШ:²²²⁸ **на-маєш.** *Уживається для вираження подиву, незадоволення з приводу чогось несподіваного, неприємного тощо* [СФУМ 2008 : 394]. А Йосип думав: «Негаразд вийшло з Моською, тільки приєднав його до себе і **на-маєш...**» *Майдан*, с. 339 (3, 317).

Як бачимо, ілюстративний матеріал різний за обсягом – одне речення або кілька, у тому числі й діалоги та пряма мова. Якщо ж фразеологізм багатозначний, то ілюстративні приклади наведено до кожного зі значень, напр.:

РУКИ:³⁶⁰³ **не випускати з рук.** 1. *Не втрачати що-небудь, вміти скористатися чимось* [СФУМ 2003 : 81]. 2. *Тримати когось у полоні.* Батько дихав на ладан, а Кирило-одинак, прибутковий фах – кінськ шкіри на сирицю – **не можна випускати з рук**. *Кривняки*, с. 250.

– **Не** треба було **випускати** його з наших **рук**. *Волинь 2*, с. 391 (3, 511–512).

Загалом у словникових статтях представлено різні за структурою фразеологічні одиниці. Переважають фразеологічні словосполучення, до складу яких входять самостійні частини мови зі службовими словами або без них (*битий вовк, мати зуб, зуби на полицю, не давати ради* та ін.); трапляються також фразеологізми, побудовані за схемами простих і складних речень (*чия б віця мекала, з верби плодів не сподіватися, знайти вітра в полі, хто дбає, той має, легше рукам, як губа не дармує, сорока з плота, а десять на пліт* та ін.); менше виявлено фразеологічних одиниць, що складаються із самостійної частини мови у сполученні зі службовою (*як відтяти, до віку, на Бога, щоб заклало* та ін.). Пор:

СКАПАТИ:³⁸⁹⁸ **а щоб ти скапав!** *Уживається як груба лайка, прокляття.*

– Спекулянтка! Я ж припаяю тобі!

– Я – спекулянтка? **А щоб ти скапав...** *Мандри*, с. 87 (3, 555–556);

БІДА: біда сама не йде, а другу веде за собою. *Одна негативна ситуація спричиняє іншу. Біда сама не йде, а другу веде за собою.* Галицькі

бояри найкращому з князів життя затроїли. *Каяла*, с. 561 (1, 13);

ДБАТИ: хто дбає, той має. *Братися за будь-яку роботу для свого добра.*

– Спасибі! Не можу нарікати. Працюю в театрі і даю лекції.

Так, так, **хто дбає, той має**, – докинув від себе доктор. *Зірка*, с. 585 (1, 55);

ЗУБ: ані в зуб. *Не слухати, не брати до уваги.* Кажу перейти наново від початку, а вони **ані в зуб**. *Звичайна історія*, с. 420 (2, 158).

Укладачі не використовують позначок стилістичного характеру (*вульг., ірон., зневажл.* і под.), аби уникнути суб'єктивності.

Висновки та перспективи досліджень. Загалом проаналізовані диференційовані (фразеологічні) словники, укладені на матеріалі прозових творів Б. Лепкого і Б. Харчука, засвідчили фразеологічне багатство мови письменників. У них зафіксовано і фразеологізми, властиві українській літературній мові, і ті, що презентують діалектну фразеологію. Наведені словники є комплексними працями, що мають ознаки частотного словника, конкордансу, словника мови письменника тлумачного типу. Значення подібних праць полягає в поглибленні знань про письменницьку лексикографію загалом та авторську фразеологію зокрема, про мовне багатство творів українських письменників, для яких характерний антропоцентричний тип сюжету і пов'язане з ним правдиво-реалістичне відображення життя крізь виміри внутрішнього світу особистості та філософсько-аналітичне заглиблення в дійсність. Описаний матеріал важливий для розширення відомостей як про фразеологічний фонд української загальнонаціональної мови, так й індивідуально-авторської картини світу, для формування уявлень про найважливіші вияви буття, експліковані у фразеологізмах, використаних Б. Лепким і Б. Харчуком.

Перспективи дослідження вбачаємо в подальшому студіюванні письменницької лексикографії, серед іншого й фразеологічної. Якщо мовний матеріал для словників до недавнього часу карткували «вручну», що потребувало великих людських і часових ресурсів, то останніми десятиліттями розвиток комп'ютерних технологій та створення з їх допомогою корпусів авторських текстів відкрили нові перспективи для укладання письменницьких словників. З іншого боку, саме дослідження фразеологізмів значною мірою дають змогу пізнати захопливий віковичний дух українського народу, його вміння критично ставитися до своїх недоліків і відображати позитивні сторони свого буття. Тому подальші наукові пошуки мають зосереджуватися на поглибленому аналізі як фразеологічних, так й інших складників індивідуально-авторських картин світу українських письменників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бук С. Українська письменницька лексикографія : термінологічний аспект. *Вісник : Проблеми української термінології*. Львів : НУ «Львівська Політехніка», 2006. № 559. С. 100–103.
2. Гром'як Р. Т. Література Золотого вересня : Літературно-критичний нарис. Київ : Радянський письменник, 1989. 358 с.

3. Гром'як Р. Творчість Богдана Лепкого в літературній критиці : логіка рецепції. *Творчість Богдана Лепкого в контексті європейської культури ХХ століття* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження письменника / за ред. М. П. Ткачука. Тернопіль : ТНПУ, 1998. С. 5–10.
4. Данилюк Н. Словник творів Лесі Українки та нове видання її творів. *Науковий журнал*. 2015. № 1 (3). С. 31–40.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
6. Тараненко О. О. Мови письменника словник. *Українська мова: Енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський та ін.* Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 355–356.
7. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : підручник. Київ : Знання, 2007. 494 с.
8. Цимбалюк-Скопенко Т. Українська авторська лексикографія : здобутки та перспективи. *Українська мова*. 2010. № 2. С. 3–14.
9. Широков В. Язык. Информация. Система. Трансдисциплинарность в лингвистике. Palmarium Academic Publishing, 2017. 280 с.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

10. Фразеологізми у творах Богдана Лепкого. Словник / за ред. С. Є. Панцьо. Тернопіль : Джура, 2010. 224 с.
11. Фразеологізми у творах Богдана Лепкого. Словник. Вид. 2, перероб. і допов. / за ред. С. Є. Панцьо. Тернопіль : Джура, 2018. 432 с.
12. Фразеологія творів Бориса Харчука. Словник / за ред. С. Є. Панцьо. Тернопіль : Джура, 2012. 748 с.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ СЛОВНИКІВ, НА ЯКІ ПОКЛИКАЮТЬСЯ УКЛАДАЧІ АНАЛІЗОВАНИХ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ПРАЦЬ

- СФУМ 2003** – Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. М. Білоноженко [та ін.]; відп. ред. В. О. Винник. Київ : Наукова думка, 2003. 788 с.
- СФУМ 2008** – Словник фразеологізмів української мови. Київ : Наукова думка, 2008. 1004 с.

REFERENCES

1. Buk, S. (2006). Ukrainka pysmennytska leksykohrafiia: terminolohichniy aspekt [Ukrainian writing lexicography: terminological aspect]. *Visnyk: Problemy ukraïnskoi terminolohii*. Lviv: Lvivska Politekhnikha, 559, 100–103 [in Ukrainian].
2. Hromiak, R. T. (1989). Literatura Zolotoho veresnia: literaturno-krytychnyi narys [Golden September Literature: Literary Critical Essay]. Kyiv [in Ukrainian].
3. Hromiak, R. T. (1998). Tvorchist Bohdana Lepkoho v literaturnii krytytsi: lohika retseptsii [Bohdan Lepky's Creativity in Literary Criticism: Reception Logic]. *Tvorchist Bohdana Lepkoho v konteksti yevropeiskoi kultury KhKh stolittia*. (Materialy Vseukraïnskoi naukovoi konferentsii, prysviachenoi 125-richchiu vid dnia narodzhennia pysmennyka. Tkachuk M. P. (red.)). Ternopil: TNPU, 5–10 [in Ukrainian].
4. Danyliuk, N. (2015). Slovnyk tvoriv Lesi Ukrainky ta nove vydannia yii tvoriv [Lesya Ukrainka's Dictionary and a new edition of her works]. *Naukovyi zhurnal*, 1 (3), 31–40 [in Ukrainian].
5. Selivanova, O. O. (2006). Suchasna lnhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K [in Ukrainian].
6. Taranenko, O. O. (2004). Movy pysmennyka slovnyk. *Ukrainska mova: Entsyklopediia* [Writer languages Dictionary] / Rusanivskiy, V. M. ta in. (redkol.). Kyiv: Vyd-vo "Ukrainska entsyklopediia" im. M. P. Bazhana, 355–356 [in Ukrainian].
7. Uzhchenko, V. D. & Uzhchenko, D. V. (2007). Frazeolohiia suchasnoi ukraïnskoi movy [Phraseology of modern Ukrainian language] : pidruchnyk. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
8. Tsybaliuk-Skopenko, T. (2010). Ukrainka avtorska leksykohrafiia: zdotuky ta perspektyvy [Ukrainian author's lexicography: achievements and prospects]. *Ukrainska mova*, 2, 3–14 [in Ukrainian].
9. Shyrovkov, V. (2017). Yazyk. Ynformatsiya. Systema. Transdystypynarnost v lnhvystyke [Language. Information. System. Transdisciplinary in linguistics]. Palmarium Academic Publishing [in Russian].

SOURCES OF ACTUAL MATERIAL

10. Frazeolohizmy u tvorakh Bohdana Lepkoho [Phraseologisms in the works of Bohdan Lepky]. *Slovnyk* (2010) / Pantso, S. Ye. (red.). Ternopil: Dzhura [in Ukrainian].
11. Frazeolohizmy u tvorakh Bohdana Lepkoho [Phraseologisms in the works of Bohdan Lepky]. *Slovnyk* (2018) / Pantso, S. Ye. (red.). Vyd. 2, pererob. i dopov. Ternopil: Dzhura [in Ukrainian].
12. Frazeolohiia tvoriv Borysa Kharchuka [Phraseology of Boris Kharchuk's works]. *Slovnyk* (2012) / Pantso, S. Ye. (red.). Ternopil: Dzhura [in Ukrainian].

SYMBOLS OF DICTIONARIES, ON WHICH THE COMPILERS OF ANALYZED LEXICOGRAPHIC WORKS RELY

- СФУМ 2003** – Slovnyk frazeolohizmiv ukraïnskoi movy [Dictionary of phraseology of the Ukrainian language] (2003) / Bilozhenko, V. M. ta in. (uklad.); Vynnyk, V. O. (vidp. red.). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- СФУМ 2008** – Slovnyk frazeolohizmiv ukraïnskoi movy [Dictionary of phraseology of the Ukrainian language] (2008). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

ВИРАЖЕННЯ МОВЛЕННЄВОЇ АГРЕСІЇ В УКРАЇНСЬКИХ МАСМЕДІА ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Вусик Г. Л.

Бердянський державний педагогічний університет

Статтю присвячено аналізу специфіки вербальної агресії, зокрема з'ясуванню особливостей її вираження засобами масової комунікації під час російсько-української війни. Передусім наголошено на невід'ємності сучасних українських засобів масової комунікації в нашому повсякденному житті, що спричинено сучасними подіями в Україні, які змушують кожного проводити достатньо часу в соціальних мережах і віддавати перевагу онлайн-спілкуванню. Тому інтернет-простір стає майданчиком для реалізації деструктивної поведінки, а вербальна агресія – її складником.

Зауважено, що агресія як поняття сучасного міжнародного права (Статут ООН) вживається стосовно будь-якого незаконного використання сили однією державою проти територіальної цілісності й політичної незалежності іншої держави чи народу. Названо характерні ознаки агресії, зокрема: цілеспрямоване та усвідомлюване заподіяння шкоди, фізичного болю, матеріальних збитків, наявність у жертви мотивації дій щодо порушення в процесі здійснення акту агресії етичних, цивілізаційних норм.

З урахуванням того, що мовна агресія, заснована на маніпуляції свідомістю одержувача інформації, базується на критичному сприйнятті текстів, її імпліцитний характер впливає на споживача інформації, зокрема під час російської збройної агресії проти України, а використання різних способів мовної агресії в медіа, зі свого боку, негативно впливає на мовний смак і стратегії мовної поведінки особистості, провокує відповідну мовну агресію.

Окреслено причини виникнення мовленнєвої агресії, визначено основні мотиви, які провокують вербальну агресію, а також описано лексичні одиниці агресивної семантики в медіа за лютий, березень, травень 2022 рік.

Простежено, що мовленнєва агресія проявляється тоді, коли відбувається заміна початкового комунікативного наміру учасників спілкування. Сучасні події в Україні дають підставу стверджувати, що вербальна агресія – це цілеспрямована, мотивована, конфліктогенна мовленнєва поведінка, орієнтована на негативний (психологічний та емоційний) вплив на адресата або отримання агресивної реакції. На лексичному рівні найбільш уживаними маркерами вербальної агресії є нецензурна лексика, фамільярні звертання; на граматичному рівні – дієслівні форми 2-ої особи однини, слова з негативно оцінними суфіксами, спонукальні речення і риторичні запитання.

Ключові слова: мовна агресія, мовленнєва агресія, вербальна агресія, комунікативна агресія, словесна агресія, словесний екстремізм, мовне насильство, мовний конфлікт, мовна ворожість, вульгаризми.

Vusyk H. L. Expressions of speech aggression in Ukrainian mass media during the Russian-Ukrainian war. Modern Ukrainian mass media are an integral part of our daily lives. Events in Ukraine force us to spend a lot of time on social networks and prefer online communication. The Internet is becoming a platform for destructive behavior, and verbal aggression is an integral part of it. Hence the need to study the specifics of verbal aggression, in particular the peculiarities of its expression in the media during the Russian-Ukrainian war.

Aggression is a concept of modern international law (UN Charter) that is applied to any illegal use of force by one state against the territorial integrity and political independence of another state or people.

Characteristic signs of aggression are purposeful and deliberate infliction of harm, physical pain, material damage, and the presence of the victim's motivation to act in violation of ethical and civilizational norms in the process of aggression.

Speech aggression is based on the manipulation of consciousness of the information recipient, based on an uncritical perception of texts. Its implicit nature, which influences the consumer of information during the Russian armed aggression against Ukraine, contributes to the strengthening of its influence.

The use of different methods of language aggression in the media harms the language taste and strategies of language behavior of the individual, provoking the corresponding language aggression.

Examining speech aggression in the Ukrainian mass media during the Russian-Ukrainian war, we studied the causes of speech aggression, identified the main motives that provoke verbal attacks, and described lexical units of aggressive semantics in the media in February, March, and May 2022.

Observations prove that speech aggression is manifested when the initial communicative intention of the participants' communication is replaced.

Current events in Ukraine suggest that verbal aggression is purposeful, motivated, conflict-generating speech behavior focused on the negative (psychological and emotional) impact on the recipient, or receiving an aggressive reaction. At the lexical level, among the most commonly used markers of verbal aggression, we highlight obscene language and familiar addresses. At the grammatical level – verb forms of the 2nd person singular, words with negative suffixes, motivational sentences, and rhetorical questions.

Key words: language aggression, speech aggression, verbal aggression, communicative aggression, verbal aggression, verbal extremism, language violence, language conflict, language hostility, vulgarities.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Агресія є невід'ємним складником російсько-української війни (2014–2022 рр.). Сучасна мовна агресія активно вторгається в політику, з'являється на шпальтах газет і журналів, у соціальних мережах, усе частіше звучить на телебаченні, а також використовується в родинних та міжособистісних стосунках. Мовна агресія перешкоджає реалізації основних завдань ефективного спілкування: ускладнює обмін інформацією, гальмує сприйняття й розуміння співрозмовниками один одного. Агресія – супутник будь-якої сварки і найнебезпечніший ворог ввічливості. Вивчення цієї проблеми може забезпечити комунікативну безпеку окремої особистості і суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслена проблема є новою і поки що мало дослідженою. Проте вже визначено шляхи подолання мовної агресії [7], з'ясовано суб'єкти мовленнєвої агресії [7], випрацьовано інструменти для запобігання мовній агресії [3], виявлено особливості вираження вербальної агресії в масмедійному просторі [5], описано психологічні аспекти спілкування людей похилого віку у соціальних мережах [8], досліджено навмисну дисфемінізацію в сучасному політичному дискурсі [4]. Водночас цілісного аналізу щодо вираження мовленнєвої агресії в українських масмедіа під час російсько-української війни не проводилось. Отже, теоретична та практична значущість порушеної проблеми, її недостатня випрацьованість зумовили вибір теми статті.

Формулювання мети і завдань статті. Метою пропонованої розвідки є аналіз засобів прояву мовленнєвої агресії в українських масмедіа під час російсько-української війни. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: 1) окреслити причини виникнення та прояву мовленнєвої агресії; 2) описати основні мотиви, які провокують вербальну агресію; 3) дослідити корпус лексичних одиниць агресивної семантики в медіа за лютий, березень, травень 2022 рік.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тема агресії й насильства за 60-х років ХХ ст. стає однією з найбільш актуальних. У психології агресію розглядають передусім як емоцію, що проявляє себе через напад, бажання заподіяти шкоду, вдарити, знищити. З огляду на багатоманітність прояву це явище не піддається чіткому й однозначному тлумаченню.

У психолінгвістиці феномен агресії досліджують з другої половини ХХ століття. Словесний екстремізм, мовне насильство, мовний конфлікт і мовна ворожість є складниками поняття *мовна агресія*.

Терміносполуку *мовленнєва агресія* досить широко використовують у лінгвістичних дослідженнях, паралельно з терміном *вербальна агресія*. Так, сучасна українська дослідниця О. Гуз послуговується поняттями *вербальна / мовленнєва / мовна / словесна / комунікативна агресія* як синонімічними [5, 155].

Психологи зазначають, що агресія – цілеспрямована деструктивна поведінка, яка суперечить нормам і правилам співіснування людей

у суспільстві і завдає шкоди об'єктам нападу, а також заподіює фізичну шкоду людям, викликає у них негативні переживання, стан напруженості, страху, пригніченості [8, 45]. Агресія може виступати засобом досягнення мети, для підвищення власного статусу за рахунок самоствердження. Вербальна і невербальна ворожість знаходить свій вияв у більш жорстких формах – таких як, наприклад, терор, геноцид, расові, релігійні та ідеологічні зіткнення.

Ю. Щербініна у праці «Мовна агресія. Територія ворожнечі» підсумовує всі відомі дефініції й зазначає, що мовна агресія – грубе, образливе спілкування, словесне вираження негативних емоцій, почуттів або намірів у формі образи, погрози, грубої вимоги, насмішки. Агресивні наміри приховані або побічно виражаються в скаргах, дописах, плітках [9]. На нашу думку, мовленнєва агресія – це грубе, різке, образливе висловлювання, що має на меті образити або принизити адресата. У повсякденному житті агресія використовується на позначення різноманітних психоповедінкових виявів і станів.

Провідну роль у поширенні агресії відіграють засоби масової інформації. Останнім часом вони активно ведуть пропаганду жорсткості й насильства. Наголошуємо на тому, що виникнення і розвиток агресивності переважно залежить від суспільних умов. Агресія завжди ображає, зачіпає особистість. Іноді складно виявити ознаки вербальної ворожості. Та сама фраза може сприйматися людьми по-різному: для одних – це хамство й ворожість, для інших – правомірна поведінка. Дуже важливо вміти аналізувати причини вербальної агресії, вчитися правильно реагувати на агресивних людей.

Агресію зумовлюють різні чинники. Серед соціальних називають: по-перше, нестабільність (зокрема, політичну, економічну, культурну, соціальну) зі зростанням злочинності, випадків асоціальної поведінки, з появою мікрогруп, де мовна агресія культивується як частина кодексу мовної поведінки; по-друге, пропаганду насильства в засобах масової інформації, коли медіа, передусім телебачення, є джерелом мовленнєвої агресії.

Лайка, грубість, образливі висловлювання, словесний тиск часто можуть сприйматися навіть більш болісно, ніж фізичний вплив. Мовленнєва агресія створює негативну модель поведінки людини. Спостереження доводять, що мовленнєва агресія проявляється тоді, коли відбувається заміна початкового комунікативного наміру учасників спілкування. Наприклад, дискусія спочатку має позитивну комунікативну спрямованість – доказ власної точки зору або спільний пошук істини, а потім легко переростає в сварку, словесну суперечку, метою якої стає приниження опонента. Це відбувається, як тільки в мовленні хоча б одного з опонентів з'являються ознаки вербальної агресії: підвищення тону, категоричність суджень, «перехід на особистості».

Важливими в аналізі особливостей прояву мовленнєвої агресії і відповідно у визначенні засобів вираження її є з'ясувати мотиви, які викликають цю мовленнєву агресію. Пропонуємо це відобразити схематично.

Основні мотиви, які провокують вербальну агресію

потреба:

- **самоствердження**
- **самостійності**
- прагнення до досягнення – **авторитетного** положення

потреба **самореалізації**:

- можлива експансія в чужий особистий простір
- прагнення до досягнення цілей через обмеження інтересів іншої людини
- нанесення шкоди іншим учасникам ситуації спілкування

потреба **самозахисту**:

- прагнення захистити себе від вербальної ворожості з боку інших учасників мовної ситуації, тобто від приниження
- бажання понизити соціальний статус адресата
- спроба завдати моральної шкоди
- підвищення своєї самооцінки

Окреслюючи причини виникнення та прояви мовної ворожості, необхідно враховувати складність і неоднозначність цієї проблеми [2].

Агресивність є в кожній людині від народження, проте можливість її вербального і невербального втілення безпосередньо залежить від кількості накопиченої в організмі в певний момент агресивної енергії, а також сили зовнішнього впливу, здатного викликати агресивну реакцію. У конкретних ситуаціях спілкування мовленнєва ворожість виникає в тих випадках, коли особистість відчуває потребу в емоційній розрядці – вираженні негативних емоцій і почуттів, знятті емоційної напруги.

Мовленнєва агресія перешкоджає реалізації основних завдань ефективного спілкування: ускладнює повноцінний обмін інформацією, гальмує сприйняття і розуміння співрозмовниками один одного, а також вироблення загальної стратегії взаємодії з партнером. Гнів і презирство безпосередньо пов'язані з агресивними проявами людини і є основними мотивами агресивних реакцій, які втілюються за допомогою мовних засобів і спрямовані завдати шкоди особі.

Показниками мовної ворожості зазвичай є стилістично марковані мовні одиниці: негативна емоційна лексика, грубо-просторічні слова і вислови, жаргонізми тощо.

Словесне вираження негативних емоцій, почуттів або намірів в образливій, грубій формі в масмедія обумовлено різними причинами, зокрема:

1) **соціальними**: для сучасного суспільства характерна загальна нестабільність (політична, економічна, культурна), яка визначає рівень злочинності, випадки асоціальної поведінки і, як наслідок, тенденцію негласного заохочення суспільною свідомістю вербальної агресії як невід'ємної частини кодексу мовної поведінки особистості.

2) **соціокультурними**: багато хто не помічає мовленнєвої агресії на свою адресу, не реагує на словесні напади або намагається розв'язати цю проблему самостійно – найчастіше за допомогою відповідної агресії;

3) **психологічними**: домогтися агресивного ефекту дають змогу такі фактори: невмотивоване використання нових іншомовних слів; експансія лексики малих соціумів; мовна демагогія; створення специфічної метафоричної картини світу.

Можна констатувати, що:

1) агресія є результатом внутрішньовидової еволюції живих істот;

2) вона пов'язана з прагненням подолати почуття неповноцінності, щоб досягти відчуття переваги шляхом самоствердження за рахунок партнера по соціальній взаємодії;

3) вона виглядає як спосіб захисту психіки від «перегріву» у ситуації фрустрації шляхом «випускання пару»;

4) прояв / не прояв ворожості залежить і від соціальних факторів (вплив сім'ї, вулиці, друзів, масмедія).

Вивчення корпусу лексичних одиниць агресивної семантики в медіа за лютий, березень, травень 2022 рік уможливило виявити такі групи лексем, що ідентифікують основні мотиви вербальної і невербальної агресії:

– генератор гніву представлено одиницями *сказ, гнів, досада, запальність, злість, обурення, невдоволення, немилість, неприхильність, неспівчуття, незадоволення, озлоблення, опала, остервеніння, розоратування, лють, гнів*;

– генератор відрази структуровано словами *антипатія, огида, нелюбов, ненависть, ворожість, неприхильність*;

– генератор презирства становлять лексеми *неповага, презирство, зневага*.

Мета агресивних вербальних і невербальних проявів у сучасних українських медіа полягає в прагненні викликати звернення як до вербальних, так і невербальних агресивних дій.

Агресія (як вид емоційного реагування) реалізується у формі фізичних й інших (несловесних) дій, націлених на заподіяння моральної або фізичної шкоди об'єктові. Її представлено набором лексем-ідентифікаторів, семантика яких відображає акти невербальної агресії. Серед них необхідно виділити назви зброї, а також предмети, що застосовуються з метою покарання. Виокремлення цих генераторів має важливе значення, оскільки використання зброї, а також засобів покарання передбачає обов'язкові агресивні емоції не тільки суб'єкта, а й об'єкта дій.

Групу ідентифікаторів зброї в українській мові формують лексеми, що позначають не тільки зброю, але і її складники, назви предметів оснащення армії, використовуваних у військових діях, які не можна

передати без наявності агресивної лексики, наприклад: *автомат, бомба, міномет, танк, джавелін, винищувач* та ін.

Генератор засобів покарання включає в себе ідентифікатори засобів вбивства як покарання (представлений трьома одиницями в мові): *шибениця, петля, електричний стілець* тощо, – а також засобів покарання, що не припускають нанесення фізичної шкоди об'єкту: *в'язниця, трати* тощо.

Засоби агресивних невербальних дій використовуються агресором у ході реалізації агресивних реакцій для досягнення необхідного результату. Так, для передання різних агресивних дій актуальними є лексеми, що позначають такі дії, а також характеристики цих дій, поведінки, ставлення до об'єкта. Серед основних генераторів, які відображають процес агресивних дій в українській мові, можливо виділити такі:

- генератор вбивства: *підірвати, губити, убити;*
- генератор злочинних дій: *терор, вбивство, фашизм;*
- генератор покарання: *дерти, карати, покарати;*
- генератор фізичних дій, реалізованих через удари: *дубасити, лупити;*
- генератор дій, реалізованих з використанням зброї: *підірвати, стріляти;*
- генератор примусу: *нацькувати, неволити;*
- генератор загрози: *загрожувати, залякувати, пригрозувати;*
- генератора руйнування: *вибух, руйнівний;*
- генератор дій і нанесення об'єкту шкоди: *калічити, образити, пакостити, заподіяння болю: побити, забити, страждати: настраждався, мучитися, катувати, допитувати;*
- генератор дій, які передбачають насильство і жорстокість: *дубасити, вигнати, лютувати, насилувати;*
- генератор дій, які передбачають грубість: *зухвалій, тваринний;* злобу: *злісний, отруйний;* відсутність дружньої прихильності: *прикрий, ганебний;* ненависть: *безжалісний, байдужий, холодний;* неповагу: *нахабний, хамський.*

Вербальна агресія як вид емоційного реагування реалізується у формі словесних дій, мета яких заподіяти моральну шкоду об'єкту, а також словесного вираження негативних емоцій і почуттів.

Аналогічно для невербальної агресії основним засобом реалізації цієї форми ворожості виступає слово.

Процес агресивних вербальних дій представлений генераторами гніву, образи: грубості: *грубити, грубіянити, посварити;* сварки: *сваритися, посваритися, собачитися,* а також словесної атаки, які найбільш поширені в українській мові порівняно з іншими генераторами цієї форми агресивних емоційних реакцій.

Як невербальні, так і вербальні агресивні прояви спрямовані на досягнення певного результату, який простежується в негативному емоційному чи фізичному стані об'єкта, а також у негативному

ставленні до суб'єкта агресивних дій. Так, результат невербальної і вербальної ворожості представлено генераторами покарання: *винуватий, обвинувачений;* руйнування: *драний, понівечений;* страждань: *хворобливий, невиліковний;* болю: *хворобливий, невиліковний;* жорстокості, страху: *переляканий, нервовий;* смутку і печалі: *сумний, пригнічений, зламаний;* образи: *образжений, принижений;* відрази: *смердючий, огидний, противний;* роздратування: *скажений, несамовитий, роздратований;* грубості: *вulgарний, грубий, зухвалій;* неприязні (антипатії), ненависті, відсутності або недостатньої кількості людяності: *бездушний, індіферентний, байдужий.*

Дослідження семантики лексичних одиниць, що відображають агресивне емоційне реагування, вказує на недостатньо повний семантичний опис лексем агресії. Вузкість дефініцій українських лексем часто є причиною лексичної обмеженості виокремлених генераторів.

Використання вульгарної лексики стає нормою з 24 лютого 2022 року. З одного боку, вживання нецензурної лексики, особливо публічне, залишається табуйованим, але, з іншого боку, мат займає певне місце в публічному просторі не тільки медіа, а й в українській культурі. Наприклад, російських загарбників описують як: *віроломних, войовничих, зажерливих, заклятих, запеклих, кривавих, лютих, озвірилих, хижих, підлих, нахабних, ненажерних, непроханих, огидних, жалюгідних, нікчемних, асвабодітелі, Засранців, боягуЗів, Зомбованих, роЗбійників, Здохляків, головоріЗів.* Їх скеровують: *за російським кораблем, на концерт Кобзона, класти зерна в кишеню, до біса, у могилу, собаці під хвіст, раків годувати, на вічний покій, у сиру землю, до чортів свинячих.*

Прізвище Президента Росії почали писати з маленької літери, а також називати його: *кремлівським терористом, пітерським гопником, рашистським фюрером, бункерним сцикуном, недомірком, пуглером, хуйлом.*

Отже, мовленнєва агресія – це навмисне мовне вираження негативних емоцій з наміром заподіяти моральну шкоду адресатові або викликати його реакцію.

Висновки та перспективи досліджень. Сучасні події в Україні дають підставу стверджувати, що вербальна агресія – це цілеспрямована, мотивована, конфліктогенна мовленнєва поведінка, орієнтована на негативний (психологічний та емоційний) вплив на адресата або отримання агресивної реакції. На лексичному рівні серед найбільш уживаних маркерів вербальної агресії виділяємо нецензурну лексику, фамільярні звертання. На граматичному рівні – дієслівні форми 2-ої особи однини, слова з негативно оцінними суфіксами, спонукальні речення і риторичні запитання.

Перспективи дослідження вбачаємо в подальшому вивченні агресії як невід'ємної частини кодексу мовної поведінки українців під час російсько-української війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрієвський Т. Г. Гібридна війна як специфічний тип гібридного конфлікту. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки* : зб. наук. праць. Харків : Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2016. Вип. 2 (12). С. 5–14.
2. Білоконенко Л. А. Український міжособистісний конфлікт. Київ : Інтерсервіс, 2015. 335 с.
3. Бондаренко Т. Г. Мовленнєва агресія та мовні інструменти для запобігання вербальній ворожнечі. *Права людини та мас-медіа в Україні* : зб. конспектів лекцій. Київ : Ін-т журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка, 2018. С. 145–155.
4. Вусик Г. Л. Навмисна дисфемінізація в сучасному політичному дискурсі (на прикладі промов політиків). *Науковий вісник Херсонського державного університету : Серія «Перекладознавство та міжкультурна комунікація»*. Херсон, 2018. Вип. 1. Т. 2. С. 20–25.
5. Гуз О. П. Особливості вираження вербальної агресії в масмедійному дискурсі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія філологічна*. 2010. Вип. 13. С. 154–159.
6. Качмар О. В. Вербальна агресія та шляхи її подолання. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11889/Kachmar%20O.%20V.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 11.06.2022).
7. Кузык О. А. Суб'єкти мовленнєвої агресії: типологія та маркери позначення в англійському політичному дискурсі ЗМІ. *Вісник Житомирського державного ун-ту імені Івана Франка*. Житомир, 2011. Вип. 57. С. 203–209.
8. Новікова Ж. М. Психологічні аспекти спілкування людей похилого віку у соціальних мережах. *Психологічні перспективи. Спеціальний випуск «Проблеми кіберагресії»*. 2012. Т. 1. С. 40–50.
9. Щербіна Ю. Мовна агресія. Територія ворожнечі. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/2014-03-027-scherbinina-yu-v-rechevaya-agressiya-territoriya-vrazhdy-m-forum-2013-400-s-bibliogr-s-366-388> (дата звернення: 11.06.2022).

REFERENCES

1. Andriievskiy, T. H. (2016). Hibrydna viina yak spetsyfychniy typ hibrydnogo konfliktu [Hybrid warfare as a specific type of hybrid conflict]. *Suchasne suspilstvo: politychni nauky, sotsiologichni nauky, kulturolohichni nauky*: zb. nauk. prats. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi pedahohichni universytet imeni H. S. Skovorody, 2 (12), 5–14 [in Ukrainian].
2. Bilokonenko, L. A. (2015). Ukrainskiy mizhosobystisnyi konflikt [Ukrainian interpersonal conflict]. Kyiv: Interservis [in Ukrainian].
3. Bondarenko, T. H. (2018). Movlennieva ahresiiia ta movni instrumenty dlia zapobihannia verbalnii vorozhnechi [Speech aggression and language tools to prevent verbal hostility]. *Prava liudyny ta mas-media v Ukraini*: zb. konspektiv lektsii. Kyiv: In-t zhurnalistyky KNU im. Tarasa Shevchenka, 145–155 [in Ukrainian].
4. Vusyk, H. L. (2018). Navmysna dysfeminizatsiia v suchasnomu politychnomu dyskursi (na prykladi promov politykiv) [Deliberately dis-feminising in contemporary political discourse (on the example of politicians' speeches)]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu: seriia "Perekladoznavstvo ta mizhkulturna komunikatsiia"*. Kherson, 1 (2), 20–25 [in Ukrainian].
5. Huz, O. P. (2010). Osoblyvosti vyrazhennia verbalnoi ahresii v masmediinomu dyskursi [Features of expression of verbal aggression in mass media discourse]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia filolohichna*, 13, 154–159 [in Ukrainian].
6. Kachmar, O. V. (2016). Verbalna ahresiiia ta shliakhy yii podolannia [Verbal aggression and ways to overcome it]. Retrieved from: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11889/Kachmar%20O.%20V.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
7. Kuzyk, O. A. (2011). Subiekty movlennievoi ahresii: typolohiia ta markery poznachennia v anhlo-movnomu politychnomu dyskursi ZMI [Subjects of speech aggression: typology and markers of designation in the English-language political discourse of the media]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho un-tu imeni Ivana Franka*, 57, 203–209 [in Ukrainian].
8. Novikova, Zh. M. (2012). Psykholohichni aspekty spilkuvannia liudei pokhyloho viku u sotsialnykh merezhakh [Psychological aspects of communication of the elderly in social networks]. *Psykhologichni perspektivy. Spetsialnyi vypusk "Problemy kiberahresii"*, 1, 40–50 [in Ukrainian].
9. Shcherbina, Yu. (2013). Movna ahresiiia. Terytoriia vorozhnechi [Language aggression. Territory of enmity]. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/2014-03-027-scherbinina-yu-v-rechevaya-agressiya-territoriya-vrazhdy-m-forum-2013-400-s-bibliogr-s-366-388> [in Ukrainian].

УДК 811.111'04'373.46

DOI <https://doi.org/10.24919/2663-6042.17.2022.5>

РЕКОНСТРУКТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКОЇ АНТРОПОНІМІЇ У ВИВЧЕННІ АСИМІЛЯЦІЇ ЗАПОЗИЧЕНЬ

Добровольська О. Я.

Донецький національний університет імені Василя Стуса

У статті досліджено явище асиміляції лексичних запозичень як одного з провідних способів розвитку та збагачення словникового складу середньоанглійської мови за рахунок іншомовного лексичного матеріалу. Питання про поширення латинської мови та ступінь романізації Британії є однією з найважливіших проблем історії англійської мови. Фактичний матеріал дослідження становлять середньоанглійські назви осіб за професією: апелятиви й назви прізвищевих типів, внесені до історичних лексикографічних джерел англійської мови. Хоча не завжди можна визначити, чи слово запозичене безпосередньо з латинської мови, чи через французьку, проте всі ці слова мають латинську глибинну етимологію. Комплексний аналіз середньоанглійських гібридизмів – похідних від запозичень з латинською і французькою етимологією, який охоплює їхню функційну диференціацію, лексико-семантичну дистрибуцію та хронологічну стратифікацію, підтвердив великий реконструктивний потенціал середньоанглійської антропонімії. Розгляд двох функційних різновидів (*nomina personalia* & *nomina impersonalia*) гібридизмів в аспекті хронології їх появи в середньоанглійській мові шляхом порівняння дати їх входження до мовної системи й фіксації в історичних словниках, а також тих запозичень, що послуговували їхніми твірними основами, виявив, що середньоанглійські гібридизми – похідні від запозичень з латинською і французькою етимологією входять до мовної системи значно раніше у функційному різновиді *nomina personalia*, ніж *nomina impersonalia*. Установлено, що запозичення з подвійною (французькою і латинською етимологією) зафіксовані як твірні основи власних назв (зокрема, назв прізвищевих типів) раніше, ніж твірні основи апелятивів усіх лексико-семантичних підгруп агентивно-професійних назв.

Результати роботи підтверджують плідність і перспективність дослідження хронологічних аспектів утворення гібридизмів і процесів асиміляції запозичень, що становлять їхню мотивувальну базу, оскільки суттєво уточнено дані щодо першої письмової згадки в англійській мові гібридизмів – похідних від запозичень з подвійною (латинською / французькою) етимологією, а також дані щодо часу першої письмової згадки їхньої мотивувальної бази.

Ключові слова: асиміляція, гібридизм, запозичення, назви осіб за професією та заняттям, середньоанглійська мова.

Dobrovolska O. Ya. Reconstructive potential of Middle English anthroponymy in the study of borrowing assimilation. The article investigates the phenomenon of assimilation of lexical borrowings as one of the leading ways of development and enrichment of the vocabulary of the Middle English language at the expense of foreign lexical material. The question of the spread of Latin and the degree of Romanization of Britain is one of the most difficult problems in the history of English. The actual material of the study consists of Middle English names of persons by profession: appellation and surnames, included in the historical lexicographical sources of the English language. Although it is not always possible to determine whether a word is borrowed directly from Latin or through French, all these words have a deep Latin etymology. A comprehensive analysis of Middle English hybridisms, which derived from borrowings with Latin and French etymology, covering their functional differentiation, lexical-semantic distribution and chronological stratification, confirmed the great reconstructive potential of Middle English personal names. On examining the two functional varieties (*nomina personalia* & *nomina impersonalia*) of hybridisms in terms of chronology of their appearance in Middle English by comparing the date of their entry into the language system and fixation in historical dictionaries, as well as borrowings that became their creative basis, it was found that Middle English hybridisms, which have derived from borrowings with Latin and French etymology, enter the language system much earlier in the functional variety of *nomina personalia* than *nomina impersonalia*. The results confirm the fruitfulness and prospects of studying the chronological aspects of the formation of hybridisms and the processes of assimilation of borrowings, which constitute their motivational basis, as the author significantly clarified the data on the first written mention of hybridisms derived from the borrowings with double etymology regarding the time of the first written mention of their motivational base.

Key words: assimilation, hybridism, borrowing, occupational term, Middle English.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Серед визначальних факторів зовнішніх впливів на мовну еволюцію й зміни мовної ситуації на особливу увагу заслуговує вплив інших мов. Запозичення є універсальним мовним явищем, одним із джерел поповнення лексичного фонду кожної мови, що полягає в акцепції однією

мовою лінгвістичного матеріалу з іншої мови внаслідок позамовних контактів, різних за рівнем і за формами [2, 96].

Дослідження лексичних запозичень як одного зі способів розвитку та збагачення словникового складу мови за рахунок іншомовного лексичного матеріалу є актуальним завданням сучасного

мовознавства. Запозичення – це процес, зумовлений складним комплексом мовних і позамовних причин, а питання взаємодії між мовами внаслідок їх спільного історичного розвитку становить специфіку історії кожної конкретної мови.

Важливого значення набуло в наш час вивчення лексичних запозичень в англійській мові, для якої запозичення протягом багатьох віків було одним із основних способів розвитку словникового складу, зокрема в середньоанглійський період, у межах якого особливо виділяються XII–XIV століття – період співіснування трьох мов: англійської, французької й латинської.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією із найважчих проблем історії англійської мови є питання про поширення латинської мови в Британії та ступінь романізації острова. Детальні списки ранніх латинських запозичень наведено у працях М. Сарджентсон [14], А. Боу [8], В. Скїта [15]. Між ними є розбіжності щодо віднесення слів до різних семантичних груп та різних періодів запозичення: нульового, тобто континентального, – до 449 р.; першого періоду – проникнення латинізмів із кельтської мови після переселення англів, саксів та ютів на Британські острови; другого періоду – після введення християнства в 597 році.

Налічують близько 50 запозичень періоду проживання англів на континенті, які виражають нові поняття, запозичені варварськими тевтонськими племенами за рахунок впливу більш високорозвинутої римської цивілізації [8, 90–91]. Усього близько 600 слів (без урахування похідних) латинського походження (за іншими підрахунками – 400 слів [7, 52]) проникли в давньоанглійську мову до нормандського завоювання [12, 42].

Причинами нечисленності латинських запозичень в англійській мові до нормандського завоювання є: по-перше, відсутність живого мовного контакту й застосування їх переважно в письмовому мовленні [10, 43]; по-друге, пуристичні тенденції давньоанглійських авторів [13, 51]; по-третє, відсутність у давньоанглійській мові «навиків» широкого запозичення іншомовної лексики й нерозвиненість цього способу поповнення словникового складу [5, 13].

З римською окупацією Британії пов'язано не більше 5 слів латинського походження [8, 93], зате прийняття християнства сприяло запозиченню латинського алфавіту, написанню літературних творів переважно релігійного характеру, появи нових понять та уявлень, а з ними – нових слів. Хоча активною й передовою літературою в Англії була латинська наукова проза, проте в пам'ятках того періоду питома лексика переважає над латинською [12, 57]. А. Боу вказує на асиміляцію в англійській мові близько 350 латинських запозичень другого періоду із загальної їх кількості 450 [8, 106]. Надходження латинських запозичень посилювалося значно пізніше в результаті нормандського завоювання Англії і було радше наслідком нормано-французького світського, аніж римського релігійного впливу [13, 57].

У середньоанглійський період запозичення латинських слів відбувалося внаслідок широкого використання латинської мови в офіційних

документах і літературі (латиною були написані теологічні твори, хроніки, заклики та декрети, популярна література й приватне листування, особливо до 1300 р.), а також їх надходження переважно через писемну мову (із латинської класичної літератури, особливо із творів Цицерона і Вергілія).

Починаючи з XIV ст. в Англії почав набувати популярності Ренесанс, привнесений з Італії та Франції. Посилилося надходження слів, запозичених безпосередньо з латинської мови, кількість яких була особливо значуща в XIV–XV ст. [10, 105]; дослідники наголошують, що через велику чисельність їх навіть важко підрахувати [11, 83]. Майже чверть усієї латинської лексики потрапила до словникового складу англійської мови саме в епоху Відродження [7, 54]. Загалом із усіх 10 тисяч слів класичного походження майже половина набула поширення й асиміляції [5, 31].

Причини масштабного поширення латинізмів полягають у масовому освоєнні французьких слів, оскільки в лексиці давньофранцузької мови поряд з невеликими лексичними прошарками нелатинського походження був значний питомий фонд латинського походження, що охоплював усі загальноновживані й загальнонародні слова та слугував словотворчою базою для нових слів [3, 55].

Проте не завжди можна визначити, чи слово запозичене безпосередньо з латинської мови, чи через французьку, оскільки відповідна англійська форма була б однаковою в обох випадках запозичення і встановлення безпосереднього джерела запозичення окремих слів вважають не принциповим – у підсумку всі ці слова мають латинську глибоку етимологію [5, 27–29].

Неправильний висновок, що англійська мова стала «змішаною» (composite) – частково германською і частково французькою – дослідники [8; 10; 12] роблять через те, що не враховують явище асиміляції запозичених елементів, тобто перетворення за законами англійської фонетики, лексики, граматики, а також провідної ролі словотворення та переосмислення слів у процесі розвитку словникового складу [1, 11–12, 214; 5, 60].

Утім іншомовні лексичні запозичення виявляють здатність до словотворення лише тоді, коли ці слова вже встигли поширитись у мові й стали значною мірою асимільовані, – побудова похідних слів за допомогою питомих афіксів свідчить саме про подальшу асиміляцію цих слів у системі англійської мови [4, 83–84].

Формулювання мети і завдань статті. Дослідження процесів збагачення словникового складу середньоанглійської мови, зокрема лексико-семантичної групи агентивно-професійних назв, запозиченнями з подвійною (латинською і французькою) етимологією зосереджуємо на вивченні процесів їх асиміляції. **Метою** роботи є розгляд двох функційних різновидів (*nomina personalia* & *nomina impersonalia*) гібридизмів у хронологічному аспекті їх появи в середньоанглійській мові (тобто формування їх словотворчими засобами англійської мови) шляхом установаження асиміляції (входження до мовної системи і фіксація в історичних словниках)

тих запозичень, що послуговували їхніми твірними основами. Залучення двох функційних різновидів агентивно-професійної лексики до нашого дослідження базується на реконструктивному потенціалі власних назв. Отже, здійснюємо комплексний аналіз середньоанглійських гібридизмів (похідних від запозичень з латинською / французькою етимологією), що охоплює функційну диференціацію, лексико-семантичну дистрибуцію та хронологічну стратифікацію досліджуваної лексики, використовуючи прийоми загальнонаукового індуктивно-дедуктивного методу.

Завдання роботи: 1) на основі аналізу словникових дефініцій розподілити фактичний матеріал за лексичною семантикою на лексико-семантичні підгрупи та синонімічні ряди, репрезентуючи лексико-семантичну варіантність; 2) здійснити хронологічну стратифікацію перших письмових згадок досліджуваної лексики в межах XI–XV ст. з метою вивчення динаміки наповнення ЛСГ агентивно-професійних назв гібридною лексикою з урахуванням розглядуваного функційного різновиду (побутування в середньоанглійській період і як *nomina impersonalia*, і як *nomina personalia*).

Фактичний матеріал дослідження становлять середньоанглійські назви осіб за професією як апелятиви (зокрема, їх лексико-семантичні варіанти) і як задокументовані у складі антропонімних формул назви прізвищового типу, внесені до історичних лексикографічних джерел англійської мови [DBS, OED, MED].

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз запозичених слів у мові-реципієнті дає змогу установити, яких змін (фонетичних, граматичних і навіть семантичних) зазнає запозичення під впливом системи, до якої увійшло, пристосовуючись до фонетичних, граматичних і семантичних законів цієї системи. На цій підставі розрізняють частково асимільовані та неасимільовані іншомовні одиниці (вони, на відміну від цілковито асимільованих запозичень, зберігають сліди свого іншомовного походження у вигляді фонетичних, граматичних і семантичних особливостей).

Запозичені слова становлять факти мовної системи, тому в певний період розвитку мови можливо точно визначити склад і кількість запозичених слів, більшу частину яких зазвичай лексикографічно зафіксовано. Запозичену іншомовну лексику, що є об'єктом лінгвістичного дослідження, можна чітко окреслити як зареєстровану історичними та тлумачними словниками лексику, яка увійшла до системи мови-реципієнта.

Одним із найважливіших для дослідження питань історії запозичених слів у будь-якій мові є точність датування їх появи в цій мові. Як зазначає В. М. Ярцева, торкаючись питання формування англійської національної літературної мови, зокрема шляхом запозичення, фіксація запозичень у пам'ятках писемності може не збігатися з датою появи цих слів у живому мовленні, що зумовлено жанровим різновидом і тематикою документа, які визначають вибір лексем [6, 65].

Так, підрахунки О. Єсперсена французьких запозичень в англійській мові викликав

скептицизм у філологів, адже виявилось, що, за даними Оксфордського словника, максимальна кількість появи слів французького походження, зафіксованих у пам'ятках, припадає на XIV ст. – період, коли французька мова вже не була в Англії державною. Окрім того, найцікавішою проблемою є не сам факт появи запозиченого слова, а процес його укорінення в лексиці англійської мови [6, 66].

Отже, поряд із власне лінгвістичним складником вивчення процесу запозичення в синхронії та діахронії, не менш важливими є його *хронологізація і точне датування*.

Досліджуючи особливості розвитку лексико-семантичної групи агентивно-професійних назв у середньоанглійській мові, здійснюємо *хронологічну стратифікацію функційних різновидів етимологічних груп* фактичного матеріалу. Зокрема, вивчаємо агентивно-професійні назви, що є гібридними похідними від асимільованих запозичень з подвійною (латинською і французькою) етимологією, які побутували в середньоанглійській період, і як загальні, і як власні назви (назви прізвищового типу періоду активного формування прізвищової системи).

Після опрацювання джерельної бази дослідження з метою вивчення історії входження запозиченої та появи в англійській мові власномовної лексики подаємо агентивно-професійні назви із застосуванням системно-функційного прийому *хронологічної фіксації фактичного матеріалу* [9]: 1) перша за хронологією письмова фіксація лексико-семантичного варіанта слова, вжитого як апелятив; 2) усі фіксації лексико-семантичного варіанта слова як назви прізвищового типу у складі антропонімних формул із подальшим їх групуванням: а) за фонографічними варіантами; б) у хронологічній послідовності першої писемної згадки усіх фонографічних варіантів.

Лексику, вживану як *nomina personalia* та *nomina impersonalia*, з метою вивчення динаміки появи лексики в середньоанглійській мові та уточнення хронологічних даних на основі їх зіставного аналізу подаємо за двома хронологічними рядами і підраховуємо кількість слів, уперше письмово зафіксованих в межах століть середньоанглійського періоду: а) хронологічний ряд перших фіксацій усіх слів розглядуваної етимологічної групи (підгрупи) як апелятивів (*nomina impersonalia*); б) хронологічний ряд перших письмових фіксацій слів як *nomina personalia* (зокрема, назв прізвищового типу у складі антропонімних формул); в) об'єднання даних двох хронологічних рядів в один після відбору першої дати появи слова в писемних пам'ятках.

1. Лексико-семантична підгрупа назв ремісників

1.1. Назви ремісників, зайнятих кравецтвом: *vestment-mākere* 'one who makes and repairs vestments and other liturgical drapery' (1472, MED); *vestment* [OF *vestment*, *vestemente*, *vestment*, AF *vestment*; cp. L *vestmentum*] 'a garment, esp. one with symbolic connotations' (1325, MED); *mākere* 'a maker, manufacturer, builder' (1347, MED) (*Vestmentmaker* (1394, 1472), *vestmentmaker* (1394-5), *vestment makere* (1405), *vestmentmakere* (1423-4), *Vestiment Maker* (1448)).

1.2. Назви ремісників, зайнятих видобутком металу та металообробним ремеслом: *riveter* [from *riveten* v.] ‘a riveter; a maker of rivets’ (1419, MED); *riveter* [from *rivet* v. + *-er*] ‘one who rivets’ (1800, OED); *rivet* sb (*revette, -ett, revet*) [OF *rivet*, from *river* ‘to fix, clinch, of uncertain origin’] ‘a short nail or bolt for fastening together metal plates or the like, the headless end of which is beaten out after insertion’ (1400, OED); *rivet* v. (*reuet(t), revet*) [from *rivet* sb.] ‘to secure (a nail or bolt) by hammering or beating out the projecting end of the shank into a head or knob; to clinch’ (1430, OED), ‘to secure or fasten with or as with rivets’ (1430, OED); *riveten* v. [from *rivet(te* n.] ‘to fasten (sth.) with rivets; also, clinch (a nail)’ (1430, MED) (*Revet-tour* (1307), *reveter* (1313, 1351), *Reveter* (1381)).

1.3. Назви ремісників, зайнятих обробкою дерева і виготовленням дерев’яних виробів: *cupper* [OE *cuppe* & OF *cope*, L *cuppa*] ‘a cup-maker’ (1450, MED); *cuppe* [OE *cuppe* & OF *cope*; L *cuppa*] (1175, MED) (*Cupper* (1265), *Cuppere* (1288-9), *cupper* (1296));

paniēr(e~makere ‘a basket-maker’ (1472, MED, OED); *paniēr(e* [OF *panier*, *paniere*, *panniere*] ‘a basket, usually large; a hamper’ (1290, MED); *pannier* (*panier, paner, pannier, pannyar*) [ME *panier*, F *panier* – L *pānāri-um* ‘bread-basket’] ‘a basket; esp. one of considerable size for carrying provisions, fish, or other commodities’ (1300, OED) (*Paniermakier* (1310), *Panyermaker* (1358), *panyermaker* (1412));

patin~māker(e [from *patin* & *māker(e)*] ‘a maker of pattens’ (1416, MED); *patin* [OF] ‘a wooden shoe, clog, patten’ (1390, MED); *patten~maker* ‘a maker of pattens’ (1406, OED); *patten* (*paten, patyn*) [ME F *patin*, in med. L *patinus*] ‘a name applied at different periods to various kinds of foot-gear’ (1390, OED); *māker(e* ‘a maker, manufacturer, builder’ (1347, MED) (*Patenmaker* (1350, 1363), *patenmaker* (1373), *patynmaker* (1388), *Patynmaker* (1379, 1393), *Patynmakere* (1381-2, 1391)).

1.4. Назви ремісників, зайнятих виробництвом продуктів харчування: *oblē~māker(e* ‘a baker of the cakes or wafers called oblees’ (1450, MED); *oblē* [OF *oblee*, *obleie*, *oblie*, *ovlee* & ML *oblāta*, *obleta*] ‘the bread used in the sacrament of the Eucharist, a sacramental wafer; also, a communion wafer used for some purpose other than the celebration of the mass’ (1200, MED); ‘a small cake or wafer’ (1399, MED); *māker(e* ‘a maker, manufacturer, builder’ (1347, MED) (*obletmaker* (1423), *ubletmaker* (1439));

oil(e-man ‘one who makes or sells oil’ (1440, MED); *oil(e* [CF *uile*, *hjuille*, *oil(l)e*, *oele* & AF *olie* & L *oleum*] ‘a liquid substance, natural or concocted, which is unctuous, usually inflammable, and insoluble in water; an oil or oily substance’ (1395, MED) (*Ulemon* (1275), *Olman* (1297));

pāste~māker(e ‘a maker of pastry’ (1425, MED), ‘a person employed in making paste’ (1875, OED); *pāste* [OF *paste* & L *pasta*] ‘dough for the making of bread or pastry; also, dough for making horse feed’ (1381, MED; 1377 OED), ‘name for various sweet confections of doughy consistence’ (1389-90, OED); *māker(e* ‘a maker, manufacturer, builder’ (1347, MED) (*Pastemakere* (1288-9, 1311, 1340), *Pastmaker* (1322)).

2. Лексико-семантична підгрупа назв осіб, зайнятих сільськогосподарськими видами робіт: *tasker(e* ‘a thresher, prob. one who is paid by the job for threshing’ (1500, MED), ‘one who threshes corn with a frail, as task-work or piece-work’ (1375, OED); *task* ‘work, or a piece of work, that is paid for by the job, piecework’ (1400, MED; 1300, OED) (ONF *tasque*, OF *tasche*, L *tasca*) (*Tascher* (1238), *Tasker* (1254, 1279, 1301, 1332), *Taskur* (1279, 1281), *Tascur* (1293-4), *Taskere* (1327, 1390), *Taskar* (1449));

task(e -man ‘a workman who is paid by the job’ (1419-20, MED) (cf. *man of task(e* ‘a workman who is paid by the job’ (1400, MED)), *task(e* [OF *tasche*, *taske*, *tasque* ‘tax’ & ML *tasca*, *taska*, *tasqua*, *tascha*] ‘a payment of money due to a king, town, etc.; a levy, an impost, a tax’ (1415, MED), ‘work, or a piece of work, that is paid for by the job, piecework’ (1400, MED) (*Tascheman* (1219)).

3. Лексико-семантична підгрупа назв осіб, зайнятих промислами: *anglēr* [from verb] ‘a fisherman’ (1450, MED); *anglen* v. [from *angle* ‘hook’] ‘to fish with hook and line, to fish’ (1450, MED); *angle* n. [OF *angle* & L *angulus*] (1387, MED) (*Angeler* (1306)).

4. Лексико-семантична підгрупа назв осіб, професійно пов’язаних з інтелектуальною діяльністю: *feigner* [from v + *-er*] ‘one who or that which feigns, in various senses of the verb; a fashioner, constructor, inventor; contriver of a fiction; a simulator, pretender, counterfeiter’ (1382, OED), *feynier* (1382, OED); *feign* v. (*feine*, *fene*, *feyne*, *feyne*) [ME *feinen*, *feignen*, OF *feindre*: – L *figēre* ‘to form, mould, feign’ (in material sense) to fashion, form, shape’ (1300, OED), ‘to fashion fictitiously or deceptively’ (1300, OED) (*Fener* (1271), *Feyner* (1299)).

5. Лексико-семантична підгрупа назв осіб, професійно пов’язаних з мистецтвом: *nākerer(e* [from *nāker* n. & *nākeren* v.] ‘a player on a naker or a pair of nakers’ (1405, MED), *nāker* [OF *nacaire* & ML *nacara*; ult. Kurdish] ‘a small kettledrum’ (1385, MED), *nākeren* v. [from *nāker* n.] ‘to play on a naker or pair of nakers’ (1400, MED) (*Nakerer* (1310-11, 1323, 1391), *nakerer* (1325));

noter ‘a writer of the musical score in MSS’ (1491, OED); *nōten* v. [OF *noter*] ‘to sing, make music’ (1340, MED), ‘to supple (a song, a service book, etc.) with musical notation, write a musical score’ (1429, MED); *note* n. [OF *note* & L *nota*] ‘a song, melody’ (1300, OED) (*Notere* (1221), *Notyere* (1293), *Notur* (1302));

sautrēōur [from *sautrī(e)* ‘one who plays the psaltery, a minstrel’ (1382, MED), (a derivative of OF *sautere* ‘psaltery’: *William le Saltere* 1279 is also called *le Salterer*, i.e. *Psalterer*, ‘player on the psaltery’ DBS); *sautrī(e* [OF *sautere*, *sauterie*, *psalterie* & L *psaltērīum*] ‘a stringed musical instrument, psaltery’ (1300, MED) (*Sautreor* (1276), *Saltere* (1279), *Sautriour* (1302), *Sautreour* (1303, 1304, 1314), *Sautreur* (1306), *Sautryour* (1328)).

6. Лексико-семантична підгрупа назв осіб, що перебувають на приватній службі: *burser-man* ‘a bursar’s servant’ (1373-4, MED), *burser* [ML *bursarius* & OF *borsier*] ‘a treasurer, bursar’ (1450, MED) (*Burserman* (1368-9));

carre-man ‘a carter’ (1460, MED), **carre** [AF; cp. OF *char* ‘cart’ & L *carrus*; also cp. OI *kerra*] ‘a cart or wagon; often, a small vehicle carrying half as much as a cart’ (1360, MED), ‘a chariot; some kind of coach’ (1350, MED); **char** ‘a chariot; a cart, wagon’ (1300, OED) (**Charman** (1293), **Careman** (1301), **Charman** (1310), **Carman** (1327));

cuppe-berer ‘cup-bearer’ (1425, MED), **cuppe** [OE *cuppe* & OF *cope*; L *cuppa*] (1175, MED), **bērer(e)** ‘one who carries, a bearer, a porter’ (1398, MED) (**Copp-berer** (1450), **cuppe berer** (1475));

pāler [from *pālen* v.] ‘one who builds palings, a fence builder’ (1420, MED, **paler** [*pale*, v. + -er] ‘one who puts up a paling or fence; an officer of a park charged with keeping the fences in repair’ (1464, OED); **pālen** v. [OF *paler* & L *pālāre*] ‘to construct a paling; enclose (sth.) with a paling’ (1338, MED); **pale** v. [OF *pale-r*, from *pal* sb.: cf. L *pālāre*, from *pālus* ‘stake’] ‘to enclose with pales or fence; to furnish with a fence; to encircle, surround, fence in’ (1330, OED); **pale** sb. (*payll*, *paile*, *payl*, *paill*, *palle*, *pail*, *payle*) [F *pal* (15th c. in Littré), L *pālus* ‘stake’] ‘a stake; a pointed piece of wood intended to be driven into the ground, esp. as used

with others to form a fence’ (1347, OED), ‘a fence made of stakes driven into the ground’ (1330, OED) (**Paeler** (1193, 1194), **Payller** (1297));

ratōner(e) [from *ratōun* n.] ‘a ratcatcher’ (1376, MED), **rattoner** (*ratoner* (e), *ratunner*) ‘a rat-catcher’ (1362, OED); **ratōun** [ML *rato*, -ōnis & OF *raton*] ‘a rat’ (1325, MED); **ratton** (*ratoun*, *ratone*, *raton*) [OF *raton*] ‘a rat’ (1300, OED) (**Rattoner** (1327));

sauce-mākere ‘a maker of condiment’ (1368, MED), **sauce** [OF *sausse*, *sause*, *sauce*, *salse* & ML *salsa*, AL *salsea*] ‘a condiment for meat, fish, fowl, etc., a sauce; also, a pickling liquid, brine’ (1335, MED); **mākere** ‘a maker, manufacturer, builder’ (1347, MED) (**Saucemaker** (1353), **Salsemaker** (1368), **sawmaker** (1368)).

Порівняння хронологічних даних вживання гібридизмів як апелятивів та онімів наводимо в таблиці 1, де вказуємо уточнені дані щодо першої письмової згадки в англійській мові гібридизмів – похідних від запозичень з подвійною (латинською / французькою) етимологією, а також уточнені дані щодо часу першої письмової згадки їх мотивувальної бази (запозичених латинських або давньофранцузьких іменників і дієслів).

Таблиця 1

Лексико-семантична дистрибуція, функційна диференціація і хронологічна стратифікація гібридизмів

Лексико-семантична підгрупа			
Загальна назва	Перша письмова згадка (рік)	Власна назва	Перша письмова згадка (рік)
1	2	3	4
Лексико-семантична підгрупа назв ремісників			
Назви ремісників, зайнятих кравецтвом			
<i>vestment-mākere</i>	1472	<i>Vestmentmaker</i>	1394
Назви ремісників, зайнятих видобутком металу та металообробним ремеслом			
<i>riveter</i>	1419	<i>Revettour</i>	1307
<i>riveten</i> v.	1430	<i>Revettour</i>	1307
<i>rivet</i> n.	1400	<i>Revettour</i>	1307
Назви ремісників, зайнятих обробкою дерева і виготовленням дерев'яних виробів			
<i>cupper</i>	1450	<i>Cupper</i>	1265
<i>paniētr(e)-makere</i>	1472	<i>Paniermakier</i>	1310
<i>patin-māker(e)</i>	1405	<i>Patenmaker</i>	1350
<i>patten</i>	1390	<i>Patenmaker</i>	1350
Назви ремісників, зайнятих виробництвом продуктів харчування			
<i>oblē-mākere</i>	1450	<i>obletmaker</i>	1423
<i>oil(e)-man</i>	1440	<i>Ulemon</i>	1275
<i>oile</i> n	1395	<i>Ulemon</i>	1275
<i>pāste-mākere</i>	1425	<i>Pastemaker</i>	1288
<i>pāste</i>	1377	<i>Pastemaker</i>	1288
Лексико-семантична підгрупа назв осіб, зайнятих сільськогосподарськими видами робіт			
<i>tasker(e)</i>	1375	<i>Tascher</i>	1238
<i>task</i> n.	1300	<i>Tascher</i>	1238
<i>task(e)-man</i>	1419	<i>Tascheman</i>	1219
Лексико-семантична підгрупа назв осіб, зайнятих промислами			
<i>anglēr</i>	1450	<i>Angeler</i>	1306
<i>anglen</i> v.	1450	<i>Angeler</i>	1306
Лексико-семантична підгрупа назв осіб, професійно пов'язаних з інтелектуальною діяльністю			
<i>feigner</i>	1382	<i>Fener</i>	1271
<i>feign</i> v.	1300	<i>Fener</i>	1271

1	2	3	4
Лексико-семантична підгрупа назв осіб, професійно пов'язаних з мистецтвом			
<i>nākerer(e)</i>	1405	<i>Nakerer</i>	1310
<i>nāker n.</i>	1385	<i>Nakerer</i>	1310
<i>nākeren v.</i>	1400	<i>Nakerer</i>	1310
<i>notere</i>	1491	<i>Notere</i>	1221
<i>nōten v</i>	1429	<i>Notere</i>	1221
<i>note n</i>	1300	<i>Notere</i>	1221
<i>sautrēōur</i>	1382	<i>Sautreor</i>	1276
<i>sautrī(e n.</i>	1300	<i>Sautreor</i>	1276
Лексико-семантична підгрупа назв осіб, що перебувають на приватній службі			
<i>burser-man</i>	1373	<i>Burserman</i>	1368
<i>burser</i>	1450	<i>Burserman</i>	1368
<i>carre-man</i>	1460	<i>Charman</i>	1293
<i>carre</i>	1300	<i>Charman</i>	1293
<i>cuppe~berer</i>	1425	<i>Copp-berrer</i>	1450
<i>pāler</i>	1420	<i>Paeler</i>	1193
<i>pālen v.</i>	1330	<i>Paeler</i>	1193
<i>pāle n.</i>	1330	<i>Paeler</i>	1193
<i>ratōner(e)</i>	1362	<i>Ratonner</i>	1327
<i>sauce~mākere</i>	1368	<i>Saucemaker</i>	1353

Висновки і перспективи досліджень. Комплексний аналіз середньоанглійських гібридизмів (похідних від запозичень з латинською / французькою етимологією), у межах якого здійснено їх функційну диференціацію, лексико-семантичну дистрибуцію та хронологічну стратифікацію, підтвердив великий реконструктивний потенціал середньоанглійської антропонімії.

Розгляд двох функційних різновидів (*nomina personalia* & *nomina impersonalia*) гібридизмів в аспекті хронології їх появи в середньоанглійській мові шляхом порівняння дати їх входження до мовної системи і фіксація в історичних словниках, а також і тих запозичень, що стали їх твірними основами, виявив такі результати: 1) середньоанглійські гібридизми – похідні від запозичень з латинською і французькою етимологією входять до мовної системи значно раніше у функційному різновиді *nomina personalia*,

ніж *nomina impersonalia*; 2) запозичення з подвійною (французькою і латинською етимологією) фіксуються як твірні основи власних назв (зокрема, назв прізвищового типу) раніше, ніж твірні основи апелювативів усіх лексико-семантичних підгруп агентивно-професійних назв.

Порівняння хронологічних даних вживання гібридизмів як апелювативів та онімів дозволив уточнити дані щодо першої письмової згадки в англійській мові гібридизмів – похідних від запозичень з подвійною (латинською / французькою) етимологією, а також дані щодо часу першої письмової згадки їх мотивувальної бази (запозичених латинських або давньофранцузьких іменників і дієслів).

Результати роботи підтверджують плідність і перспективність дослідження хронологічних аспектів утворення гібридизмів і процесів асиміляції запозичень, що становлять їх мотивувальну базу.

ЛІТЕРАТУРА

- Амосова Н. Н. Этимологические основы словарного состава современного английского языка. Москва : Изд-во литературы на иностранных языках, 1956. 218 с.
- Володарская Э. Ф. Заимствование как отражение русско-английских контактов. *Вопросы языкознания*. 2002. № 4. С. 96–118.
- Катагощина Н. А. История французского языка : учебник. Москва : Высшая школа, 1976. 319 с.
- Секирин В. П. Лексическая ассимиляция французских слов в английском языке (на материале группы существительных, заимствованных в XII–XIII веках из области государственного управления и военного дела) : дисс. на соиск. учёной степ. канд. филол. наук. Киев, 1955. 404 с.
- Секирин В. П. Заимствования в английском языке. Киев : Киев. гос. ун-т, 1964. 152 с.
- Ярцева В. Н. Развитие национального литературного английского языка. Москва : Эдиториал УРСС, 2004. 288 с.
- Barfield O. *History in English words*. London : Faber and Faber Ltd., 1957. 239 p.
- Baugh A. C. *A History of the English language*. London : Routledge and Kegan Paul, 1956. 509 p.
- Dobrovolska O. Changes in the Middle English vocabulary : chronological stratification of occupational terms. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* [online]. 2020. Vol. 17, no. 1. P. 53–72 [cit. 2020-06-03]. URL: http://www.skase.sk/Volumes/JTL43/pdf_doc/03.pdf
- Jespersen O. *The growth and structure of the English language*. Leipzig : Verlag Und Druck Von B. G. Teubner, 1935. 239 p.

11. Lindelöf U. L. Gründzuge der Geschichte der englischen Sprache. Leipzig und Berlin : Verlag Und Druck Von B. G. Teubner, 1928. 160 S.
12. Lounsbury T. R. History of the English language. New York : New York Holt, 1897. 556 p.
13. Marsh G. P. The Origin and history of the English language and of the early history it embodies. London : Sampson Low, Son and Co., 1862. 574 p.
14. Serjeantson M. S. A History of foreign words in English. London : Kegan Paul, Trench, Trubner and Co., Ltd., 1935. 354 p.
15. Skeat W. W. Principles of English etymology. Oxford : Clarendon Press, 1892. 547 p.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

- DBS** – Reaney, Percy Hide (1966). A Dictionary of British Surnames. London, Great Britain : Routledge and Kegan Paul.
- MED** – Lewis, Robert E. (ed.) et al. (1952–2001). Middle English Dictionary. Ann Arbor : University of Michigan Press. Online edition in Middle English Compendium. McSparran, Frances (ed.) et al. (2000–2018). Ann Arbor: University of Michigan Library. <<http://quod.lib.umich.edu/m/middle-english-dictionary/>>.
- OED** – Coleridge, Herbert & Furnivall, Frederick J. & Murray, James A.H. & Onions, Charles Talbut (Ed.). (1971). The Compact Edition of the Oxford English Dictionary. In 2 vol. Oxford.

УМОВНІ ПОЗНАКИ МОВ

- AF** – англо-французька
AL – англо-латинська
CF – центральна (континентальна) французька
F – французька
L – латинська (класична і середньовічна)
ME – середньоанглійська
ML – середньовічна латина
OE – давньоанглійська
OF – давньофранцузька
OI – давньоісландська
ON – давньонорвезька

REFERENCES

1. Amosova, N. N. (1956). Etimologicheskie osnovy slovarnogo sostava sovremennogo angliiskogo yazyka [Etymological foundations of the vocabulary of modern English]. Moskva: Izd-vo literatury na inostrannykh yazykakh [in Russian].
2. Volodarskaya, E. F. (2002). Zaimstvovanie kak otrazhenie russko-angliiskikh kontaktov [Borrowing as a reflection of Russian-English contacts]. *Voprosy yazykoznaniiya*, 4, 96–118 [in Russian].
3. Katagoshchina, N. A. (1976). Istoriya frantsuzskogo yazyka [History of the French language]: uchebnik. Moskva: Vysshaya shkola [in Russian].
4. Sekirin, V. P. (1955). Leksicheskaya assilyatsiya frantsuzskikh slov v angliiskom yazyke (na materiale gruppy sushchestvitelnykh, zaimstvovannykh v XII–XIII vekakh iz oblasti gosudarstvennogo upravleniya i voennogo dela) [Lexical assimilation of French words in English (based on a group of nouns borrowed in the 12th-13th centuries from the field of public administration and military affairs). (Dissertatsiya kandidata filologicheskikh nauk). Kiev [in Russian].
5. Sekirin, V. P. (1964). Zaimstvovaniya v angliiskom yazyke [Borrowings in English]. Kiev: Kievskii gosudarstvennyi universtitet [in Russian].
6. Yartseva, V. N. (2004). Razvitie natsionalnogo literaturnogo angliiskogo yazyka [The development of the national literary language]. Moskva: Editorial URSS [in Russian].
7. Barfield, O. (1957). History in English words. London: Faber and Faber Ltd.
8. Baugh, A. C. (1956). A History of the English language. London: Routledge and Kegan Paul.
9. Dobrovolska, O. (2020). Changes in the Middle English vocabulary: chronological stratification of occupational terms. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* [online], 17 (1), 53–72. Retrieved from: http://www.skase.sk/Volumes/JTL43/pdf_doc/03.pdf.
10. Jespersen, O. (1935). The growth and structure of the English language. Leipzig Verlag Und Druck Von B. G. Teubner.
11. Lindelöf, U. L. (1928). Gründzuge der Geschichte der englischen Sprache. Leipzig und Berlin: Verlag Und Druck Von B.G. Teubner.
12. Lounsbury, T. R. (1897). History of the English language. New York: New York Holt.
13. Marsh, G. P. (1862). The Origin and history of the English language and of the early history it embodies. London: Sampson Low, Son and Co.
14. Serjeantson, M. S. (1935). A History of foreign words in English. London: Kegan Paul, Trench, Trubner and Co., Ltd.
15. Skeat, W. W. (1892). Principles of English etymology. Oxford: Clarendon Press.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ГЕНДЕРНО МАРКОВАНИХ ЕЛЕМЕНТІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ

Долинський Є. В.

Хмельницький національний університет

Статтю присвячено гендерним дослідженням в перекладознавстві. Передумовою для дослідження категорії гендеру в художньому перекладі є зміна перекладознавчої парадигми – зміщення акценту з окремих слів, речень, висловлювань до цілих текстів та культур, що уможливорює існування множинності перекладацьких інтерпретацій.

Актуальність пропонованої розвідки зумовлено тим, що в зарубіжних студіях гендерні аспекти стали однією із ключових проблем теорії та практики перекладу, передусім художнього. Метою дослідження є аналіз гендерного компонента англійської художньої прози в оригіналі та особливостей його відтворення в українському перекладі.

Зауважено, що в українському перекладознавстві лише формуються напрацювання у сфері дослідження гендерної проблематики художнього перекладу. Зокрема, чоловіча англійська проза в українських перекладах ще не була предметом окремого дослідження – як із погляду вивчення її гендерно маркованого компонента оригіналу, так і в контексті його відтворення в перекладі перекладачами різної статі. Простежено особливості конструювання гендеру в мовній системі, що відбувається із залученням гендерних маркерів, які простежуються на всіх її рівнях. Так, гендерно марковану одиницю мови визначено як таку, що має фемінно або маскуліно забарвлений потенціал, тобто такий, що уможливорює виділити диференційні риси жіночого або чоловічого мовлення відповідно, а також передає всю систему соціокультурних асоціацій та стереотипних уявлень у певному лінгвокультурному соціумі.

З'ясовано, що гендерна парадигма художньої прози – сукупність засобів творення гендерного компоненту, що включає лінгвістичні (простежуються на усіх рівнях: фонетичному, морфологічному, лексичному, лексико-граматичному, синтаксичному, стилістичному) та екстралінгвістичні (гендерні стереотипи, гендерні ролі, особливості когнітивної поведінки тощо) гендерні маркери, які пронизують усю структуру твору й виступають важливим складником його цілісності.

Підсумовано, що для досягнення належного перекладу має бути врахована гендерна відповідність цільового тексту відносно тексту оригіналу і, таким чином, гендерну адекватність потрібно трактувати як один із обов'язкових критеріїв адекватності перекладу.

Ключові слова: зарубіжна література, художня проза, гендерні стереотипи, художній переклад.

Dolynskiy Ye. V. Translation features of gender marked elements in English artistic prose. The article is devoted to gender research in translation studies. A prerequisite for the study of the gender category in literary translation is a change of the translation paradigm – shifting the emphasis from individual words, sentences, statements to whole texts and cultures, which allow the existence of multiple translation interpretations.

The relevance of the research consists in the fact that in foreign studies gender aspects have become one of the key issues in the theory and practice of translation, especially literary translation. The aim of the research is to analyze the original gender component of English-language fiction and the peculiarities of its reproduction in the Ukrainian translation.

Ukrainian translation studies are only beginning to research gender issues of literary translation. Male English-language prose in Ukrainian translations has not been the subject of a special study yet, both in terms of studying the gender-marked component of the original and in the context of its reproduction in translation by different genders translators. Gender construction in the language system is done by involving gender markers that can be observed at all levels. Thus, a gender-marked unit of language is defined as having a feminine or masculine nature potential. It is such a potential that allows distinguishing differential features of female or male speech, respectively, and also transmits the whole system of socio-cultural associations and stereotypes in a particular linguistic and cultural society.

Gender paradigm of fiction is a set of means of a gender forming component, including linguistic (noticeable at all levels: phonetic, morphological, lexical, grammatical, syntactic, stylistic) and extra linguistic (gender stereotypes, gender roles, features of cognitive behavior) gender markers, which permeate the entire structure of the work and are an important component of its integrity.

In order to achieve a proper translation, it is necessary to take into account the gender relevance of the target text in relation to the original text, and thus gender adequacy should be considered as one of the mandatory criteria for translation adequacy.

Key words: foreign literature, fiction, gender stereotypes, literary translation.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Переклад художньої прози базується на функціонуванні в парі культур гендерних стереотипів, які визначають відповідні моделі комунікативної поведінки чоловіків та жінок, що фіксуються на рівні гендерних маркерів. Відмінність гендерних картин світу в різних культурах зумовлює необхідність врахування в перекладі гендерної специфіки оригіналу. Художній твір, будучи цілісним утворенням вербальних та невербальних компонентів, одним із яких є гендерно маркований компонент, становить виклик для перекладача. Складність відтворення гендерних маркерів полягає в тому, що вони реалізуються на різних мовних рівнях, із залученням екстралінгвістичного фактору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гендерну проблематику в лінгвістиці досліджували такі західні науковці, як К. Вест, О. Есперсен, Д. Зіммерман, Дж. Лакофф, Ш. Саймон та ін. Питання гендеру як культурного феномену, тобто як уявлення, символічного, фантазматичного уявлення про дійсність міжстатевих стосунків, висловленого в дискурсах літературного, зображального, кінематографічного мистецтва, ЗМІ і реклами, імперативах гендерної ідеології, порушували С. Бем, В. Брайсон, Б. Елліот, Д. Коновалов, В. Менжулін, К. Трофимова, Р. Хаббард, Ю. Шабаліна та ін.

Про роль перекладача в процесі перекладу і його вплив на остаточний варіант перекладного тексту О. Ребрій зауважував: «...якщо, з одного боку, інтерпретація пов'язується з мовною варіативністю (в чому ми бачимо форму взаємодії культурологічної парадигми дослідження перекладу з лінгвістичною), то, з іншого боку, вона пов'язується з індивідуально-психологічними особливостями перекладу як творчої діяльності (у чому можна вбачати зв'язок культурологічної парадигми з діяльнісною)» [4, 308].

Деякі аспекти ролі особистості в художньому перекладі розглядали такі українські науковці, як Р. Зорівчак, В. Карабан, Л. Коломієць, В. Коптілов, М. Новикова, В. Радчук, М. Стріха, О. Чередниченко та ін., серед них – О. Сизова, яка безпосередньо вивчала питання впливу гендерної ідентичності перекладача на текст перекладу, відтворення в перекладі гендерної ідентичності авторів українського жіночого поетичного дискурсу [5].

Формулювання мети і завдань статті. Метою розвідки є аналіз гендерного компонента англomовного художнього твору в оригіналі та особливостей його відтворення в українському перекладі. Для досягнення поставленої мети потрібно провести перекладознавчий аналіз особливостей конструювання гендерних маркерів англomовної художньої прози та їх відтворення засобами української мови на лексико-граматичному, синтаксичному та стилістичному рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Художній літературний твір, написаний автором-жінкою чи автором-чоловіком, має в собі певний відбиток авторської гендерної особистості, відображеної на різних рівнях побудови тексту. Таким чином, логічним видається твердження, що й у перекладах літературних художніх творів,

у яких домінує жіночий чи чоловічий тип мовлення, додатковим фактором виступає гендер самого перекладача, оскільки очевидно, що жіночий переклад також буде відрізнятися від чоловічого, адже немає жодних сумнівів, що гендерна асиметрія спостерігається не лише при порівнянні текстів оригіналу та перекладу, але й при порівнянні двох художніх перекладів, які виконувалися представниками різних гендерів [6, 406].

Стереотипні уявлення про особливості мовлення чоловіків і жінок тісно пов'язані із характерними для кожного суспільства соціальними гендерними стереотипами. Соціальні стереотипи зазвичай розуміють як спрощений, схематизований, емоційно забарвлений та надзвичайно стійкий образ якої-небудь соціальної групи чи спільноти, який легко поширюється на всіх її представників [1, 95]. Саме тому важливим при перекладі є врахування гендерного аспекту твору та його відтворення.

Матеріалом дослідження слугував роман «Спокута» Ієна Мак'юена та його переклади українською мовою, виконані Ольгою Смольницькою та Валерієм Дмитруком. Цей роман є доволі цікавим у контексті перекладознавчих та гендерних студій. Важливою особливістю його є наративна стратегія автора, для якої характерне пригадування однієї події різними персонажами. У першій частині роману маємо багато епізодів, які подаються в потрактуванні з різних точок зору, від імені персонажів різної статі: Брайоні (різні вікові періоди), Сесилії та Робі, інколи описуючи ту саму ситуацію від імені персонажа жінки та чоловіка, актуалізуючи таким чином два абсолютно різні типи сприйняття ситуації або ж залучаючи два полярні когнітивні типи, актуалізуючи таким чином гендерний компонент твору та вдаючись до гендерної стилізації.

У наступних прикладах проаналізуємо адекватність відтворення гендерних маркерів, наявних у романі «Спокута» Ієна Мак'юена, та використані для цього перекладацькі прийоми, послужившись як ілюстративним матеріалом перекладами, створеними перекладачем-чоловіком, зокрема В. Дмитруком, та перекладачем-жінкою – О. Смольницькою (переклади далі позначені відповідно як *маскулінний* (М) та *фемінний* (Ф)).

Лексичні та лексично-граматичні засоби є найбільш експліцитними гендерними маркерами й активно використовуються для творення гендерної парадигми твору. Це корелює із положенням М. Гаранович та О. Пермякової, які стверджують, що ці гендерні маркери легко піддаються імітації, тому не мають становити труднощів при перекладі. Так, мовлення героїв чоловічої статі в романі Ієна Мак'юена відзначається точністю та термінологічністю. Розглянемо до прикладу розмірковування одного з головних героїв – Роббі – про його стан заоханості:

1) *How had it crept up on him, this advanced stage of fetishizing the love object?* (3) // М) *Як він підкрався до нього, цей гострий ступінь фетишизації любовного об'єкта?* (2); Ф) *Як він докотився до такого – до цієї просунутої стадії ідеалізації об'єкта кохання?* (1, 95).

Отже, спостерігаємо збереження перекладачами гендерних характеристик оригіналу. Чоловічий переклад (М) фрази “*advanced stage*” як «*гострий ступінь*» вважаємо більш вдалим, адже він асоціюється із описом стадії хвороби. Варто зазначити, що жіночий переклад (Ф) посилює маскулітну маркованість наведеного уривку за рахунок лексичної модуляції, яка міняє ракурс сприйняття описаної ситуації. В оригіналі зображено момент усвідомлення чоловіком закоханості, яка у чоловічому перекладі (М) «*підкралася*» (“*crept up*”), тоді як в жіночому перекладі (Ф) цей акцент зміщується, й залучення лексичної модуляції приводить до заміни сприйняття ситуації, творення брутального образу, посилення маскулітних характеристик шляхом заперечення романтизації стану закоханості. Так, у жіночому перекладі (Ф) підметом стає «він», тобто ліричний герой, а присудком – переклад “*crept up*” як «*докотився*», який стосується не опису стану (“*advanced stage*”, що стає додатком), а самого героя. Такі зміни, на нашу думку, обумовлені відмінностями на когнітивному рівні, стереотипізованому уявленні, що чоловіки більш прагматичні при описі почуттів, які інколи навіть сприймаються як прояв слабкості. Таким чином, змінюється семантичний та прагматичний аспекти речення (Ф), тоді як чоловічий переклад (М) більш точно відповідає оригіналу.

Доволі часто автор вживає іменники (зокрема, на позначення абстрактних понять), що є диференційною характеристикою чоловічої мови, адже чоловіки при описі подій констатують факти, тому їм притаманні саме не описи, а номінація:

2) *The disgrace of it horrified her. It was further confirmation of his guilt, and the beginning of his punishment. It had the look of eternal damnation* (3) // М) Така ганьба жахнула її. Це був ще один доказ його вини й початок його покарання. Виглядало це, як вічне прокляття (2); Ф) Ця ганьба вжахнула її. Побачене було ще одним доказом його провини і початком кари, яка впаде на його голову. Як це було схоже на вічне прокляття (1, 205).

Ці експліцитні гендерні маркери дають змогу відтворити їх при перекладі без суттєвих змін та порушення гендерних характеристик. Однак у жіночому перекладі (Ф) спостерігаємо певне нівелювання маскулітних характеристик за рахунок використання лексичної модуляції та додавання певних елементів («*яка впаде на його голову*»), а також внесення фемінних маркерів в останньому реченні (додавання інтенсифікатора «*як*» на початок речення, що посилює емотивний аспект).

Водночас для змалювання подій крізь призму сприйняття героїв жіночої статі автор вдається до залучення таких стереотипних рис жіночого мовлення, як використання прикметників, інтенсифікаторів (“*so*”), повторів для передачі емоційності, а також до опису подій на протизага чоловікам через характеристики, актуалізуючи не «що?», а здебільшого «як?». Розгляньмо приклад передачі думок героїні:

3) *Watching him during the first several minutes of his delivery, Cecilia felt a pleasant sinking sensation in her stomach as she contemplated how deliciously*

self-destructive it would be, almost erotic, to be married to a man so nearly handsome, so hugely rich, so unfathomably stupid (3) // М) Спостерігаючи за ним протягом перших кількох хвилин цієї декламації, Сесилія відчувала десь у животі приємну млість від думки, яким солодким, майже еротичним самогубством був би шлюб із таким красунчиком, таким казково багатим, таким несосвітеним дурнем (2); Ф) Кілька хвилин послушавши його, Сесилія відчула приємну млість у животі, замислившись, як це було б самогубно-приємно, майже еротично – вийти заміж за чоловіка такого красивого, багатого й тупого (1, 57).

Так, у чоловічому перекладі (М) простежується тенденція послаблення фемінних характеристик за рахунок використання лексичної модуляції та, як наслідок, заміна рис номінативними одиницями (*self-destructive* – самогубство, *to be married* – шлюб) і вживання двох лексем гендерної семантики (*красунчик, дурень*), що може відбуватись несвідомо під впливом гендерної належності перекладача. У жіночому перекладі (Ф) певною мірою посилюються фемінні гендерні характеристики у результаті неологізації (*самогубно-приємно*). Також у жіночому перекладі спостерігаємо використання лексичної модуляції при перекладі фрази “*to be married*”, досягнутої трансформацією конкретизації «*вийти заміж*». Таким чином, у текст перекладу введено додаткову диференційну гендерно марковану ознаку жіночого мовлення й у цільовому тексті використано більш конкретний еквівалент, який в українській мові вживається лише до осіб жіночої статі, тобто має чітку гендерну семантику. Зазначимо, що в жіночому перекладі (Ф) змінено порівняно з оригіналом порядок слів першого речення та вилучено повтор підсилювальної частки “*so*”, що є стереотипним експліцитним гендерним маркером саме жіночого мовлення.

Засоби експресії мовлення жінок, згідно зі стереотипними переконаннями, мають невульгарний характер. Доволі часто з метою передачі емоцій жінки використовують вигуки, прикметники, прислівники:

4) *How marvelous. How awfully clever of you, Briony, to think of that. Did you really make it all by yourself?* (3) // М) – Як гарно. Яка ти молодчина, Брайоні, що про все подумала. Невже ти справді зробила це сама? (2); Ф) – Як чарівно. Яка ти розумна, Брайоні, що все це вигадала. А ти справді все це сама зробила? (1, 41).

При перекладі спостерігаємо збереження гендерних характеристик мовлення героїні. Так, в оригіналі використовуються: повтори “*how*”, що слугують інтенсифікаторами, конструкція «прислівник+прикметник» – “*awfully clever*”. Безумовно, ці експліцитні елементи не становлять труднощів при перекладі. Наприклад, у чоловічому перекладі (М) для підсилення іронії фразу “*awfully clever*” замінено іменником «*молодчина*», тоді як у жіночому (Ф) вилучено прислівник та знижено рівень експресивності порівняно з оригіналом. В обох перекладах використано трансформації додавання інтенсифікаторів у питанні («*невже*» – (М), «*a*» – (Ф)), що

відповідає уявленню про ухиляння жінок від прямої постановки питання, пом'якшення висловлювання.

Широко представлена у сучасній прозі фамільярна лексика є не просто виявом загальної демократизації живого мовлення. О. Чередниченко зазначає, що внаслідок демократизації живого мовлення арготизми і просторіччя активно проникають спочатку у розмовне спілкування, а потім на сторінки художньої літератури [7, 94–95]. Фамільярна лексика стає гендерним маркером тексту, адже, брутальна, ненормативна, вона виражає силу й владність чоловічого мовлення, тенденцію чоловіків до нехтування мовними нормами.

Розглянемо наступний приклад, де відтворено мову майора, у якого влучила куля. Важливим елементом творення гендерної ідентичності тут виступають довжина речень (короткі речення відповідають уявленню про чіткість та лаконічність чоловічої мови), воєнна термінологія і сленг (“*ruddy*”, що фактично є евфемізмом “*bloody*” [3]):

5) *ME 109. Must have been his machine gun. The cannon would have blown my ruddy hand off. Twenty millimeter, you know (3) // М) – Це «мессершміт-109». Мабуть, влучило з кулемета. Гармата відірвала би к бісу мою кляту руку. Двадцятиміліметрові, ви ж знаєте (2); Ф) – «Мессершміт-109». Це точно його кулемет. Гармати відірвали б мені руку з м'ясом. Двадцять міліметрів, ви ж знаєте (1, 247).*

Речення, типово для чоловіків, короткі, містять військову термінологію, що передано в обох перекладах. Проте використання лексичної модуляції створює неоднозначний ефект. Так, чоловічий переклад (М) передає оригінальні характеристики, підсилені за рахунок лексичної модуляції із залученням трансформації додавання («*к бісу*») та відтворення «*twenty millimeter*» як «*двадцяти міліметрівки*», що видається доцільним та органічним для чоловічого мовлення в контексті характеристики зброї. У жіночому перекладі (Ф) представлено лексичну модуляцію вільної форми й послаблено таким чином маскуліні характеристики шляхом евфімізації слова “*ruddy*” та заміною його розмовною фразою («*відірвати з м'ясом*»). У наведеному прикладі спостерігаємо підтвердження стереотипу щодо вживання жінками висловів переважно евфемістичного характеру.

Проектування власної гендерної ідентичності перекладачем-жінкою зумовлює актуалізацію такої диференційної риси жіночого мовлення, як використання книжкової лексики, рідковживаних слів, поезитизації висловлювання:

6) *Tiredness had made him superficially elated and forthcoming (3) // М) Втома зробила його легко-важно самовдоволеним і компанійським (2); Ф) Змора навіяла йому ілюзорно-піднесений настрій і сподівання на майбутнє (1, 251).*

Наведений жіночий переклад (Ф) відзначається комплексними змінами. Вжито лексичні модуляції у поєднанні із трансформацією додавання. Так, слово “*tiredness*” перекладене діалектизмом «*змора*», задля творення метафоризованого опису використано лексичну модуляцію, тому нейтральне за своєю характеристикою дієслово “*made*” перекладене як

«*навіяла*», а такі характеристики, як “*superficially elated*” та “*forthcoming*”, відтворено із залученням лексичної модуляції, що включила в себе трансформацію додавання (настрій, майбутнє), й передано як «*ілюзорно-піднесений настрій*» та «*сподівання на майбутнє*» відповідно.

Дуже часто жінки вдаються до лексичної модуляції переважно вільної форми, вносячи таким чином фемінні характеристики в текст перекладу. Варто зауважити, що жінкам притаманна більша схильність до актуалізації емоційного аспекту, душевних переживань тощо. Це яскраво відображає переклад О. Смольницькою фрази “*state of mind*”:

7) *It suited my peculiar state of mind (3) // М) Це цілком відповідало моєму особливому настрою (2); Ф) Ця книгозбірня пасує особливо стану моєї душі (1, 393).*

Безумовно, обидва варіанти перекладу є прийнятними й вживаними. Однак перекладачка, вдавшись до лексичної модуляції, посилила аспект внутрішнього стану героїні. З урахуванням того, що репліка належить жіночому персонажеві, такі зміни не впливають на гендерні відношення тексту. Зауважимо, що такий же переклад застосовується для передачі чоловічих реплік:

8) *He went toward it, even though he suspected that it would be better for his state of mind to walk on (3) // М) Він пішов туди, хоча й гадав, що для власного спокою краще пройти мимо (2); Ф) Він попрямував туди, хоча й усвідомлював, що в нинішньому душевному стані краще це місце обійти (1, 249).*

У наведеному прикладі використання такого варіанту перекладу для відтворення саме чоловічого мовлення спричинює нівелювання маскуліних характеристик.

9) *She blamed no one, but she had hung about the house all summer, encouraged by a vague notion she was reestablishing an important connection with her family (3) // М) Вона нікого не винуватила, але ціле літо тинялася домом, підбадьорюючи себе неясною думкою, що відновлює якісь важливі зв'язки з родиною (2); Ф) Вона нікого не звинувачувала, але все літо була бранкою у домі, плекаючи туманні надії на те, що таким чином відновлює зв'язок з родиною (1, 116).*

У жіночому перекладі доволі нейтральне за своє характеристикою речення оригіналу отримує більший рівень емоційності та експресивності у перекладі. Так, перекладач-чоловік використовує розмовну лексику «*тинялася*», що відповідає оригіналу, тоді як перекладач-жінка транслює свою гендерну ідентичність, використовуючи трансформацію вилучення («*hung about*»), а також додавання у перекладі словосполучення «*була бранкою*», відсутнє в оригіналі, та книжну лексику «*плекаючи туманні надії*». Таким чином, у перекладі речення отримує дещо змінені семантичне та прагматичне значення, у читача змінюється уявлення про становище героїні, перекладач-жінка пробуджує елемент співчуття.

Варто зазначити, що у ході дослідження було встановлено, що жінки часто використовують релігійні вербальні засоби (“*Oh, God*”, *Боже мій* тощо). Інколи, помічаємо вкраплення таких лексичних одиниць О. Смольницькою у перекладі:

10) *On the face of it, Arabella, whose hair was as dark as Briony's...* (3) // М) Цілком очевидно, що Арабелла з її темним, як у Брайоні, волоссям... (2); Ф) Ясно, як Божий день, що Арабелла, темнокоша, як і Брайоні... (1, 14).

Так, використання лексичної модуляції дозволяє актуалізувати жіночі характеристики мовлення та експліцитно відтворити їх у тексті перекладу (Ф). Звернімо увагу на чоловічий переклад (М), у якому фраза “*on the face of it*” перекладена як «цілком очевидно», що відповідає уявленню про формалізм та логічність чоловічої мови.

Висновки та перспективи досліджень. Проаналізовані в рамках гендерної спрямованості перекладу приклади свідчать, що, залежно від перекладацьких стратегій, типу мовних одиниць, що залучаються, характеру змін у тексті, доцільним

буде говорити про явище об'єктивації фемінних та маскулінних характеристик перекладу, тобто таких, що були відсутні в оригіналі й вносяться самим перекладачами у цільовий текст. Не зовсім доцільним буде стверджувати про свідомо обрані перекладачами стратегії феміністичного чи маскулінного перекладу, однак незаперечним є факт свідомої або несвідомої об'єктивації та посилення перекладачами фемінних та маскулінних характеристик, що обумовлено їх власною гендерною приналежністю.

Відтак, обрані перекладачем стратегії перекладу художньої прози мають передбачати також гендерно-чутливий підхід до перекладу, а гендерна компетентність стає невід'ємною частиною професійних вимог до сучасного перекладача, що є подальшою перспективою досліджень у цьому напрямі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеев В. С. Психологическое исследование социальных стереотипов. *Вопросы психологии*. 1986. № 1. С. 95–101.
2. Боровцова М. С. Гендер як неповторна репрезентація статі. *Вісник Одеського національного університету. Психологія*. 2012. Т. 17. Вип. 5. С. 6–12.
3. Горбань В., Побережная О. Гендерная асимметрия при переводе. URL: <http://doxa.onu.edu.ua/Doxa6/24-28.pdf> (дата звернення: 25.04.2021).
4. Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі : монографія. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. 376 с.
5. Сизова О. Ф. Особливості відтворення в перекладі гендерної ідентичності суб'єкта жіночого поетичного дискурсу (на матеріалі англомовних перекладів з української) : дис. на здобуття наукового ступ. канд. філол. наук : 10.02.16. Київ, 2011. 182 с.
6. Сировець А. Ю. Гендерна асиметрія та її відтворення в художньому перекладі (на прикладі оповідання Хуліо Кортасара «Дальня»). URL: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Mikks_2013_46\(3\)_53.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Mikks_2013_46(3)_53.pdf) (дата звернення: 1.05.2022).
7. Чередниченко О. І. Про мову і переклад. Київ : Либідь, 2007. 248 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Мак'юен Іен. Спокута : роман : пер. з англ.; пер. Ольга Смольницька ; відп. ред. Н. Тисовська. Київ : КМ-Букс, 2018. 413 с.
2. Мак'юен Іен. Спокута. Переклад Віктора Дмитрука. URL: <http://javalibre.com.ua/java-book/book/2928270> (дата звернення: 29.04.2022).
3. McEwan I. Atonement. URL: https://www.academia.edu/38213965/Ian_McEwan_Atonement (дата звернення: 8.05.2022).

REFERENCES

1. Ageev, V. S. (1986). *Psichologicheskoe issledovanie sotsialnykh stereotipov* [Psychological study of social stereotypes]. *Voprosyi psihologii*, 1, 95–101 [in Russian].
2. Borovtsova, M. S. (2012). Gender yak nepovtorna reprezentatsiia stati [Gender as a unique representation of sex]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Psykholohiia*, 17 (5), 6–12 [in Ukrainian].
3. Gorban, V., Poberezhnaya, O. (2021). *Gendernaya asimetriya pri perevode*. [Gender asymmetry in translation]. Retrieved from: <http://doxa.onu.edu.ua/Doxa6/24-28.pdf> (date of application: 25.04.2021) [in Russian].
4. Rebriy, O. V. (2012). *Suchasni kontseptsii tvorchosti u perekladі* [Modern concepts of creativity in translation]: monograph. Kharkiv: KhNU named after V. N. Karazin [in Ukrainian].
5. Syzova, O. F. (2011). *Osoblyvosti vidtvorennia v perekladі hendernoi identychnosti subiekta zhinochoho poetychnoho dyskursu (na materialі anhlomovnykh perekladiv z ukrainskoi)* [Features of reproduction in the translation of gender identity of the subject of female poetic discourse (on the material of English translations from Ukrainian)]. (Dysertatsiia kandydata filolohichnykh nauk). Kyiv [in Ukrainian].
6. Syrovets, A. Yu. (2022). *Henderna asymetriia ta yii vidtvorennia v khudozhnomu perekladі (na prykladi opovidannia Khulio Kortasara “Dalnya”)* [Gender asymmetry and its reproduction in literary translation (on the example of Julio Cortázar’s story “Dalnya”)]. Retrieved from: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Mikks_2013_46\(3\)_53.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Mikks_2013_46(3)_53.pdf) (date of application: 1.05.2022) [in Ukrainian].
7. Cherednychenko, O. I. (2007). *Pro movu i pereklad* [About languages and translation]. Kyiv: Lybid, 2007 [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. McEwan, Ian. (2018). Spokuta [Atonement] / per. z anhł.; per. Olha Smolnytska; vidp. red. N. Tysovska. Kyiv: KM-Buks, 2018 [in Ukrainian].
2. McEwen Ian. (2022). Spokuta [Atonement] / translated by Victor Dmitruk. Retrieved from: <http://javalibre.com.ua/java-book/book/2928270> (date of application: 29.04.2022) [in Ukrainian].
3. McEwan I. (2022). Atonement. Retrieved from: https://www.academia.edu/38213965/Ian_McEwan_Atonement (дата звернення: 8.05.2022).

РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ НА УРОЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ МЕТОДОМ ПРОЄКТІВ У СЕРЕДНІЙ ЛАНЦІ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Іванишин Ю. В., Мельник Л. Б.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті актуалізовано необхідність використання методу проєктів на уроці української мови в середній ланці загальноосвітньої школи, з'ясовано його сутність. Наголошено, що йдеться не лише про інноваційну форму діяльності, а й про інструмент, який впливає на розвиток пізнавальних здібностей учнів. Окреслено значущість методу проєктів у навчальному процесі, адже його використання на уроці мови перетворює кожне заняття на урок спілкування, мислення, де істина постає як суперечка про істину, як діалог. Окрім цього, метод проєктів постає і як механізм реалізації проблемного навчання, він забезпечує самоствердження та самореалізацію школярів у різноманітній навчальній та практичній діяльності.

У дослідженні використано методи експерименту, аналізу, синтезу й узагальнення. Названо також джерела та описано умови, які сприяють актуалізації пізнавальних здібностей і якостей дітей. Виокремлено три групи проявів пізнавальних інтересів (інтелектуальну активність, характер самостійної діяльності та емоційні реакції) як релевантних у процесі застосування методу проєктів.

Наголошено, що робота над цим методом вимагає багато часу та значних організаційних здібностей не лише від учнів, а й від учителя. Визначено роль педагога під час реалізації учнями проєкту – бути мотиватором і фасилітатором, а не просто ретранслятором знань. Виявлено, що застосування аналізованого методу на уроці української мови дає змогу учням досягати значних успіхів у вивченні рідної мови, а також використовувати набуті навички на уроках з інших навчальних предметів та розуміти всю необхідність міжпредметних зв'язків.

Одним із результатів дослідження є презентація проєкту, виконаного ученицею експериментального класу. Цей взірєць дослідницької роботи яскраво ілюструє розвиток пізнавальних здібностей учнів 5–8 класів загальноосвітньої школи і є ефективним методом діяльності в умовах дистанційного або змішаного навчання.

Ключові слова: *метод проєктів, пізнавальні здібності, навчальний процес, творча активність школярів, презентація проєкту.*

Ivanyshyn Yu. V., Melnyk L. B. Development of cognitive activity of students at the lesson of the Ukrainian language by the method of projects in secondary school. *The presented study highlights the need to use the method of projects at the Ukrainian language lesson in secondary school not just as an innovative form of activity, but as a tool that affects the development of cognitive abilities of students. The aim of the article is to prove the importance of the project method in the educational process, because its use turns each language lesson into a lesson of communication, thinking, where the truth appears as a dispute about the truth, as a dialogue. In addition, the method of projects is considered to be a means to implement problem-based learning; it corresponds to the levels of independent and creative activity of students.*

The methods of experiment, analysis, synthesis and generalization were used in the research process. The article clarifies the sources and describes the conditions that encourage actualization of cognitive abilities and qualities of children. There are three groups of manifestations of cognitive interests (intellectual activity, the nature of independent activity and emotional reactions), which are activated during the project method.

The use of this method requires a lot of time and significant organizational skills not only from students but also from teachers. The role of the teacher in students' implementation of the project is defined - to be a motivator and facilitator rather than just an information giver.

It was found that the application of the analyzed method in the Ukrainian language lesson allows students not only to succeed in learning their native language, but also to use the skills acquired in other lessons and understand the need for interdisciplinary links. One of the results of the study is the presentation of a project performed by a student of the experimental 6th grade. This example of research work vividly illustrates the development of cognitive abilities of students in grades 5–8 of secondary school and is an effective method of activity in terms of distance or blended learning.

Key words: *project method, cognitive abilities, educational process, creative activity of schoolchildren, project presentation.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. З огляду на швидкі темпи розвитку науки, великий обсяг різноманітної інформації перед педагогом постає необхідність готувати до

життя дієвих, самостійних і творчих людей. Тому організація та стимулювання пізнавальної діяльності тих, хто навчається, – важливе питання, що стоїть на порядку денному кожного навчального

закладу. Проблема пізнавальної діяльності чи активності стала основою наукових зацікавлень як психологів (Л. Божович, Л. Виготський, Г. Костюк, Н. Токарева), так і педагогів (В. Ільїн, В. Лозова, Г. Шукіна). Деякі науковці (Л. Арістова, М. Махмутов, Г. Костюк, Т. Шамова) наголошують на тому, що пізнавальна активність реалізовується в діяльності і завдяки практиці стає звичною формою поведінки [13, 45]. Інші методисти, зокрема Г. Шукіна, підкреслюють наявність внутрішніх мотивів, серед іншого й розумово-емоційної чутливості, у пізнавальній діяльності учнів [14, 116]. Л. Данилова ж, визначаючи пізнавальну активність учнів, стверджує, що для її збереження важливо охопити дітей такою діяльністю, яка б не набагато випереджала рівень їхнього розвитку [3, 18]. Саме тому найефективнішою формою організації навчання, спрямованого на розвиток пізнавальних процесів, сьогодні є метод проєктів, який полягає в тому, що учні конструюють проєкти на основі опрацьованого матеріалу, занурюючись при цьому в проблему дослідження і шукаючи шляхи її розв'язання. Вивченню методу проєктів поки приділено недостатньо уваги в методичній літературі, що й зумовило актуальність пропонованої студії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проєктна методика як нова технологія навчання, на відміну від традиційної, тісніше пов'язана з життям та практикою; окрім цього, вона стимулює учнів самостійно пізнавати навколишній світ, самостверджуватись та самореалізовуватись у різноманітній навчальній та практичній діяльності; допомагає освоїти нові методи діяльності з урахуванням інтегрованого змісту. Проєктні прийоми відповідають усім сучасним тенденціям освіти.

Ефективність застосування в навчально-виховній діяльності методу проєктів неодноразово доводили як вітчизняні, так і закордонні методисти, серед них: В. Гузеєв, І. Єрмаков, Л. Каліберда, А. Касперський, Т. Кручиніна, Д. Левітес, Л. Лукашук, О. Пехота, Є. Полат, Г. Селевко та ін. Наприклад, В. Гузеєв, розкриваючи сутність проєктного методу, кваліфікує його як варіант проблемного навчання [2]. Із цією думкою вченого погоджується і Г. Селевко, до того ж кваліфікує цей метод як комплексний навчальний, що індивідуалізує освітній процес [10]. Є. Полат, окрім представленої типології проєктів, простежує пов'язаність цього методу з іншими методами особистісно орієнтованого підходу [8].

Формулювання мети і завдань статті. Мета нашої статті – довести вплив проєктного методу на розвиток пізнавальної діяльності учнів на уроці української мови в середній ланці загальноосвітньої школи. Досягнення цієї мети передбачає виконання таких завдань: з'ясувати умови та джерела, необхідні для формування й розвитку пізнавальних інтересів учнів; проаналізувати можливості методу проєктів в активізації навчально-пізнавальних процесів школярів; запропонувати зразки учнівських проєктів як ефективних засобів формування основних компетентностей дитини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досвід показує, що зацікавленість до предмету

з'являється не лише внаслідок змісту вивченого матеріалу, але й під час залучення учнів до активної пізнавальної діяльності. Одним зі способів підштовхнути дітей до такої пізнавальної діяльності є запропонувати їм розв'язати важливу проблему. Тоді відбувається перехід від засвоєння готових знань до їх здобуття. Це означає, що діти самі будуть спілкування з перших днів роботи над проєктом, бо ж передусім метод проєктів зорієнтовано на самостійну роботу школярів (індивідуальну, парну чи групову), для виконання якої вони мають визначений термін.

Робота над проєктом на уроці мови передбачає використання різноманітних методів та засобів навчання, інтегрування знань з багатьох галузей науки, техніки чи сфери творчості. Таким чином, у процесі навчання мови можна досягти певної мети – сформуванню знання не лише з кожної теми шкільного курсу української мови, а й паралельно з інших дисциплін. І результату можна домогтися на досить високому рівні, оскільки в школярів з'являється стійка мотивація до навчальної діяльності, а заодно закріплюються навички роботи над певною темою.

Важливими в цьому навчальному процесі є врахування потреб кожного учня, максимальне сприяння всіх проявів його активності та самостійності і, що найважливіше, повага до пошукових та творчих інтересів й нахилів дітей, тобто до зовнішніх та внутрішніх мотивів кожного.

Спостереження за досвідом педагогів уможливили дійти висновку, що більшість учнів має досить виражену першу групу мотивів, які представляють їхню допитливість, прагнення бути старшими, активне сприйняття всього нового. На жаль, інші мотиви, зокрема внутрішні, тобто пізнавальні, залишаються практично не задіяними. Йдеться про почуття обов'язку, бажання здобувати знання, любові до книжок, про пізнавальні інтереси, потяг до самоосвіти, прагнення досягати успіхів.

Отже, учитель опиняється перед проблемою: як віднайти такий механізм, аби саме ці внутрішні мотиви стали домінуючими в навчанні дітей? Педагог О. Савченко з-посеред усіх мотивів, що впливають на навчання, найбільш потужним вважає пізнавальний інтерес як один з основних мотивів. Вчена стверджує, що пізнавальний інтерес є найважливішою мотивацією, яку можна породити й посилити лише тоді, коли відкриваються нові знання, інтелектуальна напруга та самостійна діяльність. Порівняно з іншими мотиваціями пізнавальні інтереси мають багато переваг, зокрема: їх раніше і легше досягають діти; вони є конкретною і справжньою мотивацією до навчання; їх можна використовувати для виявлення та спостереження; їх можна розвивати в будь-якому шкільному віці [9, 136].

Навчальна діяльність, оперта на пізнавальний інтерес, завжди відзначатиметься дієвістю, активністю. Це стимулює мисленнєві процеси учня, у нього виникає бажання шукати та досліджувати. Для пізнавального інтересу характерні певні емоції (емоційні стани): відкриття несподіванок, очікування нового, піднесення та задоволення від процесу

навчання. А вольовий бік пізнавального інтересу пов'язаний з ініціативністю учнів, самостійністю оволодіння знаннями, пошуком розв'язання проблемних ситуацій та виконання завдань.

Варто розрізнити пізнавальні інтереси та цікавість з притаманними їй короткотривалим ефектом або ж емоціями. Пізнавальні процеси задіюють мислення. Справжній, істинний інтерес до пізнавальної діяльності з'являється тоді, коли ця пізнавальна діяльність спрямована на розв'язання проблеми. Водночас помітною є закономірність: якщо проєктна діяльність використовується лише як елемент цікавості чи розваги в навчальному процесі, то вона не приведе до розвитку пізнавальних інтересів учнів. Підвищений інтерес повинен слугувати в такій діяльності одним з її стимулів або мотивацій.

Розробка навчальних проєктів, як і будь-якої іншої нової форми роботи, породжує зацікавленість у школярів. Допитливість є початковим етапом у пізнавальній діяльності учнів. На цьому етапі безпосередньо пов'язаний не зміст роботи, а емоційна реакція учня на нову ситуацію, тобто той стимул, з яким учень стикається в процесі активної взаємодії з навколишніми реальними предметами та явищами. Допитливість не виходить за межі відображення, це всього лиш вияв дослідницького потягу. На початку знайомства з проєктом учнів може зацікавити аргументація педагога, спосіб його поведінки та ентузіазм, заінтригованість справою, унаочнення або ж напрацювання інших дітей.

Вже на основі цікавості у школярів може з'явитися бажання вникнути глибше, мисленнево потрапити за межі ними побаченого. Допитливість, своєю чергою, детермінована змістом проєктної діяльності й виявляється у прагненні пізнати об'єкт своєї уваги, зв'язки і відношення, пов'язані з ним; у формі загального інтересу до всього, з чим доводиться стрічатися дитині. Це приводить до того, що від елементарного безпосереднього інтересу до нових фактів і цікавих явищ вона переростає в інтерес до пізнання істотних властивостей предметів та явищ, до встановлення причиново-наслідкових зв'язків і закономірностей.

Таким чином формуються зовнішні мотиви, які в подальшому породжують диференційовані пізнавальні інтереси – інтереси, пов'язані з прагненням розв'язати можливі проблемні питання на практиці. Саме на цій стадії розвитку пізнавальних інтересів найповніше виявляється їхня властивість – бути рушійною силою діяльності, отже, стає можливим залучення учнів до самостійної розробки навчальних проєктів. Об'єктивним вираженням цього слугує захоплення учня справою, потреба творчого застосування знань, їх поповнення.

Як зазначають автори «Порадника для вчителя», для ефективного формування та розвитку пізнавальних інтересів учнів до навчальної діяльності необхідні відповідні умови, а саме:

- різноманітний чуттєвий досвід;
- усвідомлення учнями значущості знань;
- успішний досвід роботи, позитивна емоційна атмосфера;
- помірна складність завдань;

- опертя на вже здобутий досвід;
- ініціативність, продуктивність і креативність діяльності;
- сформованість провідних прийомів навчальної діяльності [11, 39].

Названі умови цілком можуть бути забезпечені засобами проєктної діяльності, оскільки вони тотожні до ознак навчального проєкту. Отже, діяльність, де внутрішні чинники особистості учня (свідомість, бажання, спрямованість тощо) тісно взаємодіють із зовнішніми факторами, породжуватиме пізнавальні інтереси і сприятиме їх розвитку.

Як засвідчує О. В. Онопрієнко, вчені виокремлюють три групи проявів пізнавальних інтересів учня у навчальній діяльності: інтелектуальну активність, характер самостійної діяльності та емоційні реакції [6, 64]. Ці прояви відображаються у відповідних актах поведінки. У процесі проєктної діяльності вони будуть мати таке вираження:

I. Інтелектуальна діяльність учнів:

- довільне долучення до процесу обговорення проєктних ідей та питань з наміром взяти участь у спільному плануванні з вчителями чи однолітками;
- наявність внутрішнього плану дій;
- обмін інформацією, отриманою з різноманітних джерел;
- консультації у вчителя в процесі самостійної творчої діяльності з метою розширити сферу пошуку необхідної інформації, виявити альтернативні способи розв'язання завдань проєкту, удосконалення кінцевого продукту діяльності тощо;
- готовність відповідати на запитання під час презентації проєкту.

II. Характер самостійної діяльності:

- ініціативність і самостійність під час планування діяльності;
- оперативна мобілізація сил для виконання проєктних завдань;
- зосередженість на власній діяльності у розв'язанні проблеми;
- намагання розв'язати завдання самостійно;
- завзятість та наявність бажання подолати перешкоди;
- намагання завершити розробку проєкту відповідно до наміченого плану;
- вияв бажання розробити інший проєкт.

III. Емоційні реакції учня:

- емоційне піднесення у процесі діяльності, радість відкриття нового;
- адекватні емоційні прояви у процесі спільної роботи над проєктом, отриманого результату, набутого досвіду, а також вираження емоцій відносно роботи інших учасників проєкту;
- позитивна (чи негативна) реакція на завершення проєкту;
- відчуття особистої значущості від залучення до нового виду діяльності.

Основними джерелами розвитку пізнавальних інтересів учнів шкільного віку є зміст навчального матеріалу, організація пізнавальної діяльності та взаємодія з учителем. Тут, без сумніву, погоджуємося із Г. Щукіною, яка доводить, що у формуванні й розвитку пізнавальних інтересів учнів не можна

віддати перевагу одному джерелу, оскільки кожне має глибоку значущість; щобільше, усі вони різнопланові й одне джерело ніколи не може замінити інше [6, 65].

Для проектної діяльності як окремого виду навчання, що організовує та спрямовує пізнавальну активність учня, релевантними є умови й можливості прямого та опосередкованого впливу на пізнавальні інтереси. Так, у змістовому наповненні проекту можна виділити чинники, які стимулюють інтерес. Серед них – новизна й оригінальність матеріалу, широкий спектр відомостей з різноманітних джерел інформації (зокрема й таких, що виходять за межі навчальної літератури), сучасні досягнення науки, практична спрямованість матеріалу.

Ознайомлюючись у процесі розробки проекту з новими фактами, подіями, отримуючи нову й цікаву інформацію, учні відчують подив, переживають радість відкриття. Відомості науково-популярного характеру привертають особливу увагу – вони дають школяреві можливість відчути себе дослідником, у такий спосіб підвищуючи престиж пошукової діяльності.

Здатність бачити можливість для застосування знань у повсякденному житті також є актуальною для розвитку пізнавальних інтересів школярів, оскільки діти цього віку не мають достатнього досвіду, аби самостійно оцінити значущість навчального матеріалу. Така здатність власне і є показником розумового розвитку учня, вона свідчить про активність процесів спостереження, уяви, мислення.

Важливим стимулом розвитку пізнавальних інтересів є безпосередня активна діяльність. Характерні особливості проектної діяльності створюють широкі можливості для формування в учнів умінь, пов'язаних із самостійним освоєнням нових знань. Вони виявляються у розмаїтті форм самостійної роботи, оволодінні новими способами пізнавальної діяльності, проблемному підході, елементах пошуку або дослідження, творчому характері діяльності.

Логіка проектної діяльності виключає надання учням знань у готовому вигляді. Натомість створюються умови для самостійної пізнавальної ініціативи учня, що зумовлює актуалізацію у свідомості, відчуттях і мотивах протиріччя між наявним рівнем знань і вмінь та бажаним.

Отже, у процесі проектної діяльності створюються умови для розвитку пізнавальних інтересів. На цій основі й можуть сформуватися внутрішні мотиви учіння, які впливатимуть на різноманітні сфери пізнавальної діяльності учнів.

Метод проектів доцільно використовувати з метою розвитку й творчих здібностей, індивідуальної чи групової діяльності. Усе загалом репрезентує цей метод як цілісну педагогічну технологію навчання, що дає можливість учням оволодіти методологічними знаннями, вміннями й навичками – основою подальшої самоосвіти, а також сприяє розвитку ключових компетентностей школярів.

Під час вибору теми проекту вчитель не повинен нав'язувати свою думку стосовно тематики. Школярі самі мають визначитися з темою й матеріалом,

який стане основою проекту. Різноманітні інтереси та вподобання учнів допоможуть вибрати тему.

З-поміж допоміжних засобів створення навчального проекту діти використовують:

– інтернет, який допомагає опрацювати отриману інформацію;

– додаткові джерела, а саме: журнальні чи газетні статті, наукову літературу, навчальні лекції.

Для формування ідеї проекту та можливих проблем учитель може запропонувати свої варіанти, однак першість залишатиметься за учнями. Визначитися допоможе «мозковий штурм» і подальше колективне обговорення запропонованих проблем.

Розподіл обов'язків між учасниками проекту, вибір методів дослідження, пошук інформації, а також спосіб представлення кінцевого варіанта роботи (у вигляді захисту, презентації, випущеного буклету тощо) відбувається із врахуванням здібностей та можливостей кожного.

Працюючи самостійно, учні розвивають свою ініціативність та розумову активність. Тому педагог повинен з повагою ставитися до ідей і думок вихованців, створювати ситуації успіху.

Як фасилітатор педагог консультує, переглядає чернетки, дає поради, стежить за процесом не лише на уроках, а й в позаурочний час, використовуючи різноманітні прийоми та методи: «Мозковий штурм», «Незакінчене речення», «Мікрофон», роботу в парах та групах.

Робота над проектом допомагає учневі об'єктивно оцінити себе, проаналізувати те, чи вдалося йому досягти бажаного, – тому оцінка на кінцевому етапі вже не є настільки важливою.

Проекти не обов'язково повинні бути великі за обсягом. Можна планувати невеликі роботи, зокрема мініпроекти, що розраховані на один урок чи ж його частину. Досить захопливим та сучасним буде використання рольових ігор.

Проектна технологія допомагає школярам привчати до самостійності, до командної роботи, до намагання самим прогнозувати можливі варіанти та способи виконання роботи, вони виховують в собі дисциплінованість до виконання завдань, вчать об'єктивно оцінювати результати діяльності, що в кінцевому підсумку приводить до зміни психологічної атмосфери в класі.

Отже, вчитель з носія знань перетворюється на організатора не просто пізнавальної, а й пошукової, творчої діяльності учнів, налаштовуючи їх до того ж на самостійну роботу.

Проекти, які виконують школярі різного віку, відрізняються між собою. Так, на відміну від молодшої школи, учні середньої ланки (5–8 класи) у процесі проектування міркують, дискутують, сперечаються, поступово вчать створювати більш складні роботи і розв'язувати важчі завдання. Це час, коли діти поступово здобувають більше самостійності та відповідальності у всіх сферах навчання та життя, пробують нове і розвиваються в різних напрямках. Тому в підлітковому віці учням потрібно дати якомога більше можливостей вибирати, помилятися, робити спроби та здобувати новий досвід, щоб уже

у старших класах вони були готові усвідомлено розвиватися в подальшому здобутті освіти.

Учитель, організовуючи навчальне проєктування у 5–8 класах, виконує низку функцій:

- допомагає учням у пошуку джерел, необхідних їм у роботі над проєктом;
- сам є повноцінним джерелом інформації;
- координує роботу над проєктом;
- підтримує та заохочує учнів, підбадьорює й мотивує до роботи;
- забезпечує динаміку роботи кожного учня в групі й групи в цілому [12, 69].

І поряд з тим, формуючи внутрішню мотивацію школярів, педагог пам'ятає такі зауваги:

- До всього підходити творчо, а не надміру критично.
- Орієнтувати учнів на процес дослідницького пошуку, а не тільки на результат.
- Відкривати і розвивати в кожній дитині її індивідуальні нахили та здібності.
- Намагатися менше займатися повчаннями, допомагати дітям діяти незалежно.
- Оцінюючи, пам'ятати: краще десять разів похвалити ні за що, ніж один раз ні за що критикувати.
- Засвоїти головне в педагогічному результаті – не робити замість учня те, що він може зробити самостійно.
- Не стримувати ініціативу дітей, привчати до навичок оригінального вирішення проблем, самостійних пошуків.
- Намагатися навчити школярів аналізувати, синтезувати, класифікувати одержувану ними інформацію.

Розглянемо реалізацію проаналізованої інтерактивної технології безпосередньо на уроці української мови в середній ланці загальноосвітньої школи.

Мініпроєкт ШАНОБЛИВЕ «ВИ» ЯК ВИЯВ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ Паспорт проєкту

Навчальний предмет у межах проєкту: українська мова, 6 клас.

Навчальні дисципліни, близькі до теми проєкту: українська література, етика й етикет, народознавство.

Вид проєкту за кількістю учасників: індивідуальний.

Термін виконання роботи: короткотривалий (тижневий).

Форма представлення: мультимедійний продукт.

Тип проєкту: дослідницький.

Мета роботи: аналіз вживання особового займенника **Ви** в українській культурній традиції.

Завдання проєкту:

1. Ознайомитися з теоретичним матеріалом з морфології (займенник).
2. Представити використання цього займенника у творах художньої літератури.
3. Визначити особливості вживання особового займенника **Ви** в українській мовній традиції.

Питання проєкту:

– У чому особливість вживання граматичних форм займенника **ви**?

– Як трактувати рід займенника **ви**, якщо він вживається до однієї особи?

– Які приклади з рідної мови та культури на означення української ментальності можете назвати?

Ціль проєкту для вчителя: створення ситуації зацікавленості учнів українською мовою, розвиток пізнавальних інтересів, формування мовленнєвої грамотності, комунікативної та інформаційної компетентності.

Етапи роботи над проєктом:

1. Підготовка: визначення теми і мети проєкту.
2. Планування: визначення джерел інформації та методів її збору, з'ясування способів репрезентації результатів (форми звітності), встановлення процедури і критеріїв оцінки результату.
3. Дослідження: збір інформації.
4. Аналіз й узагальнення: аналіз інформації, оформлення результатів у вигляді тексту та презентації, формулювання висновків.
5. Оцінка результату діяльності і процесу: аналіз виконання проєкту, причини успіхів та невдач.

• Особовий займенник **ви** виражає граматичне значення II особи множини.

– Він відмінюється так:

Н. в. **ви** 3. в. **вас**

Р. в. **вас** О. в. **вами**

Д. в. **вам** М. в. **на вас**

• Однак у старослов'янській мові цей займенник у місцевому відмінку мав форму **ви**, про що свідчить звернення славного князя Святослава до своїх ворогів «Іду на **ви!**», тобто на *вас*.

• Займенник **ви** вживається не лише на означення множинності осіб, цей займенник прийнято застосовувати при ввічливому звертанні до однієї людини. Наприклад:

1. *Моє Вам шануваннячко!* (Григор Тютюнник)

2. *Осінній день березами почавсь,*

Різьбить печаль свої дереворити.

Я думаю про тебе весь мій час,

Але про це не треба говорити.

Ти прийдеш знов. Ми будемо на «ви»;

Чи ж неповторне можна повторити?

В моїх очах свій сум перепливи.

Але про це не треба говорити.

Хай буде так, як я собі велью.

Хай будень серця будемо творити.

Я Вас люблю, о як я Вас люблю!

Але про це не треба говорити (Л. Костенко)

Мовознавці стверджують, що з великої літери **ви** пишеться лише за шанобливого звертання до однієї особи не будь-де, а тільки в офіційних документах або вітальних листівках, запрошеннях чи ділових листах.

Наприклад: *Іване Васильовичу, Ви сьогодні будете на урочистих зборах, присвячених 200-й річниці від дня народження Лесі Українки?*

Ваше преосвященство, прийміть найщиріші вітання з нагоди Вашого 70-літнього ювілею.

Неабияке значення має і тон розмови (в усному спілкуванні), вміння вислухати іншого, вчасно

й доречно підтримати тему. Уважність, чемність та ввічливість – основні вимоги до мовного етикету.

!!! Помилковим є написання **ви** з великої літери, коли звертаєтесь до двох або більшої кількості осіб.

В українській національній традиції та мовленнєвому етикеті здавна вживають цей займенник як шанобливу форму звертання не лише до старших за віком, посадою чи незнайомих людей, а й до своїх батьків.

Наприклад:

1. *Чого Ви, тітко, смієтесь?* (І. Карпенко-Карий).

2. *Вклонюся низько Вашій, мамо, праці!*

3. *Любий батечку, Ви для мене – мій світ!*

Пошання множина у третій особі замість однини засвідчує духовну та мовну красу спілкування, адже національні риси мовленнєвої поведінки українців віддавна привертала увагу своєю культурою, добротою, відвертістю, простотою та щирістю.

Наприклад:

1. *Вони [батько] інколи бувають-таки дуже добрі* (М. Кропивницький).

2. *Писали вони [брат] нам, що живуть у столиці, працюють по різних університетах, читають лекції, в газетах пишуть* (Остап Вишня).

Саме таку властивість вважають виявом української ментальності, бо в інших мовах навіть до старших людей та батьків звертаються з допомогою займенника **ти**.

(Над проектом працювала учениця 6 класу **Максимів Соломія**, Дубівська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів Калуського району Івано-Франківської області).

Презентація і захист свого проекту – це не тільки виступ, але й рефлексія. Діти бачать весь шлях створення продукту і те, що вийшло, аналізують свою роботу та роблять висновки. Часто учні хочуть

продовжити проєкт в обраній сфері, розвинути його або зробити новий вже за межами школи.

Висновки та перспективи досліджень. Нові інформаційні технології мають здатність не лише оживляти, урізноманітнювати навчальний процес, а й відкривають можливості для розширення світогляду, для реалізації принципів індивідуалізації навчання. Завдяки проєктній діяльності учні виступають у ролі авторів, творців, активізуючи пізнавальні процеси і розширюючи мовні знання.

Застосування проєктного методу на уроці української мови засвідчує, що учні можуть:

1. Досягати успіхів під час вивчення мови.

2. Використовувати набуті навички на інших уроках.

3. Розуміти усю необхідність міжпредметних зв'язків.

Отож, використання методу проєктів має свої переваги на противагу традиційним методам навчання. Серед таких переваг:

– підвищена мотивація до вивчення української мови;

– наочне інтегрування знань з різних наук та предметів;

– розкриті можливості для розвитку творчості.

Безумовно, що цей метод сприяє розвитку в учнів довіри, співпраці, особистої орієнтації та творчої обдарованості. Як навчальна технологія проєктна діяльність забезпечує добровільну участь в обговоренні проблематики, свободу поглядів, широту ідей та підходів, взаєморозуміння між учасниками, вибір норм, цінностей та рішень. Прямітно, що вчителі та учні у цій діяльності виступають партнерами. Подальші наші дослідження будуть присвячені впливу методу проєктів на уроці мови на розвиток професійних компетентностей учнів старшої школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Годовікова Д. Б. Формування пізнавальної активності. *Дошкільнє виховання*. 1986. № 1. С. 28–32.
2. Гузєєв В. В. Алгоритм проєктирования или переструктурирования учебного курса под деятельностное обучение. *Профильная школа*. 2012. № 4. С. 46–49.
3. Данилова Л. Розвивати пізнавальну активність учнів. *Рідна школа*. 2002. № 6. С. 18–20.
4. Єрмаков І. Компетентнісний потенціал проєктної діяльності. *Проєктна діяльність у школі*. Київ : Шкільний світ, 2006. С. 5–18.
5. Киричук В. О. Упровадження системи управління освітніми проєктами особистісного розвитку учнів закладів загальної середньої освіти засобами інтернет-технологій. *Післядипломна освіта в Україні*. 2018. № 2. С. 86–89.
6. Онопрієнко О. В. Проєктна діяльність у початковій школі : методичний посібник. Київ : ТОВ «СІТІПРІНТ», 2013. 83 с.
7. Пехота О. М., Кіктенко А. З., Любарська О. М. Освітні технології : навчально-методичний посібник. Київ : А. С. К., 2001. 256 с.
8. Полат Е. Что такое проєкт? *Открытый урок*. 2012. № 5–6. С. 10–17.
9. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. Київ : Генеза, 2002. 368 с.
10. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии : учебное пособие. Москва : Народное образование, 1988. 256 с.
11. Софій Н. З., Онопрієнко О. В., Найда Ю. М., Пристінська М. С., Большакова І. О. Нова українська школа : poradnik для вчителя : навчально-методичний посібник. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.
12. Технології проєктування в практиці роботи загальноосвітнього навчального закладу : теоретико-практичний аспект : посібник. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2014. 336 с.
13. Шамова Т. И. Активизация учения школьников. Москва : Педагогика, 1982. 208 с.
14. Щукина Г. И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе : учебное пособие для студентов пед. ин-тов. Москва : Просвещение, 1979. 160 с.

REFERENCES

1. Hodovikova, D. B. (1986). Formuvannia piznavalnoi aktyvnosti [Formation of cognitive activity]. *Doshkilne vyhovannia*, 1, 28–32 [in Ukrainian].
2. Guzieev, V. V. (2012). Algoritm proektirovaniia ili perestrukturirovaniia uchebnogo kursa pod deialnostnoie obucheniiie [Algorithm for designing or restructuring a training course for activity-based learning]. *Profilnaya shkola*, 4, 46–49 [in Russian].
3. Danylova, L. (2002). Rozvyvaty piznavalnu aktyvnist uchniv [To develop the students' educational activity]. *Ridna shkola*, 6, 18–20 [in Ukrainian].
4. Iermakov, I. (2006). Kompetentnisnyi potentsial proektnoi diialnosti [Competence potential of project activity]. *Proektna diialnist u shkoli*. Kyiv: Shkilnyi svit, 5–18 [in Ukrainian].
5. Kyrychuk, V. O. (2018). Uprovadzhennta systemy upravlinnta osvitynymi proektamy osobystisnoho rozvytku uchniv zakladiv zahalnoi serednoi osvity zasobamy internet-tekhnologii [Implementation of the system of management by educational projects of personal development of students of general secondary education institutions by means of Internet technologies]. *Pisliadyplomna osvita v Ukraini*, 2, 86–89 [in Ukrainian].
6. Onopriienko, O. V. (2013). Proektna diialnist u pochatkovii shkoli [Project activities in primary school]: metodychnyi posibnyk. Kyiv: TOV "SITIPRINT" [in Ukrainian].
7. Piekhota, O. M., Kiktenko, A. Z., Liubarska, O. M. (2001). Osvitni tekhnologii [Educational technologies]: navchalno-metodychnyi posibnyk. Kyiv: A. S. K. [in Ukrainian].
8. Polat, Ye. (2012). Chto takoe proekt? [What is a project?]. *Otkrytyy urok*, 5 (6), 10–17 [in Russian].
9. Savchenko, O. Ya. (2002). Dydaktyka pochatkovoii shkoly [Primary school didactics]. Kyiv: Geneza [in Ukrainian].
10. Selevko, G. K. (1988). Sovremennyye obrazovatelnye tekhnologii [Modern educational technologies]: uchebnoe posobie. Moskva: Narodnoe obrazovanie [in Russian].
11. Sofii, N. Z., Onopriienko, O. V., Naida, Yu. M., Prystinska, M. S., Bolshakova, I. O. (2018). Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia [New Ukrainian school: a guide for teachers]: navchalno-metodychnyi posibnyk. Kyiv: Litera LTD [in Ukrainian].
12. Tekhnologii proektuvannia v praktytsi roboty zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu: teoretyko-praktychnyi aspekt [Technologies of design in practice of work of general educational institution: theoretical and practical aspect]: posibnyk. Kyiv : Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy, 2014 [in Ukrainian].
13. Shamova, T. I. (1982). Aktivizatsiya ucheniya shkolnikov [Activation of the teachings of schoolchildren]. Moskva: Pedagogika [in Russian].
14. Shchukina, G. I. (1979). Aktivizatsiya poznavatelnoy deyatelnosti uchashchikhsya v uchebno-m protsesse [Activation of cognitive activity of students in the educational process]: uchebnoe posobie dlya studentov ped. in-tov. Moskva: Prosveshchenie [in Russian].

УДК 811.161.2'373,611

DOI <https://doi.org/10.24919/2663-6042.17.2022.8>

ІНТЕР'ЄКТИВАЦІЯ ІМЕННИКІВ ЯК ВИЯВ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ОМОНІМІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Кісь Є. Б.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті крізь призму теорії перехідності розглянуто транспозиційний потенціал іменників, які входять до лексико-граматичного класу вигуків. Дослідження проведено на матеріалі генерального регіонально анотованого корпусу (далі ГРАК) текстів сучасної української літературної мови, що репрезентує численні зафіксовані контексти, у яких слова функціонують то як іменники, то як вигуки. Наголошено, що спочатку перехідні явища виникають у мовленні людей, а тоді стають надбанням мови і їх фіксують у словниках. Цей довготривалий процес, що приводить до виникнення міжчастиномовних омонімів, демонструє постійний рух та розвиток у системі мови.

З огляду на основні критерії визначення частин мови (семантичний, морфологічний та синтаксичний) описано зміни, що відбулися з вихідним словом у результаті інтер'єктивації. Виявлені омоніми функціональних омонімів поділено на синкретично-диференційовані, синкретично-недиференційовані та синкретично-потенційні. Така класифікація детермінована різним ступенем транспозиції аналізованих слів. Крім цього, зосереджено увагу на збереженні семантичних зв'язків між вихідним та похідним словом, що дало змогу встановити синкретичну природу аналізованих одиниць.

Похідні інтер'єктиви диференційовано на емоційні, імперативні та етикетні. З'ясовано, що здатність до транспозиції в конкретні розряди вигуків закладено в самій семантиці іменників. До групи емоційної вигукової лексики входять субстантиви із семою позитивної та негативної оцінки, до імперативної – із семою наказу, заклик до дії, до етикетних – із семою прохання та побажання. Виявлено, що найбільш наповненою є група емоційних вигуків, що зумовлено транспозиційним потенціалом іменників, у семантиці яких закладено сильне емоційне начало.

Засвідчено переходи у вигуки іменників, які можуть поєднуватися з іншими самостійними або службовими частинами мови.

Ключові слова: транспозиція, інтер'єктивація, міжчастиномовні омоніми, функціональні омоніми, синкретизм.

Kis Ye. B. Interjectivation of nouns as a type of functional homonymy of the modern Ukrainian language. The article examines the transpositional potential of nouns, which are a part of a lexico-grammatical class of interjections, through the prism of the theory of transitivity. Based on the materials of The General Regionally Annotated Corpus of texts of the modern Ukrainian language (GRAC), the contexts are recorded in which words function either as nouns or as interjections. It is emphasized that the transitional phenomena first emerge in people's speech and then become the property of language and are recorded in dictionaries. This is a long process that leads to the emergence of interlanguage homonyms and demonstrates the constant movement and development in the language system.

Taking into account the main criteria for determining parts of speech (semantic, morphological, and syntactic), the changes that have occurred with the source word in the process of interjectivation are described. Identified homonymic pairs of functional homonyms are divided into syncretically-differentiated, syncretically-undifferentiated, and potentially syncretical. This classification is based on the varying degrees of transposition of the analyzed words. Special attention is drawn to the semantic connections between the source and the derived word, which allowed establishing the syncretic nature of the analyzed units.

Derived words are divided into emotional, imperative, and etiquette interjections. It has been found that transposition into specific types of interjections is embedded in the semantics of nouns. The group of emotional interjections includes nouns with the seme of positive and negative evaluation, the group of the imperative – with the seme of order, and the group of the etiquette – with the seme of request and wish. It has been revealed, that the group of emotional interjections is the most productive. This is due to the transpositional potential of nouns in the semantics of which, there is a strong emotional starting point.

Moreover, it has been demonstrated that nouns can turn into interjections either on their own or in combination with other notional or functional parts of speech.

Key words: transposition, interjectitivation, lexico-grammatical homonymy, functional homonymy, syncretism.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Незаперечним є той факт, що мова як динамічна система перебуває в постійному русі та розвитку. Із цього погляду цікавим є питання про стан і статус перехідних явищ у системі

частин мови, які першочергово виникають в мовленні й пов'язані з асиметрією мовних знаків.

Як і в кожній частині мови, в іменнику виокремлюємо ядро й периферію. З огляду на це транспозиційним процесам піддаються саме периферійні

одиниці, які порушують, затирають межі між лексико-граматичними класами, утруднюють зарахування того чи того слова до конкретної частини мови. У результаті постійної взаємодії виникають функціональні омоніми, які є синкретичними одиницями та свідчать про недосконалість класифікацій частин мови. Тому виникає необхідність простежити певні закономірності функціонування тих слів, які за певних умов можуть змінити своє категорійне значення, синтаксичну функцію і навіть семантику.

Транспозицію іменників до лексико-граматичного класу вигуків з вирізненням (на засадах синтаксичного, морфологічного та семантичного критеріїв) функціональних омонімів у сучасній українській літературній мові ще недостатньо опрацьовано, що зумовлює актуальність пропонованого дослідження. Джерельною базою дослідження слугує ГРАК.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Останніми десятиліттями спостерігаємо активізацію уваги українських мовознавців до динамічних процесів у площині лексико-граматичних класів. Розпочато вивчення частин мови з позиції теорії перехідності. Інакше кажучи, лінгвісти фокусують увагу на явищах, для яких характерна певна рухомість, що відповідно приводить до неперервного оновлення й розвитку мови. Під час переходу слів з одного лексико-граматичного класу до іншого відбуваються постійні зрушення, у процесі чого трансформаційні одиниці поступово зазнають втрати одних властивостей і набуття інших. Саме тому кожне слово проживає своє неповторне «життя»: на конкретному синхронному зрізі одне слово може лише розпочинати перехідні процеси, тоді як інше – вже їх завершувати.

Досліджуючи перехідні явища, І. Вихованець пропонує розрізнити три ступені транспозиції (синтаксичний, морфологічний, семантичний) [1, 19–23]. С. Соколова зосереджує свою увагу на транспозиційному потенціалі прислівника, специфіці його переходу до інших частин мови [12]. О. Кушлик опрацьовує перехідні явища і виникнення внаслідок цього омонімії серед незмінюваних класів слів [7]. Н. Глібчук та У. Добосевич створюють «Словник міжчастининомовних омонімів», у якому наведено численні приклади лексико-граматичних та функціональних омопар (омокомплексів) [14]. І. Данилюк випрацьовує теоретичні засади синкретизму в системі частин мови, що безпосередньо пов'язано з транспозицією та функціональною омонімією [6].

Інтер'єктивізацію як різновид транспозиції вивчають Л. Мацько [8; 9; 10], С. Соколова [11], Н. Гуйванюк [5], Н. Глібчук [3] та ін.

Формування мети і завдань статті. Мета пропонованого дослідження – описати транспозицію іменника у вигук на основі диференціації функціональних омонімів. Мета передбачає реалізацію таких **завдань**: на матеріалі генерального регіонально анотованого корпусу української мови (ГРАК) виявити іменники, що поповнили лексико-граматичний клас вигуків; проаналізувати умови транспозиції та з'ясувати семантичні особливості іменників, які піддаються процесам інтер'єктивізації.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Термін «транспозиція» використовують у широкому та вузькому значенні. У вузькому розумінні транспозиція – це перехід однієї частини мови до іншої або її вживання у функції іншої частини мови. Традиційно в сучасному мовознавстві розрізняють два ступені вияву транспозиції – повну і неповну. Під час неповної (синтаксичної) транспозиції змінюється синтаксична функція вихідного слова, проте зберігається частиномовна належність. Повна (морфологічна) транспозиція передбачає набуття словом ознак іншої частини мови та входження до цього лексико-граматичного класу [2, 15].

Транспозиційні процеси в межах лексико-граматичних класів виникають спочатку в мовленні, а тоді стають фактом мови, зумовлюючи появу міжчастининомовних (функціональних) омонімів. Міжчастининомовні омоніми – це «слова або їхні окремі граматичні форми (омоформи), що, зберігаючи семантичні зв'язки на рівні лексичних значень (оскільки це спільнокореневі слова), набули різних граматично-категорійних значень» [13, 435]. Н. Глібчук та У. Добосевич збільшують обсяг поняття «міжчастининомовні омоніми». За визначенням дослідниць, міжчастининомовні омоніми – «це етимологічно споріднені слова і такі, що на сучасному етапі розвитку мови сприймаються як різні за походженням, але збігаються в одній, кількох чи всіх словоформах та належать до різних лексико-граматичних класів» [14, 9]. Науковиці виокремлюють у системі міжчастининомовних омонімів лексико-граматичні та функціональні омоніми.

Лексико-граматичні омоніми – слова, які вирізняються однаковим звучанням, проте етимологічно вони віддалені або взагалі не споріднені і є носіями різного частиномовного статусу. Визначення належності такої лексеми до певної частини мови не становить труднощів, такі омоніми зафіксовано у словникових статтях відповідних лексикографічних праць. Наприклад, *а* – сполучник, частка, вигук [14, 9].

Унаслідок транспозиції частин мови виникають функціональні омоніми. «Це однакові за звучанням етимологічно споріднені слова чи окремі форми слів, що належать до різних частин мови» [14, 9].

Регулярні функціональні омоніми реалізуються в мовленні та є закономірним явищем. Серед них виокремлюємо три різновиди:

1) синкретично-диференційовані (с-д) – етимологічно споріднені омоніми, у яких похідне слово поєднує ознаки двох частин мови. Різний морфологічний статус таких слів закріплений в тлумачних або граматичних словниках сучасної української мови (*вглиб* – прислівник, прийменник);

2) синкретично-недиференційовані (с-н) – етимологічно споріднені омоніми, у яких похідне слово, уживаючись у функції іншої частини мови, поєднує ознаки двох частин мови. Проте в словниках не закріплено різний морфологічний статус синкретично-недиференційованих омонімів, лише подається ремарка, у значенні якої частини мови слово виживається (словоформи іменника *самотою*, *світанком*, *серединою* вживаються в значенні прислівника);

3) синкретично-потенційні (с-п) – етимологічно споріднені омоніми, що відображають початковий ступінь транспозиції. Такі омоніми не засвідчені у словниках. Їхній транспозиційний потенціал виявляємо в численних художніх текстах (іменник *вовком* уживається в значенні прислівника *жадібно*) [14, 10–11].

Транспозиція тісно пов'язана з явищем синкретизму. У мовознавстві термін «синкретизм» дефінують як: «1) збіг функціонально різних граматичних категорій і форм в одній формі, наприклад, відмінковий синкретизм; 2) поєднання (синтез) диференційних структур і семантичних ознак одиниць мови, що протиставляються одна одній в системі мови і пов'язані явищами перехідності» [6, 4]. У нашому дослідженні використовуємо цей термін у другому значенні.

Одним з різновидів транспозиції є інтер'єктивація. Це процес, який передбачає перехід слів інших частин мови до класу вигуків. Надалі ми ж зосередимо свою увагу саме на транспозиції іменника у вигук. Постає питання про семантичні зв'язки між функціональними омонімами, адже не однозначним є твердження щодо лексичного значення інтер'єктивів. Дотримуємося думки В. Горпинича, «що кожен вигук, крім емоцій і волевиявлення, виражає елемент думки» [4, 302]. За семантичними особливостями вигуки поділяємо на емоційні, імперативні та етикетні. Іменник може переходити до кожного з названих розрядів вигукової лексики.

Серед іменників, які поповнюють групу *емоційних* інтер'єктивів, виокремлюємо такі: 1) абстрактні іменники, що виражають почуття людей та передають оцінку ситуації; 2) іменники на позначення істот (у формі кличного відмінка, зрідка називного) із сильним емоційним началом.

Розпочнемо з огляду іменників, що виражають почуття людей та передають оцінку ситуації. У семантиці таких субстантивів закладено як позитивні, так і негативні емоції. Наведемо контексти функціональних омонімів із семою **негативної оцінки**: 1. *Любив писати, аби кожна думка, абзац (іменник) на окремому аркуші. Потім відкреслив синім олівцем поля – для поправок (В. Дрозд «Катастрофа») // – Невже ти справді вчинив би наліт? – Справді. Тільки не на банк. Є інші плани. Я ж казав тобі – питання життя і смерті. А ти не віриш. – Абзац ... (вигук) (О. Волков «Переможець отримує все»)*. 2. *Кожному здається, що його біда (іменник) найгірша і він з нею відразу іде туди, де гадає найскорше поміч знайти (Б. Лепкий «Мотря») // – Пасивний тільки не спротив, а примус. Він у нас нікого ні до чого не силує, спробуйте в нього щось не так зробити. Біда! (вигук) Ми в нього, як по струнці... (У. Самчук «Кулак»). Конфузія вийшла. Опозорився на старості років. От біда (вигук)! Що ж тепер робить? Можуть же ж бути неприємності... (В. Нестайко «Тореадори з Васюківки»)*. 3. – *Кожна ганьба (іменник) є плямою нашої історії. Переважно вона й складається з таких плям (І. Пільгук «Дуби шумлять») // Жінка дивилася велично і зневажливо водночас, подібні погляди Липинський ловив на собі від матері. – Ганьба!*

Ганьба! (вигук) – *знову і знову вигукувала жінка, доки публіка не отямилася й не підхопила собі (Т. Мальярчук «Забуття»); Хто сказав такі слова? Невже він? Про кого? Про друзів своїх, про тих, заради яких вмерли товариші?.. О ганьба!* (вигук) *Нема прощення йому за великий гріх!* (О. Бердник «Хто ти»). 4. *Всяке горе (іменник) загойть час. Все минеться (А. Шиян «Вечірня пісня») // – І кожен з вас захоче бути князем, але всі разом ви будете лише рабами! Горе!* (вигук) *Довга сива борода волхва замаяла на рвучкому вітрі, і замаяла на вітрі його довга вишита сорочка (В. Рубан «Бережа»); Ти чуєш, як правду неправда скрізь бере? Ой горе!* (вигук) *О люде мій бідний, моя ти родино, Брати мої вбогі, закуті в кайдани!* (Леся Українка «Сторонньо рідна! Коханий мій краю»). 5. *В очах їхніх був жах (іменник), або відчай, або порожнеча душевної прострації (Іван Багряний «Огненне коло») // – Що роблять ці мажори! Що вони творять! Жак!* (вигук) – *бабця зітхнула та, трохи заспокоївшись, почала розповідати (С. Талан «Зорі, що купаються у річці»); Та хіба старість можна сховати? Ірена якось підійшла з ним до дзеркала. О жах!* (вигук) *Йому хотілося розтроцити дзеркало (М. Руденко «Народжений блискавкою»)*. 6. *Бодай же вас, чорні брови, нікому не мати, коли за вас таке лихо (іменник) треба одбувати!* (Т. Шевченко «Катерина») // *Здійнявся шалений регіт. Вийшла Оксана: – Що таке? – І далі злякано: – Лихо!* (вигук) *Де це він так набрався? (С. Васильченко «Широкий шлях»); На порозі, до свого щастя поспішаючи, Марія спіткнулася. – Ой лихо!* (вигук) – *вихопилося одночасно з усіх людських грудей (І. Сенченко «Савка»)*. 7. *Я так тебе люблю, що хоч би вік прийшлося терпіть наругу, сором (іменник), муку і братові прокльони – усе одно кохать тебе не перестану!* (І. Карпенко-Карий «Лиха іскра поле спалить і сама щезне») // *Стидайся, дочко! Водяній царівні танки заводити з чужинцем?! Сором!* (вигук) (Леся Українка «Лісова пісня»). 8. *Забобонний страх (іменник) прокинувся в йому, уява, підсичена темнотою, творила й підсувала всякі страшні образи (М. Коцюбинський «Відьма») // Мій тато військовий. Почалася війна, зразу пішов на фронт. А нас посадили на машини – і в тил. Найстрашніше літаки. Налетять, бомби кидають, з кулеметів стріляють! Страх!* (вигук) *На вас не налітали? – Налітали!* (В. Лисенко «Таємниця Зоряної кімнати»).

Аналіз функціональних омонімів у наведених контекстах дає підстави констатувати такі особливості: зміну частининомовного значення (предметність на інтер'єктивність); втрату морфологічних ознак іменника (рід, число, відмінок) та синтаксичних функцій, характерних для іменника (підмет, додаток, частина складеного іменного присудка). У результаті транспозиції іменник «застигає» в одній зі своїх словоформ, послаблюється його номінативна функція. Між вихідним та похідним словом у кожній з омпар спостерігаємо спільність семи негативної оцінки, тому вважаємо такі одиниці синкретичними утвореннями. Додатково зупинимося на визначенні різновиду функціональних омонімів. З урахуванням даних, засвідчених у «Словнику міжчастиномовних

омонімів» Н. Глібчук та У. Добосевич, кваліфікуємо компоненти омонімиї «**абзац** (іменник) – **абзац** (вигук)» як синкретично-диференційовані функціональні омоніми, тобто кожне із цих слів у словниках сучасної української мови репрезентоване окремою словниковою статтею. Функціональні омоніми **біда** (іменник) – **біда** (вигук), **ганьба** (іменник) – **ганьба** (вигук), **горе** (іменник) – **горе** (вигук), **лихо** (іменник) – **лихо** (вигук), **сором** (іменник) – **сором** (вигук) є синкретично-недиференційованими, тобто в словниковій статті маємо лише ремарку, що слово може вживатися в ролі вигуку, тоді як **жах** (іменник) – **жах** (вигук) та **страх** (іменник) – **страх** (вигук) – синкретично-потенційними, адже їхній перехідний статус демонструють лише численні речення.

Наведемо контексти, у яких абстрактні іменники транспонують свою семантику до класу емоційних вигуків із семою **позитивної оцінки**: 1. – Дякую, хазяєчку, за турботу, – уклонився шляхетно Діма. – Бачу, ви просто **клас** (іменник), як каже ваш онук! (А. Костецький «Все – як насправді») // Я вийняв з кишені дерев'яне намисто. Лариса схопила його з дитячою пожадливістю, очі її засвітилися. – **Клас!** (вигук) – сказала вона, розглядаючи намисто (В. Шевчук «Юнаки з вогненної печі»). 2. **Справжнє диво** (іменник) сталося в Рівному завдяки медикам реабілітаційного центру (З газети «7 днів») // Він угледів в собі зарозумілість, пихатість, зверхність, неповагу до інших, зажерливість і – **диво!** (вигук) – одразу ж зробив висновок, що з цим треба негайно покінчити (О. Романчук «Фіаско пана Троля»); **Кони** циганські іржать, б'ють копитами, рвуться на прив'язі. Але – **о диво!** (вигук) – жодна стріла не влетіла до татарського табору й жодного татарина так ніхто й не побачив (Ю. Винничук «Легенди Львова»). 3. Звісно, **люкс** (іменник) здавався зовсім не люксовим порівняно з такими самими кімнатами готелів у великих містах чи закордоном, але для невеликого містечка мав доволі пристойний вигляд (С. Талан «Букет улюблених квітів») // – Ти багато витратив, що саме тепер пішов у відпустку. – Що ж там сталося? – цікавився Андрій. – Там у нас такі **дівчата тепер!** **Люкс!** (вигук) **Золото** – не **дівчата**. Мені – хоч женися вдруге (М. Масютко «Химера»). 4. **Важливо** в кожній порі року знайти для себе якусь утіху, **радість** (іменник), якої з нетерпінням чекаєш цілий рік, свої власні ліки від депресії (А. Любка «Зима таки має сенс») // **Живе, живе в душах людських сутність єдиної квітки, котра незримим вогнем сплавляє до купи рідні серця, в яких би краях вони не народилися. Радість!** (вигук) **Повний успіх!** **Інтуїція** не підвела мене (О. Бердник «Вогнесміх»); **Ректором** був (**о радість!** (вигук)) т. **Скворчевський**, якого я дуже любив, а він мене, як поета (В. Сосюра «Третя рота»). 5. Від першого дня, коли став свідомо жити, до цього часу, коли починає свій виразний і власний життєвий шлях, збиралася його **сила** (іменник), снага, воля й тепер якось нараз скупчилася в один порив та не дає йому спокою (У. Самчук «Кулак») // – Як машина – добра? Все люкс? – А хіба не видно? – знизав плечима Віктор. – **Сила!** (вигук) **А мотор, ходова** – все нормально? **Супер!** (О. Волков «Переможець отримує все»). 6. – **І все ж <...>**

літописці запишуть їм у пергамені не хулу, а хвалу. **І та хвала** (іменник) пройде крізь грядущі времена. **Гріхи ж державців** нащадки забудуть (Р. Іванченко «Отрута для княгині») // **Поганьблена юрба вола:** – **Хвала! Хвала!** (вигук) **Злодюзі, що свистить уранці напідпитку. Це – сон... Це дійсно сон... Чи марення тривке?** (З інтернет-газети «Кримська світлиця»). 7. **Все здається, близило мене до щастя** (іменник), **но, як на те, треба ж опізнитись одним днем, щоб горювати во всю жизнь!** (І. Котляревський «Наталка Полтавка») // **До села дійшли аж надвечір. Попросилися на ночівлю. Гостинно прочинили перед ними двері, нагодували. І, о щастя!** (вигук) – хазяйка запропонувала Устимкові вилитися. **Купала саме своїх малих, то ж де на чотирьох води теплої знайдеться, там і на п'ятого** (Л. Мусіхіна «Звичайник»); **Ніколи ще Степан не почував такої вдячності до жінки, як зараз. Вона їде! Отже, кохання тут не буде? Яке щастя!** (вигук) **Він ладен був стати перед нею навколішки й співати їй хвального гімну** (В. Підмогильний «Місто»).

Як і в попередньому випадку, спостерігаємо зміну категорійного значення (предметність на інтер'єктивність), похідні слова не мають морфологічних ознак іменника, зокрема категорій роду, числа, відмінка, та не виконують синтаксичної функції. Звернемо увагу й на те, що вторинні вигуки можуть підсилюватися частками і разом з ними утворювати вигуківі сполуки. Крім цього, іменники здатні переходити у вигуки разом із залежними словами. Цьому сприяє частотність поєднання головного і залежного слова в словосполученні. Компонентні аналізовані омонімиї кваліфікуємо як синкретичні одиниці, адже їх поєднує семантика позитивної оцінки. Синкретично-недиференційованими функціональними омонімами є слова **щастя** (іменник) – **щастя** (вигук), **диво** (іменник) – **диво** (вигук), **хвала** (іменник) – **хвала** (вигук), а функціонально-потенційними – **клас** (іменник) – **клас** (вигук), **люкс** (іменник) – **люкс** (вигук), **радість** (іменник) – **радість** (вигук), **сила** (іменник) – **сила** (вигук).

Можемо стверджувати, що абстрактні іменники з негативною семантикою виявляють більшу здатність до транспозиції у вигуки. По-перше, враховуємо статистику кількості переходів. По-друге, важливим є визначення статусу функціональних омонімів. Серед іменників з негативною семантикою переважають синкретично-недиференційовані, а серед іменників з позитивною семантикою – синкретично-потенційні. Цей факт переконує, що транспозиція абстрактних іменників з негативною семантикою є більш поширеною та кодифікованою в сучасній українській літературній мові.

Виявляють здатність також переходити до лексико-граматичного класу вигуків іменники на позначення істот у формі кличного відмінка (зрідка називного) із сильним емоційним началом. Наприклад: 1. **Аллах** (іменник) у всьому присутній, але всі веління належать султанові (П. Загребельний «Роксолана») // **Мустафа шалено крикнув «Аллах!** (вигук)» і **врізався в гуцу гвардійців** (М. Лазорський «Степова квітка»); – **Якщо з голови нашого друга впаде хоч одна волосина, ми винищимо всю твою**

рідню. – **О Аллах!** (вигук) – Мурза позеленів, кволо усміхнувся (В. Малик «Таємний посол»). Порівнявши наведені контексти, бачимо, що в першому реченні іменник **Аллах** виступає у формі називного відмінка та виконує номінативну функцію, тоді як у другому та третьому – номінативна функція послаблюється, а переважає емоційний компонент, змінюється частининомовна належність. Для підсилення експресії в третьому реченні додатково біля аналізованого слова вжито частку **о**, яка входить до складу вигукової сполуки. Вторинний вигук не має морфологічних ознак іменника, він не може змінюватися за відмінками, відбувається «застигання» словоформи. Якщо вихідне слово виконує синтаксичну функцію підмета, то похідне новоутворення втрачає можливість бути членом речення. Такі функціональні омоніми трактуємо як синкретично-потенційні.

Наведемо ще кілька прикладів. 2. **Боже** (іменник), *прости мені сей останній гріх, але він тільки єсть тепер моїм спасенієм!* (І. Франко «Петрії і Довбушуки») // – *Пан мене шукав? – запитала дзвінким ледь не дитячим голосом, мабуть, не впізнавши мене. Я підтвердив, запросив її сісти і усміхнувся. Тут вона уважніше приглянулася і зойкнула: – **Боже!** (вигук) *То ви? Як я вас не впізнала?* (Ю. Винничук «Нічний репортер»); *Дивлюсь: нікого нема, кругом чужа оселя... **Боже мій** (вигук)! Тут зразу голова моя зробилась легка, як вівсяна полова, і я догадався: де я і що зо мною було!* (І. Карпенко-Карий «Мартин Боруля»). 3. *Чи я покutnik якийсь, що збираю в торбу лупане каміння – чужі гріхи й чужі сумніви <...> збираю і ношу їх у собі? **Господи** (іменник), *невже дано мені бути покutnikом і ходити з торбою і напитувати чужі гріхи й чужі болі? Чому вибірував саме на мене? (Р. Федорів «Єрусалим на горах») // – Я бачив ... бачив її ... – Кого – її? – заляк на місці пан Януш. – Ту, кого ви з сім'єю вже оплакали. – **Господи!** (вигук) *Христу? – тьмяні очі шістдесятирічного шляхтича спалахнули молодецьким вознем. – Присягнись!* (Н. Довгопол «Три хрестики Аліє»); *Люди з кутка почали збігатися. Прибігла й баба Палажка Солов'їха, а за нею баба Параска Гришиха. – **Ой Господи** (вигук)! *Якби хто взяв Лаврінову хату та одіхнув її, – сказала премудра баба Палажка, – геть-геть на гору або й за гору, а Карпову хату одсунув ген-ген за ставок, аж у діброву, то вони б помирились* (І. Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я»). 4. – *Я піду, **мамо** (іменник), мушу йти, – відповів мрачно і опустил голову, укриваючи лице обома руками* (О. Кобилянська «Природа») // – *От сміху, любко! – заливалася Фрося – **Цей кацап у мене втріскався!** – **Ой мамо** (вигук)! *Дідуган такий! – хитала головою посудниці. – Та який ще вій дідуган? Ні, він ще ого-го! Тільки що кацап, у бороді... Цапом од нього несе...* (М. Старицький «Кармелюк»); *Маруся якийсь час не могла зрозуміти, що її так стривожило. Звична річ – пасічник слухає, як гуде-ворушиться бджолина сім'я. **Мамо рідна** (вигук), що ж він, глухонімий, міг там почути? Маруся тихенько свиснула. Пасічник не озирнувся* (В. Шкляр «Маруся»); *Та нараз – на правому крилі, якби пів гори всунулося, задудніло скажено, а слідом за цим страшний крик прорізав******

*снігову заметіль. – Ой! Боже! Ай-ай-ай!... І заплакав хтось так жалісно, так щиро, як дитина... **Мамо! Мамо!**... (вигук) *З правого крила сунулися хильцем постаті і кричали, ляментували* (Мирослав Ірчан «Карпатська ніч»). 5. – **Матінко**, (іменник) *ви прожили в Немирові все життя, – сказав Палій, облизавши ложку і захпнувши її за халяву, поряд з ножем. – Тож, напевно, багатьох тут знали і знаєте? – Не багатьох, а всіх, синку, – відповіла стара, витираючи сухою зморщеною рукою губи* (В. Малик «Чорний вершник») // *Гаркуша округлив очі й в один стрибок підскочив до друга. Запанібратські здер йому з голови дивакуватого капелюха й збуджено та розчулено прохрипів: – **Матінко моя** (вигук), *Юрко, як же тебе побито життя! Ти чого ж так постарів оце? (Н. Доляк «Загублений між війнами»); *Як у наручники брали Балашовчика, так зойк де-де зривався у товпі. Та й згасав тут же. «Господи! **Матінко Божа!**... (вигук). *Вихопилось ось із чийхось вуст. Та й оддалилось. Розсіялось у просторі* (А. Кондратюк «Краса зникаюча і вічна»). 6. *Бог нам допоможе, твої молитви, **нене** (іменник), з усякої пригоди нас визволять. Такі слова вона промовляла, мов пісню співала* (П. Куліш «Дівоче серце») // – *А він же тут... недалеко... Той, хто тебе так кохає, лежить тепер тяжкопоранений... та ще чи й буде живий! – **Ой ненне!** (вигук) – скрикнула Галина, притуливши руку до серця, що гулко заколотилося у її грудях* (А. Кащенко «У запалі боротьби»). 7. *Клянуся, Україно, що у майбутньому завжди щасливою ти будеш! За волю битимеось, як за життя. Якщо потрібно буде, відамо усе, що маю, за твою волю, **ненько!** (іменник) (Інтернет-газета «Кримська світлиця») // *Люба затулила синього носа муфтою. А тут вже наближався Короткевич з страшними наврочливими очима... – **Ой ненько моя!** (вигук) – Як же я змерзла. Вже й ноги одубли* (І. Нечуй-Левицький «Неоднаковими стежками»).*****

Іменники у формі кличного відмінка **Боже**, **Господи**, **мамо**, **матінко**, **нене**, **ненько** виступають в ролі звертання, а, згідно з традиційними поглядами, звертання не є членом речення, тобто не виконує жодної синтаксичної функції. Вважаємо, що цей факт може бути однією з причин того, чому саме іменники у формі кличного відмінка розвивають велику здатність зазнавати транспозиції, бо вигук також не виступає членом речення, що й полегшує перехідні процеси.

У результаті транспозиції іменників у формі кличного відмінка у вигуки змінюється категорійне значення (предметність на інтер'єктивність), відбувається втрата морфологічних ознак мотивувального слова (рід, число, відмінок). Крім цього, вторинний вигук не виступає членом речення. Омопари **Боже** (іменник) – **Боже** (вигук), **Господи** (іменник) – **Господи** (вигук), **ненько** (іменник) – **ненько** (вигук) зраховуємо до синкретично-недиференційованих функціональних омонімів, а омопари **мамо** (іменник) – **мамо** (вигук), **матінко** (іменник) – **матінко** (вигук), **нене** (іменник) – **нене** (вигук) – до синкретично-потенційних.

Детальніше зупинимося ще на семантичних особливостях наведених слів. Іменники *Аллах*, *Боже* та *Господи* позначають творців і володарів Всесвіту, тобто містять у своїй семантиці дуже сильне емоційне начало. Бог як першоджерело, першооснова всього сущого має надзвичайну могутність, кожна ситуація під впливом Бога може змінитися. Люди часто покладаються на Бога, надіються на його допомогу. Тому важливість Бога як всемогутньої сили в житті сприяє транспозиції таких іменників у вигук. Звісно, що у похідних словах номінативна функція затирається, але залишається сильне емоційне начало. Вважаємо, що між вихідним та похідним словом спільною є сема емоційності, надії на вищу силу, тому це синкретичні утворення.

Переходять у вигук також іменники у формі кличного відмінка *мамо*, *матінко*, *нене*, *ненько*. Вони вживаються на позначення найважливішої людини у житті кожного – мами. Окремо звернемо увагу на іменник *матінка*, який може позначати не лише жінку, яка нас народила, а й Матінку Божу, святу особу. Переконані, що між такими функціональними омонімами спільною є сема емоційності, надії на допомогу, розглядаємо їх як синкретичні утворення.

Отже, мають здатність поповнювати лексико-граматичний клас емоційних вигуків іменники у формі кличного відмінка однини, які пов'язані з особою, яка становить надзвичайну цінність у житті людини.

До імперативних вигуків переходять іменники на кшталт *вогонь*, *гвалт*, *караул*, *слава*, *шабаши* та ін., що засвідчують відповідні приклади: 1. *Блукали поночі люди як тіні, плакали діти, і худоба обзивалася в хлівах. А вогонь* (іменник) *то здіймався, то падав, неначе дихали груди, розкидався снопом, розпливався туманом і цвіли хмари на небі, немов троянди* (М. Коцюбинський «Fata Morgana») // – *А вже як на те пішло, щоб умирати, то нікому з них не доведеться так умирати! Нікому! Не стане у них на те їх мишачої натури. Вогонь!* (вигук) *Останні слова Бульба вже мовив під тупім і гуркітню поляків, які щільно підступили до табору* (О. Довженко «Тарас Бульба»). 2. *Так, мову вони свою люблять і тільки задля неї піднімають такий гвалт* (іменник) (У. Самчук «Кулак») // – *Гвалт! Гвалт!* (вигук) – *закричала Мелашка. – Якого ти дідька чіпляєшся до мене, сатано?!* (І. Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я»). 3. *У Чернігові мені не вдалося побувати на подвір'ї Полуботка – там стояв московський караул* (іменник) *і туди нікого не допускали* (Ю. Мушкетик «Гетьманський скарб») // *Потім, натрапивши на труп, він з жахом став кричати: «Караул!»* (вигук) – *і, побачивши сліди, пустився по них догонити...* (М. Старицький «Кармелюк»). 4. *Хай ворог знає, що ми не дбаємо про наше добро, що в нас на серці тільки одно – честь і слава* (іменник) *наша* (Б. Лепкий «Батурич») // *А далі ... далі голосно заграли дзвони Мазепинської дзвіниці, до них приєдналися дзвони інших церков, загуркотіли гармати Печерська... «Слава! Слава!»* (вигук) – *прокотилося площею. «Слава! Слава!»* (вигук) – *хвилями розійшлося аж до Дніпра* (Л. Підгірна «Під чужим прапором»). 5. *Країну поволі, як чорне полум'я,*

охоплював сатанинський шабаши (іменник) (Г. Тарасюк «Сестра моєї самотності») // *В пристані кінчали працю вантажники, і не поспішали, втомлено протягаючи ноги, групами подалися до виходу. – Збирайтесь, корешки! Шабаши!* (вигук) – *Жук вдоволено зідхнув на повні груди* (В. Куліш «Пацани»).

Отже, порівняно менша кількість іменників може входити до складу імперативних вигуків, вони вживаються без допоміжних часток. Коли порівнюємо наведені контексти, бачимо зміну частиномовного значення (іменник – предметність, вторинний вигук – інтер'єктивність), похідне слово не має морфологічних ознак іменника та не виступає членом речення. Усі омоніми є синкретично-недиференційованими функціональними омонімами. Переконані, що спільною для мотивувальних та похідних слів буде сема процесуальності, тому це синкретичні одиниці.

До групи етикетних вигуків можуть переходити іменники *привіт*, *салют*, напр.: 1. *Сонце гріло, але не пекло, повітря на горах було чисте і пахує, а дзвінкий шум Черемоша з долини доходив як солодка мелодія, як безконечний привіт* (іменник) *життя* (І. Франко «Терен у нозі») // *Ми стали одне проти одного й дивились у очі. – Привіт!* (вигук) – *сказав я. – Привіт!* (вигук) – *мовила вона. – Не бачив Артура?* (В. Шевчук «Юнаки з вогненної печі»). 2. *Козаки викочували гармати, й один за одним звучали постріли, звучав останній, прощальний салют* (іменник) *гетьманові* (І. Корсак «Імена твої, Україно») // *Оксана поралась в палисадничку біля хвіртки. – Привіт! – Салют!* (вигук) – *На дискотеку гайнемо? Вона метнула на нього грайливий погляд: – Можна було б, та навряд чи це сподобається моему хлопцеві* (О. Ганзенко «Розкинувши руки над прірвою»). 3. *Дай нам, Боже,* (іменник) *добитися волі, щоб славилось твоє ім'я святе, щоб ми не проклинали, а благословили тебе своїми вольними устами* (Б. Лепкий «Батурич») // *Бачу: величезна валка косарів. – Здорові були! – привітав їх. – Поможі Боже!* (вигук) – *Дякуємо.* (О. Кониський «Суддя Гарбуз»). 4. *Цих майстрів і кличе князь Володимир до себе в терем, каже найстарішому з них Косьміні: – Мислю поставити храм у городі Києві в ім'я Богородиці, щоб слава* (іменник) *про нього йшла по всій Русі* (С. Скляренко «Володимир») // *У другій невеличкій кімнаті сиділо двох молодих людей. На знак привітання, вони вставши і потиснувши мені руку, сказали: «Слава Україні!» – Героям слава!* (вигук) – *несміливо і незвично відповів я* (Д. Шумук «За східним обрієм»); *Я підійшов до нього. – Слава Ісусу Христу! – Навіки Богу слава!* (вигук) – *відказав він, виліз із-під воза, заталапаний, задиханий, став, випростувався, зняв капелюх із голови і долонею обтер собі краплистий піт із чола* (І. Франко «Вугляр»).

У результаті транспозиції змінилося категорійне значення (предметність на інтер'єктивність), відбулася втрата морфологічних та синтаксичних ознак мотивувального слова. Особливістю вторинних етикетних вигуків є те, що вони зазнають транспозиції як самостійно, так і разом із залежними словами. Цілі словосполучення переходять у вигуки та

поступово фразеологізуються. Спільною для аналізованих омопар є сема вітання, поваги до когось, тому це синкретичні одиниці. Омопари **салют** (іменник) – **салют** (вигук), **Боже** (іменник) – **Боже** (вигук), **слава** (іменник) – **слава** (вигук) є синкретично-недиференційованими функціональними омонімами, а **привіт** (іменник) – **привіт** (вигук) – синкретично-потенційним функціональним омонімом. Зауважимо, що іменникова словоформа **Боже** одночасно переходить до емоційних та етикетних вигуків, а **слава** – до імперативних та етикетних.

Висновки та перспективи досліджень.

Інтер'єктивациі зазнають абстрактні іменники й такі, у яких закладено сильний емоційний компонент. Найчастіше іменники переходять до групи емоційних вигуків, а меншою мірою – до імперативних та етикетних. Транспозиція субстантивів у вигуки

супроводжується синтаксичними, морфологічними й семантичними змінами та є підґрунтям для виникнення функціональних омонімів. При цьому в аналізованих омопарах простежуємо спільність сем (семи) мотивувальних та похідних слів, що дає змогу трактувати такі одиниці як синкретичні утворення. Зауважимо, що у вигуки переходять переважно односкладові або двоскладові іменники, вторинний вигук супроводжується видільною або окличною інтонацією. Характерною для вигуків є ізольованість, тому що вони не сполучаються з членами речення, а стають самостійними словами-реченнями.

Перспективними вважаємо дослідження, присвячені виявленню нових омопар (іменник – вигук) крізь призму теорії перехідності, випрацюванню критеріїв розмежування функціональних омонімів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : монографія. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.
2. Габай А. Ю. Синтаксична прислівникова транспозиція в сучасній українській літературній мові : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 232 с.
3. Глібчук Н. М. Синкретична природа похідних інтер'єктивів у площині міжчастиномовної омонимії. *Вісник Львівського університету. Сер. Філологічна*. 2017. Ч. 1. № 64. С. 138–150.
4. Горпинич В. О. Морфологія української мови : підручник. Київ : Академія, 2004. 311 с.
5. Гуйванюк Н. В. Соціальні та регіональні виміри інтер'єктивів української мови. *Мова і суспільство*. 2012. № 3. С. 321–332.
6. Данилюк І. Г. Синкретизм у системі частин мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2006. 20 с.
7. Кушлик О. П. Омонімія незмінних класів слів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2000. 20 с.
8. Мацько Л. І. Інтер'єктивациа в українській мові. *Українське мовознавство*. 1979. № 7. С. 21–27.
9. Мацько Л. І. Інтер'єктиви в українській мові : навчальний посібник. Київ : КДПІ, 1981. 131 с.
10. Мацько Л. І. Інтер'єктивациа. *Українська мова : Енциклопедія* / редкол: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. С. 207–208.
11. Соколова С. В. Відприслівникова інтер'єктивациа у сучасній українській літературній мові. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. 10. Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2009. № 5. С. 169–172.
12. Соколова С. В. Транспозиційні передумови розвитку функціональної омонимії в українській мові (на матеріалі лексико-граматичного класу прислівників) : монографія. Київ : Альфа-М, 2010. 207 с.
13. Тараненко О. О. Омоніми. *Українська мова : Енциклопедія* / редкол: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Вид. 2-е, випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 434–436.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

14. Глібчук Н. М., Добосевич У. Б. Словник міжчастиномовних омонімів сучасної української мови. Львів : Апріорі, 2016. 638 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаєнко та ін. Київ, Львів, Єна, 2017–2021. URL: <http://uacorp.us.org>

REFERENCES

1. Vihovanets, I. R. (1988). Chastini movi v semantiko-gramatichnomu aspekti [Part of the language in the semantic-grammatical aspect]: monografiya. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
2. Gabay, A. Yu. (2004). Sintaksichna prislivnikova transpozitsiya v suchasnyy ukrayinskiy literaturniy movi [Syntactic adverbial transposition in the modern Ukrainian language]: monografiya. Kyiv: Vyd. dim Dmitra Burago [in Ukrainian].
3. Glibchuk, N. V. (2017). Sinkretichna priroda pohidnih inter'ektiv u ploschini mizhchastinomovnoyi omonimiyi [Syncretic nature of derivative interjections as a part lexico-grammatical of homonymy]. *Visnik Lvivskogo universitetu. Ser. filologichna*, 1 (64), 138–150 [in Ukrainian].
4. Gorpnich, V. O. (2004). Morfologiya ukrayinskoyi movi [Morphology of the Ukrainian language]: pidruchnik. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].
5. Guyvanyuk, N. V. (2012). Sotsialni ta rehionalni vymiry interiektivyv ukrainskoi movy [Social and regional dimensions of Ukrainian interjections]. *Mova i suspilstvo*, 3, 321–332 [in Ukrainian].

6. Danyliuk, I. H. (2006). Sinkretizm u sistemi chastin movi [Syncretism in the system of parts of language]. (Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk). Donetsk [in Ukrainian].
7. Kushlyk, O. P. (2000). Omonimiia nezminnykh klasiv sliv [Homonymy of unchangeable parts of language]. (Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk). Lviv [in Ukrainian].
8. Matsko, L. I. (1979). Interiektivatsiia v ukrayinskiy movi [Interjectitivation in the Ukrainian language]. *Ukrainske movoznavstvo*, 7, 21–27 [in Ukrainian].
9. Matsko, L. I. (1981). Interiektivvy v ukraïnskii movi [Interjection in the Ukrainian language]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: KDPI [in Ukrainian].
10. Matsko, L. I. (2000). Interiektivvatsiia [Interjectitivation]. *Ukrayinska mova: Entsiklopediya / redkol.: V. M. Rusanivskiy, O. O. Taranenko ta in. Vyd. 2, vypr. i dopov.* Kyiv: Vyd-vo “Ukrainska entsyklopediia” im. M. P. Bazhana, 207–208 [in Ukrainian].
11. Sokolova, S. V. (2009). Vidprislivnikova interiektivvatsiia u suchasniy ukrayinskiy literaturniy movi [Adverbial interjection in the modern Ukrainian language]. *Naukoviy chasopis Natsionalnogo pedagogichnogo universitetu imeni M. P. Dragomana. Seriya 10. Problemi gramatiki i leksikologiyi ukrayinskoyi movi*, 5, 169–172 [in Ukrainian].
12. Sokolova, S. V. (2010). Transpozitsiyni peredumovi rozvitku funktsionalnoyi omonimiyi v ukrayinskiy movi (na materialy leksiko-gramatichnogo klasu prislivnikiv) [Transpositional pre-conditions of development of functional homonymy in Ukrainian (on material of lexical-grammatical classes of adverbs)]: monografiya. Kyiv: Alfa-M [in Ukrainian].
13. Taranenko, O. O. (2004). Omonimija [Homonymy]. *Ukrayinska mova: Entsiklopediya / redkol.: V. M. Rusanivskiy, O. O. Taranenko ta in. Vyd. 2, vypr. i dopov.* Kyiv: Vyd-vo “Ukrainska entsyklopediia” im. M. P. Bazhana, 434–436 [in Ukrainian].

DICTIONARIES

14. Glibchuk, N. M., Dobosevich, U. B. (2016). Slovník mizhchastinomovnih omonimiv suchasnoyi ukrayinskoyi movi [Dictionary of lexico-grammatical homonymy of the modern Ukrainian language]. Lviv: Apriori [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

Generalniy regionalno anotovaniy korpus ukrayinskoyi movi (GRAK) (2017–2021) [GRAC: General Regionally Annotated Corpus of Ukrainian] / M. Shvedova, R. fon Valdenfels, S. Yarigin, A. Risin, V. Starko, T. Nikolaenko ta in. Kiyiv, Lviv, Ena. Retrieved from: <http://uacorporus.org>. [in Ukrainian].

УДК 811.161.2'373.613=111

DOI <https://doi.org/10.24919/2663-6042.17.2022.9>

ВАРІАНТНІ ФОРМИ ЗАПОЗИЧЕНИХ ЛЕКСЕМ ЯК ВИЯВ ПУРИСТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Кулик О. Д.

Університет Григорія Сковороди в Переяславі

Мовний пуризм є одним із виявів метамовної здатності, що дає людині можливість оцінювати власну і чужу мову / мовлення, а також формулювати і висловлювати своє ставлення до осіб, подій, явищ. Пуристичні настрої виникають у всіх культурах і мовних спільнотах на певних етапах їхнього розвитку. Суспільний запит на очищення мови є важливим чинником збереження оригінальності і своєрідності її. Роль представників інтелігенції, громадських діячів та засобів масової комунікації в цьому процесі є ключовою.

У статті зроблено спробу здійснити порівняльний аналіз варіантних форм лексем зафіксованих / не зафіксованих в тлумачних лексикографічних працях та мовленні журналістів, дикторів, кореспондентів, учасників інтерв'ю новинних та суспільно-політичних YouTube-каналів, сучасних письменників, пересічних мовців; зосереджено увагу на першорядних чинниках, що забезпечують динаміку пуристичних процесів в українському суспільстві, впливають на продукування мовцями нових, варіантних форм лексем; висловлено припущення про причини відсутності фіксації в словниках часто вживаної «пуристично здизайнованої» мовцями лексики; висунуто пропозиції щодо перегляду реєстрових одиниць у великих тлумачних лексикографічних джерелах.

Висновувано про фіксацію в означених джерелах паралельних форм «запозичене – українське» або ж «запозичене – модифіковане українське», одна з яких може бути вилучена, оскільки сьогодні мовці вживають її вкрай рідко; наявне їй потлумачення лише запозичених слів без часто вживаних мовцями варіантних форм. В умовах виразних рис оберігання української мови від впливу ініомовних запозичень в цілому їй дерусифікації її лексикону зокрема до тлумачних словників варто ввести (можливо, з ремаркою «розмовне») пуристичні заміники часто вживаних мовцями варіантних форм лексем; ілюстративний матеріал добирати не лише зі зразків української художньої літератури минулого, а й сучасності, мови засобів масової комунікації, повсякдення тощо. Це дасть змогу осучаснити (згідно з вимогами сьогодення) реєстрові одиниці в тлумачних лексикографічних працях, зберегти оригінальність і своєрідність української мови.

Ключові слова: мовний пуризм, запозичена лексика, українська мова, варіантні форми, словники, мовлення, мовці.

Kulyk O. D. Variational forms of loan lexemes as a manifestation of puristic processes in modern Ukrainian. Linguistic purism is a manifestation of metalinguistic ability which enables a person to assess their own and other people's language / speech, as well as formulate and express their attitude to other persons, events, and phenomena. Puristic trends appear in all cultures and linguistic communities at a certain stage of their development. A public demand for purification of the language is an important factor in preserving the authenticity and originality of the language. The role of intellectuals, public figures and mass media in this process is crucial.

The article attempts to conduct a comparative analysis of variational forms of lexemes recorded / not recorded in explanatory lexicographical works and in the speech of journalists, presenters, reporters, participants of interviews on news and socio-political YouTube channels, modern writers and ordinary speakers; attention is focused on primary factors that ensure the dynamics of puristic processes in the Ukrainian society, and influence speakers' generation of new, variational forms of lexemes; the author makes an assumption on the reasons for the absence of dictionary entries for vocabulary that was "puristically designed" by speakers; and offers suggestions regarding revision of registered units in large explanatory lexicographical sources.

It has been concluded that parallel forms "borrowed – Ukrainian" or "borrowed – modified Ukrainian" were recorded in the above-mentioned sources; one of the forms may be excluded as present-day speakers tend to use it very seldom; often, there is only an interpretation of loan words without the variational forms frequently used by speakers. In conditions of distinct measures taken to protect Ukrainian from the influence of loan words in general, and to continue the de-Russification of its lexicon, it is worth introducing, particularly into explanatory dictionaries (possibly, with the note "colloquial"), the puristic replacements for variational lexemes frequently used by speakers; illustrative examples should be selected not only from Ukrainian fiction of the past centuries, but also from modern sources, mass media language, everyday life discourse etc. Therefore, we will be able to modernize (bring into compliance with present-day requirements) the registered units in explanatory lexicographical works, and preserve the authenticity and originality of Ukrainian.

Key words: linguistic purism, borrowed lexicon, Ukrainian, variational forms, dictionaries, speech, speakers.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Мова будь-якого народу з часом змінюється на всіх рівнях. Це зумовлено багатогранними (діловими, політичними, культурними,

науковими, економічними та іншими) міжнародними зв'язками, унаслідок яких відбувається міжмовна взаємодія, результатом якої, своєю чергою, є поширення запозичених слів. Приспосовуючись до

традицій тієї чи тієї мови, вони видозмінюються і, як наслідок, утворюють нові, варіантні форми лексем, що або заміщують запозичені, або паралельно функціують.

Зауважимо, що в українській мові такі варіантні лексеми починають функціювати передовсім у мові повсякдення та майстрів художнього слова, з часом – засобів масової комунікації, однак, за нашими спостереженнями, лексикографічні джерела значну частину їх не фіксують. Якщо лексична варіантність засвідчує пуристичні тенденції в унормуванні сучасної української мови, то словники мали би фіксувати або обидві форми, або ж одну – модифіковано українську. Якщо ж варіантне уживання є порушенням мовних норм, то мовознавці мають на цьому зауважити задля уникнення мовцями низки помилок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Незважаючи на те, що на сьогодні існує значна кількість студій, автори яких, зокрема Б. Ажнюк, Й. Андерш, Д. Баранник, Т. Гейко, Л. Даниленко, Р. Дзісь, А. Загнітко, Г. Іжакевич, С. Караванський, Л. Подворна, М. Кондратенко, П. Селігей та ін., порушують різні аспекти, пов'язані зі з'явою нових слів у тій чи тій мові, пуризм, як явище неакадемічне, перебуває на периферії наукових досліджень, що неодноразово зазначали у своїх працях Р. Дзісь, К. Корнієць, З. Куньч, А. Нагорна, І. Пасемко, Р. Яковець й ін. Способи «очищення» мови від будь-яких запозичених вкраплень, зокрема аналіз варіантних форм запозичених лексем як вияв пуристичних процесів у сучасній українській мові, є малодослідженими, що й зумовлює актуальність нашої наукової розвідки.

Формулювання мети й завдань статті. Мета наукової студії полягає в тому, щоб на основі порівняльного аналізу варіантних лексем (зафіксованих у лексикографічних працях та мові засобів масової комунікації й повсякдення) повернути належну увагу дослідників, лексикографів й пересічних

мовців до виявів мовного пуризму на лексичному рівні сучасної української мови. Поставлена мета потребувала виконання таких завдань: 1) унаочнити вияви запозичених лексем та їхніх варіантних форм у сучасній українській мові; 2) виокремити основні чинники, що визначають сучасні масштаби лексичної варіантності й пуристичних тенденцій в українській мові; 3) висловити пропозиції щодо перегляду реєстрації варіантних форм лексем у тлумачних лексикографічних джерелах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уважаємо, що лексична варіантність сучасної української літературної мови повинна розглядатися у двох аспектах. Перший – це внутрішньомовна варіативність, що виявляє багатство й достатність власних номінативних і виражальних засобів та забезпечує функціонування української мови як державної в усіх комунікативних сферах. Другий аспект – міжмовна (зовнішньомовна) лексична варіантність, що забезпечує достатній рівень оригінальності й національної специфіки українського лексикону в умовах глобалізаційних процесів.

І внутрішньо- і зовнішньомовна лексична варіантність свідчать про вияви мовного пуризму в сучасній українській мові. Унаочнено зазначене на прикладах – варіантних формах лексем, зафіксованих у тлумачних лексикографічних працях (11-томному й 20-томному Словниках української мови); мовленні журналістів, дикторів, кореспондентів, учасників інтерв'ю новинних та суспільно-політичних YouTube-каналів (ТСН; 4 канал; 5 канал; Суспільне; UA.TV; Рівне1 й ін.); текстах сучасних письменників та науковців; мові повсякдення.

У сучасній українській мові варіантність виявляється на різних рівнях, що уможливорює виокремити кілька її різновидів (типів).

1. Фонетико-фонологічна варіантність: *плановий* – *пляновий*; *діалог* – *діялог*; *крові* – *крови*; *експресс* – *експрес*; *лямпа* – *лампа*; *негатив* – *негатив* й ін. Наприклад:

ПЛАНОВИЙ – ПЛЯНОВИЙ	
Фіксація в тлумачному словнику	
ПЛАНОВИЙ, -а, -е. 2. Здійснюваний за планом, передбачуваний, напр.: <i>Випаши з орбіти загального планового руху, брели поволі й без мети</i> (Олександр Довженко, I, 1958, 361) (1).	ПЛЯНОВИЙ не зафіксовано ні в СУМ-20, ні в СУМ-11.
Уживано в мовленні	
<i>Планові</i> обстеження захисних споруд стартували у Хмельницькому (4).	1. <i>Вона полягає в тому, що ми мобілізуємо, організуємо і направляємо до плянової боротьби самостійницькі стремління і протибольшевицьке наставлення цілого українського народу</i> (3). 2. <i>У цій статті я хочу вказати на явища, що їх я назву процесами текстуалізації декількох провідних мотивів у поезії Євгена Маланюка – на процеси плянового перетворення плінного життєвого досвіду в постійні об'єкти поетичного мовлення, а зокрема (і що дуже важливо для моєї теми) – спорудження того нерукотворного пам'ятника, що його сам поет пов'язав із власним прізвищем у свідомості українців</i> (11, 55).

НЕГАТИВ – НЕГАТИВ	
Фіксація в тлумачному словнику	
НЕГАТИВ ¹ , -у, ч., розм. Те, що викликає негативні емоції (про факт, повідомлення, особливість і т. ін. кого- або чого-небудь), напр.: <i>Радченко ще тільки тиждень в організації, але він став уже «свій» за всіма його хибами, негативами й позитивами</i> (Б. Антоненко-Давидович) (12).	НЕГАТИВ не зафіксовано ні в СУМ-20, ні в СУМ-11.
Уживано в мовленні	
<i>Весь негатив скинуть на місцеву владу, мотивуючи це децентралізацією</i> (33).	1. <i>Це ілюзія, що переговори зможуть якось переломити нинішній негатив у стосунках наших держав</i> (3 мови повсякдення). 2. <i>За панівні приклади таких протилежностей можуть послужити позитив і негатив на вартості вій площині, а на площині текстуального «я» – особисте й публічне, одиниця і колектив</i> (11, 55).

2. **Словотвірна варіативність:** зарплата – зарплатня; татуювання – татуаж; поліцейський – поліційний й ін.

ТАТУЮВАННЯ – ТАТУАЖ	
Фіксація в тлумачному словнику	
ТАТУЮВАННЯ , -я, с. 1. Дія за значенням татуювати, напр.: <i>Відомі два способи татуювання: рельєфне і малюнкове. Перший більш поширений у народів Африки</i> (Знання та праця, 3, 1966, 26) (1).	ТАТУАЖ не зафіксовано ні в СУМ-20, ні в СУМ-11.
Уживано в мовленні	
1. <i>Біль та краса: як робиться татуювання</i> (31). 2. <i>Татуювання як мистецтво: в чому унікальність українських майстрів</i> (32).	1. <i>Разом із татуажем – сліпота на одне око</i> (25). 2. <i>21-річна модель зробила татуаж білків очей і майже осліпла</i> (9).

ЗАРПЛАТА – ЗАРПЛАТНЯ	
Фіксація в тлумачному словнику	
ЗАРПЛАТА , -и, ж. Те саме, що Заробітна плата (див. <i>плата</i> ¹). <i>Маркові визначили зарплату, харчі і спецодяг</i> (М. Трублаїні) (1).	ЗАРПЛАТНЯ не зафіксовано ні в СУМ-20, ні в СУМ-11.
Уживано в мовленні	
1. <i>Зарплата медиків: чи отримують лікарі обіцяне підвищення</i> (26). 2. <i>Зарплата рятувальника від наступного року становитиме 9 тисяч гривень</i> (18).	1. <i>Які будуть умови служби, зарплатня та кому відмовлять у підписанні контракту</i> (30). 2. <i>Яка мінімальна зарплатня в країнах ЄС</i> (10).

3. **Словотвірно-граматична варіативність:** бажаючи – охочий – бажальник; співчуваючий – співчувальник – співчутливець; голодуючий – голодувальник; мовознавець – мовознавиця; пілот і пілотеса; член і членкиня й ін.

БАЖАЮЧИЙ – ОХОЧИЙ – БАЖАЛЬНИК	
Фіксація в тлумачному словнику	
БАЖАЮЧИЙ , -чого, ч. Той, хто бажає здійснити, одержати, здобути що-небудь. <i>Всі тільки ніченьку й ждуть ... Щоб щедро і сміло бажаличим сипала В вічі снопийні маки</i> (Я. Щоголів) (12). ОХОЧИЙ , -а, -е. 1. Який виявляє бажання, готовність до чого-небудь; який добровільно зголошується на щось, напр.: <i>Коли ж із Січі викликали охочих козаків іти на Чорне море, то й ті, що з кінями, й ті, що без коней, ставали матросами й сідали на чайки</i> (А. Кашенко) (12).	БАЖАЛЬНИК не зафіксовано ні в СУМ-20, ні в СУМ-11.

Уживано в мовленні	
1. <i>Ще до сьогодні бажаючі могли подати свої пропозиції щодо зміни назви тієї чи іншої вулиці</i> (10). 2. <i>В Одесі всі охочі могли долучитися до створення вишиванки</i> (24).	1. <i>Список не повен: бажальники хай доповнять</i> (19). 2. <i>Одні з них організованим катком намагаються з'їхати на перший поверх незважаючи на усіх тих бажальників, що так прагнуть піднятися на другий</i> (2).

ГОЛОДУЮЧИЙ – ГОЛОДУВАЛЬНИК	
Фіксація в тлумачному словнику	
ГОЛОДУЮЧИЙ , -а, -е. Який страждає від голоду (у 1, 2 знач.), напр.: <i>Вспали двір голодуючі люди. Але на злидні та горе чуже Жмикрут отой споглядав байдуже</i> (П. Грабовський) (12).	ГОЛОДУВАЛЬНИК не зафіксовано ні в СУМ-20, ні в СУМ-11.
Уживано в мовленні	
1. <i>Відкритий лист голодуючих під Українським домом</i> (34). 2. <i>Мимохідь в Києві затримано координатора групи, бо поставка не для «голодуючого населення Донбасу»</i> (21).	1. <i>Хто винен у смерті голодувальника Геннадія Конопльова?</i> (23). 2. <i>За плечима майбутніх голодувальників вже були невдалі акції противу, їхні телефони прослуховувалися</i> (8).

4. **Власне лексична варіативність** (лексична синонімія і лексична дублетність): *меню – стравопис; лайк – вподобайка; фоловер – підписник; гібрид – покруч й ін.*

ЛАЙК – ВПОДОБАЙКА	
Фіксація в тлумачному словнику	
ЛАЙК , -у, ч., жарг. Спосіб схвалення користувачем Інтернету матеріалу, профілю користувача, фотографії і т. ін. через клік чи натискання функційної кнопки (використовується перев. у соціальних мережах), напр.: <i>Журналіст отримав 23 місяці умовно за лайк під коментарем із критикою турецького президента</i> (3 журналу) (12).	ВПОДОБАЙКА не зафіксовано ні в СУМ-20, ні в СУМ-11.
Уживано в мовленні	
1. <i>Друзі, ставте лайк або не ставте: для нас важлива ваша реакція</i> (35). 2. <i>Хлопець з Маріуполя кидав з балкона сокиру заради лайків у TikTok</i> (27).	1. <i>За добу ролик набрав 4 197 вподобайок і майже 100 тис. переглядів</i> (22). 2. <i>Життя без лайків: «Instagram» та «Facebook» тескують скасування вподобайок</i> (20).

МЕНЮ – СТРАВОПИС	
Фіксація в тлумачному словнику	
МЕНЮ , невідм., с. 2. Листок з переліком страв і напоїв (у закладах громадського харчування), напр.: <i>Меткий офіціант подав меню</i> (Л. Дмитерко) (12).	СТРАВОПИС не зафіксовано ні в СУМ-20, ні в СУМ-11.
Уживання в мовленні	
1. <i>У шкільних їдальнях запровадять нове меню з корисними стравами</i> (28). 2. <i>Оновлене меню у навчальних закладах Харківщини</i> (7).	1. <i>Третина шкіл Донеччини готова до нового чотири-тижневого стравопису</i> (19). 2. <i>Стравописи місцевих ресторанів тоді друкували у газетах – замість реклами</i> (29).

Причини та шляхи розвитку лексичної варіантності в сучасній українській мові мають комплексний характер і містять як власне лінгвальні (насамперед номінативні можливості системи мови, серед іншого й словотвірні), так і екстралінгвальні (історичні та соціолінгвістичні) чинники. З-поміж найбільш значущих для розвитку лексичного складу сучасної української мови стосовно лексичного варіювання загалом і пуристичних тенденцій зокрема доцільно виокремити такі:

1. Реалізація номінативних можливостей системи мови:

а) багате історичне минуле української мови, давні традиції писемності і багата книжкова спадщина, що в цілому забезпечило українській мові вироблення і закріплення в мовній практиці різноманітних і різночасових лексичних засобів номінації: *екземпляр – примірник, відносно – щодо, присвоювати – привласнювати, паралельний – рівнобіжний, фотографія – світлина, процент – відсоток* тощо.

Високий рівень розвитку української мови, повернення до сучасного культурного простору українців багатой писемної спадщини, формування наукової й фактологічної бази зробили можливим не лише збереження в лексиконі сучасної української літературної мови значного пласту лексики національної мови, а й повернення до активного словника застарілої лексики вже в наш час;

б) наявність розвиненої системи словотворення і паралельного утворення дублетних лексичних одиниць – словотвірних синонімів: *овочі – городина, вертикальний – прямовисний, журнал – часопис, взаємно – наваєм, гімнастика – руханка, бібліотека – книгозбірня, карта – мапа, вертоліт – гвинтокрил, постійний – сталий, сучасність – сьогодні* й ін. Цей процес також унаочнює тенденцію до націоналізації лексикону сучасної української мови і спрямований на позбавлення від росізмів або слів, які збігаються з аналогічними лексичними одиницями російської мови;

в) паралельне співіснування запозичень і власних мовних номінативних похідних одиниць: *типографія – друкарня, рюкзак – наплічник, фонтан – водограй, юриспруденція – правознавство, фотографія – світлина, ансамбль – гурт, вертикальний – прямовисний, гімн – славень, масштаб – мірило, аналіз – розбір, центр – осередок, правило – припис, еластичність – пружність* й ін. Об'єктивно цей процес також зумовлений посиленням пуристичних тенденцій в українській мові і спрямований на актуалізацію власне української лексики, що сприяє презентації як для внутрішніх, так і для зовнішніх спостерігачів національної своєрідності української мови в умовах міжмовних контактів;

г) утворення нових номінативних одиниць, альтернативних наявним номінаціям, які мають в мовній свідомості статус росізмів (український мовний пуризм): *тамозжня – митниця, розповсюдити – поширити, включити – увімкнути – увести, на протязі – протягом – упродовж, серед – з-поміж, отримати освіту – здобути освіту; вірний варіант – правильний варіант; оточуючий – навколишній, приймати участь – брати участь, захоплюючий – захопливий, вправо – праворуч, вліво – ліворуч, зимою – взимку, весною – навесні* й ін.; цей процес активізувався в кінці ХХ ст., триває впродовж початку ХХІ ст. й зумовлений мовною ситуацією в Україні.

2. Паралельне запозичення лексичних одиниць з різних мов: *велосипед – ровер, портфель – тека, автобіографія – життєпис, лозунг – гасло, хроніка – літопис, деспот – тиран, ідол – кумир, борг – позика, материк – континент, куліси – лаштунки, ворота – брама* й ін. Активні економічні та культурні зв'язки українців з іншими народами Європи упродовж багатьох століть зумовили проникнення в лексику української мови паралельних запозичень з різних мов, а також за допомогою різних мов у процесі запозичення.

3. Взаємодія різнодіалектних систем: *лелека – бусел – бузько – черногуз, криниця – цямрина – жолоб, холодець – студень – дриглі, картопля – бараболя – бульба* й ін. Дія цього чинника зумовлена

народно-розмовною основою сучасної української літературної мови, наслідком чого стало включення до літературного лексикону фактично дублетних лексичних одиниць з різних діалектних масивів української мови.

4. Етнокультурний паралелізм номінативних одиниць, що зачіпає насамперед конфесійну лексику: *церква – костел, приход – парафія, єпископ – архієрей, архієпископ – митрополит*. Означений чинник є абсолютно природним для сучасного культурного поля українського соціуму і сформувався історично. Він зумовлений тривалими традиціями співіснування православної і католицької церков на українських землях. Результатом цього співіснування стала не лише релігійна толерантність українців, а й розвиток лексичної варіантності релігійної лексики.

З-поміж основних чинників, що визначають сучасні масштаби лексичної варіантності й пуристичних тенденцій в українській мові, найбільш суттєвими є такі:

1. Зміна концепції поняття «сучасна українська мова» і розширення її тимчасового діапазону (від початку ХХ століття до сучасності), а також зняття політичних та ідеологічних обмежень на фактологічну базу (текстові джерела) української літературної мови. Останнє сприяє суттєвому збільшенню різноманітності та варіантності в сучасній мові лексичних одиниць з подальшим закріпленням їх в лексикографічних джерелах.

2. Тенденція до націоналізації, яка в умовах міжмовних контактів має виразні риси дерусифікації і сприяє: а) нормативній переорієнтації словникового складу української мови; б) актуалізації власних номінативних ресурсів мови; в) специфіці функціонування запозиченої лексики (наприклад, поширення в сучасній мові українців полонізмів, які дають можливість відмежуватися від лексичної системи російської мови).

3. Розвиток системи національної української мови й актуалізація в мовному просторі українців нових підсистем і підстилів (молодіжний і комп'ютерний сленг, конфесійний стиль й ін.).

З наведеного в статті ілюстративного матеріалу можемо висувати, що носії української мови відкриті до її «пуристичного дизайну». Це пояснювано, зокрема, інтересом суб'єкта (мовця), чи може він впливати на об'єкт спостереження (мову).

Унаочненням зазначеного є хоча би й посилений інтерес спільноти до «майданчика для пошуку, обговорення та відбору влучних відповідників до запозичених слів “Словотвір”» [2], який уможливорює «розумно експериментувати з уживанням слів – “порівнювати досвід з очікуваннями”, “вбачати різницю”; робити модним “своє”, підносити його значущість – “говорити з упевненістю”; переконливо послуговуватися в мовленні – “слова з'являтимуться самі собою”» [1, 60]. Однак у тлумачних лексикографічних джерелах спостерігаємо відсутність фіксації часто вживаної «пуристично здизайнованої» мовцями лексики. Звісно, для цього є низка причин. Найбільш очевидні з-поміж них:

1. Запозичені слова (так само як і неологізми, так само як і варіантні форми лексем) не негайно

потрапляють до словника, лише коли тривалий час функціують в усному мовленні. Це зумовлено тим, що значна кількість нових чи варіантних лексем з'являється в мовленні, недовго вживається носіями мови й безпричинно та стрімко зникає, тому немає потреби їх фіксувати.

2. Реєстрових одиниць у великих тлумачних словниках десятки, сотні тисяч, лексикографам урахувати ще й усі варіантні форми складно, а отже, пропустити їх можуть випадково. Інколи це роблять свідомо, оскільки потлумачення того чи того слова може йти врозрід із принципами авторів-упорядників щодо добору реєстрового та ілюстративного матеріалу.

Є й інші причини. Усі вони зрозумілі. Однак...

За нашими спостереженнями, в аналізованих словниках наявні паралельні форми «запозичене – українське» (*тираж – наклад; типографія – друкарня; процент – відсоток* й ін.) або ж «запозичене – модифіковане українське» (*болільник – уболівальник; опікати – опікувати; концертний – концертровий; виступаючий – виступальник* й ін.), хоча одну з них поза сумнівом можна сміливо вилучити, оскільки сьогодні мовці вживають їх вкрай рідко. Натомість спостерігаємо й потлумачення лише запозичених слів (*лайк, бажаючий, меню, голодуючий* й ін.) без часто вживаних мовцями варіантних форм (*вподобайка, бажальник, стравотис, голодувальник* й ін.). З боку мовців це свідчить про прагнення зберегти окремішність, самотність української мови, з боку лексикографів – про недогляд під час добору реєстрових одиниць та ілюстративного матеріалу.

Уважаємо, що:

1. Реєстрові одиниці великих тлумачних лексикографічних джерел потребують перегляду задля того, щоб вилучити рідко (як-от *процент, відносно*) або й узагалі невживані лексеми (як-от *болільник, виступаючий*); ці слова проілюстровано прикладами з кращих зразків української художньої літератури, однак тих, що унаочнюють яскраві образи минулого. Українська ж мова упродовж тривалого часу зазнала змін і продовжує зазнавати, тому на сьогодні вживання деяких лексем не рекомендовано нормами сучасної української мови. До того ж українська мова намагається позбутися скалькованих і спотворених під час калькування російських слів.

2. До тлумачних словників доцільно було б увести (можливо, з поміткою «розм.») «пуристично здизайновані» часто вживані мовцями варіантні форми лексем, адже з часом вони можуть витіснити чужизми насамперед до пасивного словникового

запасу мовців, а далі й узагалі з їхнього лексикону. У такий спосіб зможемо зберегти окремішність і самотність української мови.

3. Ілюстративний матеріал добирати не лише з кращих зразків української художньої літератури минулого, а й з творів сучасних письменників, живого мовлення, віддзеркаленого в засобах масової комунікації тощо.

Висновки та перспективи досліджень. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що носії української мови відкриті до її «пуристичного дизайну»: варіантні форми запозичених лексем активно вживані журналістами, дикторами, кореспондентами, учасниками інтерв'ю новинних та суспільно-політичних YouTube-каналів, сучасними письменниками та науковцями, пересічними мовцями.

У тлумачних же лексикографічних джерелах зафіксовано паралельні форми «запозичене – українське» (*тираж – наклад; типографія – друкарня; процент – відсоток* й ін.) або ж «запозичене – модифіковане українське» (*болільник – уболівальник; опікати – опікувати; концертний – концертровий; виступаючий – виступальник* й ін.), хоча одну з них поза сумнівом можна сміливо вилучити, оскільки сьогодні мовці вживають їх вкрай рідко. Натомість спостерігаємо й потлумачення лише запозичених слів (*лайк, бажаючий, меню, голодуючий* й ін.) без часто вживаних мовцями варіантних форм (*вподобайка, бажальник, стравотис, голодувальник* й ін.). З боку мовців це свідчить про прагнення зберегти окремішність, самотність української мови, з боку лексикографів – про недогляд під час добору реєстрових одиниць та ілюстративного матеріалу (українська мова упродовж тривалого часу зазнала змін і продовжує зазнавати, тому на сьогодні вживання деяких лексем не рекомендовано нормами сучасної української мови).

До тлумачних словників доцільно було б увести (можливо, з поміткою «розм.») «пуристично здизайновані» варіантні форми лексем, якими часто послуговуються мовці і які згодом зможуть замінити чужизми, що посприє збереженню оригінальності й своєрідності української мови; обсяг ілюстративного матеріалу доцільно розширити – від кращих зразків української художньої літератури минулого до творів сучасних письменників, живого мовлення, віддзеркаленого в засобах масової комунікації тощо.

Перспективами подальших розвідок вбачаємо дослідження вживання мовцями варіантних форм лексем залежно від комунікативної ситуації та когнітивно-прагматичних чинників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кулик О. Д. Формування мовної стійкості здобувачів вищої освіти на заняттях з української мови : доведення потреби. *Вісник Національного авіаційного університету* : зб. наук. праць. Київ : Національний авіаційний університет. 2020. № 16. С. 60–68. (Серія: Педагогіка, Психологія). DOI: <https://doi.org/10.18372/2411-264X.16.14681>

2. Словотвір. Майданчик для пошуку, обговорення та відбору влучних відповідників до запозичених слів. URL: <https://slovotvir.org.ua/>

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Академічний тлумачний словник української мови : в 11 т. URL: <http://sum.in.ua>
2. Варіанти. Новини Львова. URL: <https://cutt.ly/kNBx1NN>
3. ВО «Свобода». URL: <https://cutt.ly/kNBxcF3>

4. МТРК МІСТО. URL: <https://cutt.ly/3HBxmsJ>
5. МТРК МІСТО. URL: <https://cutt.ly/qHBxT07>
6. МТРК МІСТО. URL: <https://cutt.ly/WHBxoZM>
7. Новини Харківщини. URL: <https://cutt.ly/0HBxOiE>
8. Радіо Свобода. URL: <https://cutt.ly/uHBxS30>
9. Рівне1. URL: <https://cutt.ly/fHBxGKS>
10. Рівне1. URL: <https://cutt.ly/gHBxKxK>
11. Рубчак Б. Потала нешадних спраг : Про ранню поезію Маланюка. *Світovid*. 1998. № 4. С. 55–82.
12. Словник української мови : у 20 т. URL: <https://sum20ua.com>
13. Служба безпеки України. URL: <https://cutt.ly/9HBxXE8>
14. Суспільне. Новини. URL: <https://cutt.ly/uHBxNxI>
15. Суспільне. Новини. URL: <https://cutt.ly/HHBx1Kf>
16. Сфера-ТВ. URL: <https://sfera-tv.com.ua/archive/66726>
17. Сьогодні. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Bn6ODt7OE5k>
18. Сьогодні. Новини України. URL: <https://cutt.ly/CHBx3Mu>
19. Телеканал Донеччина TV. URL: <https://cutt.ly/XHBx5R0>
20. Телеканал ІНТБ. URL: <https://cutt.ly/6HBceUI>
21. ТСН. URL: <https://cutt.ly/jHBmDRN>
22. ТСН. URL: <https://cutt.ly/DHBm8O2>
23. ТСН. URL: <https://cutt.ly/bHBmKNq>
24. ТСН. URL: <https://cutt.ly/UHBmpAG>
25. ТСН. URL: <https://cutt.ly/xHBznzi>
26. ТСН. URL: <https://cutt.ly/mHBnISO>
27. ТСН. URL: <https://cutt.ly/ZHBQu6G>
28. ТСН. URL: <https://cutt.ly/PHBQkCO>
29. ТСН. URL: <https://cutt.ly/VHBWF5n>
30. DW Українською. URL: <https://cutt.ly/CHBxtjS>
31. PTV UA. URL: <https://cutt.ly/IHBxsKB>
32. UA.TV. URL: <https://cutt.ly/nHBxhpW>
33. 4 канал. URL: <https://cutt.ly/uHBz9mw>
34. 5 канал. URL: <https://cutt.ly/9HBz797>
35. 5 канал. URL: <https://cutt.ly/7HBxwnx>

REFERENCES

1. Kulyk, O. D. (2020). Formuvannya movnoi stiikosti zdobuvachiv vyshchoi osvity na zaniattiakh z ukrainiskoi movy: dovedennia potreby [Formation of language sustainability of higher education applicants in the ukrainian language classes: proving the need]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu*: zb. nauk. prats. Kyiv: Natsionalnyi aviatsiyni universytet, 16, 60–68 [in Ukrainian].
2. Slovtovir [Word formation]. Maidanchyk dlia poshuku, obhovorennia ta vidboru vluchnykh vidpovidnykiv do zapozychenykh sliv. Retrieved from: <https://slovtovir.org.ua/>

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Akademichniy tlumachnyi slovnyk ukrainiskoi movy: v 11 t. Retrieved from: <http://sum.in.ua>
2. Varianty. Novyny Lvova. Retrieved from: <https://cutt.ly/kHBxlNN>
3. VO «Svoboda». Retrieved from: <https://cutt.ly/kHBxcF3>
4. MTRK MISTO. Retrieved from: <https://cutt.ly/3HBxmsJ>
5. MTRK MISTO. Retrieved from: <https://cutt.ly/qHBxT07>
6. MTRK MISTO. Retrieved from: <https://cutt.ly/WHBxoZM>
7. Novyny Kharkivshchyny. Retrieved from: <https://cutt.ly/0HBxOiE>
8. Radio Svoboda. Retrieved from: <https://cutt.ly/uHBxS30>
9. Rivne1. Retrieved from: <https://cutt.ly/fHBxGKS>
10. Rivne1. Retrieved from: <https://cutt.ly/gHBxKxK>
11. Rubchak, B. (1998). Potala neshchadnykh sprah: Pro ranniю poeziiu Malaniuka. *Svitovyd*, 4, 55–82 [in Ukrainian].
12. Slovnyk ukrainiskoi movy u 20 t. Retrieved from: <https://sum20ua.com>
13. Sluzhba bezpeky Ukrainy. Retrieved from: <https://cutt.ly/9HBxXE8>
14. Suspilne. Novyny. Retrieved from: <https://cutt.ly/uHBxNxI>
15. Suspilne. Novyny. Retrieved from: <https://cutt.ly/HHBx1Kf>
16. Sfera-TV. Retrieved from: <https://sfera-tv.com.ua/archive/66726>
17. Sohodni. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=Bn6ODt7OE5k>
18. Sohodni. Novyny Ukrainy. Retrieved from: <https://cutt.ly/CHBx3Mu>
19. Telekanal Donechchyna TV. Retrieved from: <https://cutt.ly/XHBx5R0>
20. Telekanal INTB. Retrieved from: <https://cutt.ly/6HBceUI>
21. TSN. Retrieved from: <https://cutt.ly/jHBmDRN>
22. TSN. Retrieved from: <https://cutt.ly/DHBm8O2>

23. TSN. Retrieved from: <https://cutt.ly/bHBmKNq>
24. TSN. Retrieved from: <https://cutt.ly/UHBmpAG>
25. TSN. Retrieved from: <https://cutt.ly/xHBnzn>
26. TSN. Retrieved from: <https://cutt.ly/mHBnISO>
27. TSN. Retrieved from: <https://cutt.ly/ZHBQu6G>
28. TSN. Retrieved from: <https://cutt.ly/PHBQkCO>
29. TSN. Retrieved from: <https://cutt.ly/VHBWF5n>
30. DW Ukrainskoiu. Retrieved from: <https://cutt.ly/CHBxtjS>
31. PTV UA. Retrieved from: <https://cutt.ly/lHBxsKB>
32. UA.TV. Retrieved from: <https://cutt.ly/nHBxhpW>
33. 4 kanal. Retrieved from: <https://cutt.ly/uHBz9mw>
34. 5 kanal. Retrieved from: <https://cutt.ly/9HBz797>
35. 5 kanal. Retrieved from: <https://cutt.ly/7HBxwnx>

УДК 81'373=161.2=222.1=512.162

DOI <https://doi.org/10.24919/2663-6042.17.2022.10>

ТИПОЛОГІЯ ВЖИВАНЬ І СЕМАНТИЧНИХ ПЕРЕХОДІВ ЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ШИРИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ, ПЕРСЬКІЙ ТА АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІЙ МОВАХ

Кшановський О. Ч.

Інститут мовознавства імені О. О. Потебні Національної академії наук України

У статті за допомогою семантичної метамови (найважливішими компонентами якої є спостерігач; вертикальність; поверхня; фасад (перед, лице) і протилежний йому тильний бік (тил, зад) об'єктів; внутрішність; порожнє / повне (категорії опису об'єктів у формі контейнерів); контейнер, або умістилище; межі; тло; частина / ціле, множина, маса / дискретні (раховані) об'єкти, а також люди та частини тіла людини) побудовано лексичну типологію прототипових (предметних), розширених (непредметних) та метафоричних уживань прикметників та відад'єктивних іменників сучасних української, перської та азербайджанської мов. Єдина методика паралельних описів у зазначених мовах уможливила, по-перше, виявити три типи вживань лексем на позначення ширини: 1) на позначення перпендикулярного довжині виміру об'єктів топологічного типу «поверхні»: **вулиця, стрічка, ліжко, брови, сходи, абаяжур** та под.; 2) з іменами на позначення об'єктів топологічного типу «безмежні» простори: **небо, море, поле, майдан, широка заплава, широкі лани**; на перший план тут виходить велика протяжність простору з одного боку в інший; 3) з іменами на позначення об'єктів топологічного типу «отвори»: **ворота, двері, рукави, штани, уста, широкий прохід, широке взуття, крісло**. Третій топологічний тип об'єктів має тісний онтологічний зв'язок з попередніми двома: мовець «вимірює» поперечну відстань між двома точками внутрішньої поверхні «отворів» шляхом визначення її (не) достатності для розміщення в ньому попереку мовця (або кількох).

Простежено шість регулярних семантичних переходів у досліджуваних мовах: «поверхні» – «безмежні простори» (широка вулиця → широке місце; ширина вулиці → ширина місця); «поверхні» – «отвори» (широка вулиця → широкий отвір; ширина вулиці → ширина отвору); «отвір» – кількість (широка хода → широка мережа магазинів; ширина кроків → кількість об'єктів); «поверхні» – результат розумової діяльності (широка вулиця → широкий розмах думки); «безмежні простори» – розумові якості (широке місце → широка душа); «отвори» – явища та ситуації (широкий отвір → широке питання).

Окреслено значущість проведеного дослідження: установлена типологія вживань і семантичних переходів лексем на позначення ширини в українській, перській та азербайджанській мовах і запропонований експліцитний опис (у ньому явно вказано на умови реалізації кожної форми) сприятимуть створенню високоякісних словників та граматик досліджуваних мов.

Ключові слова: лінгвістична типологія, лексична і семантична типологія, полісемія, метафора, метонімія, прикметники розміру, відад'єктивні іменники розміру.

Kshanovsky O. Ch. Usage and semantic shifts typology of the words to denote width in Ukrainian, Persian and Azerbaijani. In the article the lexical typology of prototype (objective), extended (non-objective) and metaphorical usages of adjectives and adjective nouns in the modern Ukrainian, Persian and Azerbaijani languages is constructed using the semantic metalanguage. Its most important components are: the observer; verticality; surface; frontage (front, face) and the opposite back (rear) of objects; inside / complete (categories for the description of objects in the form of containers); container; borders; background; part / whole, set, mass / discrete (calculated) objects, as well as people and parts of the human body. The same (identical) method of parallel descriptions in these languages allowed, first, to identify three types of usages of lexemes with the meaning of width: 1) to describe the perpendicular length of the measurement of objects of the topological type of "surface": **street, tape, bed, eyebrows, stairs, lampshade, etc.**; 2) with names to denote objects of the topological type "boundless" spaces: **sky, sea, field, square, wide floodplain, wide fields**; 3) with names to denote objects of the topological type "holes": **gates, doors, sleeves, pants, mouth, wide aisle, wide shoes, chair**. This topological type of objects has a close ontological connection with the previous two: the speaker "measures" the transverse distance between two points on the inner surface of the "holes" by determining its (in) sufficiency to accommodate the speaker (or several speakers) across it. Second, six regular semantic shifts in the studied languages were identified: "surfaces" – "boundless spaces" (wide street → wide place; street width → place width); "surfaces" – "holes" (wide street → wide hole; street width → hole width); "hole" – number (wide gait → wide network of shops; width of steps → number of objects); "surfaces" – the result of mental activity (wide street → wide scope of thought); "boundless spaces" – mental qualities (wide place → wide soul); "holes" – phenomena and situations (wide hole → broad question). Such an explicit description (it clearly indicates the conditions for the implementation of each form) allows us to create high-quality dictionaries and grammars of the studied languages.

Key words: linguistic typology, lexical and semantic typology, polysemy, metaphor, metonymy, dimensional adjectives, dimensional adjective nouns.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. В усіх опрацьованих на сьогодні глобальних комбінованих мовних типах (типологія порядку слів Дж. Грінберга, континентна типологія Г. А. Клімова, типологія вершинного / залежного маркування Дж. Ніколс, синтаксична типологія О. Є. Кібрика, а також класична морфологічна типологія) відсутня лексико-семантична складова. Усебічне ж дослідження лексичної семантики на предмет виявлення типологічно релевантних ознак обов'язково приведе до встановлення закономірного зв'язку між лексикою та іншою частиною універсальної граматики. Ця обставина й спричинила інтенсивний розвиток останніми роками лексико-семантичної типології, метою якої став пошук, виявлення й пояснення типологічно суттєвих ознак у сфері лексичної семантики (див. [12; 7]), оскільки саме такі ознаки (кожної окремої мови) сукупно становлять частину універсального лінгвістичного набору ознак людської Мови¹.

Розмір є традиційним об'єктом сучасної лінгвістичної семантики, а також однією з найпопулярніших тем лексичної типології². Наріжним моментом у дослідженні цієї групи лексики є те, що при кількісному протиставленні виходять не з якихось абсолютних ступенів ознаки, а з кількості ознаки більшої чи меншої за певну середню, нормальну, еталонну величину в даному класі речей. Тому прикметники розміру передбачають у тлумаченнях своїх значень предмет. Однак для того, щоби ввести такий «об'єктний» компонент у структуру значення прикметника розміру, слід усі об'єкти, які можуть мати величину, звести до обмеженої кількості типів. Аналіз же функціонально-відображувальних (ономасіологічних) зв'язків більш ніж 400 уживань українських та перських прикметників розміру в межах ад'єктивно-субстантивних словосполучень виявив, що обсяг цих зв'язків значно коливається (дет. див. [2, 274–276]). І якщо прикметники з **вузкою об'єктною належністю** (*кишеньковий, куций, малорослий, приземкуватий, малометражний*) обмежуються чи то родовою сполучуваністю (*жирний, тлустий* (люди, тварини), *низькостеблий* (рослини)), чи то видовою (*маломірний, повномірний* (взуття), *портативний* (радіоприлади)), чи навіть індивідуально (*вузкоколіїний* (залізниця), *додільний* (сорочина або одержина на зразок сорочки)), то прикметники з **широким відображувальним потенціалом** (*великий, широкий, низький*) можуть сполучатися з іменниками різних референтних класів: «люди», «тварини», «рослини», «будівлі», «одяг», «меблі», «артефакти», «натурфакти» та ін. Ці особливості семантичної сполучуваності прикметників розміру не дають змоги без спеціального дослідження розкрити її мотивацію. Серії іменників, які об'єднані можливістю мати те саме означення, не відповідають ні так званим «природним підкласам», ні підкласам «предметних» і «предикатних» імен,

проте, навпаки, становлять змішані стосовно до цих категорій групи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Свого часу Леонард Талмі запропонував відмовитися від геометричного «вимірювання» об'єктів та їх біологічного класифікування [16]. Автор вважає, що мова оперує не шкільною геометрією об'єктів, а їх повсякденною топологією. Тобто носій мови уявляє собі вертикально витягнуті предмети – «шпилі» (*вежа, дерево*); піднесені над поверхнею «опори» (*сидіння, стіл*); предмети, що постійно перебувають над поверхнею, основою (*гілка, хмари*); витягнуті предмети жорсткої конфігурації – «стрижні» (*дошка, нігті*); шнуркоподібні предмети (*волосся, шия*); речовини (*сніг, вода*); «контейнери» (*таз, озеро*); об'єкти, що розташовані в глибині (*коріння*); «пластини» (*плита, килим*); «м'які» ємності (*черевко, гаманець*); «поверхні» (*стіл, спина*); «безмежні» простори (*море, степ*); «отвори» (*щілина, труба*); «безформні» об'єкти (*пляма, квадрат*) [16]. Окрім форми, для зарахування об'єкта до певного топологічного типу суттєвим також є його орієнтація в просторі (див. [13]). У межах цього підходу постала власна метамова (спостерігач, вертикальність, поверхня, фасад і тильний бік об'єктів, внутрішність, порожнє / повне, контейнер, межі, тло, частина / ціле, множина, маса / дискретні (раховані) об'єкти, люди та частини тіла людини).³ Для виявлення цих закономірностей у межах лексичної, або лексико-семантичної, типології сформувався, так би мовити, дві дисципліни з дуже близьким науковим апаратом. Вони мають різні назви, а нерідко в спеціальній літературі не розрізняються. Однією з них є **лексична**, або лексико-семантична, типологія, де об'єктом є слова конкретних мов, для яких визначається розподіл семантичного матеріалу. Іншою – **семантична** типологія, де об'єктом є пари значень, що виявляють концептуальну суміжність. Слова при такому підході лише реалізують семантичний перехід (див. про це [1, 38; 17]).

Формулювання мети й завдань статті. Нашою метою є проведення дослідження в межах двох названих підходів: спершу на основі семантичної метамови описати лексеми на позначення ширини в трьох аналізованих мовах та, як результат, побудувати лексичну типологію їх уживань; далі на основі цих даних побудувати типологію семантичних переходів лексем на позначення ширини в цих же мовах⁴.

Виклад основного матеріалу дослідження. **Прототиповою ситуацією** для цієї групи прикметників є опис скерованого поперек погляду глядача та перпендикулярного чи до висоти, чи до глибини, чи до довжини виміру об'єкта. В українській мові прикметником, що описує такий вимір, є *широкий*. Йому притаманні три типи вживань:

1. На позначення перпендикулярного довжини виміру об'єктів топологічного типу «поверхні»: *вулиця, стрічка, ліжко, брови, сходи, абажур*. Для об'єктів, довжина та ширина яких є візуально

¹ Про актуальність створення метамови семантичного опису та про нерозв'язаність проблеми її створення див. [12, 180; 11].

² Детальний розбір цікавої проблематики цього напрямку лінгвістичної семантики, який торкається фундаментальних уявлень лінгвістів про будову мови, див. [2, 262–286].

³ Детальний огляд когнітивних конструктів для опису мовної семантики див. [8, 347 та наст.].

⁴ Стаття є продовженням дослідження автора [3; 4; 5] про семантичну типологію концепту *ВЕЛИЧИНА*.

співвимірною, особливої ваги набуває їхня орієнтація щодо місця перебування спостерігача. Так, якщо (у)явний спостерігач сидить на чолі столу, то більша протяжність його поверхні буде довжиною, а менша, перпендикулярна довжині, – шириною. Однак якщо (у)явний спостерігач сидітиме за столом з боку більшої протяжності (наприклад, *сидіти за широким робочим або письмовим столом*), то саме вона – більша протяжність, довжина – стає шириною. Менша його протяжність, своєю чергою, взагалі не одержуватиме назви, оскільки не буде функціонально вартісною в такій комунікативній ситуації.⁵ Антонімом у цьому типі вживань є *вузький*: *стіл, прохід, серп, вулиця, стежка, стрічка*.

2. З іменами на позначення об'єктів топологічного типу «безмежні» простори: *небо, море, поле, майдан, широка заплава, широкі лани*. Ці «простори» звичайно мають межі, просто, на відміну від «обмежених» просторів (кімната, зала), не мають остенсивних меж (хоча інтуїтивно ми відчуваємо, що межі *заплави* поступаються межах *моря*). На перший план тут виходить велика протяжність простору з одного боку в інший. Оскільки такі об'єкти мають семантичні обмеження щодо невеликого розміру (пор. неприродні сполучення *вузький степ, вузькі лани*), у рідкісних випадках антонімом може виступати *неширокий*: *неширокий майдан, неширока заплава*.

Ці два топологічні типи мають очевидний тісний онтологічний зв'язок, позаяк описується функціонально вартісна поперечна протяжність – як «поверхонь», так і «безмежних» просторів.

3. З іменами на позначення об'єктів топологічного типу «отвори»: *ворота, двері, рукави, штани, уста, широкий прохід, широке взуття, крісло*. Цей топологічний тип об'єктів має тісний онтологічний зв'язок з попередніми двома: мовець «вимірює» поперечну відстань між двома точками внутрішньої поверхні «отворів» шляхом визначення її (не)достатності для розміщення в ньому поперек мовця (або кількох), пор.: *він ледь протисся у вузькі двері*⁶. Синонімом *широкий* у другому та третьому типах вживань виступає *просторий*: *просторе подвір'я, просторе небо, просторе море, простора нора, вулиця, заплава, просторий шлях, степ*. Від сполучень з *широкий* він відрізняється тим, що описує внутрішній простір об'єктів: *велика нора* (довга, глибока, широка), *широка нора* (у діаметрі), *простора нора* (достатньо внутрішнього простору для її (можливо, й невеликої та неширокої) якісного функціонування). Антонімом для опису діаметра

⁵ Пор. аналогічні контексти: *довгий фасад будинку* (йдучи уздовж стіни фасаду) та *широкий фасад* (дивлячись на будинок з протилежного боку вулиці). Отже, семантичний компонент «поперек погляду глядача» є важливим, а в багатьох випадках єдиним критерієм інтерпретації протяжності «поверхні», пор.: *долоня, усмішка, груди, плечі, підборіддя, обличчя, широкий екран* (у кінотеатрі), *рот, широка дошка* (шкільна).

⁶ Пор. англ. *broad window* «широке вікно (поперек предмета, на приклад на складі)» і *wide window* «широке вікно (поперек простору, в який вставляють вікно)». Сюди саме належить метонімічне сполучення *широкі плечі* (*широкий у плечах*), де йдеться про горизонтальну відстань між плечами.

«отворів» слугує *вузький*: *вузьке подвір'я, крісло, пальто, щілина, вузькі очі*; антонімом до *просторий* – *тісний* пор.: *вузький одяг* (фасон), *тісний одяг* (маленький за розміром).

У **перській мові** близьким відповідником *широкий* є *pahn*. Йому притаманні три типи вживань:

1. Для опису «поверхонь» (виміру, перпендикулярного довжині, висоті або глибині): *kuche-ye pahn* «широка вулиця», *jāde* «дорога», *alangu* «браслет», *lāstikhā* «шини (на колесах)», *sad-e derāz va pahn* «довга, широка дамба», *menkār-e panh* «широкий дзьоб», *abru-ye pahn va portu* «широкі волосисті брови»; (а також нерозчленованого виміру «поверхонь») *barghā-ye pahn* «широке листя», *kaf-e pahn* «широка ступня (ноги)», *panje-ye pahn* «широка лапа», *angushthā-ye pahn* «широкі пальці (у місцях, де беруть відбитки)», *sarmikh-e pahn* «широка голівка цвяха». Прикметник *pahn* є найуживанішою лексемою серед доволі численного синонімічного ряду, оскільки має значення «плаский» (аналогічно *derāz* – «витягнутий»), а «пластини» саме таку форму і мають, пор.: *baqali* – *botri-ye kuchak va pahn* «фляга – маленька пласка пляшка» (дефініція в словнику), *damāq-e pahn* «широкий плаский ніс». Складне дієслово із цим іменником *pahn kardan* досл. «робити широким» має значення «розкладати, розстелити», пор.: *dām ru-ye zamin pahn kard* «він розклав, розстелив тенета на землі», що робить уживання самого прикметника достатньо прозорим. Синонімом *pahn* у цьому типі вживання виступає *ariz*: *khiyābān-e ariz* «широка вулиця», *pārche-ye ariz* «широка тканина», *zamin-e ariz* «широка земля (ділянка)». На відміну від *pahn*, прикметник *ariz* описує лише вимір, перпендикулярний довжині (висоті) «поверхонь», пор.: *sine-ye pahn* «широкі груди», *sad-e pahn* «широка стіна, загорожа», *sarpahne-ye pahn* «широкий кінець тенісної ракетки» (усі ці об'єкти мають лише один функціональний вимір, натомість *ariz* описує один з двох або трьох вимірів об'єкта)⁷. Антонімом *pahn* та *ariz* виступає прикметник *bārik*: *jāde-ye bārik* «вузька дорога», *navār-e bārik* «вузька стрічка», *gushe-ye bārik* «вузькі вуха» (наприклад, у собаки), *surat-e bārik* «вузьке (худе) обличчя», *darre-ye bārik* «вузька ущелина», *khat-e āhan-e bārik* «вузька колія (залізнична)»⁸.

2. Для опису «безмежних» просторів: *jā-ye pahn* «широке, просторе місце», *biyābān* «пустеля». Синонімом *pahn* у цьому типі вживання є *vasi*: *āvardgāh-e vasi* «широке поле битви», *pahne-ye vasi* «широкий простір, арена», *libi az irān vas'itar ast* «Лівія **більша за площею** від Ірану», *makān-e vasi* «широка місцина», *sarzamin-e vasi* «широка земля (ландшафт)»⁹.

3. Для опису «отворів»: *lule-ye kutāhi bā labe-ye pahn* «коротка труба з широкими краями, стінками», *lule-ye pahn* «широке горло (посуду)». Синонім – *gushād*: *dahān gushād* «широко розкритий

⁷ Цей прикметник є математичним терміном і не вживається в побутово-розмовному мовленні.

⁸ У деяких випадках на позначення дуже малого виміру замість *bārik* може вживатися *nāzok*: *taraki nāzok* «тонюсінька щілінка, тріщинка», *abru-ye nāzok* «тонкі, гарні брови», *khat-e nāzok* «тоненька, ледь помітна лінія».

⁹ Уживання цього прикметника обмежується книжною сферою.

рот' (у якому може багато вміститися, наприклад, їжі). Цей прикметник описує не величину, а розмір об'єктів-«отворів»: *shalvār-e gushād* 'широкі штани (завеликі)', *dāman-e gushād* 'широка спідниця (завелика)', *pāltu-ye gushād* 'вільне пальто (таке, що не облягає, завелике)'. Крім цього, для опису «безмежних» просторів та «отворів» уживається прикметник *farākh*: *chashmhā-ye vāv va qāf va fā na tanq bud va na farākh* 'петельки в літерах "вав", "каф" і "фа" були не маленькими і не великими'; *bahr-e farākh* 'велике море'¹⁰. Антонімом у цьому типі вживання виступає прикметник *tang*: *kuche-ye tang* 'тісна вулиця', *otāq-e tang* 'тісна кімната', *gozargāh-e tang* 'тісний прохід', *jā-ye tang* 'тісне, вузьке місце', *dahān-e tang* 'вузький вхідний отвір', *lebās-e tang* 'тісний одяг', *shalvār-e tang* 'вузькі штани' (дудки), *kafsh-e tang* 'тісне взуття', *chashmhā-ye tang* 'вузькі очі', *yaqe-ye tang* 'тісний копір'. Значення іменника *tang* 'вузька глибока ущелина' робить уживання прикметника *tang* прозорим.

В азербайджанській мові близьким відповідником *широкий* є *enli*. Йому притаманні два типи вживань:

1. Для опису «поверхонь» (виміру, перпендикулярного довжині, висоті або глибині): *enli küçə* 'широка вулиця', *enli yol* 'широка дорога'; (а також нерозчленованого виміру «поверхонь») *enli ovuc* 'широка долоня'. Антонімом до *enli* є суфіксальний прикметник *ensiz*: *ensiz zolaq* 'неширока стрічка'; *ensiz otaq* 'неширока кімната'.

2. Для опису «отворів»: *enli keçmə* 'широкий прохід', *enli yarıq* 'широка щілина, тріщина'. Антонімом у цьому типі вживань виступає прикметник *dar*: *dar göz* 'вузькі очі'; *dar keçmə* 'вузький / тісний прохід'; *dar səngər* 'вузький / тісний окоп, вузька / тісна траншея'.

Для опису «безмежних» просторів актуальним є прикметник *geniş*, однак у цих випадках він описує внутрішній простір об'єктів: *geniş yol* 'широка дорога'; *geniş meydan* 'широка площа', *geniş otaq* 'простора кімната'.

Розширені контексти. Серед уживань аналізованих прикметників допустимими є їх сполучення з іменами на позначення дещо відмінних від предметних явищ. Це, по-перше, відпредикатні імена, які позначають просторову орієнтацію події або учасників події. Стисло кажучи, ці ситуації здебільшого описуються відповідними прислівниками (пор. *зашироко стати*, наприклад для фотографії), але іноді цю роль беруть на себе прикметники. По-друге, це імена на позначення об'єктів, які не входять до переліку їх прототипових топологічних типів, однак описуються прикметниками розміру завдяки метонімічному переносу¹¹. При цьому сполучення прикметників з іменами на позначення непередметних ситуацій відбувається за аналогією з типами їх уживань у предметних контекстах.

¹⁰ Цей прикметник уживається переважно в книжній сфері (пор. укр. *безкрайній, безмежний, широченний*).

¹¹ Про проблему розрізнення метафори та метонімії, а також про протиставлення понять подібність та суміжність див. [10, 17; 9, 2–21]. Про зміну актантів при метонімізації і, ширше, як процес метонімізації відбувається на граматиці див. [14]. Про суміжність як найважливіше явище семантичної деривації див. [15, 423].

В українській мові з *широкий* представлено два типи предметних інтерпретацій:

– «отвори»: *широкі обійми, широка хода, широкі кроки* (вимірюється відстань від однієї точки простору до іншої, у даному випадку – відстань між руками та ногами); у цьому контексті в одиничних випадках антонімом до *широкий* може бути *тісний*: *тісні обійми, тісні ряди*;

– з актуалізованим кількісним компонентом: *широке коло речей, людей, широка мережа магазинів, широка партійна нарада* (у прикладах наголошено на великій кількості та різноманітності об'єктів, що входять в уявні межі); у цьому контексті антонімами до *широкий* можуть виступати як *вузький* (*вузьке коло друзів*), так і *тісний* (*тісна компанія* (малочисельна), *тісне коло людей* (нечисельне)).

У перській мові в розширених контекстах уживається прикметник *vasi* з актуалізованим кількісним компонентом, пор.: *tudehā-ye vasi'-e mardom* 'широкі народні маси'. Антонімом до нього – *tang*: *vaqt tang ast* 'мало часу', *dastam tang ast* 'у мене недостатньо коштів', *dāyere-ye tang-e moāsherathā-ye khānevādegi* 'обмежене коло сімейного спілкування, сімейних зв'язків', *ruzi-ye tang* 'малий, недостатній заробіток', *khoresh-e tang* 'недостатня кількість їжі'.

В азербайджанській мові в розширених контекстах з *enli* представлено один тип предметних інтерпретацій – «отвори»: *enli addımlar* 'широкі кроки'. Прикметник *geniş* уживається з актуалізованим кількісним компонентом: *geniş mağazalar şəbəkəsi* 'широка мережа магазинів'.

Метафоричні контексти. В українській мові всі порушення сполучуваності з *широкий* вкладаються в схему його прототипових предметних уживань:

1) «поверхні»: *широкий розмах думки* (пор. *широкий розмах крил*; це поняття уявляється таким, що має довжину, пор. *довго думати*, та ширину, пор. *мислити широко, по-державному*);

2) «безмежні» простори: *широка натура, душа, слава, широкий жест* (явища уподібнюються таким, що поширюються на велику відстань та не мають видимих меж); антонім – *вузький*: *вузький світогляд, вузька галузь, вузькі професійні відносини, інтереси*;

3) «отвори»: *широка спеціальність, широке співробітництво, питання, широке висвітлення питання, широке життя, широкий профіль* (явища та ситуації уподібнюються внутрішньому простору між двома точками, у якому може розташуватися багато потрібного, пор.: *широкі межі, горизонти*); сюди належать метонімічні сполучення на кшталт *широкий спеціаліст*; антонімом тут може виступати *тісний*: *кругозір* (обмежений), *тісні взаємозв'язки, відносини, тісна дружба* (усередині немає багато простору для чогось).

У перській мові в метафоричних контекстах уживаються прикметники *pahn* з інтерпретацією за типом «поверхні»: *āftāb-e pahn* 'обідній час', а також прикметник *vasi* з інтерпретацією за типом «безмежні» простори: *bāztāb-e vasi'i* 'широкий резонанс, відгук'. Їхнім антонімом є прикметник *tang*: *tang bāshad yeki jahān va do shāh* 'для двох царів – світ тісний', *zendegi-ye tang* 'важке життя' (коли відчувається нестача всього), *ruz-e tang* 'важкі дні, період' (пор. укр. *чорний день*); *kār-e tang* 'важка робота'.

В азербайджанській мові в метафоричних контекстах уживається прикметник *geniş*, зсув семантики якого відбувається в межах предметних інтерпретацій: *geniş məsələ dairəsi* 'широке коло питань'; *geniş maraq dairəsi* 'широке коло інтересів' (за топологічним типом «отвори»). Антонім – прикметник *dar*: *dar maraq dairəsi* 'взькі інтереси'.

Відад'єктивні імена. В українській мові іменником *ширина* послуговуються тільки в предметних контекстах. На противагу цьому в розширених та метафоричних (і термінологічних) – маємо іменник *широта*: *широта поглядів, інтересів, 30 градусів північної широти*.

У перській мові уживається відад'єктивний іменник *arz*, який:

– у прототипових предметних контекстах описує об'єкти топологічного типу «поверхні», а точніше

лише вимір, перпендикулярний довжині (висоті), пор.: *arz-e pārche* 'ширина тканини';

– у розширених непередметних контекстах актуалізує часовий компонент: *dar arz-e do sāl* 'протягом двох років', *arz-e yek hafte* 'протягом тижня'.

Крім цього, досить активним є й іменник *vos 'at*, який:

– у прототипових предметних контекстах описує нерозчленований вимір «поверхонь», пор.: *keshvarhā-ye digar vos 'at-e kamtar dārand* 'інші країни поступаються площею'; *vos 'at-e dasht* 'широта (простір) степу', *vos 'at-e bāq* 'широта (простір) саду';

– у метафоричних контекстах детермінований конкретними предметними інтерпретаціями: *vos 'at-e qalb* 'широта серця (його терпеливість, здатність багато винести)', *vos 'at-e nazar* 'широта поглядів'; *vos 'at-e zendegi* 'безмежність життя'.

Таблиця 1

Контексти	«Поверхні»	«Безмежні простори»	«Отвори»	Кількість
Прототипові (предметні)	<i>широка вулиця</i> – <i>kuche-ye pahn – enli kūçə</i>	<i>широке місце</i> – <i>jā-ye pahn – geniş məkan</i>	<i>широкий отвір</i> – <i>sorākh-e pahn – enli deşik</i>	
Розширені (непередметні)	–	–	<i>широка хода</i> – азерб. <i>enli addımlar</i> 'широкі кроки'	<i>широка мережа магазинів</i> – перс. <i>tudehā-ye vasi'-e mardom</i> 'широкі народні маси' – азерб. <i>geniş mağazalar şəbəkəsi</i> 'широка мережа магазинів'
Метафоричні	<i>широкий розмах думки</i> – перс. <i>āftāb-e pahn</i> 'обідній час'	<i>широка душа</i> – перс. <i>bāztāb-e vasi'i</i> 'широкий резонанс, відгук'	<i>широке питання</i> – азерб. <i>geniş maraq dairəsi</i> 'широке коло інтересів'	

Таблиця 2

	Перська мова	Українська мова	Азербайджанська мова
Семантичні переходи			
	ПРОТОТИПОВІ (ПРЕДМЕТНІ) КОНТЕКСТИ		
«поверхні» – «безмежні простори»	<i>kuche-ye pahn</i> 'широка вулиця' → <i>jā-ye pahn</i> 'широке місце'	<i>широка вулиця</i> → <i>широке місце</i> <i>ширина вулиці</i> → <i>ширина місця</i>	<i>enli kūçə</i> 'широка вулиця' → <i>geniş məkan</i> 'широке місце'
«поверхні» – «отвори»	<i>kuche-ye pahn</i> 'широка вулиця' → <i>sorākh-e pahn</i> 'широкий отвір'	<i>широка вулиця</i> → <i>широкий отвір</i> <i>ширина вулиці</i> → <i>ширина отвору</i>	<i>enli kūçə</i> 'широка вулиця' → <i>enli deşik</i> 'широкий отвір'
	РОЗШИРЕНІ (НЕПРЕДМЕТНІ, МЕТОНІМІЧНІ) КОНТЕКСТИ		
«отвір» – кількість	<i>sorākh-e pahn</i> 'широкий отвір' → <i>tudehā-ye vasi'-e mardom</i> 'широкі народні маси'	<i>широка хода</i> → <i>широка мережа магазинів</i> <i>ширина кроків</i> → кількість об'єктів	<i>enli addımlar</i> 'широкі кроки' → <i>geniş mağazalar şəbəkəsi</i> 'широка мережа магазинів'
	МЕТАФОРИЧНІ КОНТЕКСТИ		
«поверхні» – результат розумової діяльності	<i>kuche-ye pahn</i> 'широка вулиця' → <i>āftāb-e pahn</i> 'обідній час'	<i>широка вулиця</i> → <i>широкий розмах думки</i>	–
«безмежні простори» – розумові якості	<i>jā-ye pahn</i> 'широке місце' → <i>bāztāb-e vasi'i</i> 'широкий резонанс, відгук'	<i>широке місце</i> → <i>широка душа</i>	–
«отвори» – явища та ситуації	–	<i>широкий отвір</i> → <i>широке питання</i>	<i>enli deşik</i> 'широкий отвір' → <i>geniş maraq dairəsi</i> 'широке коло інтересів'

В азербайджанській мові іменник *en* уживається в предметних контекстах, позначаючи лише вимір, перпендикулярний довжині (висоті): *iki metr enində* 'шириною у два метри'¹².

Усе сказане схематично підсумовано в таблиці 1.

На основі представленої лексико-семантичної типології можна побудувати типологію семантичних переходів лексем на позначення ширини в досліджуваних мовах (див. табл. 2). Саме поняття семантичного переходу є способом відображення того факту, що певні два смисли не випадково виражаються в певній мові тим самим словом – чи то синхронно, у формі двох значень полісемічного слова, чи то діахронічно, у формі етапів семантичної еволюції [1, 36]¹³.

¹² Уживання цього прикметника обмежується книжною сферою.

¹³ Неможливо не зауважити дивовижний паралелізм процесів полісемії в неблизькоспоріднених мовах. Наведений матеріал доводить слушність висновків дослідників (див. [1, 37]), що асоціації, які лежать в основі метафор і метонімій, що паралельно виникли в різних мовах, ймовірніше, глибоко вкорінені в людському досвіді та значною мірою не залежать від культури чи середовища.

Висновки та перспективи досліджень. При міжмовному описі досліджуваної групи лексики ми відмовилися від традиційних структурних методик відтворення семантики лексики. Наш опис відповідає трьом важливим критеріям подання матеріалу в сучасних словниках. По-перше, на відміну від традиційної лексикографії, яка орієнтувалася на опис окремого слова як самотійного об'єкта дослідження, превалює репрезентація класів слів, об'єднаних за однією або кількома ознаками. По-друге, поруч із поданням змісту словових та лексичних одиниць мови представлено семантичні зв'язки між ними. По-третє, опис відповідає принципу антропоцентризму, тобто є максимально орієнтованим на зручність сприйняття цього опису, а саме вресгті-решт на наївне сприйняття. Інакше кажучи, опис відповідає найважливішій властивості – експліцитності, тобто коли в ньому явно вказано на умови реалізації тієї чи тієї форми (унаочнюється те, що об'єднує і що розрізняє мови), коли за певним значенням ми можемо побудувати відповідну йому форму та певній формі приписати її значення (саме це й робить носій мови, коли говорить чи слухає).

ЛІТЕРАТУРА

1. Зализняк Анна А. Семантический переход как объект типологии. *Вопросы языкознания*. 2013. № 2. С. 32–51.
2. Кшановський О. Ч. Перська мова у функціонально-типологічному висвітленні. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 424 с.
3. Кшановський О. Ч. ВЕЛИЧИНА в українській, перській та азербайджанській мовах (міжмовна типологія прямих та переносних уживань у різних контекстах). *Поміж мов і культур : методологічний еkleктизм і міждисциплінарність сучасного мовознавства* : колективна монографія / гол. ред. К. І. Мізін. Переяслав-Хмельницький; Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2017. С. 333–348.
4. Кшановський О. Ч. Типологія вживань і семантичних переходів лексем на позначення висоти в українській, перській та азербайджанській мовах. *Проблеми гуманітарних наук* : зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія». 2021. Вип. 45. С. 221–239.
5. Кшановський О. Ч. Типологія вживань і семантичних переходів лексем на позначення глибини в українській, перській та азербайджанській мовах. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 32 (71). № 4. Ч. 1. С. 299–308.
6. Рахилина Е. В. Семантика размера. *Семиотика и информатика*. Москва : «Языки русской культуры», «Русские словари», 1995. Вып. 34. С. 58–81.
7. Рахилина Е. В., Плунгян В. А. О лексико-семантической типологии. *Т. А. Майсак, Е. В. Рахилина (ред.). Глаголы движения в воде : лексическая типология*. Москва : Индрик, 2007. С. 9–26.
8. Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике. *Современная американская лингвистика : Фундаментальные направления* / под ред. А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой и И. А. Секериной. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : Эдиториал УРСС, 2002. С. 340–369.
9. Barnden John A. Metaphor and metonymy : Making their connections more slippery. *Cognitive Linguistics*. 2010. Vol. 21 (1). P. 1–34.
10. Evans V., Bergen Benjamin K., Zinken J. The cognitive linguistics enterprise : an overview. *Evans Vyvyan, Bergen Benjamin K., Zinken Jörg (eds.). The Cognitive Linguistic Reader*. Equinox Publishing, 2007. P. 1–36.
11. Fintel K., Matthewson L. Universals in semantics. *The Linguistic Review*. 2008. Vol. 25. P. 139–201.
12. Koptjevskaja-Tamm M., Vanhove M., Koch P. Typological approaches to lexical semantics. *Linguistic Typology*. 2007. № 11. P. 159–185.
13. Lang E., Carstensen K. U., Simmons G. Modelling Spatial Knowledge on a Linguistic Basis. *Theory – Prototype – Integration*. Berlin, Heidelberg, New York : Springer-Verlag, 1991. 138 p.
14. Mendoza Ibanes Francisco Jose Ruiz de, Hernandez Lorena Perez. Metonymy and the grammar: motivation, constraints and interaction. *Language and Communication*. 2001. Vol. 21. P. 321–357.
15. Rainer F. Semantic change in word formation. *Linguistics*. 2005. Vol. 43–2. P. 415–441.
16. Talmy L. How language structures space. *Pick H., Acredolo L. (eds.). Spatial orientation : theory, research, and application*. New York : Plenum, 1983. P. 225–282.
17. Zalizniak Anna A. The Catalogue of Semantic Shifts: 20 Years Later. *Russian Journal of Linguistics*. 2018. Vol. 22. № 4. P. 770–787.

REFERENCES

1. Zalizniak, Anna A. (2013). Semanticheskij perekhod kak object tipologii [Semantic shift as an object of typology]. *Voprosy jazykoznanija*, 2, 32–51 [in Russian].
2. Kshanovsky, O. Ch. (2011). *Perska mova u funkcionalno-typolohichnomu vysvitlenni* [The Persian language: Functional-typological approach]. Kyiv: Publishing House Dmytro Buraho [in Ukrainian].
3. Kshanovsky, O. Ch. (2017). VELYCHYNA v ukrajinskij, perskij ta azerbajdzanskij movach (mizmovna typolohija priamykh i perenosnykh znachen) [DIMENSION in Ukrainian, Persian and Azerbaijani (crosslinguistic typology of the direct and figurative meanings)]. *Mizin K. I. (ed.). Pomiz mov i kultur: metodolohichnyj eklektysm i mizdystyplinarnist suchasnoho movoznavstva*. Perejaslav-Khmelnytskyj; Kremenchuk: Shcherbatiukh O. V., 333–348 [in Ukrainian].
4. Kshanovsky, O. (2021). Typolohiia vzhyyan i semantychnykh perekhodiv leksem na poznachennia vysoty v ukrainskii, perskii ta azerbajdzhanskii movakh [Usage and semantic shifts typology of the dimensional words of *height* in Ukrainian, Persian and Azerbaijani]. *Problemy humanitarnykh nauk: zb. nauk. prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya "Filolohiia"*, 45, 221–239 [in Ukrainian].
5. Kshanovsky, O. (2021). Typolohiia vzhyyan i semantychnykh perekhodiv leksem na poznachennia hlybyny v ukrainskii, perskii ta azerbajdzhanskii movakh [Usage and semantic shifts typology of the dimensional words of *depth* in Ukrainian, Persian and Azerbaijani]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriya Filolohiia. Zhurnalistyka*, 32 (4) / 1, 299–308 [in Ukrainian].
6. Rachilina, J. V. (1995). Semantika razmiera [Semantics of size]. *Semiotika i informatika*. Moskva: "Jazyki russoj kultury", "Russkije slovari", 34, 58–81 [in Russian].
7. Rachilina, J. V., Plungian, V. A. (2007). O leksiko-semanticheskoy tipologii [On lexical-semantic typology]. *Majsak T. A., Rachilina J. V. (eds.). Glagoly dvizenija v vodje: lieksicheskaja tipologija*. Moskva: Indrik, 9–26 [in Russian].
8. Chenki, A. (2002). Semantika v kognitivnoj lingvistike [Semantics in cognitive linguistics]. *Kibrik A. A., Kobozeva I. M., Sekerina I. A. Sovremennaja amerikanskaja lingvistika: Fundamentalnyje napravlenija*. Moskva: Editorial URSS, 340–369 [in Russian].
9. Barnden, John A. (2010). Metaphor and metonymy: Making their connections more slippery. *Cognitive Linguistics*, 21 (1), 1–34.
10. Evans, V., Bergen, Benjamin K., Zinken, J. (2007). The cognitive linguistics enterprise: an overview. *Evans Vyvyan, Bergen Benjamin K., Zinken Jörg (eds.). The Cognitive Linguistic Reader*, 1–36.
11. Fintel, K. von, Matthewson, L. (2008). Universals in semantics. *The Linguistic Review*, 25, 139–201.
12. Koptjevskaja-Tamm, M., Vanhove, M., Koch, P. (2007). Typological approaches to lexical semantics. *Linguistic Typology*, 11, 159–185.
13. Lang, E., Carstensen, K. U., Simmons, G. (1991). Modelling Spatial Knowledge on a Linguistic Basis. Theory – Prototype – Integration. Berlin, Heidelberg, New York: Springer – Verlag.
14. Ruiz de Mendoza, F. J., Hernandez Perez, L. (2001). Metonymy and the grammar: motivation, constraints and interaction. *Language and Communication*, 21, 321–357.
15. Rainer, F. (2005). Semantic change in word formation. *Linguistics*, 43–2, 415–441.
16. Talmy, L. (1983). How language structures space. *Pick H., Acredolo L. (eds.). Spatial orientation: theory, research, and application*. New York: Plenum, 225–282.
17. Zalizniak, A. A. (2018). The Catalogue of Semantic Shifts: 20 Years Later. *Russian Journal of Linguistics*, 22 (4), 770–787.

NAUCZANIE JĘZYKA POLSKIEGO JAKO OBCEGO I ODZIEDZICZONEGO NA UKRAINIE I W NORWEGII. ZARYS PROBLEMATYKI

Levchuk P.

Instytut Sławistyki PAN

Stapor M. E.

Oslo Metropolitan University

Opis stanu nauczania języka polskiego w porównywanych krajach rozpoczyna się od porównania motywacji do nauki języka polskiego w tych krajach oraz ogólnego przeglądu motywacji do nauki języka polskiego w różnych krajach świata. Mimo, że Polacy stanowią najliczniejszą grupę obcokrajowców w Norwegii, motywację do nauki języka zostały przedstawione w tym badaniu po raz pierwszy. Motywy uczenia się języka polskiego na Ukrainie są zróżnicowane i przedstawione na podstawie badań Heleny Krasowskiej i Pawła Levchuka, którzy osobno prowadzili badania socjolingwistyczne i doszli do podobnych wniosków. Po przedstawieniu przyczyn, autorzy przechodzą do opisu sytuacji nauczania języka polskiego na Ukrainie, gdzie można dostrzec takie możliwości jak – szkoły z nauczaniem w języku polskim, zajęcia fakultatywne, nauczanie języka polskiego jako obcego w szkołach, kursy językowe w szkołach prywatnych oraz lektoraty na uniwersytetach. Polski staje się jednym z najpopularniejszych języków obcych, a jego prestiż wśród innych języków obcych stale rośnie. W Norwegii język polski jest nauczany w szkole sobotniej, jako zajęcia lektoratowe na uniwersytecie i w szkołach państwowych, jeśli placówka jest zainteresowana prowadzeniem zajęć języka migrantów. Nauka języka jest bardziej związana ze świadomością polskiego pochodzenia wśród młodszego pokolenia lub zainteresowaniem językiem. Podsumowując, autorzy zwracają uwagę na fakt, że motywację do nauki języka i jego realny stan bardzo często zależą od prestiżu języka i możliwości ekonomicznych, jakie język ten daje osobom posługującym się nim. Dla Ukraińców to szansa na pracę i edukację w kraju Unii Europejskiej, który jest pierwszym krajem od granicy z Ukrainą. Dla Norwegów polskiego pochodzenia jest to powrót do dziedzictwa przodków lub zainteresowanie językiem obcym, które jest możliwe dla każdego języka.

Słowa kluczowe: Język polski w Ukrainie, język polski w Norwegii, język odziedziczony.

Левчук П., Стапор М. Е. Навчання польської мови як іноземної та успадкованої в Україні й Норвегії. Нариси проблеми. У пропонованій студії порушено одну з актуальних у соціолінгвістиці проблем – вивчення особливостей опанування польською мовою як успадкованою. Об'єктом дослідження постає стан вивчення польської мови як успадкованої у двох країнах – Україні і Норвегії. Передусім зауважено, що стан викладання польської мови у порівнюваних країнах починається від порівняння мотивації вивчення польської мови у цих країнах, а також від загального огляду мотивації вивчення польської мови у різних країнах світу. З опертям на праці лінгвістів, хто вже порушував ці питання (зокрема, мотиви вивчення польської мови в Україні досліджували Гелена Красовська та Павло Левчук), а також на спостереження, які лише наітовхують на певні узагальнення (мотиви вивчення польської мови в Норвегії, незважаючи на найбільшу репрезентативність поляків серед іноземців, у статті представлено вперше), здійснено спробу окреслити часткові і загальні мотиви вивчення польської мови як успадкованої.

Описано умови й можливості викладання польської мови в кожній з аналізованих країн. Зокрема, в Україні – це школи з викладання польською мовою, факультативи, вивчення польської мови як іноземної у школах, на мовних курсах та в університетах; у Норвегії – суботні школи, лекторат в університеті та у мовних школах. Зазначено, що польська мова стає однією з найпопулярніших іноземних мов, а її престиж серед інших іноземних мов постійно зростає; вивчення мови здебільшого пов'язане з усвідомленням польського походження серед молодого покоління або зацікавленням мовою.

Наголошено, що мотиви вивчення мови та її реальний стан дуже часто залежать від престижу мови та економічних можливостей, які мова дає тому, хто нею володіє: для українців це можливість праці та освіти у Польщі – країні Європейського Союзу, яка є першою країною від кордону з Україною; для норвегів польського походження це повернення до спадщини предків або зацікавлення мовою, котре притаманне різним мовам світу.

Ключові слова: польська мова в Україні, польська мова в Норвегії, успадкована мова.

Levchuk P., Stapor M. E. Teaching Polish as a foreign and heritage language in Ukraine and in Norway. The article raises one of the topical problems of modern sociolinguistics – a research into the peculiarities of learning Polish as an inherited language. The object of the study is the state of learning Polish as an inherited language in two countries – Ukraine and Norway. First of all, it is noted that the state of teaching Polish in the compared countries begins with a comparison of motivation for learning Polish in these countries, as well as with a general overview of motivation for learning Polish in different countries of the world. Based on the works of linguists who have already raised these issues (in particular, motivation for learning the Polish language in Ukraine was studied by Helena

Krasowska and Pawel Lewczuk), as well as on observations that only prompt certain generalizations (motivation for learning Polish in Norway, despite the fact that Polish migration in Norway constitutes the largest group of foreigners in Norway, is presented in the article for the first time) an attempt is made to outline partial and general motives for learning Polish as an inherited language.

The conditions and possibilities of teaching Polish in each of the countries under consideration are described. In particular, in Ukraine, there are Polish-speaking regular classes, optional courses, studying Polish as a foreign language in schools, language courses and universities; in Norway the Polish language is taught in Saturday/supplementary schools, at language schools, and at universities as a lecture and language course. It is noted that learning a language there is perceived among the younger generation more as a fact of their identity, the awareness of having Polish roots, and the interest in learning a language in general.

The authors of the article emphasize that motivation to learn Polish and its state very frequently depend on the prestige of the language and the economic opportunities it offers to its learners/speakers. For Ukrainians, it is a possibility to work and study in the EU country. For Norwegians of Polish origin, it is a return to their heritage or interest in learning a foreign language that is inherent in any language.

Key words: Polish language in Ukraine, Polish language in Norway, heritage language.

Problem badawczy oraz uzasadnienie aktualności prowadzenia badań.

Nauczanie języka polskiego w świecie dynamicznie rozwija się. Można to zaobserwować na przykładzie egzaminów certyfikatowych, które są przeprowadzane w różnych krajach świata. Rozwijają się także badania na temat nauczania języka polskiego jako obcego, drugiego i oddziedziczonego. Naszym celem jest przedstawienie zarysu problematyki oraz pokazanie funkcjonowania nauczania polszczyzny w Ukrainie oraz Norwegii. Są to kraje, gdzie rozwój funkcjonowania języka polskiego nieustannie potrzebuje opisu.

Analiza stanu badań. Obecność Ukraińców w Polsce oraz języka polskiego na Ukrainie staje się normalnością i przestaje zaskakiwać socjologów, politologów i językoznawców. Jest to grupa dominująca na polskim rynku pracy, która jest dobrze zauważalna. Poloniści nadal prowadzą badania nad językiem polskim na Ukrainie. Wśród najnowszych prac można wymienić badania nad językiem polskim w Stryju (A. Pawlaczyk [12]), Iwano-Frankiwsku (O. Pelekhata [13; 14]), Strzelczyskach (E. Dzięgiel [1]), kompetencji uczniów szkół z polskim językiem wykładowym na Ukrainie (Zielińska [20], L. Korol [5], L. Shevchuk [15]). Pojawiają się również prace porównawcze dotyczące stanu badań nad leksyką najmłodszych uczących się języka polskiego na Ukrainie i w Stanach Zjednoczonych (por. B. Jędryka [4]).

Badacze zdecydowanie rzadziej zwracają uwagę na Norwegię, chociaż obecność Polaków w tym kraju trudno nie zauważyć. Polacy stanowią najlichnieszą grupę imigrantów mieszkających w Norwegii. Według najnowszych badań przeprowadzonych przez norweski urząd statystyczny (SSB) to największa grupa imigrantów na terytorium Norwegii [17]. Ukazanie funkcjonowania polskiej diaspory w Norwegii jest sprawą wartą uwagi, ze względu na jej rozmiar i złożoność. Polacy stanowią 18% wszystkich grup imigrantów.

Prezentacja materiału badawczego. Podstawowym zagadnieniem, na które należy zwrócić uwagę jest motywacja do nauki języka polskiego. Motywy różnią się w zależności od kraju, w którym prowadzony jest lektorat lub nauka w szkole polskiej czy sobotnio-niedzielnej, środowiska etnicznego uczących się (częściej naukę polskiego wybierają osoby polskiego pochodzenia), planów życiowych itd. Równocześnie trzeba zakładać, że wśród motywów wyboru polszczyzny

znajduje się zwykle jeden główny i kilka (dwa-trzy) motywów drugorzędnych. Aby pokazać, jak wygląda kwestia motywacji w różnych krajach, odwołujemy się do danych pochodzących z Ukrainy oraz z USA. Wybór Stanów Zjednoczonych nie jest przypadkowy. Jest to kraj odległy od opisywanych w artykule, lecz systematycznie badany przez polskich językoznawców. Trzeba zauważyć, że dane dotyczące USA odnoszą się do uczniów pobierających naukę w szkołach polskich, a nie w uniwersytecie, odbijają jednak prawdziwe motywacje badanych uczniów w wieku od 14–15 po 17–18 lat [10, 50]. Potwierdza to jeden z motywów uczenia się polskiego w szkole z powodu przymusu ze strony rodziców. Ewa Lipińska podaje następujące motywy:

- 1) chęć zachowania lub poprawienia znajomości języka polskiego;
- 2) kontynuacja nauki języka polskiego (z Polski lub z poprzednich lat);
- 3) względy pragmatyczne (zdawanie polskiej matury);
- 4) przymus ze strony polskich rodziców;
- 5) indywidualna chęć dobrej znajomości języka polskiego i mówienia płynnie po polsku;
- 6) język komunikacji z polskimi rówieśnikami;
- 7) poczucie tożsamości etnicznej [9, 83].

W USA pojawia się motyw komunikacji po polsku z polskimi rówieśnikami, kolegami ze szkół prowadzących wymianę z Polską czy z polską rodziną. To bardzo ważna motywacja, potwierdzająca chęć integracji z ludźmi, których się lubi i ceni, z którymi warto podtrzymywać kontakt, ucząc się ich języka. Jeśli kontakty z tymi ludźmi mają wysoką temperaturę emocjonalną, mogą się zmienić w motywacje wpływające na decyzje życiowe zainteresowanych [3, 91–92]. To przypomina typologię uczestników zajęć polonistycznych, którą zaproponowała Katarzyna Dziwirek w 2001 roku, dzieląc ich na:

- studentów polskiego pochodzenia, reprezentujących trzecią lub czwartą generację polonijną i poszukujących korzeni;
- młodych Amerykanów wchodzących w osobiste związki z Polakami, grupę tzw. narzeczonych;
- studentów, których rodzice wyemigrowali z Polski, tzw. *heritage speakers*;
- sławistów potrzebujących drugiego lub trzeciego języka słowiańskiego;

• przedstawiciele różnych dyscyplin studiów, przygotowujących magisteria lub doktoraty związane z Polską [2, 32].

Tę typologię K. Dziwirek podsumowała, pisząc o najnowszych wtedy tendencjach:

Wyraźnie zmniejszyła się liczba studentów zainteresowanych poszukiwaniem korzeni i pracujących nad magisteriami i doktoratami o Polsce. Grupy „narzeczonych” i slawistów pozostają mniej więcej tak samo liczne. Natomiast grupa dzieci emigrantów wyraźnie się powiększa. Można sobie wyobrazić, że w tej sytuacji uczenie staje się coraz trudniejsze [2, 33–35].

W przypadku Ukrainy badania dotyczyły młodzieży i studentów, ale w badanych grupach przeważali studenci. Porównanie motywacji wyraźnie pokazuje, że najsilniejszą motywację do nauki języka polskiego mają licealiści i studenci z Ukrainy, którzy wśród swoich motywów podają najpierw chęć uczenia się i studiowania w Polsce, potem chęć wyjazdu do Polski i pracy w naszym kraju, także chęć zamieszkania w Polsce na stałe i przyjęcia polskiego obywatelstwa. Podane motywacje znajdują pełne pokrycie w rzeczywistości, ponieważ wśród zdających egzaminy certyfikatywne w celu uzyskania polskiego obywatelstwa na pierwszym miejscu są zwykle Ukraińcy, stanowiący od 35 do 45 procent wszystkich zdających. Taką samą prawidłowość widać w przypadku studentów zagranicznych na polskich uczelniach, wśród których studenci ukraińscy stanowią ponad 50 procent wszystkich studiujących [3, 91–92]. Helena Krasowska przedstawia następujące motywy:

- 1) chęć uczenia się i studiowania w Polsce (licealiści);
- 2) chęć wyjazdu (okresowego) do Polski;
- 3) chęć podjęcia (stałej) pracy w Polsce;
- 4) chęć zamieszkania w Polsce;
- 5) chęć uzyskania polskiego obywatelstwa;
- 6) polski jednym z języków oficjalnych UE; studia w Polsce to studia w Europie; język prestiżowy;
- 7) język polskich przodków (babci, pradiadka);
- 8) język łatwy, ładny, bogaty [6, 600–614].

Zaproponowane przez Krasowską motywy w ramach badań empirycznych znajdują potwierdzenie w badaniach ankietowych prowadzonych przez Levchuka (por. [8, 107–111]).

Pełnie inaczej sytuacja wygląda w Norwegii, gdzie brakuje odpowiednich badań. Z prowadzonych przez Monikę Stapor badań wynika, że największą motywacją jest posiadanie polskiego partnera – 65% studentów ma dziewczynę lub żonę z Polski. Tylko jedna kobieta ma męża Polaka. 29% uczy się języka polskiego dla przyjemności. Chęć nauki podjęli po wizytach w Polsce. Nie jest to dla nich język przydatny, uczą się go, gdyż stanowi dla nich wyzwanie. Jest to pierwszy język słowiański, którego się uczą. Tylko 6% studentów ma polskich krewnych – matkę lub rodzinę żony [16, 50].

Nauczanie języka polskiego na Ukrainie

Po odzyskaniu przez Ukrainę niepodległości stało się możliwe kultywowanie polskości w miejscowościach zamieszkałych przez Polaków. Wówczas powstały szkoły z polskim językiem nauczania – najpierw w Mościskach, potem dwie we Lwowie i jedna w Gródku Podolskim. W obwodzie lwowskim są jeszcze dwie szkoły podstawowe z polskim językiem nauczania w

Strzelcach (klasy od I do IX) i Łanowicach (klasy od I do IV). We wspomnianych wyżej szkołach w roku szkolnym 2016/2017 uczyło się ponad 1200 uczniów (por. P. Levchuk [8, 41]).

Istnieją także klasy z polskim językiem nauczania – dwie w obwodzie chmielnickim (w Szepletówce i Kamieńcu Podolskim), dwie w obwodzie żytomierskim (w Żytomierzu i Dowbyszu) oraz jedna w Iwano-Frankiwsku, dawnym Stanisławowie (por. W. Miodunka, J. Tambor [11, 102]).

Ważnym miejscem, gdzie można nauczyć się języka polskiego, są oddziały towarzystw kultury polskiej rozproszone po całym kraju. Organizacje polonijne są zrzeszone w Związku Polaków na Ukrainie oraz w Federacji Organizacji Polskich na Ukrainie. Należy też wspomnieć o nowym typie stowarzyszeń, najczęściej nazywanych centrami kulturowo-edukacyjnymi, które powstały w ciągu ostatnich lat. Te nowe organizacje nie należą do żadnych związków ani federacji polskich, pozostają niezależne i idą własną drogą. Często można spotkać się z opinią, że te centra wystawiają zaświadczenia o działalności na rzecz polskiej kultury, które potem są honorowane w konsulatach RP przy ubieganiu się o Kartę Polaka.

Język polski rozwija się jako język obcy, który cieszy się szczególnym zainteresowaniem osób niepolskiego pochodzenia. Z wyliczeń Levchuka wynika, że w roku szkolnym 2019/2020 co najmniej 424 szkoły państwowe na Ukrainie oferowały naukę języka polskiego jako obcego w formie zajęć obowiązkowych (drugi język obcy) lub fakultatywnych [8, 45]. W swoich licznych wystąpieniach autor podaje, że jest to liczba zaniziona, która potrzebuje weryfikacji. Na uczelniach wyższych lektoraty języka polskiego są prowadzone na minimum 52 uniwersytetach [8, 45–46]. Warto wspomnieć, że powstają nowe kierunki polonistyczne, można wspomnieć o młodej polonistyce w Mikołajowie oraz otwarciu studiów polonistycznych w Równem i Czerniowcach.

Rozwój nauczania języka polskiego na Ukrainie jest wyraźnie widoczny w egzaminach certyfikatywnych. Ośrodki ukraińskie biorą aktywny udział w organizacji państwowych egzaminów. W Łucku istnieją nawet dwa ośrodki egzaminacyjne, co nie zawsze można spotkać nawet w Polsce, Poza Łuckiem egzaminy były przeprowadzone we Lwowie, Stryju, Iwano-Frankiwsku, Winnicy, Mikołajowie, Dnieprze (dawnym Dniepropietrowsku), Kijowie i Żytomierzu.

Jednocześnie należy wspomnieć, że na Wschodzie Ukrainy jest odczuwalne wyraźnie zapotrzebowanie na lektorów i nauczycieli języka polskiego jako obcego. Wspominał o tym Konsul Generalny RP w Charkowie pan Piotr Stachańczyk w ramach Polskich Dni w Berdiańsku pod koniec września 2021 roku.

Nauczanie języka polskiego w Norwegii

W krajach skandynawskich nauczanie języka i kultury polskiej może odbywać się na trzech płaszczyznach:

1. Nauczanie języka polskiego jako ojczystego w lokalnych systemach edukacyjnych.
2. Nauczanie języka polskiego, historii i geografii Polski w polonijnych szkołach społecznych.
3. Kształcenie uzupełniające w Szkolnych Punktach Konsultacyjnych przy Ambasadach RP.

Warto w kilku słowach opisać, jakie były początki nauczania języków obcych w Norwegii.

Nauczanie języków ojczystych w Królestwie liczy zaledwie 50 lat. Próby zapoczątkowano około 1970 roku. Dwa lata później w Oslo wprowadzono do szkół pierwszy program nauczania, dostosowany do potrzeb uczniów-imigrantów. Stworzono specjalne klasy dla dzieci nieznających języka norweskiego. Celem tych jednostek było efektywne nauczanie uczniów, aby po krótkim czasie mogli uczestniczyć w zajęciach razem ze swoimi norweskimi kolegami. Niestety, ze względu na brak wystarczającej ilości kadry nauczycielskiej, nie każde imigranckie dziecko mogło uczęszczać na takie zajęcia. Sytuacja uległa zmianie w 1976 roku, gdy Parlament Europejski przekazał Norwegii dodatkowe środki finansowe na nauczanie języków ojczystych. W tym czasie liczba imigrantów w Królestwie zaczęła intensywnie rosnąć i zapewnienie nauczania języka ojczystego wszystkim uczniom-imigrantom stało się dla Norwegii dużym wyzwaniem. W tym czasie organizacja nauczania języka mniejszości leżała w obowiązku gminy. W następnych latach podejście to uległo zmianie – obecnie każda szkoła samodzielnie może podejmować decyzje, czy chce udzielać wsparcia, czy nie. Wiele szkół w stolicy zdecydowało się przeznaczyć wszystkie dodatkowe środki na naukę dzieci-imigrantów języka norweskiego. Ci uczniowie, którzy korzystają z edukacji podstawowej i średniej w języku innym niż norweski, mają prawo do specjalnego nauczania do momentu, w którym osiągną poziom wiedzy wystarczający do nauki według regularnego programu nauczania w języku norweskim. Jeśli to konieczne, uczniowie ci mają również prawo do nauki języka ojczystego i edukacji dwujęzycznej. Głównym celem takiego kształcenia jest pomoc uczniom w lepszym opanowaniu języka norweskiego, a także rozwój czterech sprawności (mówienie, słuchanie, czytanie, pisanie) w jego języku ojczystym. Dzięki takim działaniom wzrasta wrażliwość międzykulturowa, która rozwija tożsamość ucznia i dwujęzyczność w perspektywie porównawczej.

Organizacja nauczania języka polskiego jako ojczystego w Norwegii

Według Ustawy o Szkolnictwie dzieciom imigranckim przysługuje prawo do nauki języka ojczystego w szkole podstawowej i gimnazjum, jeśli ich poziom norweskiego jest niewystarczający do podjęcia kształcenia w tym języku. Jeśli nie osiągną one pełnej biegłości w trakcie szkolnej edukacji, przysługuje im również prawo do dwujęzycznego szkolenia zawodowego. Odpowiedzialność spoczywa na gminie. Jej zadaniem jest przydzielenie uczniowi-imigrantowi nauczyciela posługującego się językiem norweskim i polskim, który umożliwi mu poznanie nowego języka, przy pomocy jego języka ojczystego.

W Norwegii nauczanie języka ojczystego w różnych gminach wygląda rozmaicie, wszystko zależy od sytuacji finansowej placówki. Główne wytyczne można ująć w dziewięciu punktach:

1. Zatrudniani nauczyciele nie muszą posiadać wykształcenia polonistycznego i uprawnień nauczycielskich.
2. Nauczanie ma miejsce w szkole, do której chodzi uczeń.
3. Nauczanie odbywa się w trakcie zajęć lekcyjnych.
4. Liczba godzin nauki języka ojczystego nie jest określona.
5. Nie jest podana liczba uczniów biorących udział w zajęciach.
6. Można nauczać w sposób indywidualny.
7. Przedmiot Język ojczysty nie jest wpisywany na świadectwo. (por. [18]).

Typy zajęć z języka polskiego prowadzone w Norwegii

W celu obrazowego przedstawienia rodzajów zajęć z języka polskiego, z jakimi można się spotkać w Norwegii, wszystkie dane zostały ujęte w formę tabelki i zaprezentowane poniżej:

Badania wskazują, że nauczyciele w Norwegii zatrudnieni jako tzw. morsmålslærer w zdecydowanej większości nie są polonistami i nie mają odpowiednich

	Zajęcia pozalekcyjne przez cały czas nauki w szkole podstawowej	Odpłatne w sobotnich szkołach społecznych
Liczba uczniów	Brak danych	ok. 700
Tendencja	rosnąca	rosnąca
Wiek uczniów	7–14 lat	6–18 lat
Rok szkolny	od około 15 sierpnia do ok. 24 czerwca	początek września – do ok. 20 czerwca
Liczba lekcji	1–2 godzin w tygodniu	ok. 10 godzin w miesiącu
W jakie dni tygodnia?	dni nauki szkolnej w czasie godzin lekcyjnych lub po zajęciach	zajęcia prowadzone w systemie sobotnym
Warunki, jakie musi spełnić uczeń	język polski powinien być używany w codziennych kontaktach ucznia; uczeń jest zobowiązany do aktywnego uczestnictwa w zajęciach	uczeń musi mówić po polsku
Program nauczania	nauczanie języka polskiego opiera się o Læreplan i morsmål for språklige minoritetet.	program oparty na programie nauczania MEN-u dla szkół polonijnych
Główne cele nauczania	zachowanie i rozwijanie umiejętności językowych, pogłębianie wiedzy o języku ojczystym, wzmacnianie tożsamości narodowej oraz rozwijanie tożsamości bilingwalnej	zachowanie i rozwijanie umiejętności językowych, pogłębianie wiedzy o języku ojczystym, wzmacnianie tożsamości narodowej

Obowiązek gmin	każda szkoła przyjmująca dziecko ma obowiązek poinformowania go o możliwościach nauki języka polskiego; rodzice mają prawo do oficjalnej informacji o nauczaniu języka ojczystego, zgłaszając chęć nauki języka ojczystego dyrektorowi szkoły lub bezpośrednio gminie	nauczycieli zatrudniają szkoły/organizacje, które zarządzają instytucjami
Kadra pedagogiczna	gminy zatrudniają nauczycieli; nie prowadzi się doskonalenia nauczycieli przedmiotu	w szkołach pracują nauczyciele, którzy mają wykształcenie kierunkowe

kwalifikacji do nauczania języka polskiego, dlatego często zajęcia przypominają nauczanie norweskiego, przy użyciu języka polskiego. Niekiedy zajęcia odbywają się kosztem innych, co może prowadzić do frustracji zarówno uczącego się, jak i rodziców."

Joanna Wójtowicz w artykule *Potrzeby nauczycieli polonijnych w zakresie doskonalenia zawodowego* wymienia oczekiwania względem nauczyciela pracującego za granicą. Ważne jest, by potrafił:

- rozpoznawać potrzeby uczniów, rozumiał psychologiczne uwarunkowania procesu uczenia się i rozwoju osobowości;

- umiejętnie określał cele nauczania i wychowania uczniów;

- potrafił projektować sytuacje edukacyjne, w których uczniowie mają okazję samodzielnie się uczyć, rozwijać własne zdolności i zainteresowania;

- wspierać wzajemne zrozumienie w zespole uczniowskim, wpływał na kształtowanie postaw uczniów;

- analizować uwarunkowania własnych działań dydaktycznych i wychowawczych;

- inicjować działania wpływające na podnoszenie jakości pracy szkoły [19, 203].

J. Wójtowicz przedstawiła wyniki badań ankietowych z 2006 roku, przeprowadzonych w: Argentynie, Francji, Kazachstanie, Niemczech, Norwegii i na Litwie. Wzięło w nich udział 228 osób. Dotyczyły one potrzeb doskonalenia kompetencji nauczycieli polonijnych. Nauczyciele uczący języka polskiego w Norwegii wskazali, że chcą rozwijać swoją kompetencję metodyczną (47%), w podobnym zakresie przedmiotową (29%) i psychologiczną (24%). W zakresie metodyki najbardziej podkreślają potrzeby: tworzenia modyfikacji programów (96%); stosowania różnorodnych metod nauczania (96%); indywidualizacji procesu nauczania (83%); doboru materiałów do zajęć (78%); stosowania technicznych środków nauczania (74%); oceniania osiągnięć uczniów (70%); formułowania celów lekcji (65%); diagnozowania potrzeb uczniów (65%); przygotowania pomocy dydaktycznych (57%). W zakresie wiedzy przedmiotowej nauczyciele polonijni pracujący w Norwegii oczekują informacji na temat:

1. Dziedzictwa narodowego i kultury polskiej (87%).
2. Bieżących wydarzeń kulturalnych (65%).
3. Geografii Polski (61%).
4. Historii Polski (57%).
5. Nowości dotyczących polskiego filmu (57%).
6. Religii (26%).

17% nauczycieli chciałoby poszerzyć swoją wiedzę z literatury polskiej, słownictwa współczesnego,

literatury współczesnej, teorii tłumaczenia, a 4% – w zakresie ortografii. Jeśli zaś chodzi o psychologię, to wszyscy nauczyciele pragnęliby doskonalić kompetencje w zakresie psychologii rozwojowej, 78% – wpływ ruchu i aktywności na uczenie się, a 70% byłoby zainteresowanych tematyką motywacji w uczeniu. Joanna Wójtowicz jest zdania, że tak wysokie wskaźniki potrzeb wynikają z faktu, iż w Norwegii dopiero od 2004 roku są przeprowadzane szkolenia metodyczne i nauczyciele polonijni nie otrzymali jeszcze tak dużego wsparcia, jak nauczyciele w innych krajach, które mają dłuższą praktykę w organizacji szkoleń doskonalących [19, 209].

Wnioski oraz perspektywy badawcze. Sytuacja języka polskiego w Ukrainie niewątpliwie będzie zmieniona, głównie z powodu wojny. Polszczyzna zaczyna być językiem powszechnie znanym, głównie wśród kobiet i dzieci, które przyjechały, często krótkoterminowo, do Polski. Z pewnością, konieczność migracji doprowadziła do potrzeby nauki języka polskiego przez Ukraińców do niebywałej wcześniej skali. Dążenia Ukrainy do członkostwa w Unii Europejskiej spowoduje zwiększenie zainteresowaniem się językiem graniczącego państwa unijnego.

Na podstawie powyższych analiz dotyczących nauczania języka polskiego w Norwegii można wysnuć następujące wnioski:

1. Mimo faktu, iż Polacy stanowią największą grupę emigrantów zamieszkujących Norwegię, nauczanie języka polskiego nie cieszy się obecnie popularnością. Aczkolwiek mając na uwadze najmłodsze pokolenie, można przypuszczać, że perspektywie najbliższych lat sytuacja ta ulegnie zmianie.

2. Emigracja polska w Norwegii wzrasta z roku na rok, co daje podstawy do przypuszczeń, że za kilka lat szkoły polskie będą miały większą liczbę uczniów. Doprowadzi to do zwiększenia zapotrzebowania na nauczycieli polonijnych.

3. Z każdym rokiem będzie przybywać dzieci pochodzenia polskonorweskiego, stąd też pojawi się potrzeba na specjalne szkolenia dla nauczycieli z zakresu wielokulturowości.

4. Lepsza znajomość języka norweskiego u nauczycieli umożliwi im bardziej efektywną pracę z uczniami. Będą w stanie w większym stopniu zapobiegać szerzeniu się transferu negatywnego z języka norweskiego na język polski.

5. Obecnie bardziej popularne jest nauczanie języka polskiego dzieci na poziomie szkolnym niż młodzieży i dorosłych na poziomie uniwersyteckim.

Porównanie sytuacji nauczania języka polskiego również miejscowych nauczycieli w Norwegii. Warto zacząć namawia do większego zainteresowania kształceniem stawiać nie tylko na ilość lecz także na jakość nauczania.

LITERATURA

1. Dzięgiel E. Dwujęzyczność polsko-ukraińska w Strzelczyskach na Ukrainie (na przykładzie młodzieży i najstarszego pokolenia). *Socjolingwistyka*. 2020. T. XXIXV. S. 245–260.
2. Dziwired K. Nauczanie polskiego na poziomie uniwersyteckim w Seattle. *Postscriptum*. 2001. T. 1–2. S. 33–39.
3. Gębal P & Miodunka W. Dydaktyka i metodyka nauczania języka polskiego jako obcego i drugiego. Warszawa : PWN, 2020. 425 s.
4. Jędryka B. O potrzebie badania kompetencji leksykalnej dzieci w wieku wczesnoszkolnym w dydaktyce języka polskiego za granicą (na przykładzie Stanów Zjednoczonych i Ukrainy). *Poradnik Językowy*. 2022. T. 1. S. 167–195.
5. Korol L. Narodowo-kulturowa i językowa tożsamość uczniów polskich szkół na Ukrainie. *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*. 2019. T. 67. S. 121–130. URL: <https://doi.org/10.26485/RKJ/2019/67/9>
6. Krasowska H. Nauczanie języka polskiego na Ukrainie południo-wschodniej. *Polonistyka na początku XXI wieku. Diagnozy, koncepcje, perspektywy* / (red.) J. Tambor. T. V: W kręgu (glotto) dydaktyki / (red.) A. Achtelek, K. Graboń. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2018. S. 600–614.
7. Levchuk P. Ukrainian, Polish and Russian trilingualism among Ukrainians of non-Polish origin living in Poland. *Cognitive Studies | Études cognitives*, 2019. Vol. 19. Article 1988. URL: <https://doi.org/10.11649/cs.1988>
8. Levchuk P. Trójjęzyczność ukraińsko-rosyjsko-polska Ukraińców niepolskiego pochodzenia. Kraków : Księgarnia Akademicka, 2020. 298 s.
9. Lipińska E. Postawy młodzieży polonijnej wobec języka ojczystego i tożsamości etnicznej. *Poradnik Językowy*. 2015. T. 8 (727). S. 73–89.
10. Lipińska E. & Seretny A. Między językiem ojczystym a obcym. Nauczanie i uczenie się języka odziedziczonego na przykładzie chicagowskiej diaspory polonijnej. Kraków : Księgarnia Akademicka, 2012. 232 s.
11. Miodunka W., Tambor J. i in. Nauczanie i promocja języka polskiego w świecie. *Diagnoza – stan – perspektywy*. Katowice : Wydawnictwo UŚ, 2018. 338 s.
12. Pawlaczek A. Społeczne uwarunkowania kompetencji językowej przedstawicieli mniejszości polskiej w Stryju. *Socjolingwistyka*. 2021. T. 35. S. 227–239.
13. Pelekhata O. The current status of the Polish language in Ivano-Frankivsk (formerly Stanislaviv). *Cognitive Studies | Études cognitives*. 2020. Vol. 20. Article 2272. URL: <https://doi.org/10.11649/cs.2272>
14. Pelekhata O. Elementy biografii językowych przedstawicieli polskiej mniejszości narodowej na pograniczu: Iwano-Frankiwnsk (dawny Stanisławów). *Poradnik Językowy*. 2022. T. 1. S. 89–108.
15. Shevchuk L. Revising the use of differentiation in text-based tasks in the context of Ukrainian–Polish bilingualism. *Cognitive Studies | Études cognitives*, 2021. Vol. 21. Article 2468. URL: <https://doi.org/10.11649/cs.2468>
16. Stapor M. Poles in Norway. The view of present diaspora [niepublikowana praca magisterska]. Jagiellonian University (Poland). 2014.
17. Statistisk sentralbyrå. Innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre (online). 2021. URL: <https://www.ssb.no/innvandring-og-innvandrere/faktaside/innvandring>
18. Unia Nordycka. 2012. URL: http://unianordycka.com/unianordycka/wp-content/uploads/2012/10/NUOP_Gotowy_Raport-2-10-12.pdf (4.01.2022).
19. Wójtowicz J. Potrzeby nauczycieli polonijnych w zakresie doskonalenia zawodowego. *Oświata polonijna na początku XXI wieku. Stan i perspektywy* / (red.) K. Gąsowska i M. Mazińska-Szumaska. Kraków : Księgarnia Akademicka, 2006. S. 201–216.
20. Зелінська М. Комунікативна компетенція молодих носіїв польської мови Західних областей України : монографія. Дрогобич : Посвіт, 2018. 287 с.

REFERENCE

21. Dzięgiel, E. (2020). Dwujęzyczność polsko-ukraińska w Strzelczyskach na Ukrainie (na przykładzie młodzieży i najstarszego pokolenia) [Polish-Ukrainian Bilingualism in Strzelczyska in Ukraine (among the Youth and the Oldest Generation)]. *Socjolingwistyka*, XXIXV, 245–260 [in Polish].
22. Dziwired, K. (2001). Nauczanie polskiego na poziomie uniwersyteckim w Seattle [Teaching Polish at university level in Seattle]. *Postscriptum*, 1–2, 33–39 [in Polish].
23. Gębal, P & Miodunka, W. (2020). Dydaktyka i metodyka nauczania języka polskiego jako obcego i drugiego [Didactics and methodology of teaching Polish as a foreign and second language]. Warszawa: PWN [in Polish].
24. Jędryka, B. (2022). O potrzebie badania kompetencji leksykalnej dzieci w wieku wczesnoszkolnym w dydaktyce języka polskiego za granicą (na przykładzie Stanów Zjednoczonych i Ukrainy) [The need to research the lexical competence of early school-age children in Polish language teaching abroad (on the example of the United States of America and Ukraine)]. *Poradnik Językowy*, 1, 167–195 [in Polish].
25. Korol, L. (2019). Narodowo-kulturowa i językowa tożsamość uczniów polskich szkół na Ukrainie [The national, cultural, and linguistic identity of Polish school students in Ukraine]. *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*, 67, 121–130 [in Polish]. Retrieved from: <https://doi.org/10.26485/RKJ/2019/67/9>
26. Krasowska, H. (2018). Nauczanie języka polskiego na Ukrainie południo-wschodniej [Teaching Polish in South-Eastern Ukraine]. *Polonistyka na początku XXI wieku. Diagnozy, koncepcje, perspektywy* / (red.) J. Tambor. T. V: W kręgu (glotto) dydaktyki / (red.) A. Achtelek, K. Graboń. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 600–614 [in Polish].

27. Levchuk, P. (2019). Ukrainian, Polish and Russian trilingualism among Ukrainians of non-Polish origin living in Poland. *Cognitive Studies | Études cognitives*, 19, article 1988. Retrieved from: <https://doi.org/10.11649/cs.1988>
28. Levchuk, P. (2020). Trójjęzyczność ukraińsko-rosyjsko-polska Ukraińców niepolskiego pochodzenia [Ukrainian-Russian-Polish trilingualism of Ukrainian people of non-polish descent]. Kraków: Księgarnia Akademicka. Retrieved from: <https://doi.org/10.12797/9788381382854> [in Polish].
29. Lipińska, E. (2015). Postawy młodzieży polonijnej wobec języka ojczystego i tożsamości etnicznej [Attitudes of the youth from the Polish community abroad towards their mother tongue and ethnical identity]. *Poradnik Językowy*, 8 (727), 73–89 [in Polish].
30. Lipińska, E. & Seretny, A. (2012). Między językiem ojczystym a obcym. Nauczanie i uczenie się języka odziedziczonego na przykładzie chicagowskiej diaspory polonijnej [Between native and foreign languages. Teaching and learning a language inherited from the example of the Chicago diaspora of the Polish diaspora]. Kraków: Księgarnia Akademicka [in Polish].
31. Miodunka, W., Tambor, J. i in. (2018). Nauczanie i promocja języka polskiego w świecie. Diagnostyka – stan – perspektywy [Teaching and promotion of the Polish language in the world. Diagnostics – state – prospects]. Katowice: Wydawnictwo UŚ. Retrieved from: <https://doi.org/10.31261/OA.2018.0001> [in Polish].
32. Pawlaczyk, A. (2021). Społeczne uwarunkowania kompetencji językowej przedstawicieli mniejszości polskiej w Stryju [Social determinants of the linguistic competence of Polish minority representatives in Stryi (the Lviv region)]. *Socjolingwistyka*, 35, 227–239 [in Polish].
33. Pelekhata, O. (2020). The current status of the Polish language in Ivano-Frankivsk (formerly Stanislaviv). *Cognitive Studies | Études cognitives*, 20, article 2272. Retrieved from: <https://doi.org/10.11649/cs.2272>
34. Pelekhata, O. (2022). Elementy biografii językowych przedstawicieli polskiej mniejszości narodowej na pograniczu: Iwano-Frankiwsk (dawny Stanisławów) [Elements of language biographies of residents of the Polish national minority on the borderland: Ivano-Frankivsk (formerly Stanisławów)]. *Poradnik Językowy*, 1, 89–108 [in Polish].
35. Shevchuk, L. (2021). Revising the use of differentiation in text-based tasks in the context of Ukrainian–Polish bilingualism. *Cognitive Studies | Études cognitives*, 21, article 2468. Retrieved from: <https://doi.org/10.11649/cs.2468>
36. Stapor, M. (2014). Poles in Norway. The view of present diaspora [niepublikowana praca magisterska]. Jagiellonian University, Poland.
37. Statistisk sentralbyrå (2021). Innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre (online). Retrieved from: <https://www.ssb.no/innvandring-og-innvandrere/faktaside/innvandring>
38. Unia Nordycka (2012). Retrieved from: http://unianordycka.com/unianordycka/wp-content/uploads/2012/10/NUOP_Gotowy_Raport-2-10-12.pdf (4.01.2022).
39. Wójtowicz, J. (2006). Potrzeby nauczycieli polonijnych w zakresie doskonalenia zawodowego [Needs of Polish diaspora teachers in the field of professional development]. *Oświata polonijna na początku XXI wieku. Stan i perspektywy* / (red.) K. Gąsowska i M. Mazińska-Szumska. Kraków : Księgarnia Akademicka, 201–216 [in Polish].
40. Zelińska, M. (2018). Kompetencja komunikacyjna młodych użytkowników języka polskiego zachodnich obwodów Ukrainy [The Communicative Competence of Young Polish Speakers of the Western Regions of Ukraine] : monografia. Drohobycz : Posvit [in Ukrainian].

УДК 81'367.625:808.5:81'342.9

DOI <https://doi.org/10.24919/2663-6042.17.2022.12>

КОРЕНЕВЕ НАГОЛОШУВАННЯ ДІЄСЛІВ ІЗ СУФІКСАМИ -УВА-(-ЮВА-), -А-(-Я-), -И- В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ВАСИЛЯ СТУСА

Легка Л. І.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Дослідження присвячено актуальній темі – вивченню акцентних особливостей слів різної частиномовної належності в поетичних творах українських авторів. У статті проаналізовано особливості кореневого наголошування суфіксальних та префіксально-суфіксальних дієслів із суфіксами -ува-(-юва-), -а-(-я-), -и- у поетичному мовленні Василя Стуса. Передусім окреслено основні закономірності акцентування дієслівних основ в сучасній українській мові. Зазначено чинники, які детермінують той чи той акцентний тип. Основними з них є належність дієслів до певного структурного класу, врахування певних суфіксів у дієслівних основах, походження дієслова, видова співвіднесеність дієслівних основ тощо. Дібраний фактичний матеріал проаналізовано на основі структурного поділу дієслівних основ, випрацьованого відомим акцентологом В. Винницьким.

З'ясовано, що з-поміж суфіксальних та префіксально-суфіксальних дієслів, засвідчених у поетичному мовленні Василя Стуса, найбільш репрезентованим є кореневий акцентний тип. Його формують дієслова з інфінітивною основою на -а-(-я-) (близько 70) та на -и- (понад 100). Для них характерним є нерухомий кореневий наголос в інфінітиві та в особових формах однини та множини. Зауважено, що префіксально-суфіксальні дієслова із суфіксами -а-(-я-) та -и- кореневого акцентного типу зберігають акцентуацію мотивувальних суфіксальних дієслів.

Стосовно вербативів із суфіксом -ува-(-юва-), то з кореневим нерухомим акцентуванням зафіксовано більше префіксально-суфіксальних форм, утворених за допомогою різноманітних префіксів, що формують кореневий акцентний тип. Наголошено, що йдеться здебільшого про дієслівні форми недоконаного виду, які не мають відповідних суфіксальних корелятивів. Обсяг же суфіксальних дієслів з кореневим наголосом із суфіксом -ува-(-юва-) порівняно з префіксально-суфіксальними не значний.

Резюмовано, що Василь Стус використовує різні за походженням та за стилістичною диференціацією дієслова, а також творить авторські неологізми зі своїми наголосами; загалом наголошування дієслів відповідає сучасній літературній нормі; з-поміж суфіксальних та префіксально-суфіксальних дієслів переважає кореневий акцентний тип.

Ключові слова: акцент, акцентний кореневий тип, наголос, наголошування, дієслова.

Lehka L. I. Root accentuation of verbs with suffixes -ува- (-юва-), -а- (-я-), -и- in the poetic speech of Vasyl Stus. The research is devoted to a relevant topic – the study of accent features of words of different partial linguistic affiliations in the poetic works of Ukrainian authors. The article analyzes the peculiarities of the root accentuation of suffixal and prefix-suffix verbs with the suffixes -ува-(-юва-), -а-(-я-), -и- in the poetic speech of Vasyl Stus. First of all the main regularities of accentuation of verb bases in the modern Ukrainian language are outlined. The factors that determine this or that accent type are specified. The main ones are the belonging of verbs to a certain structural class, the inclusion of certain suffixes in verb bases, the origin of the verb, the species correlation of verb bases, etc.

On the basis of the selected factual material, it was established that among the suffixal and prefixal-suffixal verbs, attested in the poetic speech of Vasyl Stus, the root accented type is the most represented. It is formed by verbs with an infinitive stem in -а-(-я-) (about 70) and in -и- (over 100). They are characterized by fixed root stress in the infinitive and in the singular and plural personal forms. It is noted that prefix-suffix verbs with the suffixes -а-(-я-) and -и- of the root accent type preserve the accentuation of motivational suffix verbs.

Regarding verbatives with the suffix -ува-(-юва-), more prefix-suffix forms formed with the help of various prefixes that make the root accent type are recorded with fixed root accentuation. It is emphasized that it mostly relates to verb forms of the imperfect form, which do not have corresponding suffixal correlates. The volume of suffixed verbs with root stress with the suffix -ува-(-юва-) is not significant compared to prefix-suffix verbs.

It is summarized that Vasyl Stus uses verbs of different origin and stylistic differentiation, and also creates author's neologisms with his own accents; in general, the accentuation of verbs corresponds to the modern literary norm; among suffixed and prefix-suffix verbs, the root accented type prevails.

Key words: accent, accented root type, stress, emphasis, verbs.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Василь Стус – поет-шістдесятник, патріот, який вбачав своє покликання в духовному горінні, жертвовному служінні Україні в часи жорстоких репресій радянської держави щодо

національної української культури. Поезія Василя Стуса є органічним пластом української літератури та демонструє тяглість поезії, розвиток поетичних традицій. Його творчість має яскраво виражене національне спрямування та вільний, бунтівний,

протестний характер. Митець у своїх творах виявляє екзистенціальний тип світосприйняття – через почуття, емоції, почування. Його поезія – це поєднання інтелектуалізму з ліризмом, своєрідним філософським осмисленням життя, медитативністю.

Увиразненню ідіостилю того чи того письменника сприяють різні засоби, одним з яких є наголос. Особливо важливу роль він відіграє в поетичних творах, оскільки детермінує формування мовленнєвої звучності та стилістичної довершеності поезії. Наголошування лексем у поетичних творах зумовлене багатьма чинниками, з-поміж інших версифікаційним малюнком, ритмічною і фразовою організацією, дотриманням розміру вірша, іншими просодичними ситуаціями тощо. Мовлення авторитетних письменників впливає на кодифікацію наголосу, формування літературної наголосової норми, а вживання та закріплення наголосу залежить від популярності автора та його поетичної майстерності. З огляду на це з'ясування особливостей наголошування слів, зокрема дієслів, у поетичних творах Василя Стуса з метою визначити, з одного боку, риси індивідуальності, а з іншого – простежити, як ці риси детермінують літературну норму української мови, видається актуальним і перспективним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення акцентних особливостей слів різної частиномовної належності в поетичних творах українських авторів – напрям у сучасній українській акцентології, сформований у ХХ–ХХІ ст. Мовознавці В. Скляренко [11], В. Винницький [2], А. Зинякова [4], Г. Кобирипка [5], Л. Легка [6; 7], О. Рязанова [9; 10] та ін. досліджували наголос з урахуванням віршового розміру, його стилістично-сислового навантаження, варіантності, а також з урахуванням фонетичних, словотвірних, граматичних процесів, пов'язаних з історичним розвитком мови.

Формулювання мети і завдань статті. Мета пропонованої студії – установити акцентні типи кореневого наголошування суфіксальних та префіксально-суфіксальних дієслів із суфіксами -ува(-юва-), -а(-я-), -и- у поетичному мовленні Василя Стуса з визначенням особливостей значеннєвої, граматичної та семантико-граматичної функції наголосу в дієсловах, з виявленням говіркового й авторського акцентування, з окресленням стилістичного навантаження наголосу в дієсловах.

Акцентуаційний аналіз зроблено на основі структурного поділу дієслівних основ, поданого В. Винницьким [2, 312–410].

Виклад основного матеріалу дослідження. Акцентну систему дієслова репрезентовано різними акцентними типами, оскільки вона об'єднує різні дієслівні утворення та має складну дієслівну парадигму. Основні закономірності в акцентуванні дієслівних основ установив В. Русанівський, зазначивши, що при визначенні акцентного типу дієслова має значення належність його до певного структурного класу, а також взаємовідношення різних наголошених форм у межах структурного класу основ. Проте здебільшого цього виявляється замало, а тому потрібно враховувати й наявність певних суфіксів

у дієслівних основах, походження дієслова, виду співвіднесеність дієслівних основ тощо [8, 313–325].

Кореневий акцентний тип формують дієслова І дієвідміни із суфіксом -ува(-юва-) в інфінітиві та особових формах однини й множини. З основою дієслова на -ува(-юва-) у поезії Василя Стуса засвідчено переважно префіксально-суфіксальні дієслова недоконаного виду, які не мають безпрефіксних відповідників, загалом утворюють один акцентуаційний ряд, тобто виступають з ідентичним кореневим наголошуванням: *вжальюватися*, напр.: *Бездомний, хоч – то вжальюйся до жалю (а жаль, немов провалля, теж – без меж)...* (73); *виблльюватися*, напр.: *А тогін їхній вічністю пропахлий, **вийвищує** покори до покор* (49); *вигойдуюватися*, *виголублювати*, напр.: *Так довжиться твоя висока падь і душу **виголублює** пречисту* (129); *вигулькувати*, напр.: *Син – це малий – **вигулькував**, як птах...* (240); *визбірувати*, напр.: *І разом з тобою ми заходимося **визбірувати** роздаровані уста. Очі, погляди, губи, плечі...* (51); *виінакиувати*, напр.: *... бо ждання – то теж актор, що грає сподівання і вміє **виінакиувати** світ...* (111); *вилежуватися*, *випітувати*, *вимоллювати*, напр.: *Так жив, дякував, **вимоллював**. Просив...* (112); *виповнюватися*, напр.: *Поки ж тебе немає, ти **виповнюєшся** на мене самого...* (51); *випростуватися*, напр.: *Як ти довго **випростуєшся** з землі, білий світе!* (45); *вирішувати*, *виснажуватися*, напр.: ***Виснажуються** надра: по світах...* (229); *виспіувати*, напр.: *Збудився врано синій-синій птах, на мокру гілку всівся – і цосили **виспівує** на весь колючий світ...* (260).

Василь Стус використовує префіксально-суфіксальні дієслова-старослов'язізм з кореневим наголошуванням, які надають тексту піднесеного колориту: *всеспогядувати*, напр.: *...від тебе відмежований навіки, і **всеспогядую** – немов живу...* (242).

Серед прикладів з іншими префіксами – *доніщувати*, напр.: *Дай, Боже, хоч біди якої, коли ні краю, ні коня, і доли дай – та злої! злої! – нехай **доніщує** до пня!* (302); *досліджувати*, напр.: ***Досліджуйте**, збирайте по дрібниці світ, що сховав правдиві таємниці* (393); *дошукуватися*, напр.: *...зорять на мене поглядом німотним – **дошукуються** давньої душі* (212); *заглиблюватися*, *закручуватися*, *заломлювати*, *заколісувати*, напр.: *О тише тиші, **заколісуй** забутим гуком...* (293); *занурюватися*, напр.: *У темін сну **занурюється** шлях* (221); *запалювати*, напр.: *Ти мати. Тінь. І обернувшись тінню самонародження, ввійшла у тінь, і тінь **запалюєш** жданням своїм, і тінь гамує голосіння* (65); *засліплювати*, напр.: *...коли всі гори, наче дуги вольтові, **засліплюють** мій погляд – чи то сяйвом, ачи сльозами вдячності...* (346); *застувати*, напр.: *...я б поіменно міг назвати усіх братів, усіх катів. Та погляд **застує** імла...* (184); *захарачувати*, *зближуватися*, напр.: *Ні на крок не **зближуйся**. Бо відстань – іспит серця і феєричне марево душі.* (351); *зріджувати*, напр.: *З усіх коханок дайсь єдиній – вірі, що **зріджує** і любить навмання* (241); *змільуватися*, напр.: *О Боже, **змільуйся** над нами...*

(364); набрунькуватися, навальюватися, нагадувати, надібувати, напр.: **Надібую** пісню, ловлю їй до тону шовкового голосу (181); наznачувати, наказувати, накручувати, накочувати, народжувати, напр.: Живеш – і жди. **Народжуйся** – і жди (71); насолоджувати, напр.: **Я насолоджуюся** набутою певністю (105); начітувати, оббріхувати, обмалювати, обміцувати, одбілювати, означувати, напр.: Світ тримається на випадкових рухах, які його **означають** (112); озвучувати, освітлювати, оплакувати, переінакишувати, напр.: Я мізкував собі, що досить рух єдиний одмити – і тоді вже не збагнеш кінця ані початку, бо все **переінакишується** (112); перетрушувати, перепісувати, перепродувати, підбадьорювати, повигадувати, повторювати, подійкувати, напр.: ...**подійкували** наші лицедії... (111); погоджувати, помілувати, напр.: Отче наш, єжи на небеса – **помілуй!** (304); поневажувати, напр.: – І правду **поневажував?** (68); покутувати, напр.: Та ж від народження берем правічний гріх собі на душу: його **покутувати** змушені, його ми вистраждати ревне повинні... (69); порікувати, поплакувати, постогнувати, поскріпувати, потріскувати, пригадувати, пригнічувати, напр.: Як моторошний сон – ці дні і ночі. **Пригнічують** мене і додають безмежних сил (215); приліплювати, приміцувати, притьмарювати, проколювати, прокреслювати, просторікувати, напр.: Сидить зозуля, горем п'яна, і **просторікує** «ку-ку» (263); прорешічувати, напр.: І з ордою під дикі галаси **прорешічуватись** гробами, раз жене нас ненатля сказу по роках, по віках, по горбах! (82); р'ємствувати, напр.: І море невисипує колотиться і **р'ємствує**, і скоро – наперекір всім бідам – зареве (227); розвіювати, розколіхувати, розучувати, розб'овтувати, спог'ядувати, напр.: А стомлені люди – мовчать і мовчать – самотні **спог'ядують** (60); спор'яджувати, справ'джувати, спр'обувати, сусідувати, увірувати, напр.: Ти даремно не **увіруси** в добродієність, у власну не увіруєш глупоту... (39); утв'єрджуватися, напр.: ...і знов синодиком смертей **утв'єрджується** самовладдя... (283); шалєнствувати, напр.: ... **шалєнствую**: хай славиться життя (109).

Отже, з кореневим нерухомим акцентуванням зафіксовано в основному префіксально-суфіксальні форми, які утворені за допомогою різноманітних префіксів (до-, за-, з-, на-, об-, о-, пере-, під-, по-, про-, при-, с-, у-), що формують кореневий акцентний тип. Зауважимо, що превалюють дієслівні форми недоконаного виду, які не мають суфіксальних відповідників. Суфіксальних дієслів на -ува-(-юва-) в основі інфінітива з кореневим наголосом засвідчено мало, порівняно з префіксально-суфіксальними, що загалом характерно для сучасної української мови.

З-поміж суфіксальних та префіксально-суфіксальних дієслів з інфінітивною основою на -а-(-я-) кореневе наголошування в поетичному мовленні Василя Стуса мають: *бал'акати, б'ємкати, б'єштати*, напр.: *І не б'єштати, пане-брате, а триматися на землі!* (48); *безм'єжнішати*, напр.: ... і все хилиться висока т'нь чужого болю. *Пустинь*

України безм'єжнішає в цьому голосінні... (121); *б'іокатися*, напр.: *Мій Боже, білий сві – це біле божев'їлля – не варт твого зусилля, то й б'ідкатися встид* (74); *б'іскати, вал'андатися*, напр.: ...*отак і я вал'андаюсь, від тебе відмежований навіки...* (242); *в'єштатися, в'єдати, відвол'одати*, напр.: *І вже тобі не відвол'одати довірливого серця* (246). Префіксально-суфіксальні дієслова, утворені від суфіксальних лексем, зберігають кореневе акцентування: *в'їяти – нав'їяти*, напр.: ...*і місяць – самовбивця і від'ємак, нав'їєв сніння...* (365); *пов'їятись*, напр.: *Як вабить гріх – піти світ заочі, пов'їятися з вітром і власної подобі утекти...* (116).

Дистинктивну функцію наголос виконує в дієслові *копати*. З авторським наголосом, тобто наголосом, поставленим самим автором у тексті, зафіксовано лексему *копати*, де наголос є розрізнячем, напр.: *Мов струни ліри – т'їні (їх копаю, як мячик)* (68). Словарь української мови за редакцією Б. Грінченка подає такі значення цього дієслова: *копати*, -паю, -єш, одн. в копн'їти, -ну, -нєш, гл. 1) Копать, рыть. Тоді козаки шаблями суходіл копали. Макс. І свяченим (ножем) копа яму. Шевч. копати яму під ким. Подкапываться подь кого, злоумышлять. Копают вороги яму під мною. Мет. 2) Выкапывать. А там знов копають буряки та возять до сахарні. Левиц. І. Ой став козак царь-зілля копати. Мет. 3) Раскапывать, разрыхлять. Копай грядку! 4) копати ногами. Бить ногами; унижать, отталкивать. Змилуй еси, Христе-Боже, над нами панами, а щоб нас не копали москалі ногами. Н. п. Як хороший, – не жаль грошей, а як поганий, – копну ногами [13, 280].

Подібуємо серед репрезентованої в поетичних творах Василя Стуса лексики й рідковживані діалектні слова, наприклад, дієслово *кол'ішкати* (-аю, -аєш, недок., розм). Тлумачний словник подає такі значення його: 1) Те саме, що полахати. 2) Раптово порушувати спокій, переривати сон і т. ін.; турбувати. 3) рідко. Те саме, що кошлатити [12, 557], напр.: *Сюрчали сторожі, громохкі постріли кол'ішкали омирений мій сон і одміняли перемовклий спокій. Проте – я заховався. Очі – ввись устромлені, підносили погруддя ...* (107); *л'яяться*, напр.: *Раніш ти л'ялася, а нині докоряєш. Так гірко-гірко. Пошепки* (52); *л'єшати, л'опатися, мр'їяти*, напр.: *Чи не мр'їєв я повсякчас, чи не праг я покути, щоб заквітн'їти проміж вас...* (132); *нал'єжати, нарізати, ог'овтатись*, напр.: *І як нам, підруйнованим життям, ог'овтатись на цій важкій руїні?* (312); *падати, плакати*, напр.: *І плачуть там, видушуючи з себе сльозу навмисну, двоє ворогів...* (121); *пл'єскати, поляскати, поратись, поду'жати*, напр.: *Склепіння склепу, тліну тліну тлін опав тебе, поду'жав і змертвив* (246); *проб'ачити, проту'пати, прохухати, р'єпатися, розхл'юпати, р'юмсати*, напр.: *І не р'юмсати на поріддя, коли твій гайдамацький рід ріжуть ливами на обіддя кілька сот божев'їльних літ* (82).

Смислорозрізнавальну функцію виконує наголос у дієсловах *с'їяти* (посіяти), *с'їяти* (засіяти). У сучасній українській мові є аж три слова зі значенням «випромінювати світло, світитися» – *с'їяти, с'їяти* і *с'їяти*. Ці синоніми мають стилістичні відмінності: найуживанішим і найзвичнішим є слово

сіяти, сяти – застаріле, а сіяти – урочисте, піднесене [3, 62–66]. У поезії Василя Стуса представлені з різним акцентуванням та різним значенням усі ці лексеми. Порівняймо: *сіяти*, напр.: *Мені зоря сіяла нині вранці* (128); *сіяти*, напр.: *...сіяє срібне серце землі скорбним оком...* (340), *Ущухлим світлом житі і під смарагдом луки сіяє мак* (183). Пряме та переносне значення *сіяти*, *пересіяти* властиве й суфіксальним, постфіксальним та префіксально-суфіксальним утворенням, зокрема: *сіяти*, напр.: *Та сіють зраду спогади марудні...* (214); *сіятися*, напр.: *Як добре сіятись під небом, і склавши в копи хліб смертей і пильнувати сон очей...* (290); *пересіяти*, напр.: *...хто крізь зорі всі твої молитви пересіяв, мов на решето...* (43). Подібне можна сказати й про інші дієслова: *спікатися*, напр.: *Я спікався тебе, моя тривоже...* (282); *тріпатися*, *тіцяти*, *тяжчати*, *упоратися*, напр.: *Ти звав його. Ти думав – молодий упорається...* (67).

Сталий кореневий наголос засвідчують ужиті три-, чотири- і п'ятискладові дієслова II дієвідміни із суфіксом **-и-**.

Часто використовує у своїй поезії Василь Стус розмовні рідковживані слова, діалектизми, що в поетичному дискурсі зумовлюють неординарне світосприйняття, впливають на стиль поетичного мислення, набуваючи значення особливого естетичного змісту та створюють особливе враження. Крім того, сам митець також створює індивідуально авторські лексеми. Активними словотворчими засобами є різні афікси, префіксоїди. Індивідуальні неологізми художньо відтворюють високу напругу внутрішнього буття автора для глибокого осмислення життя, митцеві ніби бракує звичайних слів, тому він органічно використовує саме незвичні лексеми та новотвори. Наприклад, *басаманити* від *басаман* (означає 'смуга на тілі від ударів'), *відтрутити* (відштовхнути), *вмпити* (діал. вагатися, соромитися), *горіжжитися*, *жолобитися*, *закушпелити*, *заліститися*, *окішитися*, *розтродити*, *тродити*, *славословити*, *солонити*, *спрікритися*, *суремити*, *сподобити*, *телюцити*, *триножити*. Причому діалектизми в ліричних творах поета органічно постають як єдина форма вираження думок, напр.: *басаманити*, напр.: *Гойдається вечора зламана віть, і синню тяжкою в осінній пожежі мій дух басаманить* (180); *буравити*, *буритися*, *брїжжитися*, напр.: *Земна півкуля брїжилась од жару* (64); *вобити*, напр.: *Минуле вобить вороттям і врочить, і нехай* (114); *віритися*, напр.: *І тяжко віряться, що роки по наших душах протрублять* (290); *повірити*, *влучити*, напр.: *Немов нурець, що цілив просто в смерть, але не влучив...* (217); *відбавити*, *відтрутити*, напр.: *...змістив бажанням вертикальний лет ачи гордливе небуття відтрутило...* (217); *возвелічити*, напр.: *Нехай живлом весни ми очі возвелічим* (292); *вовтузитися*, напр.: *Вовтузилася петрівчана ніч...* (93); *ворожити*, *втрапити*, *врочити*, *врунитися*, напр.: *Ще вруняться горді Славутові кручі...* (251); *в'южити*, *горбитися*, напр.: *Тягучий стогін горбитися таємно...* (352); *горіжжитися*, напр.:

Поквапся, помсти янголе, допоки гнів мій горній горіжжиться... (227); *дóвжити*, напр.: *Спасибі за те, що мале людське життя, хоч надією дóвжжу його в віки* (135); *дозвóлити*, напр.: *Дай мені лишитися в цьому часі страдному. Дозвóль зостатися з бідю наодинці* (213).

У деяких дієсловах, наприклад *водіти* – *звóдити* зі значенням недоконаного виду, спостерігаємо відтягнення наголосу, що є специфічною особливістю української мови. Характерно, що такі вербативи не мають співвідносних форм доконаного виду. Л. Булаховський не вважав це явище праслов'янським, а вбачав його індукційний характер: вплив на українському ґрунті наголос системи наголошування теперішнього часу і наказового способу [1, 391–392]: *звóдити*, напр.: *Ми розбиваємо чоло, і не об зорі, а об сходи, і довгоброви звóдить подив – що кроки блудом повело* (357); *закушпелити*, напр.: *Звіряче виття уже закушпелило погляд німий од цих неусвітніх страшних веремій* (168); *заліститися*, *заперіщити*, напр.: *А щоб звикнути – остудити, закропити у крик, у кров, заперіщить вишневим віттям віком викрадену любов* (82); *затвєрдити*, напр.: *Ще не затвєрдили на школу промфінплан? І нам любові досі не затвєрдят кербуди, коменданнти, будівельники і кубатура наших двох сердець?* (52); *затямити*, *збурити*, *зарáдити*, *зворохобити*, напр.: *Зворохобилися айстри приосіннім сонцелетом, проминальною порою, падолистом деручким* (272); *зічити*, *зіррити*, *змучити*, *звáжтитися*, напр.: *...і звáжтитися померти, аби жити?* (86); *кўлитися*, напр.: *Розпросторся, душе моя, на чотири татами, або кўлється від нагая, чи прикрійся руками* (132); *квáпити*, напр.: *Кує зозуля «ку». «Ку-ку» – зозуля піє, а квáпити не сміє часу ходу тяжку* (273); *коціорбитися*, напр.: *Гойдається вечора зламана віть, як костур сліпого, що тичеться в простір осінньої невіді. Жалощів брості коціорбляться в снінні – а дерево стить* (180); *кру́глити*, *кóрчити*, *куйóвдити*, *колобрóдити*, напр.: *Заходить чорне сонце дня і трудно серце колобрóдить...* (253); *лўнитися*, напр.: *...і все хилиться висока тїнь чужого болю. Пустинь України безмєжнїшає в цьому голосінні, аж перемерзла лўниться глибїнь* (121); *мáрити*, напр.: *...як я любив. І мáрив день за днем, що все спливе і пам'ять проміне розлуку...* (55); *марудити*, напр.: *На чорному папері білі літери просипані, мов янголи ясні, котрі шепочуть: не марудься в сні...* (150); *мрўжити*, напр.: *Розкрилені висі твої пронеслися, попереду прірва. І ока не мрўж...* (251); *мерєжити*, напр.: *Я пишу і пишу, не наважуся відіслати. І лягають літери на папір, мов сніг землю мерєжить, щоб небо проясніло до ранку* (58); *мўчитися*, напр.: *Умерти. Так. Щоб більше не стогнати, не мўчитися, не проклинати долі...* (67); *навáжтитися*, *на́дити*, напр.: *...мене ти з себе викликаєш, на́диш...* (213); *наї́житися*, напр.: *Втрачена земля в ясному розвидняла сновидінні, та зустрічні наї́жилися тіні* (306); *нащўлити*, напр.: *Бринить космічна музика. Німий нащўлив світ свій слух правіковічний* (368); *натїшитися*, напр.: *Я здумано живу і не зберуся натїшитися злагодою ночі і забуття* (212); *нівечити*, напр.:

...і **нівечити**, і помалу неба додолу попускати, аби світ безнебим став (245); **нудитися**, напр.: *І думав: як то в світі жити? Чекати, нудитися, скніти?* (335); **образити, обранити**, напр.: *І невже для того, щоб мої забравши сили, обранити зневірою, котрої не пережити?* (68); **одзьобитися**, напр.: *Прозайки, поети, патріоти! Давно опазурились... одзьобились на нашій Україні* (84); **ошпарити, ошпаритися**, напр.: *...бо вже чужинецький ошпарився край* (251); **пáморочити**, напр.: *Вечір урочить і пáморочить* (265); **перéчити**, напр.: *Ти не перéчиш, люба, не перéчиш?* (269); **переінакшити, підводитися, підтвéрдити**, напр.: *Вбогий знімок моєї страшної туги таки підтвéрдив, що відстань є подолання* (343); **позбáвити**, напр.: *...уявіть, що опали вас вороги і хочуть позбáвити щасливого існування* (100); **поміслити, прáвити, пробáчити**, напр.: *Пробач мені, дружино, вибач, сину...* (358); **прокопíтити, простóрити, пряжити, прикрíтитися, притлúмити, рáдитися**, напр.: *Не боронь мені втіху таку – зрідка писати листи, розмовляти й рáдитися з тобою* (58); **зарáдити**, напр.: *...поки без сил, без мужності, без прав запомогти, зарáдити, вступи-тись, і звáжиться боротися, щоб жити, і звáжиться померти, аби жити?* (86).

Із суфіксальним наголосом, що різниться від літературної норми, засвідчено дієслова **розкри-лити** в особовій формі жіночого роду минулого часу, бо такого наголосу потребує розмір вірша, напр.: *Недоля ця, коли б не ти, мене косою підкосила, а ти всі крила розкриліла* (257); **розпростóрити**, напр.: *Розпростóрся, душе моя, на чотири татамі...* (132); **розпелéстити, розтро́дити**, напр.: *Пустіть мене до себе. Поможіть мені востаннє розтро́дити*

рану, побачити Дніпро... (84); **тро́юдити**, напр.: *Той жар тро́юдить нас, запраглу палить душу* (172).

Висновки і перспективи дослідження. Проаналізований матеріал дає можливість стверджувати, що Василь Стус дуже широко використовує різноманітні дієслова – як літературні, так і діалектні, розмовні, старослов'янізми, а також творить авторські неологізми зі своїми наголосами. З-поміж суфіксальних та префіксально-суфіксальних дієслів у поезії Василя Стуса найбільшим за обсягом є кореневий акцентний тип. Цей тип формують дієслова (з інфінітивною основою на **-а(-я)**) та з інфінітивною основою на **-и-** з нерухомим кореневим наголосом в інфінітиві та в особових формах однини й множини. Префіксально-суфіксальні дієслова кореневого акцентного типу зберігають акцентуацію мотивувальних суфіксальних дієслів із суфіксами **-а(-я)**, **-и-**. На протигагу цьому для вербативів із суфіксом **-ува(-юва-)**, належних до кореневого акцентного типу, більш поширеними є префіксально-суфіксальні форми, до того ж помітна строкагість уживаних префіксів. Кількість суфіксальних дієслів з кореневим наголосом із суфіксом **-ува(-юва-)** у поезії Василя Стуса не значна порівняно з префіксально-суфіксальними, що характерно для сучасної української мови. Загалом наголошування дієслів у поезії Василя Стуса відповідає сучасній літературній нормі.

Подальший аналіз наголошування дієслів інших структурних класів, засвідчених у поетичному мовленні Василя Стуса, сприятиме з'ясуванню тенденцій розвитку наголосу, взаємодії різних рівнів сучасної української мови. Загалом таке дослідження на матеріалі творів українських поетів розширить інформацію з питань акцентології української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховський Л. А. Вибрані праці : у 5 т. Київ : Наукова думка, 1980. Т. 4 : Слов'янська акцентологія. 575 с.
2. Винницький В. М. Українська акцентна система : становлення, розвиток. Львів : Біблос, 2012. 576 с.
3. Задорожний В. Б. Чому так багато слява? *Культура слова*. 2002. Вип. 60. С. 62–66.
4. Зинякова А. А. Акцентуація віддієслівних суфіксальних іменників на **-а/-я-**. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2021. Т. 32 (71). № 2. С. 27–32.
5. Кобирилка Г. С. Діалектне наголошування в поетичній мові І. Франка. *Культура слова*. 2016. Вип. 85. С. 143–152.
6. Легка Л. І. Акцентуація дієприкметників у поетичному мовленні Василя Стуса. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич : Посвіт, 2022. С. 85–93.
7. Легка Л. І. Акцентна система дієслів у поетичних творах Лесі Українки у порівнянні з тогочасною та сучасною нормами : дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.01. Дрогобич, 2016. 198 с.
8. Русанівський В. М. Дієслово. *Сучасна українська літературна мова. Морфологія* / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1969. С. 296–429.
9. Рязанова О. До проблеми акцентуації дієслів у поезії Івана Франка (суфіксально-флексійне наголошення, тип СФ). *Українське літературознавство*. 2006. Вип. 68. С. 219–226.
10. Рязанова О. Акцентуація форм дієслова «взяти» в поетичному мовленні І. Франка. URL: <http://shag.com.ua/ivan-franko-vocinkah-dmitra-doncova-dolannya-erohi-ratio-oleg.html?page=6>
11. Склярєнко В. З історії акцентуації неозначеної форми дієслів української мови. *Мовознавство*. 1988. № 2. С. 38–44.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

12. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1738 с.
13. Словарь української мови : У 4 т. / упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Грінченко. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958. Т. 2. 573 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Стус В. Палімпсест. Вибране. Київ : Факт, 2003. 432 с.

REFERENCES

1. Bulakhovskiy, L. A. (1980). Vybrani pratsi [Selected works]: u 5 t. Kyiv: Naukova dumka, 4 [in Ukrainian].
2. Vynnytskyi, V. M. (2012). Ukrainska aktsentna systema: stanovlennia, rozvytok [Ukrainian accent system: formation, development]. Lviv: Biblos [in Ukrainian].
3. Zadorozhnyi, V. B. (2002). Chomu tak bahato siaiva? [Why is there so much light?]. *Kultura slova*, 60, 62–66 [in Ukrainian].
4. Zyniakova, A. A. (2021). Aktsentuatsiia viddiieslivnykh sufiksalykh imennykiv na -а-/-я- [Accentuation of verb-suffixed nouns ending in -а-/-я-]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnogo universytetu imeni V. I. Vernadskoho*, 32 (71) / 2, 27–32 [in Ukrainian].
5. Kobyrnka, H. S. (2016). Dialektne naholoshuvannia v poetychnii movi I. Franka [The dialectal emphasis in the poetic language of I. Franko]. *Kultura slova*, 85, 143–152 [in Ukrainian].
6. Lehka, L. I. (2022). Aktsentuatsiia diieprykykmetnykiv u poetychnomu movlenni Vasylia Stusa [Accentuation of participles in poetic speech of Vasyl Stus]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri*. Drohobych: Posvit, 85–93 [in Ukrainian].
7. Lehka, L. I. (2016). Aktsentna systema diiesliv u poetychnykh tvorakh Lesi Ukrainky u porivnanni z tohochasnoiu ta suchasnoiu normamy [Verb accent system in poetic works by Lesia Ukrainka in contrast with the past and present norms]. (Dysertatsiia kandydata filolohichnykh nauk). Drohobych [in Ukrainian].
8. Rusanivskiy, V. M. (1969). Diieslovo [Verb]. *Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfolohiia / za zah. red. I. K. Bilodida*. Kyiv: Naukova dumka, 296–429 [in Ukrainian].
9. Riazanova, O. (2006). Do problemy aktsentuatsii diiesliv u poezii Ivana Franka (sufiksallyno-fleksiine naholoshennia, typ SF) [To the problem of accentuation of verbs in Ivan Franko's poetry (suffix-flectional accentuation, SF type)]. *Ukrainske literaturoznavstvo*, 68, 219–226 [in Ukrainian].
10. Riazanova, O. Aktsentuatsiia form diieslova “vziaty” v poetychnomu movlenni I. Franka [Accentuation of forms of the verb “vziaty” in the I. Franko's poetic speech]. Retrieved from: <http://shag.com.ua/ivan-franko-vocinkah-dmitra-doncova-dolannya-epohi-ratio-oleg.html?page=6>
11. Skliarenko, V. (1988). Z istorii aktsentuatsii neoznachenoi formy diiesliv ukrainskoi movy [From the history of accentuation of indefinite form of the verbs in the Ukrainian language]. *Movoznavstvo*, 2, 38–44 [in Ukrainian].

DICTIONARIES

12. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / ukl. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF “Perun”, 2005 [in Ukrainian].
13. Slovar ukrainskoi movy [A dictionary of the Ukrainian language]: u 4 t. / upor. z dod. vlasnoho materialu B. Hrinchenko. Kyiv: Vyd-vo AN URSSR, 1958, 2 [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

- Stus, V. (2003). Palimpsest. Vybrane [Palimpsest. Selected]. Kyiv: Fakt [in Ukrainian].

УДК 811.111'37:821.111-4

DOI <https://doi.org/10.24919/2663-6042.17.2022.13>

РІЗНОВИДИ ДЕСКРИПТИВНОГО І ТЛУМАЧНОГО ЕКФРАЗИСУ В СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ЕСЕ ПРО ВІЗУАЛЬНІ МИСТЕЦТВА: КОГНІТИВНО-СЕМІОТИЧНИЙ ПІДХІД

Луцьова Т. В.

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

У статті з позиції когнітивно-семіотичного підходу визначено різновиди дескриптивного і тлумачного екфразису як засобу вербальної репрезентації візуально сприйманих мистецьких творів у сучасних англomовних есе про візуальні мистецтва. Дослідження проведено послідовно за такими етапами: з'ясування доцільності розмежування дескриптивного й тлумачного екфразису для вивчення семантики сучасних англomовних есе про візуальні мистецтва, ідентифікації різновидів дескриптивного і тлумачного екфразису, існування яких зумовлено семіотичною природою мистецьких творів як художніх репрезентацій дійсності візуально сприйнятими засобами, семіотичним процесом перекодування візуальних знаків вербальними знаками і гнучкістю когнітивних процесів, за рахунок чого результати пізнання мають форму як більш конкретного, так і більш абстрактного знання. З'ясовано, що дескриптивний екфразис представлений у сучасних англomовних есе про візуальні мистецтва двома різновидами: референтно-дескриптивним, спрямованим на репрезентацію візуально відтворених у мистецьких творах об'єктів дійсності (людей, природних об'єктів, антропогенних ландшафтів тощо), і медіумно-дескриптивним, який є засобом вербального представлення особливостей медіуму, використаного митцем у своєму творі (відтінків кольорів, форм мазків тощо). Ідентифіковано два різновиди тлумачного екфразису: роз'яснювально-тлумачний та інтерпретувально-тлумачний – залежно від того, який саме аспект мистецького твору є предметом вербально представленого тлумачення. Роз'яснювально-тлумачний екфразис пов'язаний з експлікуванням особливого авторського бачення фізичних об'єктів, утіленого митцем у своїй роботі, і набуває форми тлумачення того, яким чином варто сприймати зображення у мистецькому творі (тлумачення значення колористики мистецького твору, порівняння нечіткого зображення з предметом, із яким він має певну візуальну подібність). Інтерпретувально-тлумачний екфразис представляє смисл певного мистецького твору чи сукупності мистецьких творів (вербалізація певної ідеї мистецького твору). Унікальна комбінація кількох чи всіх чотирьох різновидів екфразису в певному есе є одним із засобів створення унікальності такого есе.

Ключові слова: екфразис, дефініція, типологія, мистецький твір, візуальне мистецтво, есе, вербальна репрезентація, опис, тлумачення.

Lunyova T. V. Types of descriptive and interpretative ekphrasis in contemporary English essays on the visual arts: a cognitive and semiotic approach. The article is grounded in the cognitive and semiotic methodology which is adopted to discriminate between different subtypes of descriptive and interpretative ekphrasis as a means of verbal representation of visual works of art in contemporary English essays on the visual arts. The study included the following research steps: first, the relevance of distinguishing between descriptive and interpretative ekphrasis in contemporary English essays on the visual arts was ascertained; second, subtypes of descriptive and interpretative ekphrasis were singled out. The existence of these subtypes is determined by the semiotic nature of the works of the visual arts which are representations of reality via visual means, semiotic nature of ekphrastic translation of visual signs into verbal signs and flexibility of cognitive processes which result in both more concrete and more generalised conceptualisations. In the study, two subtypes of descriptive ekphrasis were determined: referent-descriptive and medium-descriptive. Referent-descriptive subtype of ekphrasis is a means of verbal representation of the objects depicted in the works of the visual arts (e.g., people, natural objects, anthropogenic landscapes, etc.). Medium-descriptive subtype of ekphrasis is a means of verbal representation of the peculiarities of the physical medium employed by an artist to create his work (e.g., shades of colours, types of brushstrokes, etc.). Two subtypes of interpretative ekphrasis were singled out: explanatory-interpretative and deciphering-interpretative depending on the aspect of a work of art which becomes the focus of explicit verbal interpretation. Explanatory-interpretative subtype of ekphrasis is directed towards elucidating the peculiarities of the way in which an artist saw and depicted some real objects; this subtype of ekphrasis acquires a form of some guidance how one should comprehend the depicted in a work of art (e.g., explanation of the meaning of colours, comment on the resemblance of a vaguely depicted object with another objects). Deciphering-interpretative subtype of ekphrasis represents the sense of a work of art or several works of art (i.e., reveals the idea embodied in a work of art). The unique combination of all four subtypes of ekphrasis or several of them is one of the factors ensuring the uniqueness of contemporary English essays on the visual arts.

Key words: ekphrasis, definition, typology, a work of art, the visual arts, essay, verbal representation, description, interpretation.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Вивчення екфразису відповідно до логіки розгортання наукової думки неодмінно передбачає формулювання дефініції відповідного поняття і з'ясування типології конкретних виявів досліджуваного явища. При цьому уточнення дефініції й коригування типології мають здійснюватися в тісному взаємозв'язку, оскільки визначення певного явища повинно включати всі його різновиди, а кожен різновид повинен характеризуватися ключовими ознаками явища, закріпленими в його дефініції. Екфразис як «одне з найбагатших явищ, зумовлених інтеракціонізмом», тобто взаємодією мистецтва [1, 50], ускладнює формулювання його дефініції та розробки типології. Не дивно, що численні спроби аналізу екфразису в багатьох дисциплінах – літературознавстві, мистецтвознавстві, лінгвістиці – результували формулюванням спектру його дефініції та розробкою різних типологій, котрі не завжди мають вмотивовану чи/ й однозначну кореляцію між собою. Саме тому поглиблення знань про різновиди екфразису залишається актуальним дослідницьким завданням, успішне розв'язання якого сприятиме поступу в науковому розумінні екфразису як складного явища, когнітивна і семіотична природа якого поєднує вербальне і візуальне.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формулюванню дефініції екфразису в контексті означення меж поля його різновидів, ідентифікованих різними дослідниками, присвячена робота Л. Генералюк [1, 53]. Запропонувавши визначення екфразису як літературного опису творів візуальних мистецтв, супроводжуваного іноді естетичною оцінкою, іноді описом окремих технічних прийомів автора твору, його манери чи стилю [1, 54], дослідниця наголошує на його відмінності від гіпотипозису як «візуалізації фрагментів довколишнього світу» [1, 53]. Критерієм, за яким Л. Генералюк розмежовує екфразис і гіпотипозис, є «“вторинність”, “дзеркальність”» екфразису [1, 54]. Відповідно гіпотипозисом дефіновано такий словесний прийом, який «не відштовхується від конкретних творів мистецтва» [1, 53], як це властиво екфразису. Натомість гіпотипозис «лише здатний співмірюватися з мистецькими творами» [1, 53]. Узв'язавши за основу критерій вторинної репрезентації дійсності, науковиця виводить за рамки власне екфразису такі явища, як колористика гіпотипозису, класифікована як сон-екфразис у праці Е. Ламот [1, 52], псевдоекфразис, який по суті є способом письма, «котрий пронизує весь текст і копіює особливості малярства», зарахований до екфразису в праці А. Бенія [1, 52], а також такі різновиди екфразису, як-от: гео-екфразис, топоекфразис, оніричний екфразис [1, 52].

Ґрунтуючись на розумінні екфразису як «словесного вираження візуальних артефактів» [6], О. Яценко пропонує типологію екфразисів за кількома параметрами, до яких включає «змістовий аспект, домінанту, яку автор виділяє у візуальному творі» [6]. За цим параметром розмежовує дескриптивний і тлумачний екфразиси [6]. Науковиця не формулює визначення дескриптивного екфразису, певно, вважаючи його назву достатньо промовистою

щодо суті позначуваного явища. З тексту її статті випливає, що дескриптивний екфразис «передає візуальні риси зображення», «конструктивні особливості предмета» [6]. Тлумачний екфразис дослідниця характеризує як «інтерпретацію, спрямовану на виявлення глибинного образно-символічного змісту твору» [6], зазначаючи, що в тлумачному екфразисі важливі «детальні роз'яснення, що повинне означати зображене» [6]. Таке розмежування дескриптивного і тлумачного різновидів екфразису видається логічним з огляду на семіотичну природу мистецьких творів [2; 5], які мають певну матеріальну форму й утілюють певні смисли.

На противагу О. Яценко, Н. Купман вважає, що «в екфразисі не можливо розмежувати інтерпретацію й опис», обґрунтовуючи свою позицію тим, що екфразис завжди є інтерпретацією [9, 10].

Наявність протилежних підходів до можливостей виділення дескриптивного і тлумачного типів екфразису зумовлює необхідність детального вивчення цього питання із залученням конкретного фактичного матеріалу.

Формулювання мети і завдань статті. Метою статті є перевірити евристичний потенціал класифікації екфразису на дескриптивний і тлумачний. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: встановити можливість розмежування дескриптивного і тлумачного екфразисів у сучасних англомовних есе про візуальні мистецтва і визначити різновиди цих типів екфразису.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою визначити принципову можливість чи неможливість розмежування дескриптивного й тлумачного типів екфразису в сучасних англомовних есе про візуальні мистецтва розглянемо фрагмент есе Джона Берджера про Поля Сезанна: *A teenager, probably his son, lies on the grass by a river somewhere near Paris and is visibly touched by the air around him – in the same way as his Mont Sainte Victoire in Provence is touched by the sunlight and wind of a particular day's weather. Cézanne was discovering a complementarity between the equilibrium of the body and the inevitability of landscape. The indentations of some rocks in the forest of Fontainebleau have the intimacy of armpits. His late baigneuses form ranges like mountains. The deserted quarry at Bibémus looks like a portrait* (2, 254).

У наведеному фрагменті йдеться про різні мистецькі полотна художника. Текст дає змогу зрозуміти, що саме зображено на картині: люди (*a teenager, baigneuses*), природні об'єкти (*the grass, a river, Mont Sainte Victoire, rocks, forest*) і антропогенно змінені ландшафти (*deserted quarry*), пропонує читачеві можливості сприймання цього зображення – як змалювання впливу повітря на тіло (*visibly touched by the air around him*), а також допомагає збагнути смисл робіт митця як утілення певної ідеї про характер співвідношення між тілесними формами й ландшафтом (*a complementarity between the equilibrium of the body and the inevitability of landscape*).

Для передачі фізичного, безпосередньо візуально сприйманого аспекту картин уживається конкретна лексика на позначення осіб (*teenager, son, baigneuses*)

і різних матеріальних об'єктів (*grass, river, rocks, forest, mountains, quarry*). Засобами репрезентації зображених на картинах об'єктів є й власні назви (*Mont Sainte Victoire, Fontainebleau*), які дають змогу співвіднести змальоване в мистецькому творі з конкретним унікальним об'єктом у реальному світі. Синтаксично репрезентація фізичного аспекту мистецьких творів оформлена як твердження-опис.

Для тлумачення того, що саме зображено, використовується конкретна лексика на позначення осіб (*son*) та предметів (*armpits, mountains, portrait*), а також абстрактна лексика на позначення речовин (*air*) та природних явищ (*sunlight*). Синтаксично тлумачення того, що саме зображено на художніх полотнах, має форму припущення (*probably his son*), порівняння (*His late baigneuses form ranges like mountains; The deserted quarry at Bibémus looks like a portrait*) і твердження (*is visibly touched by the air around him – in the same way as his Mont Sainte Victoire in Provence is touched by the sunlight and wind of a particular day's weather; The indentations of some rocks in the forest of Fontainebleau have the intimacy of armpits*). Завдяки тлумаченню того, що саме зображено, вербально експлікується особливе авторське бачення фізичних об'єктів, яке втілює у своїй картині митець, а також той особливий художній аспект візуальних мистецьких творів, який полягає у більшій чи меншій невизначеності, неоднозначності змальованого.

Для репрезентації смислу картин як таких, що втілюють ідею про доповняльність між тілесністю і ландшафтом, використовується абстрактна лексика на позначення певних понять (*complementarity, equilibrium, inevitability*) у поєднанні з конкретною лексикою, яка вживається для називання певних категорій матеріальних предметів (*body, landscape*). Синтаксичним засобом вираження репрезентації смислу мистецьких творів є твердження-судження (*Cézanne was discovering a complementarity between the equilibrium of the body and the inevitability of landscape*).

В аналізованому фрагменті між тлумаченням того, що саме зображено в мистецьких творах, й тлумаченням смислу картин відбувається смислова взаємодія. Так, використання для тлумачення того, що саме зображено на мистецьких полотнах, трьох паралельних структур, які мають смислову схему «зображений на картині природний об'єкт подібний до антропоного об'єкта» (*The indentations of some rocks in the forest of Fontainebleau have the intimacy of armpits. The deserted quarry at Bibémus looks like a portrait*) / «зображений на картині антропоний об'єкт подібний до природного об'єкта» (*His late baigneuses form ranges like mountains*), додають переконливості тлумаченню мистецького доробку Сезанна як втіленню ідеї про доповняльність між тілесністю і ландшафтом.

Таким чином, у проаналізованому есеїстичному екфрастичному фрагменті можна достатньо чітко виділити ті вербальні компоненти, які репрезентують фізичний аспект мистецьких творів, і ті компоненти, які висловлюють інтерпретацію смислу художніх полотен. Це дає підстави стверджувати,

що класифікація екфразису на дескриптивний і тлумачний має евристичний потенціал для вивчення когнітивно-семіотичного аспекту екфразису в сучасній англомовній есеїстиці, оскільки узгоджується з концепцією мистецьких творів як семіотичних об'єктів [2; 5] і уможливорює враховувати когнітивний потенціал людини оперувати вербалізованими концептуалізаціями дійсності різного типу, зокрема концептами [7, 7, 14; 8, 7–8] і категоріями [8, 28–29; 10, 25–26]. Водночас різні форми інтерпретації мистецьких творів (тлумачення того, що саме зображено в мистецьких творах, з одного боку, й тлумачення смислу картин, – з другого) свідчить про необхідність розробки більш деталізованої класифікації, яка врахує наявність різновидів тлумачного екфразису.

Аналіз фактичного матеріалу – екфрастичних контекстів, відібраних із сучасних англомовних есе про візуальні мистецтва, – дозволив з'ясувати, що дескриптивний екфразис також має два різновиди, оскільки може стосуватися об'єкта зображення, тобто предмета або особи з реального чи міфологічного світу, змальованих на полотні, і водночас матеріального засобу зображення, зокрема кольорів, мазків тощо. Наприклад, у наступному фрагменті з есе Сірі Хустведт про творчість Жана-Батиста Сімеона Шардена вербально репрезентовано особу, зображену на картині, й предмети, які оточують цю особу: *The very last self-portrait in the exhibition shows Chardin holding a red pastel crayon in his hand. He is decked out in some crazy header tied up with a blue ribbon as he peers out in at me from behind his spectacles* (5, 39).

У розглядуваному фрагменті вербальним засобом репрезентації зображеної особи є власне ім'я художника (*Chardin*), який створив свій автопортрет (*self-portrait*). Вербальна експлікація змальованих на полотні матеріальних об'єктів здійснюється за допомогою конкретної лексики на позначення предметів (*pastel crayon, spectacles*), частини тіла людини (*hand*) та елементів вбрання людини (*crazy header tied up with a blue ribbon*). Таким чином, проаналізований екфрастичний фрагмент є таким засобом вербальної репрезентації візуального мистецького твору, який представляє референт цього мистецького твору як семіотичного об'єкта. Цей різновид дескриптивного екфразису можна назвати **референтно-дескриптивним**.

Другий різновид дескриптивного екфразису, ідентифікований нами в сучасних англомовних есе про візуальні мистецтва, виявлено у фрагменті з есе Патрика Херона про Поля Сезанна, наприклад: *...the ubiquitous surface texture, in Cézanne, is almost always comprised of these clusters of quickly stated, dense stackings of separate brushstrokes; each group of strokes often largely consisting of one color* (4, 140).

У наведеному фрагменті вербально репрезентовано засіб, використаний митцем у своїх картинах для зображення дійсності, – мазки фарби (*brushstrokes*) переважно одного кольору (*often largely consisting of one color*), накладені таким чином, що вони утворюють групи (*clusters of quickly stated, dense stackings, group of strokes*). Цей різновид дескриптивного екфразису можна назвати

медіумно-дескриптивним, оскільки він спрямований на вербальну репрезентацію медіуму твору візуального мистецтва. На нашу думку, в розглянутій вище дефініції екфразису, запропонованій Л. Генералюк, компонент, «супроводжуваний ... іноді описом окремих технічних прийомів автора твору, його манери чи стилю» [1, 54], стосується саме медіумно-дескриптивного екфразису. Той факт, що дослідниця ідентифікує цей компонент як варіативний («супроводжуваний іноді»), корелює з нашим спостереженням, що не всі екфрастичні контексти в сучасних англомовних есе про візуальні мистецтва містять опис медіуму, використаного для створення візуального художнього твору.

Розмежування референтно-дескриптивного і медіумно-дескриптивного різновидів екфразису корелює з таким семіотичним підходом до цього явища, згідно з яким здвоєність екфрастичного опису аналізують як передачу мовними засобами того, що є зображенням певної реальності за допомогою візуальних художніх засобів [3, 147], й екфразис розглядають як перекодування живописного коду вербальним [4, 3]. На користь запропонованого розмежування референтно-дескриптивного і медіумно-дескриптивного різновидів екфразису слугує також і той факт, що відмінність між тим, який об'єкт реального світу зображено на художньому полотні, і тим, за допомогою яких матеріальних засобів це здійснено, відрефлектовано в есе, наприклад:

On close inspection of the canvas, I began to notice Chardin's use of the red – the recurring red-brown in the animal's fur, but also a truer red, and a red that verges on pink, which repeats itself throughout the animal's carcass – the touch of red in its lower ear, in its paws, and near its genitals. The clarity of this red from up close and its overtly painted quality is far more hidden in reproductions than in the actual painting – but the fact that the viewer can see it affects the painting's meaning. The inanimate subject matter, a dead hare, and its medium, the paint, create a balance between the convention of illusion – “I am looking at a dead hare” – and the truth announced by canvas hanging on the wall – “I am looking at a painting.” This balance is crucial to Chardin (5, 30–31).

У наведеному фрагменті з есе Сірі Хустведт про Жана-Батиста Сімеона Шардена у формі референтно-дескриптивного екфразису представлено об'єкт, зображений на картинах митця, – убитий заєць (*a dead hare*), і виокремлено деталі зображення, зокрема хутро тварини (*the animal's fur*) та різні частини її тіла (*the animal's carcass, ear, its paws, its genitals*). За рахунок медіумно-дескриптивного екфразису репрезентовано відтінки використаного художником червоного кольору (*red, red-brown, a truer red, a red that verges on pink*). Рефлексію над відмінністю між об'єктом зображення (*The inanimate subject matter*) і засобом його репрезентації (*its medium, the paint*) оприявлено за допомогою метафори балансу (*balance*) між ілюзією реалістичності (*the convention of illusion – “I am looking at a dead hare”*) й усвідомленням умовності художнього зображення на картині (*the truth announced by canvas hanging on the wall – “I am looking at a painting”*).

Таким чином, авторка есе про візуальні мистецтва наголошує на нетотожності сприйняття об'єкта зображення і засобу (медіуму) створення цього зображення в мистецькому творі.

Перейдемо до розгляду різновидів тлумачного екфразису, ідентифікованих нами завдяки аналізу екфрастичних контекстів у сучасних англомовних есе про візуальні мистецтва. Пропонуємо есеїстичний екфразис, спрямований на пояснення того, яким чином можна / доречно сприймати зображення в мистецькому творі, тобто на експлікацію особливого авторського бачення художником фізичних об'єктів, втілених ним у своїх мистецьких роботах, називати **роз'яснювально-тлумачним**. Наприклад, в есе Джуліана Барнса про П'єра Боннара колір неба на картинах художника тлумачать як сповнений драматизму (*dramatic*): *His skies are dramatic in their colour, rather than in any present or threatened action* (1, 144). В есе Джона Берджера про Клода Моне нечіткі зображення людських фігур на двох картинах уподібнені невеликим природним істотам: метеликам (*moths*) і ящіркам (*lizards*), наприклад: *In the overcast picture these figures resemble moths in the lilac shade; in the second, dappled with sunlight, they become almost as invisible as lizards* (2, 258).

Різновид тлумачного екфразису, змістом якого є вербальна експлікація смислу певного мистецького твору чи кількох творів, пропонуємо називати **інтерпретувально-тлумачним**. Цей різновид тлумачного екфразису оприявлено, наприклад, в уривку з есе Нормана Брайсона про Хуана Санчеса Котана: *Absent from Cotán's work is any conception of nourishment as involving the conviviality of the meal – the sharing of hospitality present in the antique xenia* (3, 66). У наведеному фрагменті есеїст інтерпретує смисл художніх робіт Котана як такий, що не пов'язаний з ідеєю спільного споживання їжі (*nourishment as involving the conviviality of the meal*).

За нашими спостереженнями, у сучасних англомовних есе про візуальні мистецтва можлива різна комбінація різновидів дескриптивного і тлумачного екфразисів, у тому числі й поєднання всіх ідентифікованих нами різновидів, як, наприклад, у наведеному нижче фрагменті з есе Джона Берджера про Вінсента ван Гога:

Two years later, there months before his death, he painted a small canvas of two peasants digging the earth. [...]

The two men digging are painted in the same colours – potato brown, spade grey, and the faded blue of French work clothes – as the field, the sky, and the distant hills. The brushstrokes describing their limbs are identical to those which follow the dips and mounds of the field. The two men's raised elbows become two more crests, two more hillocks, against the horizon.

The painting is not of course declaring these men to be 'clods of earth', the term used by many citizens at that epoch to insult peasants. The fusion of the figures with the ground refers fiercely to the reciprocal exchange of energy that constitutes agriculture ...” (2, 272)

У цьому фрагменті референтно-дескриптивний екфразис є засобом вербальної репрезентації

того, який фрагмент реального світу зображений на картині – двоє чоловіків-селян (*two peasants, two men*), які копають землю (*digging the earth*) на полі (*field*). Медіумно-deskриптивний екфразис використано для репрезентації колористики полотна (*colours – potato brown, spade grey, and the faded blue of French work clothes*). Роз'яснювально-тлумачний екфразис слугує для того, щоб експлікувати створену на мистецькому полотні візуальну подібність між окремими художніми елементами зображення, а саме: стверджується, що частини тіла людей уподібнюються на картині елементам ландшафту (*The two men's raised elbows become two more crests, two more hillocks, against the horizon*). Інтерпретувально-тлумачний екфразис допомагає розкрити символічний зміст картини як утілення ідеї про сільське господарство як обмін енергією (*the reciprocal exchange of energy that constitutes agriculture*).

Висновки та перспективи досліджень. Сміслова неоднорідність екфразису в сучасних англomовних есе про візуальні мистецтва, що виявляється в існуванні референтно-deskриптивного, медіумно-deskриптивного, роз'яснювально-тлумачного й інтерпретувально-тлумачного різновидів екфразису, відображає складну когнітивну природу сприйняття людиною візуальних мистецьких творів, які мають семіотичну природу. Вербальна репрезентація художніх робіт митців у сучасних англomовних есе про візуальні мистецтва характеризується значним рівнем унікальності завдяки тому, що автори есе вільно вибирають таку комбінацію різновидів екфразису, яку вважають найдоречнішою. Вивчення специфіки комбінування різновидів deskриптивного і тлумачного екфразису в сучасних англomовних есе про візуальні мистецтва потребує детального розгляду, що становить перспективи подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Генералюк Л. Екфразис і гіпотипозис : проблеми диференціації. *Слово і час*. 2013. № 11. С. 50–61.
2. Лотман Ю. М. Избранные статьи : в 3 т. Таллинн : Александра, 1992. Т. 1. Статьи по семиотике и типологии культуры. 479 с.
3. Савчук Р. Фігуративний екфразис у семіотичному реконструюванні можливих світів (на матеріалі роману А. Роб-Гріїє “Dans le labyrinthe”). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. № 6. С. 145–150.
4. Третьяков Е. Н. Экфразис как матричная репрезентация образных знаков : автореф. дисс. на соиск. учёной степ. канд. филол. наук : 10.02.19. Тверь, 2009. 19 с.
5. Успенский Б. А. Семиотика искусства. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1995. 360 с.
6. Яценко Е. В. «Любите живопись, поэты...». Экфразис как художественно-мировоззренческая модель. *Вопросы философии*. 2011. URL: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=427 (дата звернення: 15.09.2018)
7. Croft W., Cruse A. D. *Cognitive Linguistics*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo : Cambridge University Press, 2004. 356 p.
8. Evans V., Green M. *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh : Edinburgh University press, 2006. 830 p.
9. Koopman N. Ancient Greek Ekphrasis: Between Description and Narration. PhD thesis. 2014. URL: <https://dare.uva.nl/search?identifier=511a0974-315e-4072-b9fe-c9314c99ce68> (дата звернення: 05.04.2020)
10. Langacker R. W. Assessing the cognitive linguistic enterprise. *Cognitive Linguistics: Foundations, Scope, and Methodology* / ed. by T. Janssen, G. Redeker. Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 1999. P. 13–59.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Barnes J. Keeping an Eye Open: Essays on Art. New York : Vintage International, Vintage Books, 2015.
2. Berger J. Portraits: John Berger on artists / ed. Tom Overton. London, New York : Verso, 2015.
3. Bryson N. Looking at the Overlooked : Four Essays on Still Life Painting. London : Reaktion Books, 1990/2018.
4. Heron P. Paul Cézanne. *Writers on Artists*. London, New York, Delhi, Sydney, Munich, Paris, Johannesburg : DK Publishing, 2001. P. 138–147.
5. Hustvedt S. Mysteries of the Rectangle: Essays on Painting. New York : Princeton Architectural Press, 2005/2006. 204 p.

REFERENCES

1. Heneraliuk, L. (2013). Ekfrazys i hipotyposys: problemy dyferentsiatsii [Ekphrasis and hypotyposis: the problems of differentiation]. *Slovo i chas*, 11, 50–61 [in Ukrainian].
2. Lotman, Yu. M. (1992). Izbrannyye statyi: v 3 t. [Selected Articles]: T. 1. Stati po semiotike i tipologii kultury [Vol. 1. Articles on semiotics and typology of culture]. Tallinn: Aleksandra [in Russian].
3. Savchuk, R. (2016). Fihuratyvnyi ekfrazys u semiotychnomu rekonstruiuvanni mozhlyvykh svitiv (na materialy romanu A. Rob-Hriiie “Dans le labyrinthe”) [Figurative Ekphrasis in a Semiotic Reconstruction of Possible Worlds (on the Material of the Novel by A. Rob-Grillet “Dans le labyrinthe”)]. *Naukovyi visnyk Shkhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, 6, 145–150 [in Ukrainian].
4. Tret'yakov, Ye. N. (2009) Ekfrazis kak matrichnaya reprezentatsiya obraznykh znakov [Ekphrasis as a matrix representation of visual signs]. (Avtoreferat dissertatsii kandidata filologicheskikh nauk). Tver [in Russian].
5. Uspenskiy, B. A. (1995). Semiotika iskusstva [Semiotics of art]. Moskva: Shkola “Yazyki russkoy kultury” [in Russian].
6. Yatsenko, Ye. V. (2011). “Lyubite zhivopis, poetry...” Ekfrazis kak khudozhestvenno-mirovozzrencheskaya model [“Love Painting, Poets...” Ekphrasis as an Artistic Worldview Model]. *Voprosy filosofii*. Retrieved from: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=427 [in Russian].
7. Croft, W., Cruse, A. D. (2004). *Cognitive Linguistics*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo: Cambridge University Press.

8. Evans, V., Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University press.
9. Koopman, N. (2014). *Ancient Greek Ekphrasis: Between Description and Narration*. PhD thesis. Retrieved from: <https://dare.uva.nl/search?identifier=511a0974-315e-4072-b9fe-c9314c99ce68>
10. Langacker, R. W. (1999). Assessing the cognitive linguistic enterprise. *T. Janssen, G. Redeker (Eds.). Cognitive Linguistics: Foundations, Scope, and Methodology*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 13–59.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Barnes, J. (2015). *Keeping an Eye Open: Essays on Art*. New York: Vintage International, Vintage Books.
2. Berger, J. (2015). *Portraits: John Berger on artists / Tom Overton (ed.)*. London, New York: Verso.
3. Bryson, N. (1990/2018). *Looking at the Overlooked: Four Essays on Still Life Painting*. London: Reaktion Books.
4. Heron, P. (2001). Paul Cézanne. *Writers on Artists*. London, New York, Delhi, Sydney, Munich, Paris, Johannesburg: DK Publishing, 138–147.
5. Hustvedt, S. (2005/2006). *Mysteries of the Rectangle: Essays on Painting*. New York: Princeton Architectural Press. A Winterhouse ed.

УДК 821.111-14.09:784-051Стінг]02
DOI https://doi.org/10.24919/2663-6042.17.2022.14

ПРОСОДИЧНІ ТА ЕСТЕТИЧНІ ФУНКЦІЇ РИМИ В ПІСЕННІЙ ЛІРИЦІ СТІНГА

Науменко Н. В.

Національний університет харчових технологій

У пропонованій студії окреслено роль способів римування в пісенній ліриці Стінга, зокрема у формуванні змістових полів тексту, його фонетичного візерунка та образного наповнення. Передусім з'ясовано чинники (серед них, вірогідно, особливе значення мали чотири його концерти у Києві), які актуалізують вивчення особливостей поетичного стилю Стінга, серед іншого й з позицій просодії.

Об'єктом дослідження у статті стала рима як один із ключових формотворчих складників пісенного вірша. Її розглянуто в усьому різноманітті видових термінологічних категорій, зокрема: за повнотою співзвуч (точні / неточні), за якістю співзвуч (багаті / бідні, оригінальні / зужиті), за місцем ритмічного акценту (чоловічі / жіночі / дактилічні), за порядком розташування у строфі (суміжна / перехресна), за композицією (прості / складені, панторими), за лексичними характеристиками (омонімічні, макаронічні, тавтологічні). З урахуванням особливостей англійської фонетики та графіки в поезіях Стінга спостережено низку специфічних римових пар – передусім різнобуквених і візуальних, а також паліндромів.

На основі повільного прочитання текстів пісень, поряд із прослуховуванням аудіозаписів, виявлено, що Стінг активно користується традиційними принципами римування (переважно суміжним і перехресним), проте на їхньому ґрунті створює також нові, як-от у творах «Children's Crusade», «History Will Teach Us Nothing», «When the Angels Fall», «Ghost Story», «Inside», «Never Coming Home», «The Last Ship», «The Night the Pugilist Learned How to Dance», «Heading South on the Great North Road», «The Bells of St. Thomas» тощо. Навіть в одному окремо взятому вірші рими зужиті можуть органічно чергуватися з новаторськими, прості – зі складеними, точні – з неточними та приблизними, увиразнюючи сюжетну канву пісні, надаючи пісням особливого фонетичного забарвлення, акцентуючи всі можливі значення винесених у риму слів і, нарешті, роблячи текст інтригуювальним для реципієнта.

Ключові слова: пісня, поезія, творчість Стінга, просодія, рима, сприйняття, образ.

Naumenko N. V. Prosodic and Esthetic Functions of Rhymes in Sting's Song Lyrics. The proposed study outlines the role of rhyming methods in Sting's song lyrics, in particular in the formation of the semantic fields of the text, its phonetic patterning and figurative content. First off, the factors (probably of particular importance among them were his four concerts in Kyiv) that actualize the study of the peculiarities of Sting's poetic style, including from the standpoint of prosody, are clarified.

Since Sting's works are attracting more attention of Ukrainian literary critics (which fact would be probably conditioned with four of his successful shows in Kyiv), the studies of the specific traits of his poetic style, especially in terms of prosody, is topical. The author of this work examined rhyme as one of key formal constituents of Sting's song verse, taking into account all of its diverse terminological categories: consonance wholity (exact / slant), consonance quality (full / ordinary, original / banal), rhythmic accent (masculine / feminine / triple), position in a stanza (couplet / crossed), composition (simple / heteromerous, holorhymes), lexical characteristics (homonymic, or rich, macaronic, autorhymes). In particular, owing to the specifications of English phonetics and graphics, some unique rhyming patterns – first of all, spelling, visual and palindromic - were surveyed in Sting's poetry.

Based on the close reading of song texts alternated with listening to audios, it is displayed that Sting, by actively using traditional rhyming patterns (mostly crossed and couplet), has managed to create some individual ones, which can be epitomized by such poems as "Children's Crusade", "History Will Teach Us Nothing", "When the Angels Fall", "Ghost Story", "Inside", "Never Coming Home", "The Last Ship", "The Night the Pugilist Learned How to Dance", "Heading South on the Great North Road", "The Bells of St. Thomas" and so on. Talking about even a single verse, the banal rhymes can organically alternate with novelty ones, as well as simple with heteromerous, exact with slant; thenceforth, it will clarify the plot of the story, impart the special phonetic ornament to the song, accentuate all possible meanings of rhyming words and, finally yet importantly, make the verse compelling for any recipient.

Key words: song, poetry, Sting's works, prosody, rhyme, perception, image.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Основою архітектоніки пісенного вірша є розміщення і логічний зв'язок образів-емоцій, розвиток думки, перехід від одного почуття чи переживання до іншого. Градації образів і почуттів у ліриці дуже схожі на зміни тональностей, темпів, інтенсивності звучання, характерні

для музичних творів, – відхилення, модуляції, контрапункти, динамічні відтінки. У ліриці захоплюють антитези, контрастність образів, підкреслення не тільки змін у русі переживань, настроїв, а і їхніх суперечностей, протистояння між ними.

Повторюваність, зокрема за канонами пісенного жанру, однорідних словоформ – прикметників,

дієслів, дієприкметників, віддієслівних іменників – привела до появи *рими*. Рима, на думку багатьох науковців, авторства не має, однак якщо ця рима – не складена, не каламбурна, не курйозна [4, 241]. Її властивий ряд концептуальних змістових і формотворчих характеристик, серед яких – потужний мнемотехнічний та пізнавальний потенціал; тому дієвим засобом осягнення мовного матеріалу є пісні, адже вони здебільшого римовані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретики літератури цікавилися й цікавляться пошуком зв'язків між формами римування з жанром, емоційним ладом, змістом твору, його естетичним впливом на реципієнта [див. 4, 246; 7, 80]. Непальський педагог Лок Радж Шарма небезпідставно стверджує: саме вивчення типів римування допомагає слухачеві осягнути їхню роль у «поєднанні звуків і смислів» [12, 32].

Дослідник англійської просодії вікторіанської доби А. М. Мейзель зауважив: «...У другій половині XIX століття розвинулися різні погляди на римування. Для деяких єдиною прийнятною римою була точна; будь-яке відхилення від неї означало недостатню вправність поета і, як наслідок, – образу читачеві. Для інших гра з римами – неточними, анафоричними, «механічними», незвичайними <...> – була способом показати розвиток власної поетичної техніки, а також шляхом до відмови від римування. Як у теорії, так і на практиці експериментування з римами відіграло велику роль у культурі XIX століття» [10, 1–2].

На ігровій семантиці рими наголошує ізраїльський віршознавець Рой Тартаковскі, ведучи розмову про спорадичне (на відміну від систематичного) римування в англійській поезії різних періодів. На думку дослідника, важливість спорадичної рими полягає у творенні елемента «несподіванки», особливо в білому вірші або верлібрі [13, 113]. Тим цікавіше простежити взаємозв'язок зазначених видів римування в сучасному пісенному тексті.

На перший погляд може видатись, що пісенний вірш не вимагає особливої, вишуканої, екзотичної рими і автор його вдовольняється пересічними. Банальна, або зужита, рима у вірші часто стає об'єктом критики: на думку багатьох віршознавців, такі рими асоціативно викликають одна одну, а отже, створюють горизонт очікування вже відомої ситуації [4, 241; 10, 115; 13, 101]. Якщо задля експерименту зібрати деякі зужиті співзвуччя та зумовлені ними ситуації в пісенну строфу, то вона матиме приблизно такий вигляд: *“While he was sitting on the phone, he would feel so alone, but once he's received a letter, he would feel far better...”* З другого боку, поезія, серед іншого й пісенна, «не може культивувати винятково неповторні, «одноразові» рими; конче потрібен пласт і «багаторазових», які мають характер банальних. Адже саме повторюваність окремих рим створює певний семантичний підтекст, який сприяє спадкоємності в історичному розвитку поезії» [3, 135].

У піснях Стінга показано настільки небуденні, сильні події, що спостережена подеколи вторинність рими не сприймається як гандж тексту. К. Гейбл

надає його римами цікавих термінологічних епітетів – «форсовані» («Russians», 1985. 9, 25), «грайливі» («She's Too Good for Me», 1993. 9, 70), «кмітливі» («Perfect Love... Gone Wrong», 1999. 9, 93). Слід навести по кілька прикладів на кожну дефініцію, аби в цьому переконатися: у першій із названих пісень – *“America / hysteria”, “threats / Soviets”*, у другій – *“folks / jokes”, “man / am”* (грайливість останньої, на думку авторки цієї праці, зумовлена її паліндромною формою), у третій – *“me / pedigree”, “lamppost / hindmost”*.

С. Морс у рецензії на альбом «Sacred Love» 2003 року наголошує, що віртуозність рими у заголовній пісні «Inside» є виразником інтелектуальної, радше ніж емоційної, роботи: «Вигадливо, але дещо монотонно автор починає 20 окремих рядків словом “inside” та 26 – словом “love”, перш ніж завершити вірш низкою дивних образів: *“Radiate me, subjugate me, incubate me, re-create me, demarcate me, educate me, punctuate me”*...» [5]. Прикметно, що ці дієслівні секвенції справляють враження уроку латини, що її свого часу Стінг вивчав у коледжі Святого Катберта; адже всі інструментовані на *“-ate”* лексеми – латинського походження, і їх нанизання теж являє своєрідну «гру в бісер».

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті – на основі аналізу способів римування у пісенній ліриці Стінга установити їхню роль у формуванні змістових полів тексту, його фонетичного візерунка та образного наповнення. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: на основі теоретичного матеріалу окреслити різновиди рим у Стінга та їхню специфіку, зокрема щодо їх сприйняття українським реципієнтом; установити взаємодію різних типів римування в межах строфи або цілого твору; виокремити авторські типи рим і утвердити їх як чинник унікальності індивідуального стилю митця.

Виклад основного матеріалу дослідження. Родове поняття «майстерність поета» включає велику кількість видових концептів. Серед них – вільне володіння версифікаційними категоріями (ритм, рима, розмір, строфа; жанр і жанрова матриця; тропи та фігури); володіння технікою віршування; експериментування та пошук власного стилю. І найважливіше – власне бачення світу, власні, не позичені мовні та емоційні барви [4, 246].

Рима пов'язує рядки вірша у нерозривне формозмістове ціле, тому на кінець рядка потрібно ставити найхарактерніше слово, а потім, хоч як би це було складно, підібрати до нього свіжу риму. У ліриці Стінга промовистим прикладом того може бути цитата з пісні «The Bells of St. Thomas» (2021):

*The bells of St. Thomas are aching with doubt,
They're cracked and they're broken, like the earth
in a drought,
I've searched for their meaning, I just never found out,
Whatever they're expecting from us,
Or why the bells on the roof of St. Thomas... are
crying (1)*

У наведеній цитаті, крім багатих кінцевих рим, прикметне й внутрішнє співзвуччя, до того ж із появою складеної рими: *from us – St. Thomas*.

Парадокс: зужиті рими за структурою – найчастіше **точні**. Деякі з них у просодії Стінга можна визнати «перехідними» з вірша в вірш, передусім це три пари: *me – sea, life – wife, sky – fly*. Однак, попри їхню поширеність у пісенних текстах, семантика кожної з них визначає архетипну взаємозумовленість явищ, окреслених цими концептами:

– займенник об'єктного відмінка «me» римується з іменником “sea”, що символізує прив'язаність Стінга – уродженця приморського Ньюкасла – до водної стихії;

– без вірної дружини (“wife”) ліричний герой, як і сам співак, не мислить свого життя (“life”);

– стихія неба (“sky”) перевоздано та беззмінно кличе до польоту (“fly”).

Так, не кожна точна рима є зужитою, особливо якщо йдеться про **дактилічні** співзвуччя, рідкісні для англомовної поезії. У Стінга, наприклад, такими є римові пари з пісні «Russians» (1985): *America – hysteria; precedent – president* (у другій збігаються всі звуки, окрім одного: / s / – / z /).

Приклади з інших творів: приблизні *happily – family* («Love Is Stronger Than Justice, 1993»); *victories – histories* («Mad about You», 1991); неточна *innocent – ignorant* («A Thousand Years», 1999); точні *history – mystery* («Nothing about Me», 1993) і просто-таки дивовижна *nobility – compatibility* («The Last Ship. Reprise», 2013).

Аби уникнути ефекту асоціації точних римових пар і окреслених ними ситуацій, співак удається до рим **неточних**, нечастотних в англійській поезії й тому доволі-таки непересічних і сміливих: *made up – makeup* («Roxanne», 1978), *precious – possession* («If You Love Somebody Set Them Free», 1985); *greed – fear* («Love Is the Seventh Wave», 1985); *myself – health* («Consider Me Gone», 1985); *sorrow – follow* («The Hounds of Winter», 1996); *summer – number* («All Four Seasons», 1996; «Never Coming Home», 2003); *town – round* («Low Life», 1986; «Big Lie Small World», 1999); *slowly – lonely, distance – instance* (обидві – «Send Your Love», 2003); *priest – peace, sense – cents* (обидві – «This War», 2003); *open – broken* («Inside», 2003). У текстах із альбому «The Last Ship» (2013) таких рим можна виявити дедалі більше, якщо зважити на «оперне» його начало: *told – Souls* («Language of Birds»); *morning – soaring* («What Have We Got»); *melts – else, vision – mission, health – else* (усі три – «I Love Her but She Loves Someone Else»); *baggage – carriage* («The Last Ship. Reprise»); *nothing – coffin* («Peggy's Song»).

Частотні в доробку Стінга рими **омонімічні**: *sea – see* («Language of Birds», 2013), *I – eye* («Rock Steady», 1987), *sun – son* («Island of Souls», 1991) тощо. Л. Р. Шарма називає їх «багатими» [12, 34], і ця дефініція якісно відрізняється від аналогічної в українській термінології, де «багатство» рими означає максимальний збіг звуків у суміжних словах і, отже, зумовлює більшу її досконалість і унікальність [3, 137].

Спорадично, але трапляються незвичайні рими-**паліндроми**: фонетичні *fly – life /flaɪ – laɪf/* у вірші «Low Life» (1986), *tell her – let her /tel – let/* у вірші «Never Coming Home» (2003),

through – truth /θru: – tru:θ/ у вірші «If You Can't Love Me» (2016), графічний *war – raw* у вірші «Inside» (2003). Цікаво, що паліндромією слів в останній поезії увиразнюється характерний для більшості творів інтимної лірики концепт «любов – біль» та прилучений до нього мотив нескінченності:

*Love is the child of an endless war
Love is an open wound still raw... (1)*

Варта уваги й несподівана неточна та водночас віртуозна рима: співзвуччя *through – truth*. Первинне значення прислівника *through* – «через», «крізь», і в такій іпостасі він бере участь у компонуванні ряду фразових дієслів англійської мови (*to be through, to get through* тощо) зі спільним знаменником «пройти через...», як правило, важкі випробування [1, 119]. А в даному разі для ліричного героя пісні – це випробування правдою, точніше, її відсутністю у словах співрозмовниці, чия брехня змушує його відчувати просто-таки фізичні муки:

*I've listened 'til my head would spin,
I don't want half of anything...*

Звідси й асонанс *love – leave*, вельми органічний в англомовних піснях про любов:

*If you can't love me this way,
Then you must leave me (1)*

Знаковими у Стінга також є складені співзвуччя, які при уважному розгляді виявляють характер майже повних **панторим**: *bitter trade – [lives] betrayed* («Children's Crusade», 1985), *oppression of the mild – aggression as its child* («History Will Teach Us Nothing», 1987), *intensity – its density* («If You Can't Love Me», 2016). У піснях «The Ghost Story» (1999) та «Rushing Water» (2021) спостерігається особливий різновид панторими – перехресна у непарних рядках, на додачу до суміжної в попередніх прикладах:

*What is a force that binds the stars?
I wore this mask to hide my scars
What is the power that moves the tide?
Never could find a place to hide...
The moon's a fingernail
And slowly sinking
Another day begins
And now I'm thinking («Ghost Story». 1)*

*This is the sound of atmospheres,
Three metric tonnes of pressure,
This is the sum of all my fears,
Something I just can't measure...*

(«Rushing Water». 1)

За словами самого Стінга, «рима – це різновид чародійства» [6], а панторима й поготів: це ще більш очевидно, якщо врахувати, що автор навряд мав на меті побудувати особливу звукову секвенцію [2, 56]. Римові пари до слів, пов'язаних зі стихією води у «Rushing Water», свідчать про архетипність цього образу: *water – daughter* (вода – дочка), *river – deliver* (ріка – воля, вільний плин води).

*This is the sound of rushing water,
Flooding through my brain,
This is the sound of God's own daughter,
Calling out your name... (1)*

Ще раніше подібний образ на зазначеній римовій парі Стінг збудував у пісні «Sacred Love» (2003):

The spirit moves on the water

She takes the shape of this heavenly daughter... (1)

І хоча якими б зужитими видавалися ці рими, однак саме через них реципієнт може оприявнити жіночу сутність води в різних культурах (якщо, висловлюючись математичними категоріями, «винести за дужки» перифраз «God's own daughter»):

Ease into the water

Flooding through your brain

Ease into the water

Calling out your name (1)

Увагу читача привертають іманентні англійській мові рими «**різнобуквені**», при яких написання слів відрізняється, проте у вимові вони між собою співзвучні: *talk / walk – New York* («Englishman in New York», 1987), *aground – drowned* («Hadaaway», 2013); *Casanova – over* («Big Lie Small World», 1999); *sinews – continues* («Ghost Story», 1999). Для українського реципієнта такі рими виступають тим самим чинником «несподіванки», про яку говорив Р. Тартаковскі [13, 108]. Протилежне за формою явище – так звана «**візуальна**», або «друкарська» [12, 34] рима, у якій збіги між словами суто графічні, а не фонетичні. У Стінга прикладом такої рими є *full – hull* («Ballad of the Great Eastern», 2013): сучасна транскрипція цієї пари має вигляд /ful – hul/. Більшість пісень альбому «The Last Ship», із якого запозичено цей приклад, містять архаїчні словоформи, тому цілком вірогідно, що на певному етапі розвитку англійської мови іменник *hull* міг транскрибуватися як /hul/.

По суті, наш сучасник не завжди виступає віртуозом рими (і це закономірно: у складних римових сплетіннях інколи відчувається формальна заданість, а це дуже шкодить змістові пісні). Тим більш цікаво віднаходити в його текстах несподівані співзвуччя, зокрема **макаронічні** [12, 34] з іншомовними словами, наприклад: *burritos – banditos, liters – Señoritas* (обидві – «Love Is Stronger Than Justice», 1993), *at all – Neanderthal* («Seven Days», 1993), *lamb – cardiogram* («This War», 2003), *alone – cologne* («Stolen Car», 2003), *hide – formaldehyde* («If You Can't Love Me», 2016) та **складені**: *minute – in it* («Another Day», 1986), *lost homes – tombstones* («When the Angels Fall», 1991); *sister – missed her* («Brand New Day», 1999), *better – let her, umbrella – tell her* (обидві – «Never Coming Home», 2003), *master – passed her, held her – welder*. В останніх п'яти зразках відбувається дієреза (усічення звуку) на стику двох лексем [1, 130]: у слові «her» не проспівується / h /, тому рима з приблизної (на письмі) перетворюється на точну – у співі.

«Східна» поезика лірики Стінга, починаючи з «Brand New Day», помітна у нанизуванні **редифних** рим: *spare now – everywhere now; around here – round here; before us – ignore us; taught us – bought us; between us – had been us*. У цьому ж альбомі наявна й конструкція, котра поєднує властивості редифа та панторими: «*fish around it / dishy round it*» («Perfect Love... Gone Wrong», 1999).

Як це часто буває в пісенній ліриці, в одному тексті можуть сусідити рими точні, приблизні та неточні. Таке варіювання просодичних елементів,

за Т.С. Еліотом, є чинником особливої музичності, «краси англійського вірша» [8, 336–337]. Наприклад, у пісні «Harmony Road» (2021) співіснування актуальної та віртуальної реальностей увиразнюється застосуванням дієслів у формі майбутнього часу, нанизуванням мотивів із пісень попередніх років – «They Dance Alone», «Island of Souls», «Stolen Car», «Never Coming Home»:

One day we'll make a break,

Get out of here, make no mistake,

We'll steal a car, find a happy song on the radio,

And never come back to Harmony Road... (1)

Тому на увагу заслуговують римові пари в цитованій строфі, точна й притому різнобуквенна *break – mistake /breik – mis'teik/* та анаграмна *radio – Road*, де перше слово включає всі звуки другого, але наголошені дифтонги не збігаються: /'reidiəʊ – rəʊd/. Таке поєднання виступає ще одним концептом дисгармонії у пісні [2, 60].

Варто наголосити й на застосуванні у творах Стінга **внутрішньої рими**. Свого часу вона зажила великої популярності в англійській поезії, коли головним просодичним чинником балади, елементом її жанрової матриці було римування піввіршів [11, 426; 13, 103], наприклад: «*There was Mary Seton and Mary Beaton*», «*Come dame or maid, be not afraid, / Poor Tom will injure nothing*». Неперевершеними майстрами внутрішньої рими визнано Кристофера Марлоу, Персі Б. Шеллі, Джорджа Гордона Байрона та інших [10, 5]. Свій внесок у її розвиток на сучасному етапі зробив також Стінг, притому вдало будуючи не лише подвійні та потрійні внутрішні рими:

There were shelfloads of care...

(«Consider Me Gone», 1985)

I pray every day to be strong...

(«Moon over Bourbon Street», 1985)

I sink like a stone that's been thrown in the ocean

(«Be Still My Beating Heart», ...1987)

а й леонінські вірші, які передбачають римування синтагм у межах рядка:

I've been scattered, I've been shattered,

I've been knocked out of the race / But I'll feel

better...

(«Lithium Sunset», 1996)

The passengers ignore her just a girl with an umbrella

And there's nothing they can do for her, there's nothing they can tell her...

(«Never Coming Home», 2003)

Nineteen thousand tons of steel they used to shape the mighty keel...

(«Ballad of the Great Eastern», 2003)

Приклад інтертекстуальності леонінського вірша у пісні «Perfect Love... Gone Wrong» (1999) – прислів'я: «*But when the cat's away the mouse will play*», відповідне українському, також метричному «Кіт із дому – миші в танець». Однак неримовані синтагми

українського аналога спонукали авторку цієї статті під час роботи над перекладом зазначеного твору компенсувати цей пробіл зовнішньою суміжною римою, крім цього, беручи до уваги, що друга компонента прислів'я певною мірою співзвучна із оригінальною синтагмою «*dishy round it*»:

Як кіт із дому – миши в танець:

Хоч такий, та шанець

Перебути день самотній...

(опубліковано у журналі «Всесвіт», 2021, № 9–10, с. 244)

Ще з часів «The Police» у Стінга часто трапляються **строфи-монорими** (наприклад, приспиви до пісень «Synchronicity», «Down, Down, Down», цілі куплети вірша «The Last Ship»). Римовані у межах окремої строфи слова (до 4–5 лексем) становлять образну секвенцію, увиразнену фонетичною подібністю, внаслідок чого фрагмент тексту набуває самодостатнього значення як філософема. Наприклад, мотив відсутності у світі абсолютного Зла, так само як і абсолютного Добра («і ангели також падають») уособлено у приспіві-моноримі пісні «When the Angels Fall» (1991). Тривожної інтонації йому надає повторюване звукосполучення /o: l/, зокрема й через тавтологію – тричі повторене слово “fall”:

When the angels fall

Shadows on the wall

In the thunder's call

Something haunts us all

When the angels fall

When the angels fall (1)

І якщо у самому вірші винесені в секвенцію слова візуалізують ситуацію, у якій вони набувають нових конотацій, то у співі такий прийом сугестує інтонації різного змістового гатунку через акцентування звуків, особливо голосних.

Строфіка пісень Стінга часто зумовлює сталі **принципи римування** – суміжне або перехресне (оповитих рим у пісенних віршах не знайдено). Перехресним римуванням характеризується, вочевидь, найбільш улюблений у співака гатунок строфи – так званий «баладний» чотиривірш різних розмірів із порядком співзвуч **abcb** [1, 45], наприклад:

I saw it again this evening

Black sail in a pale yellow sky

And just as before in the morning

It was gone where the grey gulls fly...

(«The Wild Wild Sea», 1991)

They chased him through brambles

They chased him through the fields

They'd chased him for ever

But the fox would not yield

(«End of the Game», 2010)

I cook myself some breakfast,

Have some coffee while I muse,

Where could this smile have come from?

It's a muscle that I rarely use...

(«If It's Love», 2021)

Але, окрім традиційних парних, автор створює секвенції вищого гатунку – **потрійні**:

But a miracle's happened, and your mind's in a trance,

They're all laughing and cheering and looking askance,

On the night that the pugilist finally learned how to dance

(«The Night the Pugilist Learned How to Dance», 2013)

четверні точні й неточні:

If we seek solace in the prisons of the distant past

Security in human systems we're told will always last

Emotions are the sail and blind faith is the mast

Without a breath of real freedom we're getting nowhere fast

(«History Will Teach Us Nothing», 1987)

We may not drive Rolls Royces, we're hardly spoilt for choices,

If we're to pay invoices, we'll need to raise our voices...

(«Show Some Respect», 2013)

Here comes the sound I've been expecting all these years,

Here comes the sound of everything I've feared,

Here comes the sound, the floors below me disappear,

Here comes the sound, I force my fingers in my ears

(«Down, Down, Down», 2016)

і навіть **п'ятірні**, причому глибокі:

We'll the first to arrive saw these signs in the east,

Like that strange moving finger at Balthazar's Feast,

Where they asked the advice of some wandering priest,

And the sad ghosts of men whom they'd thought long deceased,

And whatever got said, they'd be counted at least,

When the last ship sails («The Last Ship», 2013)

І, нарешті, згадана поезія 2003 року «Inside», першу строфу якої за способом римування можна визнати новаторською в доробку Стінга (літерами з лівого боку позначено співзвучні рядки):

A Inside the doors are sealed to love

B Inside my heart is sleeping

A Inside the fingers of my glove

C Inside the bones of my right hand

D Inside it's colder than the stars

B Inside the dogs are weeping

E Inside the circus of the wind

C Inside the clocks are filled with sand

F Inside she'll never hurt me

B Inside the winter's creeping

G Inside the compass of the night

C Inside the folding of the land... (1)

Відразу помітне перехресне римування непарних рядків “love / glove”, що створює горизонт очікування класичного катрена; водночас у четвертому рядку з'являється зовсім не подібне за звучанням до дієслова *sleeping* іменник *hand*. Але саме ці два слова

стають наскрізними римами парних рядків упродовж усього 12-віршового куплета з анафорою “inside”, на яку й випадає наголос у виспівуванні; тим часом як непарні, починаючи з п’ятого, римових «двійників» не мають. Та не можна не зауважити, що кінцеві слова непарних рядків (*stars, wind, hurt me, night*) самі собою творять додатковий концепт – ніч, то зоряна, то вітряна, яка завдає болю ліричному персонажеві. Підтвердженням цьому є наступний двовірш:

Outside the stars are turning
Outside the world's still burning (1)

Спостережено також, що візерунок наскрізних кінцевих рим може визначити зміст цілого вірша. У Стінга прикладом цього є пісня «Heading South on the Great North Road» з альбому «57th & 9th» (2016). Винесене в її назву слово *road*, повторене наприкінці 12-ти рядків, прилучає до парадигми «дорога, подорож» 12 лексем, із яких фактично всі дієслова: *glowed – owed – crowded – rode – load – slowed – bestowed* (двічі) – *unload – sowed – strode – flowed*. Відтак змістовим концентром вірша стає суположення образів *свобода / неволя*, вивершене в авторському афоризмі – “a gift is a yoke to a traveling man”, українською «талант – ярмо для мандрівця» [1, 74].

Висновки та перспективи досліджень. Римовий репертуар Стінга становить особливий інтерес для аналізу з огляду на пісенну жанрову домінанту. Спершу він вирізняється певною кількістю зужитих або бідних співзвуч (інколи, можна сказати, «перехідних» із пісні в пісню: наприклад, *life – wife, sea – me, fly – sky, myself – someone else*). Та при цьому, завдяки глибинному змістовому наповненню пісні, вони не «псувають» її, а наближають до розмовної інтонації.

Фонетичний лад англійської віршової мови, зокрема значна кількість односкладних слів,

зумовлює переважання у поезіях Стінга чоловічих рим, меншою мірою – жіночих; але притому виразнішими стають дактилічні клаузули, особливо в ранніх піснях. Вони здебільшого неточні, проте добре працюють на увиразнення змістових концептів вірша.

На тлі вдалого оперування точними римами яскраво виступають незвичайні. Їх можна класифікувати за будовою (складені, внутрішні, редифіні, панторими), за лексичним наповненням (омонімічні, макаронічні, тавтологічні), за графічною структурою (різnobуквені, візуальні, паліндромні). Рими зужиті у Стінга органічно чергуються з новаторськими, розгортаючи перед реципієнтом сюжетну канву кожної з аналізованих пісень.

Принципи римування значною мірою зумовлюють будову строф. Багатокомпонентні монорими, характерні для різних етапів еволюції поетичного стилю Стінга, уможливають через семантику співзвучних слів досягнути квінтесенцію не лише окремого куплету, а й навіть цілого вірша. Під час повільного прочитання та прослуховування аудіозаписів виявлено, що оригінальні прийоми римування здебільшого не повторюються в інших текстах, їхня поява не сприймається як формальна заданість, і все це можна поставити в заслугу авторові.

Актуальний напрям подальшого дослідження – глибоке дослідження пісенних віршів Стінга в аспекті співвідношення прийомів римування з іншими формозмістовими чинниками твору (темою, проблематикою, ідеєю, образністю, художньою мовою). Доцільним у цьому розрізі вбачається зіставлення поезій різних періодів творчості митця включно до 2021 року, зокрема із залученням їхніх вірогідних прототекстів в англійській та інших літературах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Науменко Н. В. *Образи його серця... Формозмістові домінанти пісенної лірики Стінга* : монографія. Київ : Видавництво «Сталь», 2019. 256 с.
2. Науменко Н. В. Формозмістові особливості альбому Стінга «The Bridge» (2021). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33 (72), № 1. Р. 54–62.
3. Семенюк Г. Ф., Гуляк А. Б., Бондарева О. Є. Версифікація : Теорія і практика віршування : навчальний посібник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2008. 303 с.
4. Семенюк Г. Ф., Гуляк А. Б., Науменко Н. В. *Літературна майстерність письменника* : підручник. Київ : Видавництво «Сталь», 2015. 405 с.
5. Backgrounder to *Sacred Love*. URL: www.sting.com/discography/album/28/Albums. Access date: 03.02.2022.
6. Backgrounder to *The Bridge*. URL: <https://www.sting.com/discography/album/457/Albums>. Access date: 10.05.2022.
7. Christ C. *Victorian and Modern Poetics*. Chicago : University of Chicago Press, 2003. 178 p.
8. Eliot T. S. *The Music of Poetry. Poets on Poetry*. Michigan University Press, 1972. P. 334–348.
9. Gable C. *The Words and Music of Sting*. London : Greenwood Publishing Group, 2009. xix, 170 p.
10. Mazel A. M. *The Work and Play of Rhyme in Victorian Verse Cultures, 1850–1900. A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy (English Language and Literature) in the University of Michigan* 2014. 278 p.
11. McLane M. *Ballads and Bards : British Romantic Orality. Modern Philology*. February 2001. Vol. 98. № 3. P. 423–443.
12. Sharma L. R. *Teaching various rhymes in English poetry to the bachelor level students. International Journal of English Research*. March 2018. Vol. 4, issue 2. P. 32–39.
13. Tartakovsky R. *Towards a Theory of Sporadic Rhyming. Language and Literature*. May 2014. Vol. 23 (2). P. 101–117.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Sting (Sumner G. M.). *Lyrics*. URL: www.sting.com/discography.albums. Access date: 18.04.2022.

REFERENCES

1. Naumenko, N. V. (2019). *Obrazy yoho sertsya... Formozmistovi dominanty pisennoyi liryky Stinga [Shapes of His Heart... Formal and Substantial Dominants of Song Lyrics by Sting: a monograph]: monografia*. Kyiv: Vydavnytstvo "Stal" [in Ukrainian].
2. Naumenko, N. V. (2022). *Formozmistovi osoblyvosti albomu Stinga "The Bridge" (2021) [Formal and Substantial Specifications of Sting's Album "The Bridge" (2021)]. Vcheni zapysky Tavriyskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Filolohiya. Zhurnalistyka*, 33 (72) / 1, 54–62 [in Ukrainian].
3. Semenyuk, H. F., Hulyak, A. B., Bondareva, O. Y. (2008). *Versyfikatsia: teoriya i praktyka virshuvannya [Versification: Theory and Practice of Verse Writing: a Manual]: navchalnyi posibnyk*. Kyiv: VPC "Kyivsky universytet" [in Ukrainian].
4. Semenyuk, H. F., Hulyak, A. B., Naumenko, N. V. (2015). *Literaturna maysternist pysmennyka [Literary Mastery of a Writer: a Workbook]: pidruchnyk*. Kyiv: Stal Publishers [in Ukrainian].
5. Backgrounder to *Sacred Love*. Retrieved from: www.sting.com/discography/album/28/Albums. Access date: 03.02.2022.
6. Backgrounder to *The Bridge*. Retrieved from: <https://www.sting.com/discography/album/457/Albums>. Access date: 10.05.2022.
7. Christ, C. (2003). *Victorian and Modern Poetics*. Chicago: University of Chicago Press.
8. Eliot, T. S. (1972). *The Music of Poetry. Poets on Poetry*. Michigan University Press, 334–348.
9. Gable, C. (2009). *The Words and Music of Sting*. London: Greenwood Publishing Group.
10. Mazel, A. M. (2014). *The Work and Play of Rhyme in Victorian Verse Cultures, 1850–1900*. A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy (English Language and Literature) in the University of Michigan.
11. McLane, M. (2001). *Ballads and Bards: British Romantic Orality. Modern Philology*. February 2001, 98 (3), 423–443.
12. Tartakovsky, R. (2014). *Towards a Theory of Sporadic Rhyming. Language and Literature*, 23 (2), 101–117.
13. Sharma, L. R. (2018). *Teaching various rhymes in English poetry to the bachelor level students. International Journal of English Research*, 4 (2), 32–39.

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

Sting (Sumner, G. M.). *Lyrics*. Retrieved from: www.sting.com/discography.albums. Access date: 18.04.2022.

ЗМІСТОВА СТРУКТУРА ТЕРМІНА ТА ЇЇ СКЛАДНИКИ

Овсієнко Л. М.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У пропонованій реценції розглядаємо особливості змістової структури терміна та з'ясовуємо його основні складники. Змістова характеристика передбачає семантичний аналіз, а саме – аналіз змістової структури терміна. Мова йде про явище, до складу якого входить значення терміна і його зміст, що впливає (або не впливає) зі значення слів, які утворюють термін-словосполучення. Наголошено, що лінгвістичний аналіз значення терміна демонструє перехід від ознак мовного субстрату до появи в лексичній одиниці семантичних ознак терміна, тобто до формування в його змістовій структурі термінної сутності, тоді як термінознавчий підхід дає можливість показати змістову структуру терміна (лексичної одиниці) неначе зсередини. За такого підходу виявлено, що термін має такі самі складники значення, що й нетермін: денотативне, сигніфікативне, синтагмативне, категорійне й граматичне.

Термін (слово чи словосполучення) як лексична одиниця має або не має ознаки мовної мотивованості. Така мотивованість притаманна лише термінові, адже вона ґрунтується на розумінні термінної системи як вторинної відносно мови. У статті зазначено, що з позиції форми термін може бути повністю мотивованим, частково мотивованим, хибно мотивованим і немотивованим. Повністю мотивованим є термін, що має один складник, вибір якого пояснюється попереднім (нетермінним, детермінним) значенням, а також багатоелементний термін, частини якого тлумачать означенням способом. Частково мотивованими є багатоскладникові терміни, окремі елементи яких уже мають пояснення. Хибно мотивованими вважають терміни, що мають неправильне або застаріле тлумачення, а немотивованими називають ті, вибір форми яких взагалі не має пояснення. Зауважено, що під час утворення терміна (початкова назва) його форма майже завжди є мотивованою.

Доходимо висновку, що комплексне поняття «змістова структура терміна» дає можливість виокремити в ньому такі складники: власну семантику (лексичне, денотативне, репрезентативне значення, мовний компонент); мотивованість, що поділяється на різні види мовної і термінної мотивованості; сигніфікативне значення (визначення спеціального поняття, вербалізування спеціального концепту). Означені складники змістової структури терміна виокремлюють у ньому в результаті застосування лінгвістичних, логічних, семіотичних і власне термінознавчих методів аналізу.

Ключові слова: термін, нетермін, термінознавство, змістова структура, лексична одиниця, мотивованість, немотивованість, термінна мотивованість, сигніфікативне значення.

Ovsienko L. M. The content structure of a term and its components. In the suggested reception, we explore peculiarities of the content structure of a term and discover its main components. The content characteristics envisage certain semantic analysis, in particular; analysis of the content structure of a term. It concerns a phenomenon which includes the meaning of a term and its contents that ensues (or does not ensue) from the meanings of words that make up such term-word combination. A linguistic analysis of the term's meaning demonstrates a transition from features of language substrate to a lexical unit developing semantic features of a term, that is, to the formation of a term-related essence inside its content structure. A terminology-based approach enables us to display the content structure of a term (lexical unit) as if seen from inside. With this approach, it has been discovered that a term has the same meaning components as a non-term: denotative, syntagmatic, categorial and grammatical.

As a lexical unit, word or word combination, a term may have or not have signs of linguistic motivation. Such motivation is only inherent to a term since it is based on understanding a term system as a system which is secondary to language.

The article notes that from the viewpoint of form, a term can be fully motivated, partially motivated, wrongly motivated, and non-motivated. A fully motivated term is the term that has one component, the choice of which is explained with the previous (non-term, determinant) meaning, as well as the multi-element term, the parts of which are interpreted in the said way. Partially motivated terms are the multicomponent terms, the separate elements of which already have explanations. Wrongly motivated terms are the terms that have a wrong or obsolete interpretation, and non-motivated terms are the terms where the choice of form lacks any explanation at all. It has been pointed out that when a term is created (initial name) its form is almost always motivated.

In this publication, the author concludes that the complex notion of "content structure of a term" enables us to distinguish the following components that make it up: its own semantics (lexical, denotative, representative meanings, linguistical component); motivation, which is divided into various types of linguistical and terminological motivation; significative meaning (definition of a special term, verbalization of a special concept). The abovesaid components of the content structure of a term are distinguished as a result of application of linguistical, logical, semiotical and actually terminological methods of analysis.

Key words: term, non-term, terminology, semantic structure, lexical unit, motivation, non-motivation, term motivation, significative meaning.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Термін є основним об'єктом вивчення термінознавства, проте його досліджують і в лінгвістиці. Якщо розглядати термін з позиції останньої як лексичну одиницю, яка має особливі функції, то варто зосередити увагу на змістовій і формальній характеристиці його.

Змістова характеристика передбачає семантичний аналіз, а саме аналіз змістової структури терміна. Мова йде про явище, до складу якого входить значення терміна (просте, складне, денотативне тощо) і його зміст, що впливає (або не впливає) зі значення слів, які утворюють термін-словосполучення. З огляду на це варто ретельно розглянути всі складники змістової структури терміна із застосуванням лінгвістичного, семіотичного і термінознавчого методів аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблем термінології досліджували К. Авербух, А. Багмут, М. Вакуленко, О. Вакуленко, Л. Васенко, Н. Васильєва, М. Володіна, І. Волкова, Б. Головін, В. Дубічинський, В. Іващенко, Т. Кияк, Р. Кобрін, І. Кочан, І. Кочерган, О. Кримець, Г. Мацюк, Н. Овчаренко, Т. Панько, Н. Подольська, О. Потєбня, І. Процик, О. Радченко, А. Суперанська, Г. Фреге, Г. Штейнталь та ін. Проте, на жаль, наразі немає наукових розвідок, у яких би було чітко схарактеризовано змістову структуру терміна й визначено її складники. Це дало нам поштовх до роботи в цьому напрямі.

Формулювання мети і завдань статті. З огляду на зазначене зрозуміло, що питання змістової структури терміна поки залишається відкритим. Тому в цій рецепції ми спробуємо розглянути його і зробити відповідні висновки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Змістову структуру терміна характеризують із застосуванням семантичного трикутника, про який йшлося в нашій попередній публікації [2, 75–76]. З терміном як знаком у межах цього трикутника зіставляється одиничний позначуваний предмет (денотат) і означаване поняття (сигніфікат, концепт денотата). З оперттям на теорію Г. Фреге [4, 25–50] можна говорити про значення і сенс, тобто про позначення об'єкта і той спосіб, яким воно виявлено. Ці складники є надважливими для вивчення змістової структури терміна. Тож спочатку зосередимо увагу на його значенні. Йдеться про значення лексичної одиниці мови, яка виконує функцію терміна (якщо вона є). За такої умови лексична одиниця має номінативне значення й чітко називає конкретне поняття, що відповідає терміну. До прикладу, слово *кислота* з функцією хімічного терміна має номінативне значення. За умови, якщо ця лексична одиниця має низку номінативних значень, то номінативне значення, яке встановлює зв'язок слова зі спеціальним поняттям, відмежовується від інших значень лексичної одиниці.

У багатьох наукових розвідках натрапляємо на твердження, що значенням терміна є спеціальне поняття. Проте це варто перевірити й уточнити. По-перше, є випадки, коли та сама лексична одиниця має кілька понять, які входять до однієї чи низки терміносистем, або ж, навпаки, кілька

термінів мають спільне поняття. У такому разі виникає питання, який же з термінів найяскравіше виражає поняття. По-друге, спостерігаємо й таке, коли термін (лексична одиниця) функціонує, а його поняття є не конкретним, не сформованим (зокрема, у нових галузях знань). За такої умови ми не можемо стверджувати, що значенням лексичної одиниці є поняття. По-третє, і найголовніше, значеннями термінів є дуже спеціальні поняття – загальні поняття спеціальних галузей знань чи діяльності, які мають єдине тлумачення (референції) і змістове наповнення (теорії). У такому аспекті значення термінів складніше (аніж нетермінів), оскільки вони мають спеціальний складник (науковий, технічний тощо).

З позиції лінгвістики важливим є питання місця термінного значення в семантичній структурі лексичної одиниці мови: головним воно є чи другорядним, первинним чи вторинним? З'ясувати це можна шляхом аналізу словникових статей. При цьому цікаво зіставити терміни нової і вже впорядкованої галузей знань. Зазвичай у давно відомих галузях використовують лексеми, для яких термінне значення є вторинним. До прикладу, у текстильній справі більшість термінів мають ключове значення, яке не є термінним (*прив'язка, кожух, дротик, чапля* тощо). А в сучасних галузях знань послуговуються лексичними одиницями, основне значення яких майже завжди є терміном. Так, в інформатиці використовують терміни (*верстка, заголовок, розмітка, вказівник* тощо), для яких нетермінне значення наразі є другорядним. Це стосується саме тих галузей і сфер діяльності, у яких переважає запозичена й інтернаціональна лексика (*гіпербола*, грец. ὑπερβολή – перебільшення; *метафора*, грец. μεταφορά – перенесення). А отже, можна простежити, як вторинні значення (метафорні й метонімії) набувають статусу первинних, за умови, що виконують функції термінів. Тоді, коли «автор» терміна добирає лексичну одиницю мови для послуговування нею як терміном, цей ще передтермін може мати вторинне значення й всі супутні йому ознаки: експресивність та образність метафор і метонімії, наочність синекдох тощо. Коли ж лексичні одиниці стають самостійними термінами й складниками терміносистеми, то їхнє нове термінне значення набуває статусу прямого і «відривається» від свого нетермінного значення, а експресивність, образність та інші спільні ознаки стають конотаціями терміна, які є в його змістовій структурі, але не впливають на формулювання визначення поняття.

Описаний лінгвістичний аналіз значення терміна демонструє перехід від ознак мовного субстрату до появи в лексичній одиниці семантичних ознак терміна, тобто до формування в його змістовій структурі термінної сутності. Термінознавчий підхід дає можливість показати змістову структуру терміна (лексичної одиниці) неначе зсередини. За такого підходу виявлено, що термін має ті самі складники значення, що й нетермін: денотативне, сигніфікативне, синтагматичне, категорійне й граматичне. Важливо також зауважити, що в різних типах термінів, що різняться референтно, можуть переважати ті чи ті складники значення.

Якщо відокремити терміни від нетермінів, то можна помітити, що всі перелічені складники значення є специфічними. Так, денотативне значення терміна відображає зв'язок значення його з предметом (денотатом) і він є прямим, а не опосередкованим, навіть якщо лінгвіст бачить у термініві метяфору. До прикладу, в астрофізичному терміні *сонячний вітер* метяфорна друга частина *вітер* нейтралізується прямою номінацією *сонячний*. Сигніфікативне значення терміна відображає зв'язок лексичного значення з поняттям, але специфічність поняття, позначеного терміном, спричиняє те, що лексична одиниця, яка виконує функцію терміна, відірвана від суміжних лексичних одиниць, що утворюють, наприклад, лексико-семантичні групи, а парадигмативно й синтагмативно пов'язана з іншими одиницями терміносистеми. Наприклад, технічний термін *вушко* пов'язаний не зі словом *вухо*, а з лексемою *кільце, деталь* тощо. У цьому аспекті його сигніфікативне значення варто називати сигніфікативно-денотативним. Наявність спеціального значення є головною особливістю змістової структури терміна. Проте й інші його складники є специфічними; вони залежать від синтаксичних, частиномовних і словотвірних особливостей лексики.

У дослідженні змістової структури терміна принципово важливим є питання вираження (позначення) поняття. Означена проблема, що набула актуальності в ХІХ столітті у працях О. Потебні, Г. Фреге, Г. Штейнтала, залишається однією з ключових і в сучасній лінгвістиці (ономасіології).

Термін (слово чи словосполучення) як лексична одиниця має (або не має) ознаки мовної мотивованості. Така мотивованість притаманна лише термініві, адже вона ґрунтується на розумінні термінної системи як вторинної відносно мови. Відтак слово, яке стало терміном, набуває мовної мотивованості. Справді, коли лексична одиниця трансформується в термін, уже не цікавить пояснення її попереднього значення й форми; актуальним є набуте значення і місце терміна в термінній системі.

Таким чином, поняття мотивованості в термінознавстві (термінній мотивованості) дещо відрізняється від ідентичного поняття в лінгвістиці. Ґрунтуючись на семіотичному (широкому) розумінні мотивованості (невідоме мотивується відомим), термінознавство розглядає це поняття розчленовано, а саме: мотивованість форми терміна розуміють як пояснення вибору цієї форми мовним субстратом терміна – лексичною одиницею мови (у цьому розумінні мотивованість форми терміна є вторинною відносно мотивованості лексичної одиниці; немотивована лексична одиниця може бути мотивованим терміном). Мотивованість семантики й функції терміна визначають прямим відношенням до об'єкта позначення та місцем терміна в терміносистемі.

Розглянемо ці явища відокремлено. З позиції форми термін може бути повністю мотивованим, частково мотивованим, хибно мотивованим і немотивованим [1, 99]. Повністю мотивованим є термін, що має один складник, вибір якого пояснюється попереднім (нетермінним, детермінним) значенням, а також багатоелементний термін, частини якого

тлумачать означеним способом. Частково мотивованими є багатоскладникові терміни, окремі елементи яких уже мають пояснення. Хибно мотивованими вважають терміни, що мають неправильне або застаріле тлумачення, а немотивованими називають ті, вибір форми яких взагалі не має пояснення.

Зауважимо, що під час утворення терміна (початкова назва) його форма майже завжди є мотивованою. Як мотивування використовують назву об'єкта термінування (наприклад, за подібністю з об'єктом номінації в мові) або найменування його ознаки. Так виникають повністю мотивовані терміни, але прагнення використовувати їх наразі приводить до утворення термінів завдовжки більше ніж 10 слів.

У процесі аналізу складників мотивованого терміна одночасно вивчають його формальну й змістову структуру. Важливо з'ясувати, які саме ознаки термінованого поняття покладено в основу номінації і скільки їх необхідно для створення цілісного терміна. Проте трапляються випадки, коли об'єкт називають на основі метяфорної чи метонімічної назви. Тоді в основі мотивування може опинитися зовсім випадкова ознака. Таким чином, термінознавство, на протипагу логіці, оперує поняттям відмінної ознаки об'єкта, а не суттєвої, чи несуттєвої.

Безперечно, відмінна ознака, що відображена в мотивованому термініві, може збігтися із суттєвою. До того ж автор терміна свідомо прагне передати в ньому ознаку (ознаки), яку він вважає суттєвою відповідно до визначеної ним основної теорії. Але цей принцип не дозволяє наполягати на думці про те, що в термініві обов'язково має бути відображена суттєва ознака об'єкта. Адже кожна з теорій може мати свої суттєві ознаки предмета (це залежить і від поглиблення суспільного знання).

Звідси в термінознавстві виникає поняття хибно мотивованого терміна. Означені структури можуть виникати через низку причин, першою з-поміж яких є помилкове знання, хибність якого виявляється під час розвитку науки. Другою причиною існування групи таких термінів є зміна тих ознак, які були покладені в основу назви. Близькою до неї є третя причина, яка полягає в перенесенні назви на інший предмет, що має подібні, але інші ознаки. Четверта причина – це свідоме прагнення приховати інформацію про справжні ознаки предмета.

Поняття правильної і хибної мотивованості термінів відноситься до аналізу змістової структури термінів, на відміну від понять повної і часткової мотивованості / немотивованості.

Тепер звернемо увагу на проблему кількості ознак предмета, що відображаються в мотивованому термініві. Застосування класифікаційного принципу, що є найпоширенішим принципом побудови терміносистем, тягне за собою використання родо-видової структури термінів у тих випадках, коли є потреба позначити видові поняття, що виокремлюються із родових, до того ж на кількох етапах поділу його. Застосування цього принципу є причиною виникнення багатослівних термінів (10–15).

З огляду на те, що питання оптимальної кількості ознак, які повинні відображатися в мотивованому термініві є актуальним, варто зазначити, що таку

змістову структуру мають терміни, які містять в собі назву об'єкта та одну з його індивідуальних ознак. Здебільшого такими є назви тварин і рослин, наук і навчальних дисциплін тощо. У структурі означених назв є вказівка на найоптимальніший об'єкт вивчення, проте такі структури спостерігаємо досить рідко. Дослідження засвідчують, що в сучасних терміносистемах досить поширеними є терміни, які мають не одну відмінну ознаку.

Отже, у тих випадках, коли ми можемо пояснити вибір способу визначення мовної одиниці загального поняття, маємо справу з мотивованим терміном (це стосується не вибору звукової оболонки, а лексичної одиниці, яка буде мати функції терміна в терміносистемі). Термінна мотивованість пов'язує форму терміна з його семантикою та із семантикою та формою інших термінів, які є складниками цієї терміносистеми. Зазначене дає можливість зробити такі висновки: по-перше, мотивованими термінами можуть бути лексичні одиниці, які із загальною мовною позицією є не мотивованими; по-друге, сам характер семантичної мотивованості термінів зовсім інший порівняно з нетермінами. Мотивацією тут часто слугує залежність семантики термінів не від попереднього значення окремої лексичної одиниці, а від семантики інших термінів цієї ж системи. Тобто терміни, які є складниками однієї системи, мають семантичну системність, а ознака формальної системності термінів набуває статусу факультативної.

Таким чином, проблема мотивованості термінів наразі не вичерпана. Як було зазначено, є низка випадків мотивованості їх і в кожному з них терміни можуть виконувати свої функції. Навіть хибно мотивовані, якщо вони глибоко занурилися у практику певної галузі знань, інколи залишаються незмінними.

Поняття семантичної мотивованості має велике значення у дослідженні явища термінності, яке може розглядатися із застосуванням методів вимірювання ступеня мотивованості терміна.

Виникнення понять «значення терміна» й «семантична системність терміна» дають змогу по-новому розглянути проблему однозначності й багатозначності терміна в термінознавстві.

Незважаючи на старання термінологів, терміни зберігають свою багатозначність, оскільки вони є лексичними одиницями мови. Ця думка характеризує лінгвістичний та лексикологічний підходи до термінів і доводить те, що вони ґрунтуються на мовному субстраті. Проте, заперечуючи твердження, що «термін не повинен бути багатозначним», очевидно, варто застосовувати не лінгвістичне, а термінознавче аргументування.

Справжньою багатозначністю, на яку ми досить часто натрапляємо, є використання того самого терміна в близьких галузях знань з дещо різними значеннями, коли семантичний склад має частину спільних для термінів ознак (сем): *фонд* у бібліотечній справі, *фонд* в інформатиці (у другому випадку до складу фонду додаються ще вторинні документи). Така багатозначність утворюється в результаті міжсистемного запозичення термінів. Вона усувається під час упорядкування термінології додаванням

конкретизувального складника (зокрема, в інформатиці виникає термін *довідково-інформаційний фонд*, у бібліотечній справі – *бібліотечний фонд*).

Ще одним випадком багатозначності є явище, яке в традиційному термінознавстві називають *категорійною багатозначністю*. Наприклад, позначення тим самим терміном процесу і результату, явища і величини, предмета вивчення й науки (*електричний струм, твердість, деформація, логіка, філософія*). Насправді, це не багатозначність, а семантична похідність, яка спричиняє утворення семантичних омонімів, адже головні семи у змістовій структурі термінів відрізняються навіть категорійно. Немає сумнівів у тому, що цей тип багатозначності залежить від підґрунтя, на основі якого вони утворені, а саме – лексичних одиниць мови, для яких багатозначність є закономірністю. Тому «боротьба» з такою багатозначністю є дуже складною, оскільки в структурі терміна є мовний субстрат. Проте термінолог все ж повинен спробувати розв'язати проблему. У тих випадках, коли лексично варіативність дозволяє розділити значення процесу і об'єкта, багатозначність усувається звичайним шляхом, проте без свідомої участі людини (*конструкція – конструювання, інструкція – інструктаж* тощо). Але тоді, коли така лексико-морфологічна диференціація не можлива, доводиться свідомо вводити нові терміни (*термінологія* як наука замінюється словом *термінознавство* і залишає за собою значення «сукупність термінів»). Цей вид багатозначності має право на життя, а завдання термінолога полягає в тому, щоб зменшити наслідки його існування.

На завершення нашої реценції про змістову структуру терміна розглянемо питання про так звані семантичні способи творення його, а саме: як і чому лексична одиниця набуває термінного значення?

З лінгвістичного (семасіологічного) погляду спостерігаємо звичайні семантичні процеси – метафоризацію, метонімізацію, синекдоху, перенесення назви за функцією, тобто, процеси вторинної номінації, розвиток вторинних значень лексичних одиниць. Так, термін сучасної хірургічної сфери *лазерний скальпель* є функційним перенесенням назви (на відміну від металевого, він не має гострої ріжучої поверхні; його застосування не призводить до кровотечі тощо). У термінознавчій літературі неодноразово вчені висловлювали думку про те, що останнім часом семантичні способи термінотворення набувають статусу вторинних, порівняно з морфологічними і синтаксичними [3]. Справді, досить поширені у XVIII–XIX ст. (тобто під час масового формування терміносистем природничих і технічних наук на основі лексичних одиниць мови) способи творення термінів наразі не можуть задовольнити потреби точних наук і мінімізувати багатозначність.

Однак говорити про відмирання означених способів не можна. Наразі змінився лише характер реалізування їх, зокрема широко застосовується міжсистемне запозичення термінів, особливо з метафоричним переосмисленням їх. До прикладу, термін психології *пам'ять* зберігає ознаку «запам'ятовування, закріплення» і переходить у терміносистему інформатики – *пам'ять* оперативна (ЕОМ). У таких випадках

мова йде не про детермінологізування, а про вторинне термінологізування. Таким чином, вихідним матеріалом для термінів, утворених семантичним способом, найчастіше є інші терміни, а не лексичні одиниці (нетерміни). Це пов'язано з тим, що змістова структура терміна є чіткою. Терміни є мотивованими, їхня семантика має такі семи, які частіше застосовують у нових терміносистемах. Утім збереглися й процеси переходу лексичних одиниць із загальноживаної мови в словниковий склад спеціальної. Цей факт засвідчує тісний взаємозв'язок спеціальної мови із загальноживаною та можливість взаємообміну лексичними одиницями.

Висновки та перспективи досліджень. Таким чином, комплексне поняття «змістова структура

терміна» дає можливість виокремити в ньому такі складники: власну семантику (лексичне, денотативне, репрезентативне значення, мовний компонент); мотивованість, що поділяється на різні види мовної і термінологічної мотивованості; сигніфікативне значення (визначення спеціального поняття, вербалізування спеціального концепту).

Означені складники змістової структури терміна виокремлюють у ньому в результаті застосування лінгвістичних, логічних, семіотичних і власне термінознавчих методів аналізу.

Для всебічного розуміння структури терміна необхідно ще розглянути його формальну структуру, що й стане об'єктом нашої наступної розвідки у цьому напрямі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Заніздра Н. О., Заніздра В. В. Проблема мотивованості наукового терміна. *Вісник КДПУ ім. М. В. Остроградського*. 2007. Вип. 2 (43). Ч. 1. С. 98–102.
2. Овсієнко Л. М. Термін як складник різних терміносистем. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33 (72). № 1. Ч. 1. С. 72–77.
3. Панько Т. І., Кочерган І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство : підручник. Львів : Світ, 1994. 216 с.
4. Frege G. L. Uber Sinn und Bedeutung. *Zeitschrift fur Philisophische Kritik*. 1892. В. 100. S. 25–50.

REFERENCES

1. Zanizdra, N. O., Zanizdra, V. V. (2007). Problema motyvovanosti naukovocho termina [Problem of scientific term motivation]. *Visnyk KDPU im. M. V. Ostrohradskoho*, 2 (43) / 1, 98–102 [in Ukrainian].
2. Ovsiienko, L. M. (2022). Termin yak skladnyk riznykh terminosystem [Term as a component of various term systems]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka*, 33 (1) / 1, 72–77 [in Ukrainian].
3. Panko, T. I., Kocherhan, I. M., Matsiuk, H. P. (1994). *Ukrainske terminoznavstvo [Ukrainian terminology]: pidruchnyk*. Lviv: Svit, 1994 [in Ukrainian].
4. Frege, G. L. Uber Sinn und Bedeutung. *Zeitschrift fur Philisophische Kritik*. 1892. В. 100. S. 25–50.

УДК 81.111:81'25

DOI https://doi.org/10.24919/2663-6042.17.2022.16

ХИБНІ ДРУЗІ ПЕРЕКЛАДАЧА В ІСТОРІЇ МОВИ ТА СУЧАСНОМУ СТАНІ

Панченко О. І.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Статтю присвячено систематизації лексичних одиниць категорії «хибних друзів перекладача» (ХДП), зокрема створено ідеографічну класифікацію найпоширеніших лексичних одиниць, описано їхню етимологію й зіставлено історичний та сучасний стан цих слів. Передусім обґрунтовано актуальність теми роботи: її зумовлено тим, що ХДП викликають значні труднощі у перекладацькій та педагогічній діяльності. Проаналізовано різні визначення поняття «хибні друзі перекладача» та запропоновано власну дефініцію цього терміна, згідно з якою «хибні друзі перекладача» – це слова пари двох (або більше) мов, які схожі за формою (графічною або фонетичною), але історично мають різне походження та відповідно значення.

Зауважено, що англійська мова, завдяки історичним зв'язкам і різноманітним запозиченням, зокрема з латини, французької, грецької мови та взагалі більшості мов світу, має надзвичайно багату палітру аналізованої категорії лексики. Дібраний фактичний матеріал репрезентовано вісьмома тематичними групами. Серед них – назви страв, слова, які характеризують людину чи інші живі істоти, назви транспортних засобів, предметів побуту, занять та професій або предметів професійного спрямування, назви рослин, абстрактні слова, предмети-речі, що не входять до інших груп. Чинником систематизування в запропонованій класифікації «хибних друзів перекладача» послужили характер та природа оманливості, що дало підстави виокремити три групи. Першу групу (найчисленніша) сформували оманливі слова, які викликають прямі оманливі асоціації у свідомості людини. До другої групи (також досить численна) увійшли оманливі слова, які найчастіше мають в мові «псевдодоблизнюків», тобто слова з подібним написанням, звучанням і / або значенням (пароніми). Третя група об'єднала оманливі слова, які викликають частково неправдиві асоціації, однак, на відміну від першої групи, асоціація виявляється у деяких значеннях полісемантичного слова помилковою.

Етимологічне дослідження ХДП англійської мови та їхніх відповідників українською пояснює історичне походження та сучасний розвиток їх. Підсумовано, що різні ідеографічні групи по-різному поширені в сучасній мові та що в цих групах слів спостерігається певний семантичний словотвір, зокрема зміна значення аналізованих одиниць.

Ключові слова: хибні друзі перекладача, ідеографічна класифікація, етимологія, зміни у значенні.

Panchenko O. I. False friends of translator in language history and contemporary state. The article deals with the systematization of lexical units belonging to the category “false friends of the translator”, in particular the ideographic classification of the most widespread lexical units has been created, their etymology is described and their historical and contemporary states are compared. analyzes its various definitions, offers the definition of this term. First of all the urgency of the topic is explained: it is preconditioned by the fact that false friends cause significant difficulties primarily in translation and pedagogical activities. Various definitions of the notion “false friends of the translator” are analyzed and our own definition has been suggested according to which these are the words of a pair (or more) of languages that are similar in form (graphic or phonetic), but historically have different origin and, accordingly, meaning.

It is stated that the English language has an extremely rich palette of the analyzed vocabulary due to its historical connections and various borrowings from Latin, French, Greek and most of the world's languages in general. The accumulated factual material is represented by eight thematic group. Among them there are names of dishes, words describing a human or other living beings, names of vehicles, household items, occupations and professions, or professional objects, plant names, abstract words, objects-things that do not belong to any group. The systematizing factor in the suggested classification of “false friends of the translator” is various character and the nature of deception which gives the possibility to single out three groups. The first group (the most numerous) is formed by deceptive words that cause direct deceptive associations in the human consciousness. The second group (also rather numerous) includes deceptive words that most often have so called language “pseudo-twins”, i. e. words with a similar spelling, sound and / or meaning (paronyms). The third group joins misleading words that evoke partially false associations, however, in contrast to the first group, the emerging association is in some meanings of the polysemantic word erroneous.

An etymological study of the English false friends and their counterparts in Ukrainian explains their historical origins and modern development. The conclusion of the study is that different ideographic groups are distributed differently in modern language and in these groups of words there is a certain semantic word formation, in particular a change in meaning of the analyzed units.

Key words: false friends of the translator, ideographic classification, etymology, changes in meaning.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. «Хибними друзями перекладача» (ХДП), або міжмовними омонімами, називають пари слів різних мов, що частково збігаються у плані вираження, але значно розходяться у плані змісту. Актуальність теми дослідження зумовлена постійним інтересом лінгвістів до вивчення ХДП, що викликають труднощі передусім у перекладацькій та педагогічній діяльності і тому вимагають теоретичного осмислення, а також до типологічного й лексикографічного опису лексики різних мов. У центрі нашої уваги – хибні друзі перекладача з англійської та української мов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першу спробу лексикографічного опису «хибних друзів перекладача» зроблено Е. Мовільоном 1747 року. У 1788 році в м. Зальцбурзі вийшов лексикографічний нарис А. Портігера, який стосувався «фальшивих друзів перекладача» французької та німецької мов.

Загалом вивченню проблеми «фальшивих друзів перекладача» присвячено дослідження Ю. Маслова, Е. Скороходька, Р. Будагова, Д. Лотте, В. Акуленка, В. Дубічинського, Т. Кияка, А. Капуша, Л. Моршану та ін. В. М. Мирошниченко, досліджуючи ХДП в науково-технічному стилі, зазначає, що «в широкому сенсі «хибні друзі перекладача» – це прояв психолінгвістичного змішання мов, зокрема інтерференції. Історично «хибні друзі перекладача» є результатом взаємного впливу мов або виникають в результаті випадкових збігів. <...> Особливо гостро постає дане питання перед перекладачами науково-технічної літератури, оскільки саме для науково-технічних текстів є характерним великий відсоток міжмовних аналогізмів та інтернаціоналізмів, обумовлений широкими міжмовними контактами у сфері науки та техніки» [2]. Більшість учених зосереджуються на проблемах перекладу ХДП, ми ж звернемо увагу на їхню тематичну своєрідність та зв'язок з історичним розвитком мови.

Формулювання мети й завдань дослідження. **Мета** дослідження полягає у визначенні типології англо-українських ХДП і зіставленні механізму інтерференції при контакті мов. Для досягнення поставленої мети доцільно виконати такі **завдання**: знайти витоки, проаналізувати й узагальнити накопичений наукою досвід вивчення феномену «хибні друзі перекладача» для його подальшого застосування в практичному дослідженні; розглянути назване явище в аспекті синхронії / діахронії мовного знака; провести аналіз англійсько-українських «хибних друзів», заснований на семантичному, формальному й етимологічному критеріях; спрогнозувати випадки змішання досліджуваних одиниць і в такий спосіб представити класифікацію їх. Практичний матеріал дослідження сформували понад 400 корелятивних слів англійської та української мов, дібраних з двомовного словника [3].

Виклад основного матеріалу дослідження. До ХДП, або міжмовних омонімів, відносять слова у двох або більшій кількості мов, між якими відбувається процес перекладу та які подібні за ступенем тотожності фонетичної та / або графічної форми,

але є різними за значенням. Також до міжмовних паронімів належать слова зіставлених мов, які є не зовсім подібними за формою, але яким властиво викликати хибні, неправильні асоціації серед деяких людей (перекладачів чи просто користувачів мови) та бути тотожними одне одному, незважаючи на різні лексичні значення. Ми розуміємо термін «хибні друзі перекладача» як слова пари двох (або більше) мов, що схожі за формою (графічною або фонетичною), але історично мають різне походження та відповідно значення.

Серед основних причин, які зумовлюють появу ХДП, вчені називають: 1) незалежний розвиток мов, внаслідок якого слово може мати різні значення у споріднених мовах, що походять від одного кореня; 2) зміну значення внаслідок запозичення з метою номінації нового поняття, що не має лексичного аналога в тій чи іншій мові; 3) паралельне запозичення, коли дві мови запозичують слова з різними значеннями з третьої мови; 4) використання однакових слів у різних мовах при утворенні термінів шляхом переносу назви; 5) асоціації первинного значення зі схожими ознаками різних об'єктів термінування; 6) надання переваги в різних мовах різним аспектам змістової структури міжнародних термінів [1, 18–19].

Аби зрозуміти, до яких видів лексики належить категорія «хибні друзі перекладача», потрібно провести семантичний аналіз слів і структурувати їх тематичними групами. Для цього здійснено вибірку найчастотніших слів категорії «хибні друзі перекладача». Наша класифікація (обсягом 400 мовних одиниць) охоплює 8 тематичних груп. Далі представлено найуживаніші слова з кожної тематичної групи з відповідними коментарями й ілюстраціями.

До першої групи належать назви страв та видів їжі: *biscuit, cereal, macaroon, marmalade, pasta, vinaigrette* тощо. Проілюструємо проблемність використання та розуміння слів цієї групи на прикладі *marmalade* (густе варення передусім з апельсинів, можливо, лимонів, айви або абрикосів), що вживається як десерт. В українській мові *мармелад* – це цукерки або желеподібна маса з фруктового або ягідного пюре, звареного з цукром і картопляним крохмалем.

Другу групу сформували слова, які характеризують людину: *accurate, aspirant, complexion, Dutch, family, genial, honor, individual, intelligence, intelligent, insult, null, patience, personal, profane, urbane, venerable, virtuous* тощо. Із цієї групи особливо увагу приділимо слову *patience*, яке може перекладатися як: 1. Терпіння, терплячість; витривалість: *The situation he had got into <...> was not inextricable, but it would have needed a certain amount of patience and energy and determination and common sense to put it right* (R. Aldington) // *Відносини, в яких заплутався Джордж, можна було б і розплутати, але на це потрібна була б дециція терпіння, і енергії, і рішучості, і здорового глузду.* 2. Наполегливість, старанність: *He that can have patience can have what he will* (B. Franklin) // *Той, у кого є наполегливість, досягне своєї мети.* 3. Складені за певними правилами для розваги або ворожіння гральні карти;

пасьянс (значення, про яке, як свідчить наш викладацький досвід, часто забувають під час перекладу): *Come along and I'll lay out your patience for you* (K. Mansfield) // *Ходімо, я розкладу для вас пасьянс*.

До третьої групи уналежнюємо назви транспортних засобів та засобів пересування: *balloon, elevator, wagon*. Словом, яке часто викликає труднощі під час перекладу, можна вважати іменник *elevator*. Його переклад такий: 1. *амер.* Ліфт; *express* – швидкісний ліфт: *He belonged to the sky-scraper and the express elevator, the ice-cream and the dry Martinis...* (G. Greene) // *Він належав до світу, в якому були хмарочоси і швидкісні ліфти, морозиво і сухе маріні...* 2. Вантажопідйомний пристрій, підйомник; транспортер для переміщення вантажів, конвеєр, перевантажувач; *construction* ~ будівельний підйомник; *chain* ~ ланцюгової елеватор. 3. (*grain* ~) Зерносховище з механічними пристроями для прийому, очищення, сушки, зберігання і відвантаження зерна; елеватор. 4. Авіаційне кермо висоти.

Четверта група об'єднує назви предметів побуту: *babushka, cloak, spectacles*, а п'ята – назви занять та професій і предметів професійного спрямування: *ammunition, baton, chef, cession, codex, compositor, matrass, mayor, motorist, obligation, patron, physician, principal, servant, tank, translation, valet* тощо.

Слово *ammunition* звернуло на себе увагу всього світу у зв'язку з подіями війни в Україні. Як зазначає газета «Вашингтон Пост» [4], *Ukrainian President Volodymyr Zelensky was asked to evacuate Kyiv at the behest of the U.S. government but turned down the offer. Zelensky said in response: "The fight is here; I need ammunition, not a ride," according to a senior American intelligence official with direct knowledge of the conversation, who described Zelensky as upbeat* // Як зазначають українські мас-медіа, «Мені потрібна зброя, а не евакуація» – *I need ammunition, not a ride* – ці слова Володимира Зеленського, сказані керівництву США у відповідь на пропозицію сховатися від російського нападу за кордоном, вже стали крилатим висловом на Заході.

До шостої групи належать назви рослин та живих істот (окрім людей): *dragonfly, lily of the valley, troop*; до сьомої – абстрактні слова, які не входять до жодної групи: *attraction, climax, concern, justice, multiplication, nature, objective, prospect, repetition, scenery, spectre, variety*. Цікавим прикладом із цієї групи є слово *nature* та його неоднозначний переклад: 1. Природа (весь матеріальний, органічний і неорганічний світ): *It is a law of nature that everything changes* // *Все змінюється, це закон природи*. 2. Природа (що не створено людиною): *Nature is at its best in spring* // *Природа особливо хороша весною*. 3. Природний стан людини: *Some 18th century writers were in favour of a return to nature* // *Деякі письменники XVIII століття були прихильниками теорії повернення людини до свого природного стану*. 4. Вроджені властивості; характер; вдача; природа; = натура; *ill* ~ дурний характер; *by* ~ по природі, від народження; *it's the ~ of a dog to bark* – собаці властиво гавкати; 5. Сутність, основна риса; натура; природа: *Chemists study the nature of gases* // *Хіміки вивчають природу*

gasів. Під, сорт, клас, тип: *Things of this nature do not interest me* // *Подібні речі мене не цікавлять*.

Восьму групу утворюють назви предметів-речей та слова, які не підходять до жодної з категорій: *actually, arc, astrakhan, benzene, billet, buffet, cabinet, camera, clay, club, colon, concourse, corpse, data, depot, fabric, film, hospital, industry, list, magazine, mark, metropolitan, piston, public house, reclaim, replica, resin, satin, solid, spirt, stool, terminus, trace, treck, wallet* тощо. З-поміж усіх наведених прикладів цієї групи варто звернути увагу на переклад слова *hospital*, яке дуже часто потерпає від некомпетентності перекладачів: 1. Місце лікування хворих і поранених; лікарня; шпиталь; *to be in* ~ лежати в лікарні; *to go to* ~ лягати в лікарню; *to be taken to* ~ бути вивезеним в лікарню; *to be out of* ~ виходити з лікарні; *to discharge from* виписувати з лікарні; *isolation* ~ інфекційна лікарня; *mental* ~ психіатрична лікарня; *children's* ~ дитяча лікарня; 2. (завжди з ім'ям власним) Благодійний заклад (напр., школа, богадільня тощо); *Christ's Hospital* (назва школи); 3. Лікарняний, санітарний; шпитальний; ~ *plane* санітарний літак; ~ *train* санітарний поїзд; ~ *nurse* медична сестра (скор. медсестра).

Як виявилось, найбільша кількість слів належить до групи, які найскладніше класифікувати та віднести до якоїсь конкретної групи (37%). Другою за чисельністю є група, у якій слова характеризують людину чи іншу живу істоту (18%); третьою – група слів, які мають стосунок до занять, професій та предметів професійного спрямування (17%). Абстрактні слова, які не входять до жодної групи, посідають четверте за кількістю місце (12%). Назви страв та видів їжі – п'яте (6%). Шостими за кількістю є назви рослин та живих істот (4%). Сьоме та восьме місце розділили групи слів, що позначають засоби пересування та предмети одягу (по 3%).

З урахуванням різного характеру та природи оманливості вдалося виокремити три групи «хибних друзів перекладача». Перша група (найчисленніша) – це оманливі слова, які викликають прямі оманливі асоціації у свідомості людини. До них здебільшого належать так звані інтернаціоналізми, або псевдоінтернаціоналізми. Так, в англійській мові *accurate* – часто помилково перекладають як *актуальний* замість правильного *реальний, фактичний*; *complexion* – часто помилково перекладають як *комплексія* замість правильного *колір обличчя або шкіри* тощо.

До другої групи (також досить численна) зараховуємо оманливі слова, які здебільшого мають у мові «псевдоблизноків», тобто слово з подібним написанням, звучанням і / або значенням. Йдеться про пароніми. За аналогією з «хибними друзями перекладача» пароніми іноді називають ще «хибними братами». Це такі слова, як: *civic* – *civil, personal* – *personnel conscience* – *consciousness, desert* – *dessert, accept* – *except, critic* – *critique, emigrate* – *immigrate, adopt* – *adept, wear* – *ware, naval* – *navel, wander* – *wonder, wet* – *whet, flower* – *flour* тощо.

Третя група об'єднує оманливі слова, які викликають частково неправдиві асоціації. Ці слова

зовні схожі на слова з першої групи, оскільки вони теж викликають пряму асоціацію з відповідним українським словом, однак, на відміну від одиниць першої групи, спровокована асоціація виявляється в деяких значеннях полісемантичного слова помилковою. Наприклад: *solid* – *солідний*, *original* – *оригінальний*, *realise* – *реалізувати*. Англійські слова *solid*, *original*, *realise* мають значення (відповідно) *солідний*, *оригінальний*, *реалізувати*. Проте в англійській мові ці значення часто є або маловживаними, або зовсім не використовуваними, тоді як інші значення цих слів, про які часто забувають (або не знають взагалі), є головними або найбільш уживаними: *solid* – *суцільний*, *монолітний*, *масивний*; *original* – *справжній*, *первинний*, *істинний*, *справжній*; *realise* – *усвідомлювати*, *розуміти*.

Етимологічне дослідження ХДП англійської мови та їхніх відповідників українською пояснює історичне походження та сучасний розвиток їх. Розглянемо кілька прикладів, які, на нашу думку, можуть викликати найбільше труднощів під час перекладу. Почати варто з «хибного друга» *buffet*, яке українською мовою найчастіше перекладається як *буфет*. Це слово має кілька значень, серед яких: 1. Удар (кулаком); тумак: *He received several buffets about the head and shoulders* // Він отримав кілька ударів по голові і по плечах. 2. Неприємність, засмучення. 3. Шафа для зберігання посуду, столової білизни, закусок і напоїв: *In the buffet they saw old Chinese porcelain-figures* // У буфеті вони побачили фігурки зі старовинної китайської порцеляни. 4. Буфетна стійка: *The girl behind the long buffet offered him a cocktail* // Дівчина, що стояла за довгою стійкою бару, запропонувала йому коктейль. Аналізоване слово в англійській мові походить від старофранцузького слова *buffet*, від італійського *buffetto* ('штовхати'). До української мови воно потрапило з німецької мови від *Büfett*, яке, зі свого боку, походить від того самого старофранцузького *buffet*, але вже у значенні 'лава, лавка', відомого з 1150 року. Подальша етимологія залишається не виразною.

Далі пропонуємо ознайомитися зі словом *club*, яке українською мовою часто перекладається як клуб. Звісно, це слово має такий переклад, але, окрім нього, воно також – залежно від контексту – може перекладатися як: 1. Важка палиця; кийок: *The club is often used as a weapon, especially by policemen* // Дубинка часто використовується як зброя, особливо поліцейськими. 2. Ключка, бита (у гольфі, хокеї). 3. Трефова масть, трефи. Якщо проаналізувати походження цього слова, то стає зрозуміло, що воно бере свій початок від староанглійського слова *clubbe*, яке, своєю чергою, походить від старонорвезького слова *klubba*, *klumba* ('дрюк, дрючок, кийок'), в основі якого лежить протогерманське **klumpō* ('застібка; колода, кряж') протоіндоєвропейського походження від **glemb-*, **glemb-* ('колода, кряж'). Щодо іншого значення цього слова, зокрема клуб як 'об'єднання людей одного соціального кола', то воно може брати свій початок від латинського *globus*, *glotus* ('куля') і, ймовірно, має спільне із середньоніжньонімецьким *kolve* ('колба, балон') та сучасним німецьким *Kolben*

('колба'). Український клуб може походити від праслов'янського **klǫbъ*, від якого пішло церковнослов'янське *кльбо* ('куля, клуб, клубок'). Але вірогідніше, що воно, як і в англійській мові, бере початок від латинського *globus*. Ані спорідненість, ані запозичення із сімейства нім. *Klumpen* не прийнятні.

Також варто звернути увагу на слово *fiction*. Цей «фальшивий друг» вводить в оману багатьох перекладачів, змушуючи перекладати себе словом *фікція*. Слово походить від старофранцузького *ficcion* ('вігадка, хитрість, винахід'), від латинського *fictionem*, *fictio* ('створення, вигадкування'), від *fingere* ('формувати, розробляти'). У сучасній англійській мові це слово перекладається як: оповідна художня література ('романи, повісті' тощо): *There is no need for the writer of fiction to be an expert on any subject but his own...* (W. S. Maugham) // Письменникові немає потреби бути фахівцем в якій би то не було царині, крім своєї власної. *He prefers history to fiction* // Він віддає перевагу історичній літературі, а не белетристиці. До української мови слово *фікція* потрапило під час царювання Петра I, який перейняв французьке слово зі значенням 'вігадка, дещо не реальне'.

Цікавим є «хибний друг» *genial*, який помилково перекладають як *геніальний*. Насправді, це слово походить від середньофранцузького *génial*, від латинського *geniālis* зі значенням 'веселий, святковий'. З англійської мови перекладається як: 1. Веселий, добрий, сердечний, привітний: *It seemed <...> as if one were talking to a genial host* (S. Leacock) // Здавалось, що <...> розмовляєш із привітним господарем. 2. Сприятливий (для росту); благотворний, життєдайний. Слово *геніальний* є похідним від іменника *геній*, який, зі свого боку, походить від латинського *genius* ('дух, геній'). Англійський переклад – *highly gifted, of genius* (останнє має те саме походження).

Наступним оманливим словом є прикметник *gracious*, яке помилково перекладають як *граціозний*, замість *добрий*, *милостивий*, *поблажливий*, *прихильний*, *люб'язний*: *Encouraged by these gracious words, and by my aunt's extending her hand, Barkis came forward...* (Ch. Dickens) // Підбадьорений цими лагідними словами і тим, що моя тітка простягнула йому руку, Баркіс ступив вперед... Причина полягає в походженні цих схожих слів. *Gracious* походить від середньоанглійського, від старофранцузького *gracieus*, від латинського *gratiosus*, *gratia* ('приємність, краса; милість'). А український «фальшивий друг» походить від італійського *grazioso* ('витончений'), хоча також бере свій початок від латинського *gratia* ('приємність, краса; милість').

«Фальшивий друг» *magazine* дуже часто стає магазином, хоча основними його значеннями є: 1. Журнал: *"The Philosophical Magazine"* // «Філософський журнал». 2. Склад боєприпасів; речовий склад: *The reserve ammunition is kept in the magazine* // Запас патронів та снарядів зберігається на складі боєприпасів. 3. Коробка гвинтівки для вкладання патронів: *Cartridges are placed in a tube or magazine under the barrel* // Патрони закладаються в трубку або магазин, що знаходиться під

стволом. Таке непорозуміння відбувається через те, що *magazine* є омофоном з українським *магазином*, який походить від німецького *Magasin*, через французький *magasin* від арабського *مخازن* (*maḥāzin*) ‘склад’, з *خازن* (*ḥāzana*) ‘накоплювати, зберігати’, тоді як англійський омонім отримав із плином часу значення *періодичного видання*, але зберіг значення приміщення для збереження чогось (патронів зброї чи складу боєприпасів).

Ще одним прикладом омофонії під час перекладу «фальшивого друга» є дієслово *reclaim*, якому помилково намагаються надати значення ‘рекламувати’. Слово походить від французького *réclame*, англо-норманського *reclamer*, від латинського *reclāmō* (‘голосно суперечити, кричати’). Його адекватним перекладом може бути: *виправляти; відновлювати; освоювати занедбані землі: The county council bought the reclaimed areas // Повітова рада придбала меліоровані землі. 2. Морально виправляти (людину), пом’якшувати, цивілізувати 3. Приручати диких тварин. 4. Регенерувати. 5. Вимагати повернення. До української мови дієслово *рекламувати* прийшло з французької мови *réclame* (ключове слово в кінці сторінки) так само, як і до англійської, але з часом змінило значення на ‘привертати увагу до чогось чи когось’.*

Прикладом «хибного друга» в англійській мові може слугувати й прикметник *virtuous*, який українською мовою хибно перекладають як *віртуозний*. В українській мові еквівалентами є: 1) той, що має високі моральні чесноти; 2) високоморальний;

3) праведний; 4) добродішесний; 5) цнотливий: *A virtuous woman is a crown to her husband* (The Holy Bible) // *Добродішна дружина – прикраса чоловіка. Thereupon Urquhart would make a virtuous protest* (A. Cronin) // *Тут Екхарт почав благородно протестувати*. Обидва слова – як *virtuous*, так і *віртуозний* – мають спільне походження: від італ. *virtuoso*, буквально ‘добродішесний, сильний’, від латинського *virtus* ‘чеснота’. Але значення ‘віртуозний, майстерний’ не закріпилося за англійським словом, оскільки на час запозичення в староанглійській мові існував його еквівалент. Слово було запозичене романськими мовами, в тому числі й італійською, звідки й прийшло до української мови зі значенням ‘майстерний’.

Висновки та перспективи досліджень. Різні ідеографічні групи отримують різне поширення в сучасній мові та в цій групі слів спостерігається певний семантичний словотвір, а саме зміна значення. Провівши етимологічне дослідження, можна зробити висновок, що більшість ХДП мають латинське походження, деякі мають давньогерманське походження, наявні також ХДП індійського, португальського, арабського та іншого походження. Значна перевага за кількістю слів із латинським походженням пов’язана з тим, що ці слова є інтернаціоналізмами, а більшість інтернаціональних слів походять з латинської мови. Перспективи дослідження вбачаємо у вивченні можливостей перекладу хибних друзів викладача відповідно до їхньої семантичної групи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кияк Т. Р. «Фальшиві друзі перекладача» як проблема міжкультурної комунікації. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. Вип. 89 (1). С. 17–20.
2. Мирошніченко В. М. Проблеми перекладу «хибних друзів перекладача» з англійської мови на українську. *Восточно-Европейский журнал передовых технологий*. 2011. Т. 2. № 10. URL: <http://journals.uran.ua/eejet/article/viewFile/1868/1763>.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

3. *Англо-русский и русско-английский словарь «ложных друзей переводчика»* / под ред. В. В. Акуленко. Москва : Сов. энциклопедия, 1969. 383 с.
4. Telford T., Timsit A., Pietsch B. and Duplain J. As war enters bloody new phase, Ukraine again calls for more weapons. 2022. URL: <https://www.washingtonpost.com/national-security/2022/04/10/ukraine-russia-war-zelensky/>

REFERENCES

1. Kyiak, T. R. (2010). “Falshyvi druzi perekladacha” yak problema mizhkulturnoi komunikatsii [False Friends of Translator as a Problem of Intercultural Communication]. *Naukovi zapiski. Serija: Filologichni nauki (movoznavstvo)*. Kirovograd: RVV KDPU im. V. Vinnichenka, 89 (1), 17–20 [in Ukrainian].
2. Myroshnychenko, V. M. (2011). Problemy perekladu “khybnykh druziv perekladacha” z anhliiskoi movy na ukrainsku [Problems of translation of False Friends of Translator from English into Ukrainian]. *Vostochno-Yevropeyskiy zhurnal perezodnykh tekhnologiy*, 2 (10). Retrieved from: <http://journals.uran.ua/eejet/article/viewFile/1868/1763> [in Ukrainian].

SOURCES OF FACTUAL MATERIAL

3. *Anglo-russkiy i russko-angliyskiy slovar “lozhnykh druzey perevodchika”* [English-Russian and Russian-English Dictionary of False Friends of Translator] / pod red. V. V. Akulenko (1969). Moskva: Sov. entsiklopediya [in Russian].
4. Telford T., Timsit A., Pietsch B. and Duplain J. (2022). As war enters bloody new phase, Ukraine again calls for more weapons. URL: <https://www.washingtonpost.com/national-security/2022/04/10/ukraine-russia-war-zelensky/>

ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ В РОМАНІ Т. П'ЯНКОВОЇ «ЧУЖІ ГРІХИ»

Прокопович Л. С.

Мукачівський державний університет

У пропонованій студії комплексно проаналізовано індивідуально-авторські мовні засоби відображення емоційного стану людини зі встановленням корпусу лексем для вираження цих станів та з окресленням їхньої лінгвостилістичної природи й семантико-стилістичного навантаження в організації тексту. Матеріалом дослідження послужив роман Т. П'янкової «Чужі гріхи». Передусім зазначено, що для сучасного етапу розвитку мовознавства й суміжних наук постала необхідність зважати на явища на межі між мовознавством і психологією, мовознавством і етнокультурологією. У контексті цього наголошено на значущості використання у процесі вивчення мови сучасної антропоцентричної моделі, яка актуалізує проблему мовного вираження емоцій у художньому дискурсі. Дібрано корпус лексем для експлікування емоційного стану людини. Окреслено частиномовну належність використаних у творі емотивів (найчастіше вживаними для цього є дієслова та абстрактні іменники), з'ясовано стилістичні засоби для досягнення того чи того ефекту (емоційні стани підсилюють епітети, метафори, порівняння). Спостережено, що серед описуваних авторкою психологічних станів персонажа здебільшого переважають характеристики негативних емоцій, що відповідно зумовлює використання негативно маркованих емотивних номінацій. Домінують семи 'страх', 'розпач', 'сум', 'божевілля', 'лють', 'жах', 'горе'. Виявлено функціонування в тексті мікрообразів, зокрема **плач, сльози**, та визначено виразники цих мікрообразів. Наприклад, сему 'плач' експлікують іменники **плач, голосіння, зойк** та дієслова **плакати, ридати, хлипати, голосити, верескати, гойкати**. У багатьох випадках, зокрема коли йдеться про дієслівні виразники, простежено градаційні відношення між компонентами мікрообразу, що засвідчує наростання чи відповідно спадання ступеня емоційного напруження.

На основі проведеного аналізу підсумовано, що для відображення емоційного стану персонажів Т. П'янкова послуговується комплексом мовних засобів, які актуалізуються як мовним, так і позамовним контекстом.

Ключові слова: емоції, антропоцентрична модель, лінгвокультурний аспект, лексико-стилістичні засоби, експлікація, експресивність.

*Prokopovych L. S. Peculiarities of conveying the emotional state of a person in T. Piankova's novel "Other People's Sins". The article provides a comprehensive analysis of the author's individual linguistic means aimed at reflecting the emotional state of a person; determines the body of lexemes expressing such states; outlines their linguistic and stylistic nature as well as semantic and stylistic meaning in the organization of the text. The research is based on T. Piankova's novel "Other People's Sins". It is highlighted that the current stage of linguistics and related sciences requires considering the phenomena on the border between linguistics and psychology, linguistics and ethnocultural studies. In this context, the author emphasizes the importance of applying a modern anthropocentric model in the process of language learning, which actualizes the problem of linguistic expression of emotions in literary discourse. The body of lexemes for expressing the emotional state of a person is selected. The emotives used in the work are distributed according to the parts of speech (verbs and abstract nouns are most frequently used for this purpose). Stylistic devices for achieving a certain effect are elucidated (emotional states are intensified through epithets, metaphors, similes). It is observed that for the most part characteristics of negative emotions prevail among the psychological states of the described character, which accordingly leads to the use of negatively marked emotive nominations. The dominant semes are 'fear', 'despair', 'sadness', 'madness', 'rage', 'horror', 'grief'. It is also observed that the text includes micro images, such as **plach, sliozy**. Ways to express these microimages are determined. For example, the seme **plach** is explicated through the nouns **plach, holosinnia, zoyk** and the verbs **plakaty, rydaty, khlypaty, holosyty, vereskaty, hoikaty**. In many cases, notably when it comes to verb expressors, there is a gradational relationship between the components of a micro image, which shows an increase or decrease in the degree of emotional tension.*

Based on the analysis, it is concluded that to reflect the emotional state of the characters T. Piankova uses a set of language tools that are foregrounded through both linguistic and extra-linguistic context.

Key words: emotions, anthropocentric model, linguo-cultural aspect, lexico-stylistic devices, explication, expressiveness.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Для сучасного періоду в розвитку мовознавства характерний підхід до мови не тільки як системи, але і як певної картини світу. Три-валлий час вивчення психологічного аспекту мови відокремлювалось від мовознавства, бо, мовляв, психологічний аспект не входить до проблематики

цієї науки. Однак розвиток і досягнення науки про мову й суміжних із нею галузей зумовили необхідність зважати й на явища на межі між мовознавством і психологією, мовознавством і етнокультурологією. Одним зі значущих аспектів вивчення мови є сучасна антропоцентрична модель, яка актуалізує проблему мовного вираження емоцій у художньому дискурсі.

Сьогодні особливості відображення емоційного стану людини мовними способами та засобами мовлення розглядають у кількох напрямках. Конотативний аспект передбачає аналіз вираження емоцій у мовній системі та мовленнєвій діяльності; денотативний – розкриває специфіку позначення емоцій у природній мові; предметом аналізу сигніфікативного аспекту є десигнація емотивних концептів лексичними та фразеологічними одиницями. Проте, незважаючи на значний інтерес науковців до окресленої проблематики, недостатньо дослідженими, на нашу думку, залишаються лінгвокультурні (національно-культурна специфіка відображення емоцій в етномові та мовленні) і лінгвокогнітивні (емотивні концепти як форма відображення дійсності) аспекти репрезентації емоцій у мові, що й зумовило актуальність пропонованої студії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Емоції та засоби їх вираження неодноразово поставали об'єктом зацікавлення як вітчизняних, так і закордонних лінгвістів. Свою лепту в дослідження пов'язаних із цим питань внесли, зокрема, А. Вежбицька, В. Г. Гак, Дж. Лакофф, Н. А. Красавський, В. В. Леонтьєв, В. І. Шаховський та ін.

У сучасній українській лінгвостилістиці відображення емоційного світу людини мовними способами та засобами перемістилося з периферійної зони в центр дослідницьких зацікавлень, що засвідчують недавні напрацювання. Зокрема, Н. П. Киселюк на мовному рівні окреслила вербальні та невербальні засоби на позначення емоційного стану радості, які, корелюючи між собою, сприяють феліцитології дискурсу як носії позитивної емоційної інформації [5]. О. М. Калита дослідила мовну експлікацію емоційних станів людини в романі Михайла Стельмаха «Хліб і сіль». Авторка помітила, що письменник, передаючи емоційні стани, поєднує номінацію емоції (дієслово, іменник чи прикметник) з персоніфікацією, порівнянням, епітетом, приділяючи увагу деталям і використовуючи для вираження складного емоційного переживання опис мімічних, просодичних і кінетичних реакцій персонажа [4]. С. В. Черкашин, характеризуючи емотивність на когнітивно-прагматичному рівні, слушно зауважив, що емотивність з'являється «в зм'їсті різних мовленнєвих і мовних одиниць у вигляді спеціалізованих семантичних компонентів. Індивідуальні емоційні переживання формують той досвід, що робить їх пізнаваними» [8]. Актуальність вибраної теми статті передусім пов'язана з потребою дослідження емоційних станів людини в сучасному прозовому дискурсі.

Формулювання мети й завдань дослідження. Матеріалом для наукової розвідки послугував один із останніх за часом написання роман Т. П'янкової «Чужі гріхи». **Мета** розвідки – проаналізувати індивідуально-авторські мовні засоби відображення емоційного стану людини. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: виокремити корпус лексем на позначення емоційних станів; установити їхню лінгвостилістичну природу та функціонально-стилістичне навантаження в тексті роману.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емоції – це психічні стани людини, в яких реалізуються

безпосереднє ситуативне переживання, задоволення, радість, страх, особистісно значущі на неї явища й ситуації, задоволення чи незадоволення її актуальних потреб. В емоціях проявляється позитивне або негативне ставлення особистості до певних об'єктів, сфер діяльності, до самого себе, інших людей. Емоційне життя людини наповнене багатобразним змістом і виражає оціночні ставлення до: а) конкретних умов, що сприяють або перешкоджають здійсненню діяльності, наприклад, страх, гнів тощо; б) конкретних досягнень у діяльності й поведінці, наприклад, радість, жаль, смуток тощо; в) реальних або можливих ситуацій [10, 96].

Американський психолог К. Ізард виділяє такі базові емоції: гнів, презирство, відроза, горе-страждання, страх, інтерес, радість, сором, подив, провина. Усі інші емоції є складовими чи похідними від базових [3, 77].

На думку М. Гончарук, емоції – це єдність інтелекту та афекту, короткочасного емоційного стану [2, 32]. Науковиця наголошує на універсальному характері «особистісності» емоцій. Проте, сумніваючись, чи поширюється ця універсальність тільки на людей однієї національності, чи виходить за її межі, аналізує різні підходи до цієї проблеми, зокрема: 1) культурно-релятивістський, згідно з яким емоції етноспецифічні і здатність їх переживати залежить від типу культури, лінгвоетнічної належності людини [7, 50]; 2) універсальний, відповідно до якого емоції універсальні й будь-яка емоція відкрита для переживання людиною незалежно від її національної належності й культурних чинників, а національно-специфічним може бути тільки ставлення до емоцій [1, 8–9; 3, 95]. Дослідниця, відзначаючи діаметральну протилежність зазначених підходів і неможливість уважати якийсь один з них правильним чи неправильним, хибним чи істинним і певною мірою погоджуючись із позицією В. І. Шаховського, який спробував об'єднати ці два підходи з метою розглядати емоції як частину природного розвитку людської раси, через що вони й універсальні в усіх культурах [9, 5], доходить висновку про «специфічність для певної культури емоції, марковані соціальними параметрами. Інакше кажучи, емоції як одна з форм відображення дійсності можуть мати узагальнений характер і саме внаслідок узагальненості бути зрозумілими людям, і одночасно, як особистісний феномен, вони мають суб'єктивний характер» [2, 32]. Ми поділяємо думку авторки і спробуємо підтвердити це аналізом емотивів як виразників суб'єктивного характеру з роману Т. П'янкової «Чужі гріхи».

В аналізованому художньому творі мовні засоби відображення емоційного стану людини посідають вагоме місце як фрагмент мовно-культурної дійсності, що стосується сфери культурного життя українців. Отже, лінгвопростір роману складний та структурно-семантично різноплановий. Різні види емоцій у художньому тексті репрезентовані у прямій мові персонажа та авторським описі просодії: міміці, жестикуляції, проксеміці.

Увагу зосереджуємо на негативно-маркованих значеннєвих компонентах, зокрема дієсловах та абстрактних іменниках, та комплексі

семантико-синтаксичних засобів увиразнення (неповні речення та речення, ускладнені однорідними членами).

Серед засобів називання емоцій Т. П'янкова найчастіше послуговується дієсловами: *Яків повеселів, як бахур, котрого мати незлостиво бухнула в плечі, втер воду з лиця, трохи прискорив крок і зайшов перечекати дощ під старою кривою липою* (6); *Місько Патик – аж йому широкі плечі зіпріли – люто махав посеред хати величезною Фецевою сокирякою, та все по ліжкові, по ліжкові, по ліжкові... Як дурний, рубав. Безтямно. Шалено. Нарвано... Бісився. Кромсав разом із периною подушкам, простирадлами, рубав від надголів'я до нижнього краю, часто відпльовуючи добротним гусячим пір'ям...* (7); – *Сидить ги засватана! – варювато закричав, аж стіни в хаті дрібно задрижали, і хмаровиння білого пір'я заново залітало в гарячому від Міської люти повітрі...* (8); *Т-то ти від-дорвала? – Він підхопився зі свого місця, підняв ту руку і з молитовною обережністю притулив ляльці...* (113). Використання дієслів надає текстові більшого динамізму, допомагає занурити читача в оповідь. Емоційний стан хвилювання, розчарування, збудження підсилюють промовисті, логічно залежні обставини способу дії, пор. *рубав безтямно, шалено, нарвано; люто махав; незлостиво бухнула; варювато закричав; із молитовною обережністю притулив*, а також порівняння, пор.: *повеселів, як бахур* тощо.

Стилістичне значення, функція дієвості, перебування в особливому збудженому стані актуалізується за допомогою дієслівної однорідності: *У браму вломилася захекана Дарина, метнула оком на свекра, коротко перезирнулася з Оксаною та й налетіла на Петра, котрий старався скрутити братові в'язи...* (203); *Лаючись, не зразу навіть помітила, що Петро, сидючи на ліжку, весь скоцюбився, зігнувся утрое, обхопив однією рукою коліна, іншою накрив голову та голосно стогне ...* (162); *Зеньо обхопив руками голову та й скубнув себе за волосся з усієї сили ...* (183).

Стилістично виправданими є використання однотипних однорідних елементів в наступному реченні: *Оксана сиділа під дверима, затуливши рота руками, аби не закричатися страшними розпачливим криком, не заревіти, як корова, не здуріти, не кинутися в хату, не налетіти на чоловіка з кулаками, не роздерти йому лице, а заодно – не вибрати живцем серце...* (164). Отже, така семантико-синтаксична однорідність по-особливному розгортає зміст речення, надає його емоційної напруги. Зазначимо, що авторка вдається до стилістичного прийому градації, за допомогою якої поступово увиразнюється нагнітання емоційного стану героїні.

В іншому контексті звертаємо увагу, що почуття озлобленості, роздратування письменниці передає через парцеляцію, яка актуалізує високий ступінь напруги – несамовитість та шаленство: *...рубав. Безтямно. Шалено. Нарвано* (7).

Особливу стилістичну роль та емоційну специфіку образу демонструють фразеологічні одиниці: *Оксану наче дідько підкинув на вилах...* (163). Психологічний стан переживання персонажа

передається через процес мислення: *Думав багато, майже безперестанку, якісь чудні невидимі павуки снували, вивершували з білих нескінченних ниток хитромудрі павутиння, в котрих дурною мухою борсався його розум...* (163). Метафорично-контекстний розвиток оновлює його експресивність за рахунок віднайдення нетипових об'єктів порівняння, наприклад: *...дурною мухою борсався його розум* (163).

Особистісність емоцій авторці вдається виражати за допомогою абстрактних іменників, які передають:

– спокій, напр.: *Було їй жаль за ліжком та й за перинами, за тонкими мережанними простирадлами, що їх Місько нині покромсав на дрантя та повимацував чоботями, за спокоєм погожого ранку, щедрого на сонце, за спокоєм погожого весняного ранку, за спокоєм свого вразливого жіночого серця, надірваного криками й гупанням сокири по ліжку...* (11);

– спогади, напр.: *Спогади зимними лісовими зміями виповзали з глибоких пір сутінків і вилися попри її ноги, попри її руки, попри голову. Сичали немилосердно, лякали її, кусалися, снували собі кубла на її колінах, відкладали яйця в її долонях...* (55); *Їй важко давалися слова, її спогади через роки боліли ще більше* (223).

– неспокій, безсоння, напр.: *Неспокій зимною каламуттю знадвору вливався в його хату, у його ослаблене тіло, в онімїду душу, у помисли, безсоння прийшло і всілося на краєчок постелі, пильнувало невсипуючо, аби не смів до ранку зімкнути очей...* (49);

– безталання, напр.: *Вишукував свою біду біденну, свій розпач, своє безталання...* (38);

– розпач, безсилля, напр.: *– Дітина там була, – раптом прохрипіла Юстина і затрусилася, наче життя покидало її такої вже, в цю хвилину, на цій, роздертій вибухом землі, серед цих різноголосих переляканих людей, котрі не знають, що їй треба казати, чим розраяти її безмірне, її чорне-пречорне горе, її безсилля, розпач, її раптовий многоликий безум...* (6);

– нестямю, безум, напр.: *– Гасю ... прошаруділа і знову провалилася у чорну тягучу знестямю, таку темну і густу, мов рілля виорана гострим плугом після зими...* (15);

– нудоту, напр.: *Німотка згадав страшну ніч під вікнами у Юстини і відчував, як нудота різко підступила йому до горла...* (220);

– марення, напр.: *– Господи милосердний, дай заснути і забутись хоч на трохи, дай сили прожити ці марення, передати ці спогади, не вдавитись клубком, що підступає до самого горла і душить...* (65);

– злість, напр.: *Відчувала як її переповнюють злість і розпач, як вони нестримно вриваються в її душу, як весняні ріки – межі сонні береги, аби розмити, розірвати їх, знищити, стерти...* (100);

– біду, горе, напр.: *З усіх боків валилася біда на голову нещасної Юстини* (29).

Психологічно навантажений сегмент внутрішнього портрета людини – її емоційний образ. Важлива риса психологічного портрета людини, її місця,

чужості навколишньому світові й самій собі – самотність. Лексема *самотність* як ключовий вербалізатор емоційно-психологічного самоусвідомлення людини у романі розвиває власну образну мікропарадигму: *Самотність зайшла зі спини, тяжко висадилася йому на плечі, звисила на груді ноги. Така рідна якась, така своя, така знайома. Така зрима – хоч вий. Така темна – хоч лобом до одвірка товчися* (10); *Тоді самотність злою сукою, у котрої забирали щеня, гавкала на нього – аж заходила тим страшним гавкотом, що переходив у довге сумне виття...* (134). Рефлексії над прямим і переносним значенням лексеми *самотність*, над сутністю цього стану зображує Т. П'янова через нанизання однорідних присудків *самотність зайшла зі спини, висадилася на плечі, звисила ноги* та порівняння – зіставлення: *Така темна – хоч лобом до одвірка товчися; самотність злою сукою... гавкала ...* Контекстна паралелізація відчуттів людини і звіра вибудована на внутрішньосемантичному й психологічному контрастуванні.

Інші авторські характеристики психологічного стану персонажа представлено за участю переважно негативно маркованих емотивних номінацій, у яких домінують семи:

– ‘страх’, ‘розпач’, напр.: – *Вона затихла, а Яковом страх колотив...* (221); *Н-ніц не знаю, – невпевнено промимрив Яків, хвиля невідомого страху піднялася з глибини живота, вдарила його зверху по голові, привалила, оглушила, як рибицу на мілководді* (222); *–І-і-йо-ой – завилла наново, таки не стримавши свого страху і розпачу...* (80); *В молитві малів, ставав легким, безтілесним, виходив понад своєї жалі, понад свої розпачі* (135);

– ‘сум’: *Дивний сум зачався в його неголеному обличчі, проліг рівною глибокою борозенкою крізь усе чоло, проступив червоно на вилицях...* (10);

– ‘божевілля’: *Німотка скинувся – випірнув зі свого божевілля, примусив себе дихати, думати, дивитися, бачити двері хати з високими одвірками...* (168);

– ‘відчай’: *Ще ніколи в житті Якову не було так страшно, ще ніколи відчай так не переповнював душу, не вив так голосно, так сильно, так протяжно, не сичав так пекельно, не кублився так зміїно, не вбивав так жорстоко, безжалісно...* (170);

– ‘лють’: *...закричав Михайло, червоний від люті, котра википала з нього, наче окріп із казана* (201);

– ‘жах’: *Жах виповнював його розум, розпирив голову, забивав у скроню величезний кований цвях, покритий іржею...; Жах колотив всім тілом чоловіка, паморочив голову. Від страху носом пішла кров* (224);

– ‘горе’: – *Ганіє, розлилася невтішним горем, чорними солоними окропом, киплячою смолою, пекельною тугою* (17); *Горе стояло йому за спиною, розкинувши чорні крила, такі широкі, такі потужні, що здавалося увесь білий світ міг би під ними уміститися* (49).

Отже, з одного боку, внутрішній емоційний стан персонажа ословлюють такі абстрактні іменники, як *страх, розпач, сум, божевілля, лють, жах, горе*, які виявляють різні семантичні (антропоморфна,

просторова) та структурні (об’єктна, генітивна, предикативна) типи метафор, з іншого, – усіх їх об’єднує одна спільна сема ‘страждання’. Антропоцентричний підхід дещо винищив місце людини серед природи за здатністю до аналізу й осмислення свого буття, тому питання про причини і суть страждання набуло особливої актуальності [5, 62].

Із названими емоційними станами безпосередньо пов’язане функціонування мікрообразів *плач, сльози*. Зауважимо, що сему ‘плач’ експлікують іменники *плач, голосіння, зойк* та дієслова *плакати, ридати, хлипати, голосити, верескати, гойкати*. Найчастіше уживаним у реченнях є іменник *плач*, напр.: *Плач його топився в подушці, малів там, глухнув, щезав, а потім накочувався знову і знову, терзав чоловіка, роздирав йому ніч навіл, роздирав світ, роздирав небо...* (50); *Вона від нього відхилилася, мокре з його голови стерла та й геть з хати, аби не бачив як на новий плач кривиться...* (67); *Її співанка переходила у тихе, голосіння, а далі у плач, а потім – у дивну німоту...* (84); *Впала пухкими колінами на розрубані подушки та зайшлася голосним плачем, довгими, рясним і затяжним, як перші березневі дощі* (11); – *Тату! – скривився раптом, ніби на плач. – Ви мене знайшли* (88).

Негативну конотацію функціонування мікрообразу *плач* увиразнюють дієслова *топився, малів, глухнув, щезав, накочувався, терзав*; епітети *довгий, рясний, затяжний*, порівняння як *перші березневі дощі*.

Розширює стилістичні межі дієслова *плакати* його синонімічний ряд: *ридати, хлипати, голосити, верескати, гойкати*, пор.:

– *плакати*, напр.: *Далі він плакав, просив Юстину забути Бога, бо його нема і ніколи не було...* (46); *Знала Юстина, хто Мироську катував, ходила до него до хати, кричела, плакала, просила хоч, де тіло діли, сказати* (86); *Плакав німо, сльози котилися його щоками, заливали лице, груді і молодий пушок вусів, що лише недавно почав проростати у Якова під носом...* (145);

– *ридати*, напр.: *впав на коліна і голосно заридав, затуливши лице руками...* (46);

– *хлипати*, напр.: *Вона несміло схлипувала, а далі знову і знову...* (11); *Він, соромлячись тієї води з очей, затулив лице великими порепаними долонями, мозолистами, як його перелякана душа, і тихо, дитинно схлипував...* (88);

– *вити*, напр.: – *А єг не приростут? – вила крізь сльози Дарина і чогось уявляла покалічену чоловічу руку без пальців у себе на грудях* (108);

– *рикати*: – *Болит... – рикав потривоженим звіром. – Бо-о-лит...* (97);

– *гойкати*: *І він кричить, гойкає на цілу хату, не тямить себе – так гойкає* (133);

– *голосити*: – *Єг, скажи мені, Якове? – голосила Оксана, притулившись до його плеча...* (176);

– *верескати*: – *Де є мій Петро?! – не своїм голосам верескнула Оксана...* (82); – *Яй – по-жіночому верескнув він, коли рука сина вхопила його за шию, підняла над підлогою і добряче трусоннула ним* (84).

Висновки та перспективи досліджень. Аналіз дослідження емоційних станів людини в романі

Т. П'янкової «Чужі гріхи» засвідчує глибоку психологізацію в художньому часо-просторовому континуумі твору. Спостережено, що найчастіше емоційні стани в романі Т. П'янкової виражаються комплексом лексико-стилістичних засобів, які актуалізуються як мовним, так і позамовним контекстом. Письменниця експлікує емоційні стани, поєднуючи номінацію емоції (дієслово, іменник)

з персоніфікацією, порівнянням, епітетом чи метафорою. Однак таке дослідження не є вичерпним. У подальших наукових розвідках зупинимося на невербальному вираженні емоцій у романі «Чужі гріхи» через емоційні реакції: кінеми (зміни положення тіла й виразу обличчя людини), фонацію (процес мовного продукування) та психофізіологічні симптоми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко Л. Г. Лексические средства обозначения эмоции в русском языке. Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1989. 184 с.
2. Гончарук М. До проблеми поняття «емоція» у лінгвістиці. *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики*. Чернівці : Видання Чернівецького нац. ун-ту. 2012. № 1. С. 30–39.
3. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. Изд. 2. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 784 с.
4. Калита О. Мовна експлікація емоційних станів людини у романі Михайла Стельмаха «Хлібі сіль». *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія*. Ужгород, 2018. Вип. 1 (39). С. 38–41.
5. Киселюк Н. П. Вербальні та невербальні засоби актуалізації емоційного стану радості в художньому дискурсі (на матеріалі англомовної прози ХХ–ХХІ століть) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02. 04. Київ, 2009. 22 с.
6. Прокопович Л. С. Лексико-семантичне поле *страждання* в поетичному дискурсі другої половини ХХ ст. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць. Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2016. Вип. 772 : Романо-слов'янський дискурс. С. 61–66.
7. Томашева И. В. Понятие «лакуна» в современной лингвистике. Эмотивная лакуна. *Язык и эмоции* : сб. научн. трудов / под. ред. В. И. Шаховского и др. Волгоград : Перемена, 1995. С. 50–59.
8. Черкашин С. В. Дослідження поняття емоційності художнього дискурсу в сучасній лінгвістиці в аспекті когнітивно-прагматичної парадигми. URL: http://nauka.hnu.edu.ua/sites/default/files/fahovi_%20vudannia/2009/Statti%20Ligvistichni%20dosldgennia%2025/26.html.
9. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций : монография. Москва : Гнозис, 2008. 416 с.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

10. Психологічний словник / за ред. Н. А. Побірченко. Київ : Науковий світ, 2007. 274 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- П'янкова Т. Чужі гріхи : роман. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2020. 240 с.

REFERENCES

1. Babenko, L. G. (1989). *Leksicheskie sredstva oznacheniya emotsii v russkom yazyke* [Lexical means of expressing emotions in Russian]. Sverdlovsk: Izd-vo Ural. un-ta [in Russian].
2. Honcharuk, M. (2012). *Do problemy poniattia "emotsiia" u linhvistytsi* [To the problem of the concept of "emotion" in linguistics]. *Aktualni problemy romano-hermanskoj filolohii ta prykladnoj linhvistyky*. Chernivtsi: Vydannia Chernivetskoho nats. un-tu, 1, 30–39 [in Ukrainian].
3. Ilin, Ye. P. (2001). *Emotsii i chuvstva*. Izd. 2. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
4. Kalyta, O. (2018). *Movna eksplikatsiya emotsiinykh staniv lyudyny u romani Mykhayla Stelmakha "Khlib i sil"* [Language explication of emotional states of a person in the novel of M. Stelmakh "Bread and salt"]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya Filolohiia*, 1 (39), 38–41 [in Ukrainian].
5. Kyseliuk, N. P. (2009). *Verrbalnitane verbalni zasoby aktualizatsiyi emotsiynoho stanu radosti v khudozhnomu dyskursi (namateriali anhlomovnoyi prozy XX–XXI stolit)* [Verbal and nonverbal means of actualizing the emotional state of joy in artistic discourse (on the material of English prose of the XX–XXI centuries)]. (Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk). Kyiv [in Ukrainian].
6. Prokopovych, L. S. (2016). *Leksyko-semantychne pole strazhdannya v poetychnomu dyskursi druhoi polovyny XX st.* [Lexical and semantic field of suffering in the poetic discourse of the second half of the XX century]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*. Chernivtsi: Vydavnychiy dim "Rodovid", 772, 61–66 [in Ukrainian].
7. Tomasheva, I. V. (1995). *Paniatie "lacuna" v sovremennoy lingvistike. Emotivnaia lacuna*. [The concept of "lacuna" in modern linguistics. Emotive lacuna]. *Yazyk i emotsii* / pod. red. V. I. Shakhovskogo i dr. Volgograd: Peremena, 50–59 [in Russian].
8. Cherkashyn, S. V. *Doslidzhennya ponyattya emotsiynosti khudozhnogo dyskursu v suchasniy linhvistytsi v aspekti kohnityvno-prahmatychnoyi paradyhmy* [Research of the concept of emotionality of artistic discourse in modern linguistics in the aspect of cognitive-pragmatic paradigm]. Retrieved from: <http://nauka.hnu.edu.ua/sites/default/files/fahovi%20vudannia/2009/Statti%20Ligvistichni%20dosldgennia%2025/26.html> [in Ukrainian].
9. Shakhovskiy, V. I. (2008). *Lingvisticheskaya teoriya emotsii* [Linguistic theory of emotions]: monograph. Moskva: Gnosis [in Russian].

DICTIONARIES

10. Psychological Dictionary / published by N. A. Pobirchenko. Kyiv: Naukovyi svit, 2007. 274 p. [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

- Piatkova, T. (2020). *Strangesins: novel*. Kharkiv: Klub simeinogo dozvilia [in Ukrainian].

УДК 811.161.2'366.58'367.7

DOI <https://doi.org/10.24919/2663-6042.17.2022.18>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЛЕКСИКОГРАФУВАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕРМІНІВ З ДІЄСЛІВНОЮ СЕМАНТИКОЮ

Смєнова Л. В.

Український державний університет залізничного транспорту

У пропонованій статті окреслено особливості лексикографування комп'ютерних термінів з дієслівною семантикою в українській мові. Передусім наголошено, що назви понять, пов'язаних з називанням дій, процесів і станів, посідають вагоме місце в термінології тієї чи тієї фахової мови загалом і в термінології комп'ютерної фахової мови зокрема. Акцентовано на експлікуванні дієслівної семантики термінами різної частиномовної належності, зокрема віддієслівними іменниками й самими дієсловами, схарактеризовано повноту / неповноту, точність / неточність, однозначність / багатозначність передаваної ними інформації. З'ясовано причини недостатності обсягу дієслівної семантики, вираженої іменниковими термінами, а звідси і породженої внаслідок цього неточності, невизначеності позначуваної такими термінами реалії. Обґрунтовано необхідність послуговуватися в комп'ютерній термінології дієсловами як самодостатніми мовними одиницями, які, зберігаючи основні граматичні значення, притаманні їм як дієсловам української мови, відіграють важливу роль у дериваційних процесах та сприяють утвердженню автентичної основи українського терміноутворення.

Названо найбільш уживані лексикографічні праці, у яких засвідчено комп'ютерні терміни. З урахуванням частоти фіксування дієслівної семантики в цих працях за допомогою, з одного боку, дієслів-термінів, а з іншого, – віддієслівних іменників, виокремлено три типи лексикографування: перший тип репрезентують словники, у яких процес, дію чи стан позначають віддієслівними іменниками-термінами як мовними одиницями, які, на думку авторів, найбільш оптимальні для називання цих наукових понять; другий – словники, у яких для називання понять, які позначають процес, дію чи стан, використовують і дієслова-терміни, і утворені від них іменники, проте про системність говорити не доводиться: в одних випадках послідовно подано дієслово й похідний від нього іменник на позначення предметних відповідно процесу, стану або дії (а можливо, й інших, вторинних словотвірних значень), в інших – лише дієслово або лише віддієслівний іменник; третій тип сформулювали словники, у яких здебільшого послідовно наведено дієслова й відповідно віддієслівні іменники, проте порушено системність щодо послідовного збереження виду у віддієслівних іменниках.

Відзначено тенденцію, характерну для сучасного стану розвитку терміносистем як різних фахових мов загалом, так і комп'ютерної зокрема, до частішого використання дієслівних термінів, що засвідчують відповідно й різні види словників (як тлумачні, так і перекладні), належні до третього типу лексикографування.

Ключові слова: дієслово-термін, комп'ютерний термін з дієслівною семантикою, віддієслівний іменник-термін, типи лексикографування, слова різної частиномовної належності.

Smienova L. V. Modern tendencies of dictionary compilation of computer terminology with verbal semantics. The article outlines some special features of dictionary compilation of computer terms with verb semantics in the Ukrainian language. First and foremost, the author highlights a major role that the names of concepts related to the description of actions, processes and states play in the terminology of a professional language and notably in the terminology of computer professional language. The article focuses on the explication of verb semantics via terms belonging to different parts of speech – verbal nouns and verbs proper, and delineates completeness / incompleteness, accuracy / inaccuracy, monosemy / polysemy of the information they convey. The reasons for the insufficiency of verb semantics expressed by noun terms and hence the resulting inaccuracy and vagueness of the realia denoted by such terms are clarified. The author proves that computer terminology must use verbs as self-sufficient linguistic units, which, while preserving their basic grammatical meanings characteristic of Ukrainian verbs, are important in derivation processes in general and contribute to the establishment of the authentic basis of Ukrainian terminology formation in particular.

The most used lexicographical works that include computer terms are named. Given the frequency these works record verb semantics through verbs-terms, on the one hand, and verbal nouns, on the other, three types of dictionary compilation are distinguished: the first type is dictionaries in which process, action or state is denoted by verbal nouns-terms as language units, which the authors consider the most optimal way to name these scientific concepts; the second is dictionaries, in which both verb-terms and nouns derived from them are used to name concepts denoting process, action or state, however without any systematicity: in some cases they consistently give a verb and a derivative noun to denote objectified meanings of a relative process, state or action (and probably other, secondary word-forming meanings), in others – only a verb or only a verbal noun; the third type is dictionaries which consistently give verbs and, accordingly, verbal nouns, but the systematicity of consistent preservation of the aspect form of verbal nouns is broken.

There is a tendency characteristic of the current state of development of terminological systems in different professional languages and especially computer language to use verb terms more frequently, which is asserted by different types of dictionaries (both explanatory and bilingual) belonging to the third type of dictionary compilation.

Key words: verb-term, computer term with verb semantics, verbal noun-term, types of dictionary compilation, words belonging to different parts of speech.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. У комп'ютерній термінології питому вагу становлять позначення різних процесів, дії чи стану. Для номінування їх у словниках на сьогодні послуговуються або віддієслівними іменниками, або віддієслівними іменниками й дієсловами, що спричинено різними факторами. Проте важливим нюансом є й те, що іноді буває не просто визначити, як з'явився той чи той віддієслівний іменник у комп'ютерній термінології української мови – чи на етапі мотивування його дієсловом у мові-донорі, подальшого транскодування дієслівної основи в українській мові й супровідною суфіксацією, яка завершує формування віддієслівного іменника, чи на етапі мотивування його дієсловом у мові-реципієнті й подальшою суфіксацією як завершальним етапом творення віддієслівного іменника, чи на етапі перекладу вже готового віддієслівного іменника з мови-донора або й мови-посередника, через яку тривалий час потрапляли комп'ютерні терміни. Важливим моментом є також надання переваги в тій чи тій лексикографічній праці певному частиномовному статусові комп'ютерних термінів з дієслівною семантикою, що зумовлює різні варіанти їх лексикографування. Останнім часом лінгвісти все частіше обстоюють думку, що для називання дії, процесу чи стану потрібно послуговуватися дієслівними термінами, позаяк вони більш природно й однозначно передають сутність позначуваного поняття, що відповідно актуалізує проблему докладного вивчення особливостей лексикографування комп'ютерних термінів із дієслівною семантикою з метою випрацювати відповідні рекомендації їх фіксування у словниках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвоукраїністика сьогодні вже має певний доробок з докладного вивчення питань, присвячених становленню, формуванню і розвитку української комп'ютерної термінології, з'ясуванню лексико-граматичних, семантичних, словотвірних особливостей самих термінів, відмежуванню їх від інших суміжних явищ тощо. Зокрема, визначено напрями розвитку комп'ютерної лексики, типологізовано комп'ютерну лексику з урахуванням позначуваних реалій [2; 3]; здійснено спробу комплексно – у межах лексико-генетичного, лексико-семантичного й словотвірного рівнів – дослідити комп'ютерну терміносистему, виявивши можливу варіантність комп'ютерних термінів і установивши типи словотвірних варіантів [14; 22; 9; 10; 11; 13], а також окреслити специфіку лексикографування комп'ютерних термінів [12]. Окрім іншого, схарактеризовано специфіку творення дієслівних термінів у комп'ютерній термінології загалом [17] та дієслівних термінів, мотивованих дієсловами на позначення конкретної фізичної дії [18] та дієсловами на позначення руху-переміщення [19] як семантичних різновидів дієслів із категорійносемантичним значенням дії.

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті – окреслити сучасні тенденції лексикографування комп'ютерних термінів з дієслівною семантикою в українській мові з подальшим висновуванням щодо доцільності / недоцільності послуговуватися терміном власне тієї чи тієї частиномовної

належності для позначення певного поняття сфери комп'ютерних технологій. Реалізації поставленої мети сприяє виконання низки завдань, зокрема: укласти корпус українських дієслів-термінів, одержаних способом суцільного добору зі словників загальномовного (тлумачні й перекладні) і галузевого спрямування; з'ясувати сутність позначуваних термінами наукових понять; співвіднести сутність позначуваних термінами понять зі способом їх вираження – мовними одиницями певного загальнокатегорійного значення;

Джерельною базою дослідження послуговували такі лексикографічні праці: «Тлумачний словник з інформатики» (авт.-укл. Г. Г. Півняк, Б. С. Бусигін, М. М. Дівізінюк та ін. (2010), «Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування» (авт.-уклад. Е. М. Проїдаков, Л. А. Теплицький та ін. (2005), «Англо-український словник з математики та кібернетики» (укл. Є. Мейнарович, М. Кратко та ін. (2010), «Англійсько-український глосарій виробів Microsoft» (за ред. проф. Богдана Рицара (2006).

Виклад основного матеріалу дослідження. Докладне вивчення частиномовного статусу комп'ютерних термінів і простеження особливостей реєстрування термінів, належних до того чи того лексико-граматичного розряду, у словниках дало змогу виокремити чотири види словників: загальні тлумачні, галузеві тлумачні, перекладні (двомовні, тримовні, п'ятимовні) і комбіновані – перекладні та тлумачні водночас. У перекладних словниках базово в усіх випадках є англійська мова, що зумовлено, як уже зазначалося, місцем зародження й розвитку сфери комп'ютерних технологій. Навіть якщо йдеться про тлумачні словники, то більшість укладачів таких праць уважали за потрібне, трактуючи дефініцію того чи того поняття, подавати у словниковій статті англійський відповідник.

Проаналізувавши частоту фіксування дієслівної семантики в цих словниках за допомогою, з одного боку, дієслів-термінів, а з іншого, – віддієслівних іменників, можемо виокремити три типи лексикографування. **Перший тип** репрезентовано тлумачними словниками української мови (здебільшого галузевими), у яких процес, дію чи стан позначають віддієслівними іменниками-термінами як мовними одиницями, які, на думку авторів, найбільш оптимальні для називання цих наукових понять. До таких праць належать: «Тлумачний словник з інформатики» (за заг. ред. Г. Г. Півняка), «Короткий тлумачний словник з інформатики та інформаційних систем для економістів» (укл. Л. С. Козловська, Н. М. Поліщук), «Новий російсько-українсько-англійський тлумачний словник з інформатики» (укл. М. Д. Гінзбург, Л. І. Білоусова, І. М. Корніловська, А. І. Прокопенко, В. С. Беленькова, Д. М. Гінзбург), «Тлумачний словник сучасної комп'ютерної лексики» (авт. В. Л. Дорот та Ф. А. Новиков) та ін. Віддієслівні іменники в цих словниках становлять орієнтовно 20–25% від усіх іменників.

Основним дериваційним засобом постановки комп'ютерних віддієслівних іменників-термінів – незалежно від особливості семантики – слугує

суфікс **-ацій-** (з обов'язковою елізією суфікса **-ува-** у твірній основі), напр.: **анімація** (англ. *animation*) – 'створення рухомих зображень на екрані дисплея відображенням декількох нерухомих картинок для створення ефекту руху, тобто вивід на екран послідовності зображень, що злегка розрізняються, для створення ілюзії руху' (ТСЗІ, 253); **архівіація** (англ. *archiving*) – 'процес збереження даних або створення резервних копій даних з використанням деякої форми стиску без втрат' (ТСЗІ, 256). Іноді такі віддієслівні іменники-терміни можуть мати кілька лексико-семантичних варіантів, напр.: **верифікація** (англ. *verification*) – 1) 'формальний доказ правильності програми; процес підтвердження виконання програмою закладених у ній функцій, тобто формального доказу відповідності програми заданій специфікації'; 2) 'частина процесу компіляції, у якій код перевіряється на відповідність певному набору правил, щоб задовольнити задані вимоги безпеки; середовище виконання CLR може перевіряти модулі на мові Microsoft Intermediate Language (MSIL)'; 3) 'установлення відповідності між прийнятою інформацією й переданою за допомогою логічних методів'; 4) 'перевірка інформації на істинність або теоретичної концепції – на науковість'; 5) 'перевірка правильності електричних з'єднань принципової електричної схеми або дотримання технологічних норм виготовлення друкованих плат' (за ТСЗІ, 279).

Відносно рідше віддієслівні іменники-терміни утворюються за допомогою суфікса **-нн-/-енн-/-інн-**, до того ж твірними для них можуть слугувати або префіксальний компонент недокожаного виду корелятивної пари з імперфективним видовим протиставленням, або безпрефіксальне двовидове дієслово, напр.: **присвоювання** (англ. *assignment*) – 'операція, яка замінює поточне значення програмного об'єкта новим значенням' (ТСЗІ, 487); **програмування** (англ. *programming*) – 'діяльність, метою якої є опис процесів обробки даних' (ТСЗІ, 492).

У поодиноких випадках спостерігаємо розмежування семантики віддієслівних іменників, мотивованих одним твірним дієсловом, за допомогою різних суфіксів, зокрема **-ацій-** – для позначення результату перебігу процесу чи стану або виконання дії й **-нн-/-енн-/-інн-** – для називання самого процесу чи стану або дії, пор.: **конфігурація** (англ. *configuration*) – 1) 'сукупність функційних частин комп'ютерної системи і зв'язків між ними, зумовлена основними технічними характеристиками цих функціональних частин, а також характеристиками розв'язуваних завдань обробки даних; визначена сукупність апаратних засобів і з'єднань між ними в обчислювальній системі, використовувана протягом певного періоду експлуатації; склад обчислювальної системи'; 2) 'інформація, що визначає поведінку системи, мережного пристрою або програми і відшукувана ОС [операційною системою] у локальному пристрої зберігання даних або на віддаленому сервері; набір апаратних або програмних установок, що задають режими функціонування пристрою або застосування'; 3) 'структура архітектурних взаємозв'язків між компонентами, конекторами й даними в період перебігу роботи системи (system run-time)'; 4) 'збірка

й налаштування апаратних (процесори, монітори, принтери тощо) і програмних компонентів системи, комп'ютера або мережі'; 5) 'параметри фізичного розбиття поверхні жорсткого диска, що включають кількість доріжок, число секторів на поверхні, число секторів на доріжці й місце розташування зони приземлення головок' (за ТСЗІ, 390) і **конфігурування** (англ. *configuration*) – 'процес адаптації (налаштування) апаратних засобів або програми для правильної роботи конкретного комп'ютера; включає проведення робіт з ОС [операційною системою] комп'ютера, пов'язаною з підключенням до неї драйверів, використовуваних у даній системі зовнішніх пристроїв (блоків пам'яті, принтерів, моніторів та ін.), також (можливо) виконання необхідних установок у BIOS' (за ТСЗІ, 390).

До другого типу належать здебільшого перекладні англо-українські чи англо-російсько-українські словники або тлумачні й перекладні водночас. Це, зокрема, «Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування» (авт.-укл. Е. М. Проїдаков, Л. А. Теплицький та ін.), «Англо-русский словарь по программированию и информатике (с толкованиями)» А. Б. Борковского, «Англо-російсько-український тлумачний словник з комп'ютерної графіки та аналізу зображень» (укл. Р. М. Паленичка, П. Цінтергоф) та ін. У цих словниках для називання понять, які позначають процес, дію чи стан використовують і дієслова-терміни, і утворені від них іменники. Проте фіксування їх є спорадичним: в одних випадках послідовно подано дієслово й похідний від нього іменник на позначення опрідметнених відповідно процесу, стану або дії (а можливо, й інших, вторинних словотвірних значень), в інших – лише дієслово або лише віддієслівний іменник. Наприклад, в «Англо-українському тлумачному словнику з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування» (авт.-укл. Е. М. Проїдаков, Л. А. Теплицький та ін.) засвідчено дієслово *зображати* (англ. *to image*) й іменник, треба думати мотивований цим дієсловом, *зображення* (англ. *image*) (АУТС, 261). Утім з урахуванням поданої дефініції терміна *зображення* як поняття, що виражає результат процесу (чи дії), – 'форма подання графічних даних на пристроях виводу (принтер, дисплей, проектор тощо)' (АУТС, 261), – розуміємо, що принципи як похідності, так і видової відповідності тут порушено.

У тому самому словнику натрапляємо на віддієслівний іменник *калібрування* зі значенням 'колірне калібрування екрана, сканера й кольорового принтера, щоб кольори підготовленого у видавничому пакеті зображення відповідали кольорам друкарської копії' (АУТС, 84). Проте в реєстрі компонентів терміносистеми не значиться твірне для нього дієслово, хоч і той, і той терміни вжито в подальших ілюстраціях, що власне доводить доцільність фіксування обох термінів. До того ж саме поняття *калібрування* дефіновано з використанням терміна, який тлумачать («калібрування – це колірне калібрування...»).

Іноді подибуємо в мові-донорі два спільнокореневі віддієслівні іменники – т. зв. герундій з типовим

суфіксом **-ing** і віддієслівні іменники з іншими суфіксами, наприклад, **-ment**, **-tion** (вони здебільшого є виразниками вторинних словотвірних значень) та ін. Логічно, що в мові-реципієнті потрібно було б переклад певним чином супроводжувати коментарем, який би акцентував на відмінності семантики, позначуваної цими термінами. Цю відмінність можна було б за інших умов проілюструвати відповідними прикладами. Але позаяк у перекладних словниках ілюстрацій не передбачено, то ми лише можемо здогадуватися про ймовірність такого факту. Наприклад, переклад обох англійських віддієслівних іменників *detaching* (АУТС, 153) і *detachment* (АУТС, 153), які утворено від дієслова *to detach*, що одначає 'від'єднати / від'єднувати' (АУТС, 153), українською мовою звучить однаково – *від'єднання* (АУТС, 153), хоч очевидним є, що в одному випадку йдеться про процес і тоді логічно утвореним був би іменник *від'єднування*, а в іншому – про результат перебігу цього процесу і тоді адекватним би був віддієслівний іменник *від'єднання*.

Примітно, що дієслова й мотивовані ними іменники у словниках другого типу можуть бути подані або в одній словниковій статті як своєрідні лексико-семантичні варіанти, що можна пояснити, очевидно, тим, що в мові-донорі для позначення споріднених іменника й дієслова використовують ту саму лексему (наприклад, англійський термін *click* перекладено як «*клацання і клацнути*», тобто 'установити курсор миші на об'єкт (або піктограму) і, щоб вибрати його, швидко натиснути й відпустити кнопку миші' (АУТС, 102)), або в різних, оскільки в мові-донорі для позначення споріднених слів різної частини мовної належності – іменника й дієслова – слугують різні слова (наприклад, *розпаковувати* (англ. *to decompress*) (АУТС, 147) і *розпакування* (англ. *decompression*) (АУТС, 147); *деінсталювати* (англ. *to deinstall*) (АУТС, 149) і *деінсталяція* (англ. *deinstallation*) (АУТС, 149); *дублювати* (англ. *to duplicate*) і *дублювання* (англ. *duplication*) (АУТС, 174)).

Причини спорадичності подання названих процесу, дії чи стану за допомогою дієслів (до того ж різних видових значень) чи віддієслівних іменників, часто утворених за допомогою різних словотвірних засобів, є різними. Серед найбільш актуальних – довільне визначення для перекладного дієслова в мові-реципієнті форми грамагічної категорії виду; вибірковість і спонтанність перекладу того чи того дієслівного терміна з мови-донора дієсловом або віддієслівним іменником у мові-реципієнті; порушення правил мотивування дієсловами похідних іменників; тенденція детермінувати словотвірний засіб походженням мотивувальної основи.

Спробуємо прокоментувати названі причини. Позаяк в обох мовах – в англійській мові як базовій і в українській мові як перекладній – концепція категорії виду (доконаного – недоконаного) разом з набором словотвірних засобів істотно відрізняється, то дозволимо собі припустити, що у процесі перекладу того чи того дієслова цьому не всі приділяють належну увагу, чим часто зумовлено фіксування відповідника, який співвідноситься лише

з одним компонентом видової пари. Іншим зазвичай нехтують як таким, що дублює семантику.

Більшість авторів словників віддає перевагу грамемі недоконаного виду, що сприяє актуалізації позначуваної ним процесуальності, напр.: *при-своювати, призначати* (англ. *to assign*) (АУТС, 47; АРС (Борк.), 24); *прикріплювати, додавати, при-єднувати, вкладати* (англ. *to attach*) (АУТС, 50; АРС (Борк.), 25); *відступати, зміцувати* (англ. *to indent*) (АУТС, 264; АРС (Борк.), 131); *заванта-жувати, пересилати, скачувати* (англ. *to download*) (АУТС, 168; АРС (Борк.), 91); *розширювати, наро-щувати, збільшувати* (АУТС, 200). Саме значення дієслів-термінів дефіновано двома способами: або в межах дієслівної площини, напр.: *оцифровувати* (англ. *to digitize*) – 'перетворювати на цифрову форму' (АУТС, 158), або в межах іменникової, напр.: *завантажувати, пересилати, скачувати* (англ. *to download*) – 'пересилання файлу з віддаленого комп'ютера' (АУТС, 168).

Стосовно іменників, мотивованих дієсловами, то деякі з них утворені зі збереженням принципу похідності як основного у словотвірних процесах, а деякі – з порушенням, що призводить до певного викривлення, а десь і двозначності передаваного поняття. Скажімо, логічним є утворення від дієслова *присвоювати* іменника *присвоювання*, що виражає семантику 'операція в програмуванні зміни значення об'єкта, наприклад, присвоювання змінної або регістру значення обчисленого виразу' (АУТС, 47–48). Проте від дієслова *призначати* утворено девербатив *призначення* (АУТС, 48), який виявляє мотивувальний зв'язок з дієсловом *призначити*, а не *призначати*. Порушення логічного мотивувального зв'язку спостерігаємо й щодо терміна *видалення* (*знищення, стирання*) (англ. *deletion*) (АУТС, 150), для якого твірним мало б бути дієслово *видалити*, а не *видаляти* (*знищувати, стирати*) (англ. *to delete*) (АУТС, 150).

Дослідники неодноразово акцентували на нерозмежуванні в галузевих словниках, серед усього й перекладних, віддієслівних іменників на позначення тривалості, повторюваності перебігу процесу, стану чи виконуваної дії від віддієслівних іменників із семантикою називання самого процесу, стану чи самої дії або їх результату [21, 72–92; 15, 159; 6, 39; 7, 27–32]. Засобом такого розмежування мали б слугувати або різні словотвірні засоби, або відмінні за видовим протиставленням твірні основи. Розрізнення за допомогою різних словотвірних засобів іноді можна спостерігати як у словниках, так і в текстах наукової літератури (пор.: ...*на початку програми <...> за допомогою директиви CONFIG повідомляється програматору набір бітів для кон-фігурування роботи мікроконтролера* (С. Войтко, 43); *У табл. 2.1 наведено позначення відповідних бітів конфігурації* (С. Войтко, 43)). Проте про системність тут поки що говорити не доводиться. До того ж це розрізнення позначуваних понять можливе в межах однієї галузі, як у попередньо наведених прикладах, або ж різних, пор.: *інтеграція* (англ. *integration*) на позначення 'об'єднання програмних і/або апаратних компонентів у єдину систему' (АУТС,

271) як комп'ютерний термін і **інтегрування** (англ. *integration*) – як математичний термін (АУТС, 271).

Дещо послідовніше віддієслівні іменники утворюються від т. зв. двовидових вербативів, специфіка яких у сучасній українській літературній мові полягає у здатності водночас експлікувати граматичне значення доконаного й недоконаного виду, що унеможливило наявність різних мотивувальних основ. Серед таких дієслів – **імпортувати** (англ. *to import*) (АУТС, 263), **індексувати** (англ. *to index*) (АУТС, 264; АРС (Борк.), 131), **ініціалізувати** (англ. *to initialize*) (АУТС, 268; АРС (Борк.), 133), **інстальювати** (англ. *to install*) (АУТС, 269), **експортувати** (англ. *to export*) (АУТС, 200), **емулювати** (англ. *to emulate*) (АУТС, 188; АРС (Борк.), 96), **компілювати** (англ. *to compile*) (АУТС, 112; АРС (Борк.), 57) та ін. Основними експлікаторами семантики у віддієслівних іменниках є суфікси **-ацій-**, зрідка **-нн-/-енн-/-інн-**, напр.: **імпортування** (англ. *import*) зі значенням 'переписування інформаційного об'єкта (наприклад, документа, тексту, графіки, даних) без видалення з місця його збереження (файл, БД (база даних)) у поточне застосування, часто з перетворенням формату' (АУТС, 263); **ініціалізація** (англ. *initialization*) – 'встановлення відомого початкового стану, наприклад, присвоєння початкових значень змінним' (АУТС, 268); **інсталяція, інстальювання** (англ. *installation*) – 'фізичне копіювання файлів нової програми на жорсткий диск з метою використання її на комп'ютері' (Англ.-укр. глос., 145); **експортування** (англ. *export*) – 'переміщення даних з однієї програми, БД (бази даних) чи системи в іншу, зазвичай пов'язане зі зміною формату файлу даних' (АУТС, 200); **емуляція** (англ. *emulation*) – 'виконання на комп'ютері програм, написаних для комп'ютера іншого типу' (АУТС, 188); **компіляція** (англ. *compiling*) – 'перетворення програми з вихідної мови програмування на еквівалентну програму вихідною мовою (на машинний або проміжний код)' (АУТС, 112). До того ж наявність двох віддієслівних іменників – із суфіксами **-ацій-** і **-нн-/-енн-/-інн-**, за даними галузевих лексикографічних джерел, здебільшого не передбачає розрізнення їхньої семантики: обидва деривати найчастіше вважають варіантами, пор.: **індексація, індексування** (англ. *indexing*) – 'створення індексів' (АУТС, 265); **інсталяція, інстальювання** (англ. *installation*) – 'фізичне копіювання файлів нової програми на жорсткий диск з метою використання її на комп'ютері' (Англ.-укр. глос., 145). Проте така уніфікація значення дещо суперечить практиці використання наведених термінів. Наприклад, у реченні *Однак інсталяція програми може початися автоматично після вставлення у дисковод диска, якщо на ньому є файл автозапуску* (Н. Чистякова, 89) проілюстровано уживання терміна **інсталяція** з окресленою семантикою. У наступному ж реченні йдеться не про сам процес копіювання файлів, а про результат, який одержали після перебігу названого процесу, пор.: *У правій частині вікна знаходиться коротка інформація про функціонал, особливості інсталяцій плагіна, також наводиться номер його версії* (С. Войтко, 68). Водночас жоден зі словників такого

значення – результату перебігу процесу – не фіксує. Подібне спостерігаємо і зі словом **калібрування**, пор.: **Калібрування надає можливість у процесі налагодження приладу відкоригувати тактовий генератор таким чином, щоб забезпечити функціонування приладу на необхідній частоті** (С. Войтко, 21); **Заводськи налаштування цього калібрування заносяться в адресі IFFh** (С. Войтко, 21). Часто, як помітили науковці, свідченням набуття віддієслівним іменником вторинного значення – результату перебігу процесу чи виконання дії – є поширеність його в реченні означенням [8, 184], напр.: *Після успішної інсталяції обрані плагіни можна використовувати при розробці та налагодженні програм у середовищі MPLAB* (С. Войтко, 68).

У словниках **третього типу** лексикографування, репрезентованого «Англійсько-українським глосарієм виробів Microsoft» (за ред. проф. Богдана Рицара), «Англійсько-українським словником з математики та кібернетики» (укл. С. Мейнарович, М. Кратко), «Англо-російсько-українським глумачним словником з комп'ютерної графіки та аналізу зображень» (укл. Р. М. Паленичка, П. Цінтергоф), на протигагу словникам другого типу, здебільшого послідовно наведено дієслова і відповідно віддієслівні іменники. Щобільше, укладачі цих лексикографічних праць навіть намагаються подавати дієслова обох видових форм. Проте тут порушено послідовність збереження виду у віддієслівних іменниках. Наприклад, в «Англійсько-українському глосарієві виробів Microsoft» зроблено спробу фіксації обох дієслів, яким у сучасній українській мові відповідають різні видові форми. Здійснено це в основному в різних словникових статтях, що зумовлено, очевидно, тенденцією (її устанавлюємо на основі особливостей подання таких дієслів в аналізованому словнику) до позначення різновидових дієслів у мові-донорі різними лексемами, пор.: **виконати** (англ. *to complete*) (Англ.-укр. глос., 180) і **виконувати** (англ. *to execute, to follow up, to run*) (Англ.-укр. глос., 180), **вирівняти** (англ. *to align*) і **вирівнювати** (англ. *to justify*) (Англ.-укр. глос., 180), **відновити** (англ. *to restore, to undelete, to retrieve*) (Англ.-укр. глос., 181) і **відновлювати** (англ. *to recover*) (Англ.-укр. глос., 181), **переслати** (англ. *to forward*) (Англ.-укр. глос., 192) і **пересилати** (англ. *to transmit, to upload*) (Англ.-укр. глос., 192); **перетворити** (англ. *to convert*) і **перетворювати** (англ. *to transform*) (Англ.-укр. глос., 192); **повідомити** (англ. *to message*) і **повідомляти** (англ. *to notify*) (Англ.-укр. глос., 193); **позначити** (англ. *to check*) і **позначати** (англ. *to mark*) (Англ.-укр. глос., 193); **полагодити** (англ. *to repair*) і **полагоджувати** (англ. *to troubleshoot*) (Англ.-укр. глос., 194); **розширити** (англ. *to expand*) і **розширювати** (англ. *to extend*) (Англ.-укр. глос., 195), і зрідка в тій самій, пор.: **вийти** (англ. *to exit*) (Англ.-укр. глос., 180) і **виходити** (англ. *to exit*) (Англ.-укр. глос., 180); **порівняти** (англ. *to compare*) і **порівнювати** (англ. *to compare*) (Англ.-укр. глос., 194) тощо. В інших випадках подано дієслівні форми лише одного граматичного виду – головно доконаного, пор.: **визначити** (англ. *to define, to specify*) (Англ.-укр. глос., 180), **вимкнути** (англ.

to close, to mute, to turn off (Англ.-укр. глос., 180), *надіслати* (англ. *to send*) (Англ.-укр. глос., 189), *підсвітити* (англ. *to highlight*) (Англ.-укр. глос., 193), *підтвердити* (англ. *to confirm*) (Англ.-укр. глос., 193), *повторити* (англ. *to redo, to repeat, to retry*), *розпакувати* (англ. *to decompress*) (Англ.-укр. глос., 197), *установити* (англ. *to adjust, to set*) (Англ.-укр. глос., 200); зрідка недоконаного, пор.: *вимірювати* (англ. *to measure*) (Англ.-укр. глос., 180), *скида'ти* (англ. *to reset*) (Англ.-укр. глос., 197), *форматувати* (англ. *to format*) (Англ.-укр. глос., 201) тощо.

Іменники, сформовані від дієслів, засвідчених у формі лише доконаного виду чи лише недоконаного виду, прозора зберігають мотивувальні зв'язки з твірними словами, пор.: *визначення* (від визначити) (Англ.-укр. глос., 180), *вимкнення* (від вимкнути) (Англ.-укр. глос., 180), *підсвітлення* (від підсвітити) (Англ.-укр. глос., 193), *підтвердження* (від підтвердити) (Англ.-укр. глос., 193), *повторення* (від повторити) (Англ.-укр. глос., 193), *розпакування* (від розпакувати) (Англ.-укр. глос., 197), *справдження* (від справдити) (Англ.-укр. глос., 198), *установлення* (від установити) (Англ.-укр. глос., 200) або *вимірювання* (від вимірювати) (Англ.-укр. глос., 180), *форматування* (від форматувати) (Англ.-укр. глос., 200).

Щодо утворення іменників від дієслів, репрезентованих у глосарії обома формами виду – доконаного й недоконаного, то переважає мотивування такого іменника дієсловами доконаного виду, пор.: *відновлення* (від відновити) (Англ.-укр. глос., 181), *повідомлення* (від повідомити) (Англ.-укр. глос., 193), *розширення* (від розширити) (Англ.-укр. глос., 197). Зрідка трапляються випадки порушення мотивувального зв'язку між віддієслівним іменником і так само засвідченим у цьому словнику дієсловом. Наприклад, іменник *поєднання* зберігає маркування твірного дієслова доконаного виду – *поєднати*, натомість у словнику подано дієслово *поєднувати* (Англ.-укр. глос., 193), яке виражає граматичне значення недоконаного виду.

Визначення дефініцій передаваних віддієслівними іменниками-термінами понять в «Англійсько-українському глосаріїв виробів Microsoft» не розв'язують окресленої проблеми розмежування експлікованих віддієслівними іменниками первинних і вторинних словотвірних значень, що не сприяє прозорості трактування тих чи тих реалій. Тут і далі не розрізнено (на семантичному чи словотвірному рівнях) таких понять, як назва самого процесу чи стану або дії й назва результату такого процесу чи стану або дії, що певним чином уподібнює глосарій зі словниками першого й другого типу лексикографування, зокрема щодо розв'язання цієї проблеми. Наприклад, від дієслова *завантажити* постає іменник *завантаження*, який, як засвідчує дібраний фактичний матеріал, окрім семантики 'опредметнений процес' (напр.: *Після завантаження ядро перемікає процесор у привілейований режим і отримує цілковитий контроль над комп'ютером* (В. Шеховцов, 26)), може експлікувати ще два значення, які не зафіксовано в довідковій літературі: 1) 'результат перебігу процесу', напр.: *Використання завантажувального сектора для безпосереднього*

завантаження ядра операційної системи має низку недоліків (В. Шеховцов, 508); 2) 'величину', напр.: *Завантажувач може містити код доступу до різних файлових систем, код завантаження різних ядер тощо* (В. Шеховцов, 509).

За нашими спостереженнями, засобом диференціації семантики, переданої віддієслівними іменниками, слугує також можливість продукування від одного дієслова двох віддієслівних іменників – за допомогою різних словотворчих засобів. Наприклад, від дієслова *скида'ти* постають іменники *скидання* та *скид* (Англ.-укр. глос., 197). Усталилося, що за умови наявності двох похідних іменників, мотивованих одним дієсловом і утворених різними словотворчими засобами, зокрема **-нн/-енн/-інн-і -ацій-** чи **-Ø**, перший з них уважати носієм предметного процесу, стану чи опредметненої дії, а інший – результатом перебігу процесу, стану чи виконаної дії, пор.: *Насамперед зазначимо, що всі функції сигналізації події і скидання її стану мають однаковий синтаксис* (В. Шеховцов, 145) й *Усі мікроконтролери сімейства дозволяють визначити подію, у результаті якої відбувся скид пристрою* (В. Малахов, 86). Проте системності стосовно цього у словнику теж немає.

Широко представлено як самі дієслова, так і мотивовані цими дієсловами іменники в «Англійсько-українському словнику з математики та кібернетики» (укл. Є. Мейнарович, М. Кратко). Автори названої праці, на противагу укладачам інших словників, виявилися максимально системними й послідовними в кодифікуванні цих одиниць. Щобільше, дієслова репрезентовано формами як недоконаного, так і доконаного виду (їх у словниковій статті розділено скісною рисою). До того ж компоненти цих пар протиставлені по-різному: за механізмом перфективації, напр.: *блокувати / заблокувати* (АУСЗМК, 247), *ховати / сховати* (вміст реєстрів до пам'яті) (АУСЗМК, 427), *стежити / простежити* (АУСЗМК, 514), *копіювати / скопіювати* (АУСЗМК, 514), *калькувати / скалькувати* (АУСЗМК, 514), *чистити (базу даних) / почистити (базу даних)* (АУСЗМК, 515), чи за механізмом імперфективації, напр.: *зберегти* (стан системи в пам'яті) / *зберігати* (стан системи в пам'яті) (АУСЗМК, 427), *записати* (інформацію на диск) / *записувати* (інформацію на диск) (АУСЗМК, 427), *роз'єднати / роз'єднувати* (АУСЗМК, 159), *від'єднати / від'єднувати* (АУСЗМК, 159), *відокремити / відокремлювати* (АУСЗМК, 159), *перенести / переносити* (АУСЗМК, 515), *передати / передавати* (АУСЗМК, 515), *пересунути / пересуватися* (АУСЗМК, 519), *переміститися / переміщуватися* (АУСЗМК, 519) та ін.

Серед дібраного фактичного матеріалу цього словника часто подибуємо дієслова із запозиченими основами, які оформлені на українському ґрунті за допомогою суфіксів **-ува/-юва-**, **-изува/-ізува-**, **-ірува/-ирува-**, **-фікува-**, напр.: *автоматизувати* (АУСЗМК, 427), *формалізувати* (АУСЗМК, 210), *геделізувати* (АУСЗМК, 221), *реконфігурувати* (АУСЗМК, 407) та ін. Їх традиційно називають двовидовими, тобто дієсловами, у яких та сама основа виражає водночас значення недоконаного

й доконаного виду [5, 402]. Уважалось, що значення недоконаного й доконаного виду таких дієслів можна установити лише із контексту [5, 402; 4, 290]. Проте останнім часом багато з таких двовидових дієслів, розвинувши можливість приєднувати суфікси *за-*, *з-/с-*, *по-*, перейшли до групи парновидових, що, на думку лінгвістів, зумовлено активним використанням їх у повсякденному вжитку і звідси глибшою адаптацією іншомовних дієслівних коренів до словотвірної і словозмінної підсистем сучасної української літературної мови [16, 144; 20, 58]. Свідченням такої тенденції стали корелятивні пари, протиставлені за видовою ознакою, і серед комп'ютерних термінів, пор.: *централізувати / зцентралізувати* (АУСЗМК, 77), *синхронізувати / посинхронізувати* (АУСЗМК, 493) і *синхронізувати / зсинхронізувати* (АУСЗМК, 87), *комп'ютеризувати / скомп'ютеризувати* (АУСЗМК, 105), *дезінунізувати / здезінунізувати* (АУСЗМК, 159), *факторизувати / сфакторизувати* (АУСЗМК, 195), *глобалізувати / зглобалізувати* (АУСЗМК, 221), *ініціалізувати / зініціалізувати* (АУСЗМК, 247, 378), *лінеаризувати / злінеаризувати* (АУСЗМК, 280), *максимізувати / змаксимізувати* (АУСЗМК, 298), *рандомізувати / зрандомізувати* (АУСЗМК, 403), *хронометрувати / захронометрувати* (АУСЗМК, 509) та ін. Проте, зрозуміло, що про тенденцію до поширеного вживання таких префіксальних видових компонентів ще говорити не доводиться.

Віддієслівні іменники в «Англійсько-українському словнику з математики та кібернетики» (укл. Є. Мейнарович, М. Кратко) чітко зберігають принцип мотивованості – як у разі непарновидового дієслова чи двовидового, пор.: *формалізація* (від *формалізувати*) (АУСЗМК, 210), *ідеалізація*

(від *ідеалізувати*) (АУСЗМК, 236), *геделізація* (від *геделізувати*) (АУСЗМК, 36), *реконфігурація* (АУСЗМК, 407) (від *реконфігурувати*) (АУСЗМК, 407), так і у випадку парновидового, до того ж від двох компонентів видової пари, пор.: *зчитання / зчитування* (АУСЗМК, 236) (від *зчитати / зчитувати*) (АУСЗМК, 367, 556), *перенесення / переносіння* (АУСЗМК, 515) (від *перенести / переносити*) (АУСЗМК, 515), *передання / передавання* (АУСЗМК, 515) (від *передати / передавати*) (АУСЗМК, 515), *переслання / пересилання* (АУСЗМК, 515) (від *переслати / пересилати*) (АУСЗМК, 515), *пересунення / пересування* (АУСЗМК, 519) (від *пересунути / пересувати*) (АУСЗМК, 236), *переміщення / переміщування* (АУСЗМК, 519) (від *перемістити / переміщувати*) (АУСЗМК, 519) та ін.

Висновки та перспективи досліджень. На основі аналізу трьох типів лексикографічних праць доходимо висновку, що основний фонд різних терміносистем, зокрема й сфери комп'ютерних термінологій, становлять іменники – як ті, що виражають власне предметність, так і ті, що виражають опредметнений процес, стан чи дію або опредметнену ознаку, що зумовлено їхньою здатністю актуалізувати «статичний елемент словникового складу, постійну його сутність» [1, 37]. Проте позаяк обсяг семантики, яку виражають іменники-терміни, зокрема мотивовані дієсловами, не завжди повно й вичерпно відображає суть позначуваного аналізованим іменником дієслівного континууму, що спричиняє іноді непрозорість, нечіткість або й двозначність тлумачення цих понять, то цілком виправдані є уналежнювати до термінів і дієслова, які виражають динамічний елемент, що є наслідком функцій дієслова – передавати процес [1, 37].

ЛІТЕРАТУРА

1. Вауліна О. С. Лексико-граматична, структурна та семантична характеристики термінології. *Культура народів Причорномор'я*. 2007. № 119. С. 35–37.
2. Гаврилова О. В. Місце комп'ютерної термінології в українській мові. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2017. Вип. 45. С. 189–193.
3. Гаврилова О. В. Термінологія комп'ютерного програмного забезпечення. *Дослідження з лексикології і граматики української мови* : зб. наук. праць до 100-річчя Дніпров. нац. ун-ту імені О. Гончара (1918–2018 рр.). Дніпро : ЛПРА, 2017. Вип. 18. С. 11–17.
4. Гінзбург М. Д. Проблема двовидових дієслів у фахових текстах та шляхи її розв'язання. *Українська термінологія і сучасність* : зб. наук. праць / відп. ред. Л. О. Симоненко. Київ : КНЕУ, 2009. Вип. VIII. С. 290–294.
5. Городенська К. Г. Дієслово. *Грамматика сучасної української літературної мови. Морфологія* / за ред. К. Г. Городенської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 364–492.
6. Корнейко І., Пилипенко М. Україномовні терміни із процесуальними значеннями. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Проблеми української термінології. 2013. № 765. С. 38–42.
7. Кочерга О., Непийвода Н. Про засади укладання двомовних перекладних термінологічних словників. *Українська термінологія і сучасність* : матеріали II Всеукраїнської наукової конф. Київ, 1997. С. 27–32.
8. Кушлик О. П. Словотвірна парадигматика похідних дієслів української мови : монографія. Дрогобич : Коло, 2015. 384 с.
9. Ментинська І. Лексико-генетичні особливості сучасної комп'ютерної термінології. *Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2014. № 791. С. 71–74.
10. Ментинська І. Сучасні тенденції термінознавчих досліджень (на матеріалі комп'ютерної термінології). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*. 2018. Вип. 31. С. 33–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPUT_2016_842_18.
11. Ментинська І. Б. Синонімія в сучасній комп'ютерній термінології. *Термінологічний вісник* : зб. наук. праць. Київ : Інститут української мови НАНУ, 2015. Вип. 3 (2). С. 177–183.
12. Ментинська І. Б., Наконечна Г. В. Становлення української комп'ютерної термінології : лексикографічний аспект. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2018. № 2 (16). С. 273–278.

13. Ментинська І., Наконечна Г. Структурно-словотвірні особливості сучасної комп'ютерної термінології. *Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2016. № 842. С. 86–91.
14. Ніколаєва А. О. Структурно-семантична характеристика термінології програмування, комп'ютерних мереж та захисту : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2002. 16 с.
15. Пилипенко М., Корнейко І. Тривалість дії як компонент значення дії терміна. *Українська термінологія і сучасність* : зб. наук. праць. Київ, 1998. С. 159–161.
16. Романюк Ю. В. Засоби руйнування категорії двовидовості дієслова в сучасній українській мові. *Учёные записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серія «Филология. Социальные коммуникации»*. 2012. Т. 25 (64). № 4, ч. 2. С. 143–150.
17. Сменова Л. В. Лексико-словотвірні процеси в системі дієслів-термінів сфери комп'ютерних технологій : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.01. Дрогобич, 2021. 20 с.
18. Сменова Л. В. Термінізація питомих дієслів на позначення дії як механізм поповнення термінологічної сфери комп'ютерних технологій. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія : Філологічні науки (мовознавство)*. 2021. Вип. 15. С. 174–179.
19. Сменова Л. В. Дієслова на позначення руху-переміщення як мотиватори творення комп'ютерних термінів в українській мові. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія : Філологічні науки (мовознавство)*. 2021. Вип. 16. С. 115–121.
20. Тараненко О. О. Дієслово в контексті сучасних тенденцій до перегляду нормативних засад української літературної мови. *Мовознавство*. 2006. № 2–3. С. 55–77.
21. Українська ділова мова : практичний посібник на щодень / укл. М. Д. Гінзбург, І. О. Требульова, С. Д. Левіна, І. М. Корніловська. Харків : Торсінг, 2003. 592 с.
22. Філюк І. М. Динамічні процеси у формуванні української терміносистеми інформатики (словотвірний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2007. 23 с.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

- Англ.-укр. глос.** – Англійсько-український глосарій виробів Microsoft / за ред. проф. Богдана Рицара. Львів : ЕКО-інформ, 2006. 208 с.
- АРС (Борк.)** – Борковский А. Б. Англо-русский словарь по программированию и информатике (с толкованиями). Москва : Русский язык, 1990. 335 с.
- АУСЗМК** – Англо-український словник з математики та кібернетики / укл. Є. Мейнарович, М. Кратко. Київ, Ірпінь : Перун, 2010. 568 с.
- АУТС** – Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування / авт.-укл. Е. М. Проїдаков, Л. А. Теплицький. Київ : ВД «СофтПрес», 2005. Вид. 1. 552 с.
- ТСЗІ** – Тлумачний словник з інформатики / авт.-уклад. : Г. Г. Півняк, Б. С. Бусигін, М. М. Дівізінюк та ін. Донецьк : Нац. гірн. ун-т, 2010. 600 с.

REFERENCES

1. Vaulina, O. S. (2007). *Leksyko-hramatychna, strukturna ta semantychna kharakterystyka terminolohii* [Lexicogrammatical, structural and semantic characteristics of terminology]. *Kultura narodov Prichernomor'ya*, 119, 35–37 [in Ukrainian].
2. Havrylova, O. V. (2017). *Mistse kompiuternoï terminolohii v ukraïnskii movi* [The place of computer terminology in the Ukrainian language]. *Linhvistychni doslidzhennia: zb. nauk. prats KhNPU im. H. S. Skovorody*, 45, 189–193 [in Ukrainian].
3. Havrylova, O. V. (2017). *Terminolohiia kompiuternoho prohramnoho zabezpechennia* [Computer software terminology]. *Doslidzhennia z leksykolohii i hramatyky ukraïnskoi movy: zb. nauk. prats do 100-richchia Dniprov. nats. un-tu imeni O. Honchara (1918–2018 rr.)*. Dnipro: LIRA, 18, 11–17 [in Ukrainian].
4. Hinzburh, M. D. (2009). *Problema dvovydyvykh diiesliv u fakhovykh tekstakh ta shliakhy yii rozv'iazannia* [The problem of two-aspectual verbs in professional texts and ways to solve it]. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist: zb. nauk. prats / vidp. red. L. O. Symonenko*. Kyiv: KNEU, VIII, 290–294 [in Ukrainian].
5. Horodenska, K. H. *Diieslovo* [Verb]. *Hramatyka suchasnoi ukraïnskoi literaturnoi movy. Morfolohiia / za red. K. H. Horodenskoï*. Kyiv: Vydavnychy dim Dmytra Buraho, 2017. S. 364–492 [in Ukrainian].
6. Korneiko, I., Pylypenko, M. (2013). *Ukrainomovni terminy iz protsesualnymy znachenniamy* [Ukrainian-language terms with procesual meanings]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnikha". Problemy ukraïnskoi terminolohii*, 765, 38–42 [in Ukrainian].
7. Kocherha, O., Nepyivoda, N. (1997). *Pro zasady ukladannia dvomovnykh perekladnykh terminolohichnykh slovnykiv* [On the principles of compiling bilingual translated terminological dictionaries]. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist: materialy II Vseukraïnskoi naukovoï konf.* Kyiv, 27–32 [in Ukrainian].
8. Kushlyk, O. P. (2015). *Slovotvirna paradyhmatyka pokhidnykh diiesliv ukraïnskoi movy* [Word-forming paradigmatic of derived verbs of Ukrainian language]: monohrafiia. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
9. Mentynska, I. (2014). *Leksyko-henetychni osoblyvosti suchasnoi kompiuternoï terminolohii* [Lexical and genetic features of modern computer terminology]. *Visnyk Natsionalnoho un-tu "Lvivska politekhnikha". Seriia "Problemy ukraïnskoi terminolohii"*, 791, 71–74 [in Ukrainian].
10. Mentynska, I. (2018). *Suchasni tendentsii terminoznavchykh doslidzhen (na materialii kompiuternoï terminolohii)* [Current trends in terminological research (based on computer terminology)]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia "Linhvistyka"*, 31, 33–38. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPUT_2016_842_18 [in Ukrainian].

11. Mentynska, I. B. (2015). Synonimiia v suchasni kompiuternii terminolohii. *Terminolohichniy visnyk*: zb. nauk. prats. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NANU, 3 (2), 177–183 [in Ukrainian].
12. Mentynska, I. B., Nakonechna, H. V. (2018). Stanovlennia ukrainskoi kompiuternoї terminolohii: leksykohrafichnyi aspekt [Formation of Ukrainian computer terminology: lexicographic aspect]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriiia "Filolohichni nauky"*, 2 (16), 273–278 [in Ukrainian].
13. Mentynska, I., Nakonechna, H. (2016). Strukturno-slovotvirni osoblyvosti suchasnoi kompiuternoї terminolohii [Structural and word-forming features of modern computer terminology]. *Visnyk Natsionalnoho un-tu "Lvivska politekhnika". Seriiia "Problemy ukrainskoi terminolohii"*, 842, 86–91 [in Ukrainian].
14. Nikolaieva, A. O. (2002). Strukturno-semantychna kharakterystyka terminolohii prohramuvannia, kompiuternykh merezh ta zakhystu [Structural and characteristics of a programming terminology, computer nets and information protection]. (Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk). Kharkiv [in Ukrainian].
15. Pylypenko, M., Korneiko, I. (1998). Tryvalist dii yak komponent znachennia dii termina. *Ukrainska terminolohiia i suchasnist*: zb. nauk. prats. Kyiv, 159–161 [in Ukrainian].
16. Romaniuk, Yu. V. (2012). Zasoby ruinuvannia katehorii dvovydivosti diieslova v suchasni ukrainskii movi [Means of destruction of the category of duality of the verb in the modern Ukrainian language]. *Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta imeni V. I. Vernadskogo. Seriya "Filologiia. Sotsialnye komunikatsii"*, 25 (4) / 2, 143–150 [in Ukrainian].
17. Smienova, L. V. (2021). Leksyko-slovotvirni protsesy v systemi diiesliv-terminiv sfery kompiuternykh tekhnolohii [Lexical and word-formation processes in the system of verb terms in the field of computer technologies]. (Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk). Drohobych [in Ukrainian].
18. Smienova, L. V. (2021). Terminizatsiia pytomykh diiesliv na poznachennia dii yak mekhanizm popovnennia terminoleksyky sfery kompiuternykh tekhnolohii [Terminologization of the authentic verbs for the designation of action as a mechanism for the development of terminology in the field of computer technologies]. *Naukovyi visnyk Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*, 15, 174–179 [in Ukrainian].
19. Smienova, L. V. (2021). Diieslova na poznachennia rukhu-peremishchennia yak motyvatory tvorennia kompiuternykh terminiv v ukraïnskii movi [Verbs of motion as motivators of creating computer terms in the Ukrainian language]. *Naukovyi visnyk Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*, 16, 115–121 [in Ukrainian].
20. Taranenko, O. O. (2006). Diieslovo v konteksti suchasnykh tendentsii do perehliadu normatyvnykh zasad ukrainskoi literaturnoi movy [The verb in the context of modern trends to revise the normative foundations of the Ukrainian literary language]. *Movoznavstvo*, 2–3, 55–77 [in Ukrainian].
21. *Ukrainska dilova mova [Ukrainian Language]: praktychnyi posibnyk na shchoden / ukl. M. D. Hinzburh, I. O. Trebulova, S. D. Levina, I. M. Kornilovska*. Kharkiv: Torsinh, 2003 [in Ukrainian].
22. Filiuk, I. M. (2007). Dynamichni protsesy u formuvanni ukrainskoi terminosystemy informatyky (slovotvirnyi aspekt) [Dynamic processes in the formation of the Ukrainian terminology of computer science (word-forming aspect)]. (Avtoreferat dysertatsii kandydata filolohichnykh nauk). Odesa [in Ukrainian].

DICTIONARIES

- Англ.-укр. глос.** – Anhliisko-ukrainskyi hlosarii vyrobiv Microsoft [English-Ukrainian glossary of Microsoft products] / za red. prof. Bohdana Rytsara. Lviv: EKOinform, 2006.
- АРС (Борк.)** – Borkovskiy, A. B. (1990). Anglo-russkiy slovar po programmirovaniyu i informatike (s tolkovaniyami) [English-Russian Dictionary of computers and programming (with explanations)]. Moskva: Russkiy yazyk [in Russian].
- АУТС** – Anhlo-ukrainskyi tlmachnyi slovnyk z obchysliuvalnoi tekhniky, Internetu i prohramuvannia [English-Ukrainian explanatory dictionary on computer technology, Internet and programming] / avt.-ukl. E. M. Proidakov, L. A. Teplytskyi. Kyiv: VD "SoftPres", 2005.
- ВТССУМ** – Velykyi tlmachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / ukl. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF "Perun", 2009 [in Ukrainian].
- НРУАТСІ** – Hinzburh, M. D. ta in. (2002). Novyi rosiisko-ukrainsko-anhliiskyi slovnyk z informatyky [New Russian-Ukrainian-English dictionary of informatics]. Kharkiv: Korvin [in Ukrainian].
- СУМ-20** – Slovnyk ukrainskoi movy : u 20 t. [Dictionary of the Ukrainian language] / hol. nauk. red. V. M. Rusanivskiy; NAN Ukarainy, Ukr. mov.-inform. fond. Kyiv: Naukova dumka, 2010–2018, I–IX [in Ukrainian].
- Шевч.** – Shevchuk, I. B. (2013). Tlmachnyi slovnyk osnovnykh poniat i terminiv prohramuvannia [Explanatory dictionary of basic concepts and terms of programming]. Lviv: Vyd-vo VTZNV [in Ukrainian].

ТРАДИЦІЙНА ПОЕТИЧНА ЛЕКСИКА В МІЛІТАРНОМУ КОНТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ДИСКУРСІВ БОРИСА ГУМЕНЮКА)

Стецик М. С.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті досліджено традиційну поетичну лексику в мілітарному контексті мовотворчості Бориса Гуменюка на матеріалі збірки «Вірші з війни» та (спорадично) книги поезій, новел і публіцистичних одкровень «Блокпост». Зазначено, що «поезія окопної правди» руйнує почасти класичну художню парадигму та рецептивні стереотипи і не справджує читачьких очікувань, бо перевершує їх. В авторському словнику обмаль традиційних поетичних знаків чи навіть популярних поетичних атрибутів, вони здебільшого зазнають десимволізації й водночас конкретизації та гуманізації через розмивання абстрактних архетипних чи етноментальних первнів.

Простежено, як у мілітарних дискурсах експліковано нову поетичну техніку: усталені й навіть банальні своєю передбачуваністю образи, традиційні символи національного мовомислення, актуалізують несподівані ракурси, породжують натуралістичні й болючі, «як нутро війни», сенси. Доведено, що класичний набір поетизмів у «Віршах з війни» досить обмежений (**ромашка, ромашкове поле, соняхи, шовковиця, жито, чайка, круки, зозуля, солов'ї** тощо), але емотивна дія – приголомшлива: **соняшник** символізує українських воїнів та духовний вимір переживання війни; традиційно непоетична **шовковиця** уособлює зворушливу материнську турботу; **жито** посилює мотив тривання життя, що народжується на полі, де загинули наші захисники. Зазначено, що контекст війни зміщує традиційну семантику орнітонімів (**чайка, зозуля, крук**), які з усталених фігур образного мовомислення перетворюються в реальних закривавлених птахів, пересичених людською плоттю. Шляхом десимволізації знакові символи модифікуються або ж набувають парадоксальних семантико-символічних природень (**крук – чорний янгол – янгол-охоронець**).

Традиційну поетичну лексику, заломлену крізь призму мілітарних реалій, різногранно розглянуто, систематизовано, проаналізовано й осмислено в лінгвостилістичних категоріях з урахуванням контекстного оточення та низки екстралінгвальних чинників.

Ключові слова: поезія війни, лінгвостилістика, символема, мілітарний контекст, мовомислення, етносвідомість, дискурс, архетип, прецедентність.

Stetsyk M. S. Traditional poetic vocabulary in the military context (based on Borys Humeniuk's literary discourses). The article examines traditional poetic vocabulary in the military context of Borys Humeniuk's language creation on the basis of his collection "Poems from War" and (sporadically) the book of poems, short stories and journalistic revelations "Checkpoint". It is noted that the "poetry of trench truth" partially destroys the classical literary paradigm and receptive stereotypes and does not meet readers' expectations, because it exceeds them. The author's vocabulary contains few traditional poetic signs or even popular poetic attributes. They are mostly de-symbolized and simultaneously particularized and humanized due to the blurring of abstract archetypal or ethnomental phenomena.

*It is traced how a new poetic technique is explicated in military discourses: the established and even trivial in their predictability images, traditional symbols of national language thinking foreground unexpected angles, generate naturalistic and painful "like the inside of war" senses. It is proved that the classical set of poetisms in "Poems from War" is quite limited (**chamomile, chamomile field, sunflowers, mulberry, rye, seagull, raven, cuckoo, nightingale, etc.**), but the emotive effect is stunning: **sunflower** symbolizes Ukrainian soldiers and spiritual dimension of the war experience; the traditionally non-poetic **mulberry** represents heartwarming maternal care; **rye** reinforces the motive of life, born in the field where our defenders died. It is noted that the war context shifts the traditional semantics of ornithonyms (**seagull, cuckoo, raven**), which turn from conventional figures of language thinking into real bloody birds devouring human flesh. Through desymbolization, significant symboles are modified or acquire paradoxical semantic-symbolic augmentation (**raven – black angel – guardian angel**).*

The article considers, systematizes, analyzes and comprehends the traditional poetic vocabulary, refracted through the prism of military realities, in linguistic and stylistic categories, taking into account the contextual environment and a number of extra-linguistic factors.

Key words: the poetry of war; linguostylistics, symboleme, military context, language thinking, ethnic consciousness, discourse, archetype, precedence.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Військовий капелан Андрій Зелінський (Т. І.), який з 2014 року постійно здійснює своє душпастирське служіння (у зоні АТО, ООС, а зараз – в найгарячіших точках уже

повномасштабної війни), у своїй першій книзі про Велику війну «Соняхи» філософськи (як виявилося – профетично) узагальнив: «Упродовж одного-єдиного дня в житті людини може трапитись чимало такого, що здатне докорінно змінити всю

її подальшу долю. У свідомості великої кількості українців з'явився день, після якого дійсність особистого буття у світі розділилася на «тут» і «там», на «тепер» і «тоді» [3, 7]. Після 24 лютого 2022 року жаскі й жорстокі наслідки війни у своїй трагічній невідворотності торкнулися й фатально продовжують обпалювати життя кожного українця. Ментальний досвід болю стає спільним, сукупним, рівно ж і «радість за кожен прожитий мить та за кожен відблиск надії» [3, 7] в хаосі вже не локальних – планетарних буремних подій.

Війна ознаменовує тотальну смерть, часто – знищення людського в людині, і все ж живе та людяне залишається – із надією «прорости» в майбутньому. Остання тенденція заперечує абсолютність першої. Навіть у топосі найбільших «жнив смерті» життя утверджує себе, свою волю до подальшого тривання, до перемоги конкретного і зримого Добра над всеосяжним злом. Закарбованою формою «проростання в майбутнє» на тлі макабричних контурів війни стає мистецтво, головню художнє слово. Щоправда, мистецтво війни має свою виразно означену специфіку. Воно не тільки окроєне та обмежене в жанрах і формах, специфічне щодо форм його словесної експлікації, а й заражене (і заряджене!) та просякнуте мілітарним духом. Воно, за визначенням Я. Поліщука, «приречене балансувати на крихкій межі життя та смерті, насильства й болю, страждання й жертвності. Війна виштовхує на поверхню найвеличніші й водночас найгірші ракурси людського єства, його тваринні інстинкти, дегуманізує суспільні відносини» [8, 102–103].

Новітня українська війна вже стала предметом художніх та художньо-публіцистичних візій та обсервацій багатьох авторів. «Упізнаваними» серед широкого кола читачів стали твори Л. Якимчук, С. Жадана, С. Костюк, «Приватний щоденник. Майдан. Війна...» М. Матіос, «Повернутися дощем» С. Талан; «Іловайськ» Є. Положія, «Соняхи» (духовні розважання) А. Зелінського, «На ріках Вавилонських», «Аеропорт» С. Лойка, «Люди й кіборги» Даріо Фертіліо та О. Пономаревої, «Чорне сонце» Василя Шкляра. Роман Тамари Горіха Зерня (Тамари Дуди) «Доця» цьогоріч отримав найвищу національну відзнаку – Шевченківську премію.

Війна ввійшла і в українську поезію. Одним із першим зафіксував її у книжковій формі та видав окремою збіркою «Вірші з війни» поет, прозаїк і заступник командира одного з добровольчих батальйонів, автор новітнього «Заповіту» українських воїнів Борис Гуменюк на псевдо «Кармелюк». Вірші мають поетичну передісторію. Спершу були пости у «Фейсбуці» про події і людей на Майдані. Ще більш наснаженим, емотивно загостреним стало слово Б. Гуменюка, коли над Україною «ошкірилася війна», а він добровольцем пішов «на ту вОйну». Про воїна-митця кажуть, що він «переїхав танком усю українську літературу» (М. Слабошпицький), «перепровадив нас на інший берег» (І. Ребрик), а звідти добре видно все, що відбувається з нами на хитавицях війни. Його поезія «не в метафоричному, а в буквальному сенсі виростає з окопів і пропахла фронтом. Вона написана здебільшого між боями

на передовій» [8, 107]. Поезія Б. Гуменюка шокує гостротою й брутальною ширістю. Усе, що відбувається навколо, сприймається «оголеним нервом», і це впливає на спосіб поетичної експлікації. Саме в цій безпосередності розвиваються естетичні прикмети, які допомагають краще оприявнити трагічний досвід війни. Використання еластичної верлібрової форми, інтенсифікація експресії близького до автологічності образу, суцільний мілітарний лінгвопростір, каскади ненормативної лексики, відсутність знаків пунктуації – усе це омовлені авторські інтенції, оприявлені в релевантній стилістиці реаліті-вислову (без щонайменшого натяку на пародію чи шоу). Прикметно, що в збірці концепт *ВІЙНА* набуває тотального поширення, буквально прошиває увесь її хронотоп і «стосується всіх / Мертвих живих і ненароджених» [див. про це: 12, 346].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літератури про новітній поетичний феномен – поезію війни – не так багато. Передовсім це відгуки в інтернет-ресурсах та окремі більш-менш системні студії над лінгвопоетичною специфікою мілітарної поезії. У нашій статті цільово проаналізовано й творчо осмислено різноформатний науково-критичний доробок В. Слапчука, Т. Пастуха, І. Ребрика, Є. Барана, Т. Джулайко, П. Кралюка, В. Теремка, О. Соловєя, С. Хитрової, а також ґрунтовний розділ монографії Я. Поліщука «Мистецтво на полі смерті» [8], у якому увагу головню зосереджено на мілітарній мовотворчості Б. Гуменюка. Я. Поліщук доходить висновку, що «вперше враження новітньої війни постають з такою безпосередністю, оголеністю та відкритістю, аж до шокуючих подробиць», перед читачем постає у новому часі і в нових обставинах жаска й реалістична версія «окопної правди» [8, 115]. Своєрідна інтерпретаційна мозаїка щодо перших віршів Б. Гуменюка, які «бачили все», авторства Л. Голоти (оприлюднена як діалог з поетом на сторінках тижневика «Слово Просвіти») та М. Слабошпицького вражає афористичною точністю та розумінням феномену принципово іншої поезії, «котра категорично відмовляється бути поезією»; де немає сантиментів, бо «війна розстріляла всі сантименти й ілюзії» [див. про це: 9, 213–228]. Використовуємо також основні твердження наукової студії А. Огар, у якій на матеріалі художнього дискурсу учасників війни, передовсім віршів Андрія Гуменюка, виявлено специфіку вербалізації і структурування концепту *ВІЙНА* та його особливо актуалізованого статусу в сучасних українських реаліях [6]. Домінантні слова-образи збірки Б. Гуменюка та особливості вияву сакрального в сучасній мілітарній поезії проаналізовано в наукових працях автора статті [12; 13].

Формулювання мети й завдань дослідження. **Мета** – відрефлексувати мілітарний поетичний дискурс як «охудожнений документ» людського переживання війни, головню крізь призму традиційних лексем-поетизмів, що функціонують в контекстах «окопної правди».

Виклад основного матеріалу дослідження. «Вірші з війни» Б. Гуменюка руйнують чимало класичних художніх матриць та рецептивних

стереотипів, «не вписуються в інтерпретаційні моделі, не справджують читацьких очікувань, бо ...перевершують їх» [12, 349]. В авторському словнику обмаль традиційних поетичних знаків чи навіть популярних поетичних атрибутів. Мілітарні дискурси Б. Гуменюка приголомшують глибиною переживання неминучої війни з усіма її жаскими наслідками та цілком новою поетичною технікою: усталені й навіть банальні своєю передбачуваністю образи, зазвичай традиційні символами національного мовомислення, оприявнюють цілком несподівані ракурси, породжують нові – натуралістичні й болючі, як нутро війни, – сенси. Здається, кожне слово своїх віршів поет вивіряв не традиційними вокабулярами, добував не з глибин власної пам'яті, а знаходив «під смертоносним градом зі збожеволілих небес» [9, 224]. Прикметно, що класичний набір поетизмів у «Віршах з війни» досить обмежений (**ромашка, ромашкове поле, соняхи, яблуня, груша, шовковиця, жито, чайка, круки, жайвір, зозуля, солов'ї** тощо), але емотивна дія – вибухова, як і туга та біль від усвідомлення абсурдності й макабричності всього, що відбувається майже на інтимній відстані.

Скажімо, в українській мовосвідомості **ромашка** асоціюється з коханням, долею, ніжністю, тендітністю, у народній символіці – це рослина кохання; чарівне приворотне та цілюще зілля (Жайв., 508). Жовта квітка ромашки з ніжними білими пелюстками усимволізовує чистоту, дівочу скромність, незрадливу дружбу, довірливість. Ромашку, імовірно, через усталену паралель із юнкою у народі ще називають невістучкою, невісточкою, тобто дівчиною на виданні. У поетичній візії поета-воїна Гуменюка райське **ромашкове поле**, тендітна **квітка** – лише сон, марево, щось ефемерне й дуже далеке – з іншого життя, з інших «прижиттєвих ер». Романтику й елегійність уже в першій строфі рішуче витісняє жорсткий мілітарний антураж: **поле бою, блокпости, БеТееРи, броня, кулі, кров, окопи**. У поетичному мовопросторі домінує війна: *...Бачу сон... Ромашкове поле / У ромашках – квіткою ти / А у нас тут поле бою / А у нас тут блок-пости...* (1, 4).

Цитована поезія «СМС-повідомлення зі Слов'янська» розгортається як поетичний теологічний розмисел про неминучість великої (сукупної!), але цілком свідомої жертви (**тіло, що ловить кулі; три самотні зозулі в полі; причасне вино; кров; жертва; віттар**) і про цілковиту готовність до неї. Завершення – майже «в душі релігійного екзистенціалізму» (Я. Поліщук): *...Наш блок-пост чимось схожий на церкву / А окоп – мабуть на віттар / «Хочу сина твого у жертву» – / Знову просить Старий Вівчар...* (1, 5).

На війні, узагальнює А. Зелінський, «народжувався якась нова сакральна естетика українського майбутнього – спільного для усіх нас, доволі різних, об'єднаного подвигом тих, хто сьогодні тут жертвує своїм життям не за ту чи іншу ідеологічну буцафорію, а за саме життя – за найрідніших, найдорожчих, за найбільш людське, за все те, що, зрештою, називаємо Батьківщиною» [3, 19]. Сакральні лексеми **жертва, жертвність** у мілітарному контексті

зазнають десимволізації й водночас конкретизації та гуманізації через розмивання абстрактних архетипних первнів, головню євангельської прецедентності.

У символізованих лексикографічних джерелах не знаходимо згадки (словникової статті) про **шовковицю**. Зазначений рослинний номен не зазнав художнього узагальнення, не став частиною поетичного словника, лише спорадично потрапляє **шовковиця** (і то без моментів образної актуалізації!) в авторські контексти. На гадку спадає хіба що зворушлива поезія Ліни Костенко «Українське альфреско»: *а в них сусідські діти шовковицю їдять*. У віршах з війни це щедре на плоди дерево асоціюється з ностальгійним поверненням у щасливе мирне життя. Саме так – зворушливо й щемливо – виглядають вони, наші хлопці, наші бійці-герої, у ліричному етюді Б. Гуменюка: *Стара шовковиця під Маріуполем / За свій більш ніж столітній вік / Ще не бачила стількох хлопчиків / Які галасливою ватагою обступили її з усіх боків / Жадібно пригоріцями обривали її стиглі ягоди / Нагинали додолю гілля закрутили стару в танці / А якесь найменше хлопча видряпалося аж на верхечок* (1, 7).

«Коротке інтермецо посеред війни» (Я. Поліщук), яке подарувала бійцям столітня шовковиця під Маріуполем, поблизу Азову, є напрочуд сильною сценою в аспекті художньої експресії, емоційної проникливості й техніки «зупиненого кадру». Але невблаганна війна повертається – і «хлопчаки в одну мить облишили стару шовковицю, / щоб уже наступної миті перетворитися на суворих чоловіків». *А коли на небі сходить місяць / Стара шовковиця стає навиштиньки наче дівчина / Тягнеться до неба головою / Намагається заглянути за небокрай / Чомусь так самотньо і тривожно їй / Де ви хлопці?* (1, 9). Оце тепле материнське «Де ви, хлопці?» з уявних уст старої шовковиці (чудовий тропеїчний пасаж!) привносить у контекст неймовірні відчуття та асоціації, сама ж поезія стає новочасним українським альфреско на кривавих полях безкомпромісної війни, коли на карту поставлено долю європейської цивілізації.

Як людина ментально (не ортодоксально) релігійна, що сповідує християнські етичні заповіді, Б. Гуменюк «прагне накласти їх на цілком алогічні закони війни» [8, 112]. У знаменитому «Заповіті» поет апелює до прецедентних фольклорних та євангельських образів, актуалізує відповідні алюзії: *Було б добре якби на тому місці було поле / Колосилося жито / Щоб жайвір у небі / І – небо / Багато неба – / Ви можете собі уявити який хліб родитиме поле / Де лежать бійці?! / (В пам'ять про нас їжте хліб з поля / Де ми полягли)* (1, 135). Крізь «звуглені слова» [9, 220] новітнього українського тестаменту, що вирвалися з душі, пораненої війною та розтерзаної побаченим і пережитим, уплітається світлий мотив, вербалізований архетипними символами **поле, небо, жито, хліб**: життя триває і триватиме вічно, доки є воїни, готові за цю неперервну трансцендентність, не вагаючись, віддати власне життя. Скажімо, **жито** – символ родчості, достатку; здоров'я, щастя; символ неперервності роду, етнічної свідомості, духовності українців. Праукраїнці, одвічні хлібороби, розглядали жито як основу життя.

Митрополит Іларіон зазначав, що на Русі-Україні «жито особливо поважалося як правдивий середник до життя (жито від жити)». Жито ритуально супроводжувало всі життєві етапи; у фольклорі й літературі воно символізувало також кохання, шлюб, битву (ЕССКУ, 260–261). Саме через контамінацію у семантичній структурі символоми **жито** компонентів «кохання», «шлюб», «битва» з'явився образ кривавих жнив. Це не випадково, адже в колективній етносвідомості символи життя і смерті часто наближалися, а то й ототожнювалися. Образи такої сугестивної сили й проникливості народжуються від надзвичайної дискурсивної органіки, де «все – навсправжки» [9, 224].

Крізь заміновані, обстрілювані «градами», драматично скроплені кров'ю і потом українських солдатів військові будні проступає український колорит, утілений в образі соняшника. У довіднику В. Жайворонка «Знаки української етнокультури» зазначено: «Соняшник (сонях) – символ світла і сонця; окраса обійстя українця; чимало митців використовують рослину як емблему України» (Жайв., 567). Соняшник уособлює відданість, прагнення до Божого світла й праведності, головню – рідну землю, батьківську садибу, світлу красу української природи, вдячність (ЕССКУ, 777–778). Геліотропність символоми увиразнює її емблематичну прецедентність та етноментальну вагомість. У Б. Гуменюка образ **соняшника** піднесено до рівня своєрідного символу війни двох світів на одній – українській – землі. Військовий капелан А. Зелінський, уже згадуваний автор духовної міні-саги про війну, переконаний, що саме згорнута метафорика соняхів найкраще підходить для означення наших військових, адже «коли рідну землю огорнула непроглядна темрява, вони запалали соняхами на полях української журби» [3, 9]. Наводимо фрагменти тексту поезії у прозі Б. Гуменюка. За силою емотивного впливу, за проникливістю й майстерністю драматичної візуалізації та цілеспрямованою сегментованістю наративу він дорівнює, а може, й перевершує найбільш знакові моменти знаменитої кіноповісті О. Довженка «України в огні» [див. про це: 12, 349]:

Минулого року на цьому полі ріс соняшник. Ми не знаємо, хто орав, сіяв цю ниву. Нас тут не було весною. Весною це не було війни.

Ціле літо ми ходили по цьому полю, повзали, прочісували, ховалися поміж, маскувалися соняхами, прикидалися соняхами, проскакували на бетеерах, ставили міни, розтяжки, прострілювали. Поле – це теж зельонка. В полі соняхів теж може ховатися смерть. Воно теж може становити загрозу. Для нас. Для них.

Коли прийшла осінь, господар не навідався до своїх соняхів, вони почорніли, наче з горя, й осипалися додолю чорними слізьми. Соняхи виливали на землю свої сухі сліози, але тих чорних сліз, які вони наплакали, не хотіли ні птахи, ні ховрахи.

Потім цілу зиму поле переорювали танки гусеницями. То їхні, то наші. А весною соняхи знову проросли. Війна – бере своє. Життя – своє.

Коли підійти ближче і роздивитися, то можна помітити, що поряд з кожним молодим соняхом

досі стоїть старий, минулорічний, обезголовлений, посічений осколками, попалений, як тїнь. Поряд із живим стоїть мертвий, підпирає його, дає йому опору, прикриває його своїм тілом, якого, коли дивитися здалеку, спершу навіть не видно. Але він – є, він – стоїть.

У цьому соняхи схожі на солдатів. Вони подібні до нас (2, 295).

Соняхи, у художньо-духовній візії А. Зелінського, усимволізують духовний вимір людського досвіду війни та справжню любов, здатну перемінити людину на сонце, а спільний український біль – на радість спільної надії [3, 9]. Досліджувана символема в мілітарному контексті трансформується в новітній концептуальний геліотроп і постає як знак усвідомленої жертвовності й сили українського духу, що перемагає смерть. Гадаємо, доповнення потребують не тільки лексикографічні статті поважних символознавчих видань – рецептивно-аксіологічна трансформація має відбуватися і в колективній українській етносвідомості.

Образ **чайки** в українській народнопоетичній уяві асоціюється з жіночою тугою, материнським плачем, означає сирітство; у фольклорі – це символ замученої матері-вдови, а також України-матері, що вивела дітей при битій дорозі» (Жайв., 633). Із чайкою часто порівнюють дівчину, що сумує без коханого; жінку, що оплакує свого чоловіка; матір, що тужить за своїм сином. Колорит текстів, де згадується жінка-чайка, здебільшого журливий, мінорний [4, 232]. В умовах новітньої війни чайки у візії Б. Гуменюка раптом перетворюються на хижих стерв'ятників, що пожирають людську плоть і червоніють (блискавично мугають) від неї. Це не суперечить рецептивним стереотипам, позаяк у структурі символічного значення орнітоніма можуть виявлятися ознаки негативного ставлення до образу: птаха сприймається як хижак, а її крики – як провісники лиха. І все ж закривавлені чайки-стерв'ятники, що гублять реальні людські органи, – це щось з-поза меж людського сприйняття: *Вони [чайки] кружляють над полем бою / Над полем де лежать мертві / У променях сонця що сходить і заходить – рожеві / Я переконую себе що це вони в променях сонця / Не у крові / Що це тільки фламінго бувають рожеві / Від кількості спожитих креветок / Що чайки не можуть так швидко порожевіти / Від спожитої плоті загиблих з обидвох боків / (Принаймні щоб досягти такого орнітологічного ефекту / Війна повинна була б тривати не один рік) // Так дивно коли з неба / Просто тобі під ноги / Падає чийсь палець / Чийсь вухо (1, 24–25).* У шойно процитованих рядках критично, до рівня фізично відчутного й водночас метафізичного жаху, знижено поріг імітації навколишньої дійсності й піднесено рівень безпосередності в репрезентації жорстокої правди війни, отого знаменитого Стефанікового, що постає страшною «натурою перед очима» у мілітарних новелах «Діточа пригода», «Вона – земля».

Образ **ворона, крука** в мовосвідомості багатьох народів пов'язується з віщуванням недоброго, зі стражданням. Крук з глибокої давнини вважається лиховісним птахом, вісником смерті. Птах символізує

пожадливість, корисливість, кар'єризм; може передбачати смерть, нашість ворогів, знає, де закопані скарби, дає мудрі поради казковим героям; водночас ворон вважається й мудрим віщуном, бо живе сто, а то й триста років, і знає багато таємниць (Жайв., 115–116). У народних уявленнях ворона-крука передовсім пов'язували із кровопролиттям, насиллям та війною (ЕССКУ, 150). Крук навіть вважався Чорнобогом (богом пекла) (ЕССКУ, 415). Напевно, таке уявлення зумовлене і зовнішнім виглядом, і криком, і способом харчування – ворон поїдає мертвих, тому найчастіше асоціюється з образами полеглих на полі бою: *Я це можу зрозуміти круків / Вони здавна живляться плоттю загиблих воїнів. / Причому крукам байдуже – / Це плоть наших героїв чи наших ворогів / Не знаю чи варто за це ображатися на круків / Як би не було боляче* (1, 23). Тут актуалізується частотна сема «труподство», «трупожерство». Натуралістичний контекст актуалізує зловісність, страхітливість ситуації, поязак ідеться не про усталені фігури образного мовомислення чи архетипи, а про цілком реальних круків-воронів, пересичених людською плоттю – і наших героїв, і наших ворогів. Така «десимволізація знакової символіки слугує засобом специфічного опритомнення: війна може постукати в кожні двері, а крук – закружляти-закрякати над твоїм батьком, братом, сином [див. про це: 13, 57]. У текстах Б. Гуменюка бачимо й оригінальні образно-семантичні модифікати сакральної символіки за рахунок автологізації:

Куля поцілила в птаха. Розтяла його навпіл. Чорне пір'я посилалося додолю. Пір'я чорного янгола: хтозна – може, ця куля мала бути тобі.

Бог, що створив танк, і тебе, і твого ворога, який одвіку обертає сансару-гусеницю, прислав крука, прислав тобі янгола-охоронця у вигляді чорного птаха: тепер ти крукові зобов'язаний усім (2, 301).

Читаючи тексти Б. Гуменюка, раптом усвідомлюєш, що про все ЦЕ можна було написати лише так. Лише така лексична партитура, така металогія

й автологія і саме таке коло асоціатив цементують унікальну органіку жорсткого й жорстокого мілітарного дискурсу. **Крук – чорний янгол – янгол-охоронець** – таких пасажів образного мовомислення українська поезія ще не знала.

Висновки та перспективи досліджень. Війна кардинально змінила дискурс – загальний, суспільний, особистий, художній, обпалюючи «тендітні пальці естетики» віршів, поязак поетичне висловлення прагне граничної безпосередності в омовленні трагічного досвіду війни, головно очима її Самовидця. «Вірші з війни» Б. Гуменюка руйнують більшість стереотипних уявлень та інтерпретаційних інтенцій: позірно не причесані, «брутальні» тексти шокують глибиною переживання та невідробною поетичністю, що відкриває в усталених і навіть стертих образах несподівані ракурси, породжує нові концептуальні сенси: **соняшник** усимволізує наших захисників та духовний вимір людського досвіду війни; непоетична **шовковиця** стає емблемою зворушливої материнської турботи; романтична й елегійна **ромашка** буквально розчиняється в жорсткому антуражі смертоносних буднів, а колосисте **жито** в драматичному контексті «Заповіту» актуалізує мотив тривання життя, що постає на жертвній смерті наших захисників.

Контекст війни зміщує знакову семантику орнітонімів (**чайка, зозуля, крук**), які з усталених фігур образного мовомислення перетворюються в реальних закривавлених птахів, пересичених людською плоттю. Десимволізація знакових символів творить новітні ментальні імперативи, що апелюють до національного опритомнення: війна може постукати в кожні двері, а крук – закружляти над твоїм батьком, братом, сином. Мілітарне лінгвальне тло, відсутність високоестетичних мальовничих образів, граничний, до фізичного шоку, натуралізм постають як болючі вербальні згустки з кривавого нутра війни. У перспективі маємо на меті відрефлексувати експресивний синтаксис мілітарних дискурсів Б. Гуменюка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран С. Карфаген має бути зруйновано: авторська колонка. Буквоїд. 28.12.2015. URL: <http://bukvoid.com.ua/column/2015/12/28/101338.html>
2. Джулайко Т. Належати війні : рецензія. Буквоїд. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2014/12/02/074516.html>
3. Зелінський А. Соняхи : тільки любов здатна на перемогу! Духовність на час війни. Львів : Вид-во Старого Лева, 2015. Т. I. 128 с.
4. Кононенко В. І. Рідне слово : Підручник для шкіл з поглибленим вивченням української мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів. Київ : Богдана, 2001. 303 с.
5. Кралюк П. Очима людини, що дивилася в очі смерті : рецензія на книгу Бориса Гуменюка «Вірші з війни». URL: <http://portala4.pl.ua/kultura/knyhu/2228-ochyma-liudyny-shcho-dyvyllasia-v-ochi-smerti-retsenziia-na-knyhu-borysa-humeniuka-virshi-z-viiny>
6. Огар А. Вербалізація концепту **ВІЙНА** в сучасному художньому дискурсі. *Рідне слово в етнокультурному дискурсі* : зб. наук. праць. Дрогобич, 2019. С. 38–47.
7. Пастух Т. «Вірші бачили все...» : рецензія. URL: <http://litakcent.com/2015/12/23/virshi-bachyly-vse/>
8. Поліщук Я. Реактивність літератури. Київ : Академвидав, 2016. 192 с.
9. Слабошпицький М. Велика війна 2014... : Україна : виклики, події, матеріали. Київ : Ярославів Вал, 2015. 320 с.
10. Слапчук В. Війна як дискурс : рефлексія. URL: <http://litakcent.com/2015/02/17/vijna-jak-dyskurs/>
11. Соловей О. Війна і вірші : рецензія. Буквоїд. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2014/12/04/073709.html>
12. Стецик М. Поезія війни в лінгвістичному вимірі. *Рідне слово в етнокультурному дискурсі* : зб. наук. праць. Дрогобич : Посвіт, 2017. С. 342–352.

13. Стецик М., Волощук І. «Побудь, мій Боже, отут зі мною». Художній дискурс війни крізь призму сакрального. *Дивослово*. 2019. № 1. С. 51–57.

14. Теремко В. «...Жив і горів разом зі своєю країною»: передмова. *Борис Гуменюк. Блокпост: Вірші. Новели. Публіцистика*. Київ: ВЦ «Академія», 2016. С. 5–6.

15. Хитрова С. Доброволец ніколи не підніме руку на власну країну, – заступник командира батальйону ОУН: інтерв'ю. URL: http://ZIK.ua/news/2014/09/16/dobrovolets__nikoly_ne_pidnime_ruku_na_vlasnu_krainu__borys_gumenyuk_zastupnyk_komandrya_batalyonu

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

ЕССКУ – Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. Вид. 5-е. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В. М., 2015. 912 с.

Жайв. – Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Гуменюк Б. Вірші з війни: поезії. Київ: Ярославів Вал, 2015. 136 с.

2. Гуменюк Б. Блокпост: Вірші. Новели. Публіцистика. Київ: ВЦ «Академія», 2016. 336 с.

REFERENCES

1. Baran, Ye. (2015). Karfahen maie buty zruinovano: avtorska kolonka [Carthage must be destroyed: author's column]. *Bukvoid*. 28.12.2015. Retrieved from: <http://bukvoid.com.ua/column/2015/12/28/101338.html> [in Ukrainian].

2. Dzhulaiko, T. (2014). Nalezhaty viini: retsenziia [Belong to the war]. *Bukvoid*. Retrieved from: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2014/12/02/074516.html> [in Ukrainian].

3. Zelinskiy, A. (2015). Soniakhy: tilky liubov zdatna na peremohu! Dukhovnist na chas viiny [Sunflowers: only love can win! Spirituality during the war]. Lviv: Vyd-vo Staroho Leva [in Ukrainian].

4. Kononenko, V. I. (2001). Ridne slovo [Native word]: pidruchnyk dlia shkil z pohlyblenym vyvchenniam ukrainskoi movy, litseiv, himnazii, kolehiumiv. Kyiv: Bohdana [in Ukrainian].

5. Kraliuk, P. Ochyma liudyny, shcho dyvyllasia v ochi smerti: retsenziia na knyhu Borysa Humeniuka "Virshi z viiny" [Through the eyes of a man who looked into the eyes of death: a review of the book Boris Humeniuk "Poems from the war"]. Retrieved from: <http://portala4.pl.ua/kultura/knyhy/2228-ochyma-liudyny-shcho-dyvyllasia-v-ochi-smerti-retsenziia-na-knyhu-borysa-humeniuka-virshi-z-viiny>

6. Ohar, A. (2019). Verbalizatsiia kontseptu VIINA v suchasnomu khudozhnomu dyskursi [Verbalization of the concept WAR in modern literary discourse]. *Ridne slovo v etnokulturnomu dyskursi*: zb. nauk. prats. Drohobych, 38–47 [in Ukrainian].

7. Pastukh, T. (2015). "Virshi bachyly vse..." [Poetry has seen everything]: retsenziia. Retrieved from: <http://litakcent.com/2015/12/23/virshi-bachyly-vse/> [in Ukrainian].

8. Polishchuk, Ya. (2016). Reaktyvnist literature [Reactivity of literature]. Kyiv: Akademydav [in Ukrainian].

9. Slaboshpytskyi, M. (2015). Velyka viina 2014...: Ukraina: vyklyky, podii, materialy [Big war 2014...: Ukraine challenges, events, materials]. Kyiv: Yaroslaviv Val [in Ukrainian].

10. Slapchuk, V. (2015). Viina yak dyskurs: refleksiia [War as a discourse: reflection]. Retrieved from: <http://litakcent.com/2015/02/17/vijna-jak-dyskurs/> [in Ukrainian].

11. Solovei, O. (2014). Viina i virshi [War and poetry]: retsenziia. *Bukvoid*. Retrieved from: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2014/12/04/073709.html> [in Ukrainian].

12. Stetsyk, M. (2017). Poeziia viiny lnhvystychnomu vymiri [The poetry of war in linguistic dimension]. *Ridne slovo v etnokulturnomu dyskursi*: zb. nauk. prats. Drohobych: Posvit, 342–352 [in Ukrainian].

13. Stetsyk, M., Voloshchuk, I. (2019). "Pobud, mii Bozhe, otut zi mnoiu". Khudozhnii dyskurs viiny kriz pryзму sakralnoho ["Stay with me here, my God". Literary discourse of war through the prism of the sacred]. *Dyvoso*, 1, 51–57 [in Ukrainian].

14. Teremko, V. (2016). "...Zhyv i horiv razom zi svoieiu krainoiu" [Lived and burned with his country]: peredmova. *Borys Humeniuk. Blokpost: Virshi. Novely. Publitsystyka*. Kyiv: VTs "Akademiia", 5–6 [in Ukrainian].

15. Khytrova, S. Dobrovolets nikoly ne pidnime ruku na vlasnu krainu, – zastupnyk komandrya batalionu OUN [A volunteer will never lay hands on his own country]: interviu. Retrieved from: http://ZIK.ua/news/2014/09/16/dobrovolets__nikoly_ne_pidnime_ruku_na_vlasnu_krainu__borys_gumenyuk_zastupnyk_komandrya_batalyonu [in Ukrainian].

DICTIONARIES

ЕССКУ – Entsyklopedychnyi slovnyk symvoliv kultury Ukrainy (2015) [Encyclopedic dictionary of symbols of Ukrainian culture] / za zah. red. V. P. Kotsura, O. I. Potapenko, V. V. Kuibidy. Vyd. 5-e. Korsun-Shevchenkivskyi: FOP Havryshenko V. M. [in Ukrainian].

Жайв. – Zhaivoronok, V. (2006). Znaky ukrainskoi etnokultury [Signs of Ukrainian ethnoculture]: Slovnyk-dovidnyk. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Humeniuk, B. (2015). Virshi z viiny: poezii [Poems from war]. Kyiv: Yaroslaviv Val [in Ukrainian].

2. Humeniuk, B. (2016). Blokpost: Virshi. Novely. Publitsystyka [Checkpoint: Poems. Stories. Essays]. Kyiv: VTs "Akademiia" [in Ukrainian].

«ПРИЙДУТЬ З УКРАЇНИ ВЕРБИ І ТОПОЛІ» (СТУДІЇ НАД ЛІНГВОСТИЛІСТИКОЮ ФОЛЬКЛОРИЗОВАНИХ ПІСЕННИХ ДИСКУРСІВ)

Стецик М. С., Мицак І. В.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті комплексно й різноаспектно відрефлексовано поетику пісень літературного походження в лінгвостилістичному вимірі. Випрацьовано модель лінгвопоетологічної інтерпретації фольклоризованого пісенного дискурсу. З'ясовано не лише спільні (типологічні), а й відмінні риси пісень літературного походження порівняно з народною пісенною творчістю. Визначено авторську позицію й форми її експлікації в конкретних текстах з окресленням тенденції розвитку поетики авторського пісенного слова в Україні.

Оцінено (передовсім у категоріях лінгвопоетики) загальну образність та художні засоби, які крізнять у текстах колективної та індивідуальної мовотворчості. Постульовано, що авторські пісенні дискурси по-особливому експлікують світ, їхня образність насичена, колоритна, художньо акцентована, естетично довершена й наскрізно експресивна. Особливості вияву мовної експресії в авторських пісенних дискурсах розглянуто на фоносемантичному, образно-лексичному (головно тропейчному), морфолого-словотвірному та синтаксичному рівнях. Зазначено, що фольклоризовані пісенні тексти часто маніфестують розмаїті комбінації виразових засобів, їхній синкретизм.

Емотивність авторських пісенних текстів та унікальна текстова енергетика зчаста резонують на рівні позасвідомих імпульсів та генетичних кодів; забуття ж імені автора інтенсифікує силу впливу його текстів та робить їх універсальними етноментальними експлікантами колективної української світоречення.

Резюмовано, що адаптація фольклорних елементів у поетичній мові літературних пісень передбачає не лише традиційне опертя на народне джерело чи механічне включення усталеного образу в мовну тканину авторського тексту, а потребує більш складних, когнітивно зумовлених трансформацій. Окреслено перспективи подальших студій над поетикою фольклоризованих пісенних дискурсів (архетипна та етноментальна символіка, специфіка поетичного лінгвопростору стрілецьких та повстанських пісень крізь призму загальної ідейно-аксіологічної та україноцентричної спрямованості).

Ключові слова: лінгвопоетика, фольклоризований пісенний дискурс, інтерпретація, мовомислення, емотивність, фоносемантика, демінутив, символ, тропи.

Stetsyk M. S., Mytsak I. V. "The willows and poplars will come without ado" (research into the linguistics of folklorized song discourses). The article presents a comprehensive and multidimensional reflection on the poetics of songs of literary origin in linguistic and stylistic aspects. A model of linguo-poetological interpretation of folklorized song discourse is developed. Not only common (typological), but also distinctive features of songs of literary origin compared to folk songwriting are clarified. The author's position and the forms of its explication in certain texts are determined. The article traces the trends in the development of the poetics of Ukrainian author's songwriting. General imagery and poetic devices, which are found in the texts of collective and individual language creation, are evaluated primarily in the categories of linguopoetics. It is postulated that the author's song discourses explicate the world in a special way, through profuse, colorful, artistically accented, aesthetically perfect and thoroughly expressive imagery. The peculiarities of language expression in the author's song discourses are considered at the phonosemantic, figurative-lexical (mainly tropeic), morphological-word-forming and syntactic levels. It is noted that folklorized song lyrics often manifest various combinations of expressive means, their syncretism.

The emotionality of author's song lyrics and their unique textual energy often resonate at the level of unconscious impulses and genetic codes; forgetting the author's name intensifies the influence of the texts and makes them universal ethno-mental explicants of the collective Ukrainian world perception. The authors of the article conclude that the adaptation of folklore elements in the poetic language of literary songs involves not only the traditional reliance on a folk source or the mechanical inclusion of an established image in the linguistic composition of the author's text, but requires more complex, cognitively determined transformations. The prospects of further research into the poetics of folklorized song discourses (archetypal and ethnomental symbolism, the specifics of the poetic linguospace of the riflemen-of-Sich and insurgent songs through the prism of universal ideological-axiological and Ukraine-centric orientation) are outlined.

Key words: linguopoetics, folklorized song discourse, interpretation, language thinking, emotivity, phonosemantics, diminutive, symbol, tropes.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Українська пісня, народна пісенна культура як вагомий органічний сегмент світової культурної спадщини належить до унікальних

духовних надбань етносу. Зв'язок між усною народною творчістю й художньою літературою головню полягає в тому, що фольклор є джерелом виникнення літератури, слугує універсальним претекстом

та містить величезний арсенал вербальних артефактів (образів, символів, знаків). Студії над лінгвопоетикою фольклорних та фольклоризованих текстів засвідчують, що між ними все ж багато відмінного (рівень індивідуалізації, художня прецедентність, інтенційність). Серед спільних ознак, притаманних фольклору та художній літературі, першою є мова (лінгвооснова дискурсів). Зближує зазначені мистецькі феномени й жанрова система та наративність. Народна поезія як «найпомітніший продукт людської думки», на думку О. Потебні, є пропедевтичним щаблем художньої літератури, «вихідним пунктом усієї еволюції» (С. Єфремов), яку переживає письменство.

Наявність у фольклорному тексті сталих «мікроструктур і блоків» сприяє створенню пісні як оригінальної ритмо-змістової єдності, рівно ж її запам'ятовуванню та постійному відтворенню. Художнє узагальнення (чи типізація) відбувається здебільшого в межах стереотипів колективної мовосвідомості. Важливою є так звана фольклорна пам'ять (чи, радше, пам'ять культури, зафіксована на підсвідомому рівні). У народній пісні, на відміну від літературної, ліричне «Я» майже завжди тотожне колективному авторському, позаяк виступає імплікантом певної родинної, соціальної, вікової, фахової та інших категорій. На ці моменти звертає увагу відомий дослідник пісенної мовотворчості О. Дей [3].

У сучасних студіях з когнітивістики актуалізовано проблеми текстової енергетики, тобто сили емоційної напруги, яку інспірує в душі реципієнта текст. Емотивність авторських пісенних текстів та унікальна текстова енергетика зчаста резонують на рівні поза-свідомих імпульсів та генетичних кодів; забуття ж імені автора інтенсифікує силу впливу його текстів та робить їх універсальними етноментальними експлікантами колективної української світорецепції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про будь-який визначний твір, поезію, пісню, рівно ж про той чи той мовно-художній феномен, навіть якщо йому присвячено численні розвідки, статті, монографії, не можна сказати, що про нього все відомо і що ці оцінки є остаточними, вичерпними. Цей постулат застосовуємо й до наукової рефлексії фольклоризованих пісенних дискурсів. Історію, проблематику та поетику пісенних текстів літературного походження різногранно висвітлено у фундаментальних працях О. Дея [3]. Г. Нудьги [13], Ф. Погребенника [15], М. Лановик, З. Лановик [11]. Мовно-естетичну модель буття в українській народнопоетичній практиці осмислено в монографії О. Маленко [12]. Авторка зосередила увагу на дослідженні текстових взірців провідних естетичних програм (фольклору, романтизму, модернізму), що уможливило творчо екстраполювати їх на народнопісенний та авторський дискурси й простежити художню еволюцію фольклоризованих текстів і психологічні засади мовотворчості.

Оскільки до згаданої групи пісень зараховують стрілецькі й повстанські пісні, принагідно звертаємося до ґрунтовних наукових праць Г. Дем'яна [4], О. Кузьменко [10], М. Шалати [26]. Як взірець лінгвостилістичної інтерпретації фольклоризованого тексту слугує лаконічний науковий допис С. Телешман [21],

а також загальні та рівневі лінгвостилістичні студії над авторськими поетичними текстами, що зазнали фольклоризації, авторів статті [18; 19; 20]. Дослідження поетики передбачає опрацювання відповідного корпусу теоретичних праць. Тут спираємося на дослідницько-інтерпретаційний доробок І. Франка, О. Потебні, С. Єфремова, а також А. Ткаченка І. Качуровського, М. Дмитренка, М. Коцюбинської, В. Домбровського, Г. Клочека, О. Федик та ін.

Формулювання мети й завдань дослідження. **Об'єктом** статті є українська авторська пісня як лінгвокультурний феномен. **Мета** – провести різногранні лінгвостилістичні студії над конкретними фольклоризованими текстами та зіставити фольклоризовані пісенні дискурси із жанрово, тематично й концептуально спорідненими фольклорними взірцями. У статті головню зацентровано на характерних засобах вираження мовної експресії з урахуванням основних текстових рівнів (фонопоетичного, лексико-семантичного (образно-лексичного), морфологічного, синтаксичного, дериваційного).

Джерелами ілюстративного матеріалу послугували тексти пісень літературного походження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пісні літературного походження – це фольклоризовані твори, тобто ті, які максимально наближені за світорецептивними параметрами й за поетикою до народної творчості і які витримали випробування часом у вітчизняному просторі, та й навіть поза його межами. Доступність і зрозумілість художньої форми літературних творів, що сприймалися народом, значною мірою залежить від того, чи зумів автор органічно й ненав'язливо «достроїти» свій твір до народної пісенності. Цим головню й зумовлювався характер трансформації поетичних текстів народними виконавцями, які пристосовували їх до пісенного жанру, залишаючи за собою право окремі з них акцептувати й без істотних змін. Зазначимо, що в сучасній фольклористиці найбільш поширеною є дефініція «пісні літературного походження»; у лінгвопоетиці побутує культурологічний термін «фольклоризований пісенний дискурс». І. Франко характеризував фольклоризовані тексти як «пісні книжного складання» або ж як «індивідуальну лірику» [Цит. за: 1, 11]. Усвідомлюючи складність процесу фольклоризації літературних пісень, Ф. Колесса у статті «Українська народна пісня на переломі 17–18 вв.» узагальнив: аби книжний твір став народною піснею, «мусить він змістом і формою достроюватися до творів усної словесності», мусить, «неначе прищеплена галузка, прийнятися на дереві народної поезії, втягти в себе його животної соки та зростися з ним» [8, 45].

Специфічна поетика авторських пісенних дискурсів виявляється в класичній і водночас вишуканій композиції, у типізації та лейтмотивності образних характеристик, лаконізмі художніх прийомів, в експресивному поетичному апелюванні до уявних адресатів зі світу живої та неживої природи, в експресивній діалогічній експлікації. У числі домінант мовомислення – образи-символи (*місяць, калина, верба, ліс, гай*), трансформовані розгорнуті метафори, які репрезентують різногранні душевні стани

людини, що корелюють з її прагматичною діяльністю; насиченість демінутивами. Фольклоризовані дискурси різняться своєрідною поетичною організацією як синтезом двох традицій – фольклорної, з її універсальними макротекстами й поетичними кліше, та літературної, авторської, що засвідчує діалектику типового й індивідуального. Авторські пісенні дискурси по-особливому експлікують світ, їхня образність насичена, колоритна, художньо акцентована, естетично довершена й наскрізно експресивна. Позаяк експресивність пронизує всі мовні рівні, то цілком органічно видається класифікація експресивних засобів відповідно до рівнів мовної структури – фонетичних, лексико-семантичних (образно-лексичних), дериваційних, морфологічних та синтаксичних. Фольклоризовані тексти маніфестують розмаїті комбінації виразових засобів, їхній синкретизм.

Український фольклор винятково милозвучний, фонетично відшліфований, багатий інтонаційно та настроєво. Люстрагивний матеріал засвідчує, що зазвичай засобом експресивізації на фонопоетичному рівні є різнопланові звуконаслідувальні конструкції (ономатопи), класичні алітерації та алітерації з ефектом імітативної гармонії, асонанси, дисонаси. Експресії строфам додають і строфічні рефрени: *Дівчинонька гірко плаче, / Соловейко все те баче / Та й щебече: / Тьох, тьох, тьох!* (М. Кропивницький)¹. Звуконаслідування та вигуки – улюблений прийом поетів-усусусів, які таким способом надавали текстам особливої ритмічності, строфічної вивершеності: *Питається вітер смерти, / кому треба нині вмерти. / Гей, гей, гей, / кому треба нині вмерти* (Ю. Шкрумеляк); *«Ха-ха-ха, дівчино-рибчино, чорнобривко моя»* (Б. Лепкий). У фольклоризованих текстах частотними є вигуки та інтенсифікаційні частки (*ой, гей, ну, ох*), домінують *ой* та *о*: *«Ой літа орел»* (Т. Шевченко), *«Ой ти, дівчино, з горіха зерня»* (І. Франко), *«Ой у лузі червона калина похилилася»* (С. Чарнецький), *«О Україно, о рідна нько»* (М. Вороний), *«Гей, степами, темними ярами / Йдуть походом залізни полки»* (Повстанська пісня).

Інтонаційна експресія фольклоризованих строф, настроєва емотивність інтенсифікується завдяки алітерації, тобто цілеспрямованому повторенню консонантів. Звукове інструментування насажене (головно в пісенних текстах XIX–XX ст.) символічним змістом, звуки віддають розмаїті нюанси настроїв. Скажімо, кумуляція сонантів **н, л, м** доповнює неповторний лірико-романтичний настрій: *Пролетіло жарке літо, Гуцул іншу любить скрито, А гуцулку синьооку В ніч останню він проща* (Р. Савицький – Я. Барнич); *Поглянь, уся земля тремтить / В палких обіймах ночі* (О. Олень); *Лихії люди насилу взяли нещасну дівчину / Там, серед поля, гнеться тополя / та й на стрілецьку могли*

(Р. Купчинський). Притишено-журливий настрій витворюють свистячі й шиплячі звуки **з, с, ц ч, ш, ж**: *Тихесенький вечір на землю спадає, / І сонце сідає в темнесенький гай* (В. Самійленко); *Ніжно шепоче хтось казку таємную. / Сумно зітха верболіз* (С. Черкасенко).

У класичній поезиці (ще з античних часів) звук **р** належить до немилозвучних, какофонічних, його ще називали «грізним», «брутальним». Концентроване повторення **р** подибуємо в стрілецьких і повстанських піснях, передовсім для фонічної інтенсифікації драматичних батальних сцен: *Під хмарами круки стадами літали, і бурею битва гриміла* (М. Курах); *І там гармати більши не рвались, і скоростріл більши не строчив; Прощай, герою України, / Прощай, наш друже дорогий* (Повстанські пісні). У пісні-реквіємі Б. Лепкого «Журавлі» алітерація «**р**» слугує звуковим тлом для увиразнення стрижевого, позавимірної журливого **кру**: *Кличуть: кру, кру, кру, / В чужині умру. / Заки море перелечу, / Крилонька зітру*. Алітерація підсилюється іншими повторами – початкових елементів слів, самих слів, фраз. Отож, у текстах літературних пісень, як і у фольклорних, простежуємо різнотипні комбінації фоноімітацій та звукомімесису.

Емотивно-експресивні лексеми у своїй семантиці імплікують позитивну чи негативну оцінність і номінують різнопланові почуття, наративні інтенції, настроєві реєстри. Прикметно, що їхню експресію експліковано не лише внутрішньо, семантично, а й зовнішньо, за допомогою дериваційних елементів, здебільшого афіксів емоційної оцінки. У фольклоризованих текстах домінують здрибіло-пестливі суфікси. Деривати-демінутиви актуалізують вагомими оцінно-експресивні й емотивні компоненти – від кохання, млості й бажання до туги, смутку, відчаю, розпачу: *станемо вкупочці; тулиться ближенько; уста солоденькі; мій милесенький; коник вороненький; козак молоденький; бідне серденько*. У ліричних фольклоризованих дискурсах демінутиви пронизують, «прошивають» тексти, формуючи настроєво-наративну тональність – любові, ніжності, зачудування, щемливості почуттів. Фаворитом, звісно, є блискучий текст пісні «Виклик»: *Ти не лякайся, що ніженьки босії / Вмочиши в холоднуросу. / Я тебе, вірняя, аж до хатиноньки / Сам на руках однесу. // Ти не лякайся, що змерзнеш, лебедонько, / Тепло – ні вітру, ні хмар... / Я пригорну тебе до свого серденька, / А воно палке, як жар* (М. Старицький). Частотною пестлива лексика є і в авторських колицьових. Вона, окрім ніжності, задушевності, витворює і розмірений темпоритм: *яснесенький, малесенький, тихесенький, колисоньці, билиноньці, серденько, головонька*. Тут як взірцеві можуть слугувати тексти В. Самійленка («Вечірня пісня») та Лесі Українки («Місяць янесенький») з каскадами прикметникових демінутивів. Рельєфним морфолого-дериваційним засобом експресивізації мови виступають також нестягнені (займенникові) форми прикметників та дієприкметників, вони привносять у мікродискурси конотацію піднесеності, урочистості, мелодійності: *молодій літа, синєє море, карії очі, веселій літа, лютеє горе, тихеє щастя, нещасная доля, далекеє небо, яснеє сонце, козацькї очі*.

¹ У дослідженні проаналізовано тексти пісень літературного походження, що увійшли до антологій та окремих тематичних видань (вихідні дані цих джерел наведені у списку літератури). З урахуванням поставлених завдань і важливості актуалізувати саме ідіостильовий аспект пісень у тексті статті після наведеного прикладу (у круглих дужках) вказано лише автора або назву циклу пісень (якщо авторство не встановлено).

Як хвилечки твої, / Пробігли дні щасливії / і радощі мої (Л. Глібов). Бачимо ці поетичні форми і в сучасних піснях: *Бо твоя врода – то є чистая вода, / То є бистрая вода синіх гір* (В. Івасюк).

Авторським пісенним текстам притаманна специфічна синтаксична організація. З одного боку, відчувається визначальний вплив фольклору (паралелізми, повтори, риторичні фігури), а з іншого – над ними тяжіє й літературна архітектонічна традиція (складні речення, анжамбемани, ампліфікації, градації, апосіопези, різнотипні повтори тощо). Паралелізми (біноми) – це розміщення поруч себе двох або більше речень, об'єднаних внутрішніми логічними зв'язками [22, 268–270, 286–288]. В українській фольклорній традиції паралелізми мають досить широкий функційний діапазон: інтенсифікація висловлюваних думок, вираження різних відтінків тієї самої думки (так званий експлікативний паралелізм), суміжні питання і відповідь, порівняння і протиставлення. Цей синтаксичний прийом вельми поширений і в піснях літературного походження, особливо ранніх. У текстах Марусі Чурай бачимо майже всі його типи: *Чого вода каламутна / Чи не хвиля збила? / Чого ж мила така смутна, / Чи не мати біла?; Хилилися густі лози / Та вже й перестали; / Дивилися карі очі / та й плакати стали*. Паралелізми – частотний синтаксичний конструкт стрілецьких і повстанських пісень: *Не хилися, червона калино, маєш білий цвіт, / Не журися, славна Україно, маєш славний рід* (Ст. Чарнецький); *Рости, рости, черемшино, Широко ся розростає! / Ти, молода дівчинонько, / Про кохання забувай* (Повстанська пісня). Як строфічний паралелізм розгортається ліричний наратив у знаменитій пісні С. Черкасенка «Над річкою». Біноми не втратили своєї актуальності і в сучасних дискурсах: *Два перстені – то для тебе / Вибирай же, любя. / Два перстені – то твій усміх, / А твій усміх – моя згуба* (В. Івасюк).

Поширеним засобом експресивізації у фольклоризованих пісенних текстах є повтори (слів, словосполучень, речень, фрагментів тексту). Функційно повтор – своєрідний актуалізатор, що, зауважує Л. Пришляк, «реалізує експресивно-виражальну функцію, забезпечує єдність структури тексту та створює емоційну напруженість, дає додаткову естетичну інформацію» [17, 43–47]. Різнотипні синтаксичні повтори (бінарні чи полічленні) слугують для творення багатьох стилістичних фігур. Емоційний зміст та експресивну насиченість пісень літературного походження часто експлікують конструкції з: 1) повторенням тотожної чи близької форми експлікації: *Нащо мені чорні брови, / Нащо карі очі, / Нащо літа молодії...* (Т. Шевченко); 2) фазовим повторенням суб'єктів: *Ой очі, очі дівочі... / Все будеш думать, очі, про вас* (К. Думитрашко). Синтаксичні повтори, виражені особовими займенниками, слугують для передачі узагальненості, інтимізації, емоційності поезії: *Дивлюсь я на небо та й думку гадаю: / Чому я не сокл? Чому не літаю?.. / Я б землю б покинув і в небо злітав* (М. Петренко). Функція повторів не обмежується семантичним аспектом, повтор – один із провідних ритмотворчих засобів: *Гандзя душка, Гандзя любка, / Гандзя мила,*

як голубка, / Гандзя рибка, Гандзя птвичка, / Гандзя – цяця молодичка! (Б. Бонковський); *Два кольори мої, два кольори, оба на полотні, в душі моїй оба* (Д. Павличко).

Повтори створюють оригінальне текстове обрамлення, вивершують строфу. Для багатьох пісень літературного походження характерними є анафори. Інколи вони дворядкові, інколи охоплюють чотири-вірш, часто поєднуються з іншими повторами. Проникливий текст В. Діденка побудований на розгортанні поетичних мікроблоків з повторами: *На долині туман, / На долині туман упав, / Мак червоний в росі, / Мак червоний в росі скупав*. У пісенному рефрені М. Сома анафоричний повтор доповнюється кондублікацією стрижневих слів (*ниточка, чорна, червона*): *А та чорна ниточка – то страждання, / А червона ниточка – то кохання. / А та чорна ниточка легко рвалась, / А червона ниточка легко слалась* (М. Сом). Синтаксично домінують «Пісні про рушник» А. Малишка є полісиндетон: *І на тім рушникові оживе все знайоме до болю – / І дитинство, й розлука, й твоя материнська любов*. Отже, на кожному мовному рівні актуалізуються свої засоби експресивізації, однак ударний стилістично-експресивний ефект можливий тільки за умови їх комплексного використання, текстового синкретизму образно-виразових блоків.

Мова пісень літературного походження багата на символіку (часто – оригінально заломлену крізь призму авторської світорецепції, яскраву тропіку (влучні епітети, колоритні метафори, порівняння), персоніфіковані образи об'єктів природи, тваринного й рослинного світу, пестливі слова, паралелізми, вокативи. Усе це – експресивні знаки й фольклорного мовомислення, компоненти універсального народнопоетичного макротексту. Однак в авторських текстах, уживаючись і в традиційній, звичній функції, вони часто (на перший погляд, ледь помітно) трансформуються, тобто позначаються неповторним «вигином розуму» (М. Коцюбинська).

У найдавніших фольклоризованих текстах переважають традиційні, постійні епітети. Найбільше їх у піснях, що приписують Марусі Чурай: *ясні очі, чорні очі, карі очі, кінь вороненький, вітер буйнесенький, сухі лози, чорная хмара, дрібная слюза, ясний місяць, дуб зелений, чисте поле, темний гай*. Органічно переплітаються фольклорні епітети на кшталт *чорні брови, карі очі, літа молодії, синє море, орел сизий, щастя-доля* з авторськими, зокрема *сердитий вітер, блідий місяць, сумні ряди, лани широкополі, гори-хвилі*, у Шевченкових текстах. У багатьох випадках (у річищі народної традиції) автор опускає означуване слово: *вороненький* (коник), *молоденький* (козак), *ясенький, блідоліций* (місяць). Романтики, використовуючи фольклорні еталони, все ж оновлюють усталені епітетні характеристики за рахунок несподіваної лексико-семантичної валентності та нового емоційно-смыслового наповнення, інспірованого романтично-естетикою [Див. про це: 12, 184–185]. Це додає пісенним дискурсам вишуканої емоційності, звільняє їх від зайвої перечуленості.

Нову сторінку в збагачення художніх означень авторських дискурсів вписали М. Старицький,

І. Франко, С. Черкасенко, О. Олесь, рівно ж поети другої половини ХХ ст. З'являються довершені поетичні образи, позначені інтелектом та глибоким естетичним чуттям майстра-творця: *краплиста роса, срібний голос, світанковий край, срібна хвиля, тихе ридання, струнка осичина, шумляче море, густі пахощі, глибоке небо, золоті струни*. У текстах згаданих авторів фіксуємо також традиційні фольклорні епітети (*місяць ясененький, молоді літа, сонечко ясне*). Особливу експресію в мікротексти привносять синкретичні (*густі пахощі, тихесенький промінь, срібний голос*) та оказіональні (*п'яні верби, лелечий край, приспані тривоги, білява хата*) епітети як ізмарагди авторського мовостилію: *За тобою завжди/ будуть мандрувати/ очі материнські/ і білява хата* (В. Симоненко).

У стрілецьких та повстанських піснях також гармонійно співіснують два типи художніх означень: традиційні (*червона калина, широке поле, славне товариство, чисте поле, широкі степи*) та індивідуально-авторські (*кривавий герць, славна Україна, стрілецька слава, міць лукава, золота заграва, яремні пуга, святий наказ, запеклі бої, зчорнілий рай*). Епітети в повстанських піснях не відрізняються високою художністю чи оригінальністю, позаяк більшість повстанських текстів творили аматори, а не професійні поети.

Сучасні пісні літературного походження довершені за формою. Їхня тропеїчна система вишукана й витончена, але бачимо, що серед епітетів все-таки переважають фольклорні, традиційні. Щоправда, вони зазнають ледь помітного авторського шліфування – настільки вміло стилізовані під фольклор, що сприймаються як народні. Візьмімо до прикладу хоча б експресивні художні атрибутиви В. Івасюка: *далекі гори, високі полонини, червона рута, зимна осінь, зелен-кокос, жовтий лист, чистая вода, вільні крила, красна пісня, осінь ясна* тощо. З іншого боку, в Івасюкових піснених текстах бачимо блискучі зразки образотворчості (*вода іскриста, зоряне намисто, мрія молода*), що можуть слугувати чудовими взірцями ще не для одного покоління поетів-піснярів. У новітніх авторських піснях розгортаються каскади оригінальних художніх означень (композиції, прикладки, означення-дієприкметники): *сніжно-біла постань, білява хата, приспані тривоги, неспокоїна річка, квітуча надія, світанковий край, сумні і радісні дороги, чужина проклята, печальні груди, кучеряві ясени, росяниста доріжка, болючий сполин*. Цілком очевидно, що ментальна пам'ять народу зберегла й зафіксувала в словах та образних висловах атрибутивні параметри народного життя, що зазнали цілеспрямованої й довготривалої поетичної селекції, й закріпила їх як взірцеві, еталонні. Висока частотність таких епітетів у фольклоризованих дискурсах засвідчує архетипність фольклорного мовомислення.

Народну пісню важко уявити без порівнянь, оскільки, за визначенням О. Потебні, «самий процес пізнання є процес порівняння» [16, 255]. Чи не в кожному фольклорному тексті знайдемо цей позірно простий, але промовистий і достатньо експресивний засіб образної світоречення. Порівняння (у найпростішому сенсі) – поставлення поруч двох предметів

чи явищ, між якими простежуємо схожість або аналогію; як мінімум, це – двочлен (біном). У народних піснях більшість порівнянь двочленні, оформлені за моделлю традиційних зворотів зі сполучниками *як, мов, немов*. Такі компаративи подибуємо в піснях Марусі Чурай: *Кохалися-любилися, / Як голубів пара. / Розійшлися, розвелися, / Як чорная хмара*. Багато порівняльних зворотів у піснених текстах романтиків: *мов терен, всю душу поколе* (О. Афанасьєв-Чужбинський); *як сон, пройшли ті ясні дні* (Я. Щоголів); *чом вас вітер не розвіяв в степу, як пилину, чом вас лихо не приспало, як малу дитину; серце в'яне, нудить світом, як пташка, без волі* (Т. Шевченка). Бачимо, що більшість компаративів створені за фольклорними моделями: компарандумами виступають традиційні пісенні лексеми *пилина, пташка, терен*. У такому ж річищі компонували свої порівняльні звороти й К. Думитрашко, Л. Глібов: *Чорнії брови, карії очі, / Темні, як нічка, ясні, як день; Зелений гай, густесенький, / Неначе справді рай. / Під гаєм в'ється річенька, / Як скло, вона блищить*. Під впливом фольклорного мовомислення творять автори порівняння без слова-зв'язки: *чорнії брови – стрічки шовкові* (К. Думитрашко); *чом твоє серденько – колюче терня, / чом твої устонька – тиха молитва* (І. Франко). У стрілецьких та повстанських піснях, відповідно до тематики, поряд із традиційними (*хлопці, як соколи; кошовий, як орел степовий*), з'являються нові об'єкти порівняння, інколи переосмислені в гумористичному ракурсі (хто ж іще вмів так дотепно жартувати, як не січові стрільці!): *Ірчик, Ірчик, в тебе личко, як папірчик, в тебе уста, як коралі* (Р. Купчинський). Трапляються компаративи, у яких об'єктами зіставлення є мілітарні лексеми (реалії): *ми в бою, мовби в танці; і бурю битва гриміла; лється олово, як водоспад; в'ється обрій, мов возненний змій*.

Авторська мовотворчість ХХ ст. позначена модерністськими впливами. З'являються експресивні, часто несподівані порівняння: *річка, наче змійка; сніг летить холодний, наче трина; переплелись, як мамине шиття, сумні мої і радісні дороги*. Такі звороти можуть виступати своєрідними дискурсами, де зосереджено глибинні авторські переживання або ж художньо лаконізовано фрагменти дійсності. Більшість проаналізованих порівняльних зворотів вирізняються усталеністю структури, що засвідчує спорідненість пісень літературного походження з народнопісенною традицією.

Метафора – атрибут художнього мовомислення, саме вона – основна дійова особа, яка вербалізує індивідуально-авторську модель світу. Аксиоматично, що в народній пісенній творчості метафора не може бути тропом-фаворитом, на відміну від порівняння (тропу з оголеними полюсами) чи епітета. Метафора – засіб художньої індивідуалізації. У колективній ж мовотворчості переважає типове. Метафори, які добре, так би мовити, прижилися в піснених текстах, – це уособлення та синекдоха (*плачте карі очі*). «Життєвість» тропу, його перцептивна доступність (зрозумілість) є іманентним естетичним атрибутом народно-пісенної метафори, рівно ж і фольклоризованої, що тяжіє до впізнаваності та структурно-семантичної

природності й рецептивної прозорості [Див. про це: 12, 120–121]. З іншого боку, саме в авторських піснях оприявлено структурне, асоціативно-генетичне й концептуальне розмаїття метафор, що якраз засвідчує суб'єктивізм ословлення світу. Простежуємо в авторських текстах й еволюцію тотальної метафоризації тексту – від домінування персоніфікацій (здебільшого за одним вектором – людина-природа) до метафоричного розмаїття в новітніх пісенних текстах (метафори-алюзії, метафори-прикладки, генітивні метафори, генітивні метафори, ускладнені епітетами, концептуальні метафори).

У текстах Марусі Чурай, Григорія Сковороди, поетів-романтиків домінують метафори-персоніфікації: *стоїть місяць над горою; заграв кінь вороненький; як серце застогне і гірко заплаче*. Неперевершеним майстром уособлень є Т. Шевченко. Саме вони творять загальне наративно-поетичне тло – динамічне, часом драматичне, а то й трагедійне: *реве та стогне Дніпр широкий; як у Дніпра веселочка воду позичає*. Чудові взірці уособлень, що стали золотим фондом образності української мови, дали С. Руданський, М. Старицький, О. Олесь, І. Франко, С. Черкасенко, Л. Глібов: *До тебе, люба річенько, / Ще вернеться весна, / А молодість не вернеться / Не вернеться вона* (Л. Глібов); *Гай чарівний, ніби променем всипаний, / Чи загадався, чи спить?* (М. Старицький); *Тихо над річкою в ніченьку темную, / Спить зачарований ліс, / Ніжно шепоче хтось казку таємную. / Сумно зітха верболіз* (С. Черкасенко). У стрілецьких та повстанських піснях об'єктами метафоризації (персоніфікації) виступають і традиційні лексеми (*вітер, калина, зорі, земля*), і нові, несподівані (*гармати, битва, стрілецька слава, вража міць*). Оригінальними, тобто такими, що зазнали «авторського вигину», є метафоричні звороти *гармати розбудять вас знову; лента набої поспішно подає*. Численно репрезентовані персоніфіковані метафори і в новітніх пісенних текстах: *тільки вітер на сосніні сумно пісню завивав* (Р. Савицький – Я. Барнич); *...мене водило в безвісті життя; мені війнула в очі сивина; йде зима й бескидами гуде* (Д. Павличко).

Суть механізму виникнення метафори – не в перенесенні значення слова з одного предмета на інший, а в охопленні імпульсів духовної природи мови, у фіксації ідеального в мові на основі часом навіть антилогічного поєднання лексем. Перенесення значення є способом охоплення такого зв'язку між словами, який відображає фрагменти духовного рівня мови, що не можуть бути проаналізовані так, як ми вивчаємо й досліджуємо семантичну природу слова. Важливо, зауважує О. Федик, що людина реагує на метафору й раціонально, й емоційно, й надсвідомо [23, 205]. Оригінальні метафори, які засвідчують індивідуальність мовомислення, бачимо вже в пісенних текстах ХІХ ст., подеколи – у стрілецьких піснях, найбільше – у новітній поезії, часто вони поєднуються з влучними епітетами та порівняннями,

у результаті чого народжуються розлогі тропеїстичні комплекси: *срібною хвилею стелиться в полі туман; небо глибоке засіяне зорями* (М. Старицький); *струмись власної душі улий в шумляче море* (О. Олесь); *буде ворог клятий батьками орати, матерями волочити* (Р. Купчинський); *і ми зіграєм на струнах весни – хай розіллють вони радісний сміх; з мого серця мальва проросла і кров'ю зацвіла* (В. Івасюк). У фольклоризованих текстах численними є генітивні метафори як лаконічні, прозорі й автономні образні синтагми, атрибути власне професійної мовотворчості. Ці типи метафор подибуємо в текстах К. Білільовського, О. Олесь та сучасних поетів-піснярів: *струмись душі; летюча мить життя; палкі обійми ночі; струни весни; далечінь ріки; туга прощання, сніг сивини*. Метафори в досліджуваних текстах виконують важливу естетичну функцію, вирізняються особливою експресією, суб'єктивністю світорцепції й водночас прозорістю, що знову ж таки засвідчує діалектику двох типів образного мовомислення: зрозумілого, розшифрованого, наближеного до світовідчуття людини (фольклорного) та втаємниченого, згорнутого, філософськи ускладненого й вишуканого (авторського, індивідуального).

Висновки й перспективи досліджень. Для вербалізації розмаїтого спектру синкретичної ідейно-естетичної сфери та аксіологічних інтенцій у пісенних фольклоризованих дискурсах актуалізується дещо інший, аніж у фольклорних, арсенал художньо-поетичних засобів. Поряд з усталеними прийомами й образними зворотами (тропами), з'являються й оригінальні, авторські. Це – високохудожні порівняння й епітети, ускладнена асоціативна метафорика, вишукані синтаксичні конструкти, фонопоетичні пасажи, алюзивні нашарування й інтертекстуальні вкраплення чи натяки (останні максимально нейтралізуються), подекуди – лексичні оказіональні деривати. Серед домінант фольклоризованого мовомислення – структурне, асоціативно-генетичне й концептуальне розмаїття метафор та еволюція тотальної метафоризації тексту: від домінування персоніфікацій (здебільшого за одним вектором – людина-природа) до вишуканості й метафоричного розмаїття в новітніх пісенних текстах.

У перспективі маємо на меті дослідити фольклоризовані дискурси на рівні експлікування знакових символів – архетипних та етноментальних (астрономени, фітоценози, фауноніми), простежити специфіку функціонування онімів. На дослідницьку увагу заслуговує стрілецька та повстанська пісенність, позаяк вона збагатила фольклоризований дискурс новими ідеями, темами, яких перед тим не було зовсім або ж які лише зароджувалися й перебували на етапі формування; рівно ж викристалізувала нові семантико-символічні природження традиційних словообразів та визначила ідейно-аксіологічну спрямованість поетичного словника в етноментальне та націєцентричне річище.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко В. Г., Омельченко А. Ф. Пісні літературного походження в українській народній творчості. *Пісні літературного походження*. Київ : Наукова думка, 1978. С. 9–43.

2. Грицай М. С., Бойко В. Г., Дунаєвська Л. Ф. Українська народнопоетична творчість. Київ : Вища школа, 1983. 357 с.
3. Дей О. І. Поетика української народної пісні. Київ : Наукова думка, 1978. 250 с.
4. Дем'ян Г. Українські повстанські пісні 1940–2000 років (історико-фольклористичне дослідження). Львів : Галицька видавнича спілка; Київ : Українська видавнича спілка, 2003. 581 с.
5. Домбровський В. Українська стилістика і ритміка. Українська поетика. Дрогобич : Вид. фірма «Відродження», 2008. 488 с.
6. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. 686 с.
7. Качуровський І. Фоніка. Київ : Либідь, 1994. 166 с.
8. Колесса Ф. Українська народна пісня в найновішій фазі свого розвитку. Колесса Ф. *Фольклористичні праці*. Київ : Вища школа, 1970. С. 34–59.
9. Коцюбинська М. Образне слово в літературному творі. Київ : Наукова думка, 1960. 188 с.
10. Кузьменко О. Стрілецька пісня у повстанському репертуарі. *Народна творчість та етнологія*. 2002. № 1–2. С. 84–89.
11. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість : підручник. Київ : Знання-Прес, 2001. С. 382–396.
12. Маленко О. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну) : монографія. Харків : Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харківське історико-філологічне товариство, 2010. 488 с.
13. Нудьга Г. Українська пісня в світі : дослідження. Київ : Музична Україна, 1989. 536 с.
14. Пахаренко В. Українська поетика. Черкаси : Відлуння-плюс, 2002. 320 с.
15. Погребенник Ф. Наша дума, наша пісня : нариси-дослідження. Київ : Музична Україна, 1991. 207 с.
16. Потєбня О. О. Естетика і поетика слова / пер. з рос.; упор., вступ. ст., приміт. І. В. Іваньо, А. І. Колодної. Київ : Мистецтво, 1985. 302 с.
17. Пришляк Л. Б. Повтор на основі підмета й другорядних членів речення. *Актуальні проблеми мовної освіти у вищих навчальних закладах* : зб. наук. праць. Донецьк : Дон НТУ, 2002. С. 43–47.
18. Стецик М. С. Ціздин О. Ю. Поетика пісень літературного походження. *Актуальні проблеми лінгводидактики в сучасному освітньому середовищі* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (з міжнародною участю) / за заг. ред. Г. І. Дідук-Ступ'як, Т. М. Миколенко, М. В. Пігур. Тернопіль : Вектор, 2020. С. 220–223.
19. Стецик М., Мицак І. «А ми тую червону калину підіймемо» (семантико-стилістичний потенціал лексем-дендронімів у фольклоризованих пісенних дискурсах). *Рідне слово в етнокультурному дискурсі* : зб. наук. праць. Дрогобич : Посвіт, 2022. С. 173–187.
20. Стецик М., Мицак І. Лінгвопоетика фольклоризованого пісенного тексту Спиридона Черкасенка «Над річкою». *TRENDS OF MODERN SCIENCE AND PRACTICE* : матеріали V Международной научно-практической конференции. Анкара, Турція, 2022. С. 495–499.
21. Телешман С. Пісня «Марічка» як феномен національної популярної культури. *Українська мова та культура у загальнослов'янському контексті : здобутки та перспективи* : тези доповідей Міжнародної наукової конференції / гол. ред. А. Г. Гудманян [та ін.]. Київ : Університет «Україна», 2014. С. 144–147.
22. Ткаченко А. Мистецтво слова : вступ до літературознавства : підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.
23. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності). Львів : Місіонер, 2000. 300 с.
24. Франко І. Жіноча неволя в піснях руських народних. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1980. Т. 26. С. 210–254.
25. Франко І. Як виникають народні пісні? *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1980. Т. 27. С. 57–65.
26. Шалата М. Зброя і пісня. *Співаник УПА*. Дрогобич : Коло, 2017. С. 5–30.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Павличко Д. Ялівець : Поезії / упор. і передм. Р. М. Лубківського. Київ : Веселка, 2004. 399 с.
2. Пісні літературного походження / упор., вступ. ст. В. Г. Бойко, А. Ф. Омельченко. Київ : Наукова думка, 1978. 494 с.
3. Співаник УПА / ред., автор вступ. статті та коментарів М. Шалата. Дрогобич : Коло, 2017. 264 с.
4. Стрілецькі пісні / упор., запис, вступ. ст., комент. та додат. О. М. Кузьменко. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2005. 639 с.
5. Черкасенко С. Твори : в 2 т. Т. I : Поезія. Драматичні твори / упор., передм. та прим. О. Мишанич. Київ : Дніпро, 1991. 891 с.

REFERENCES

1. Boiko, V. H., Omelchenko, A. F. (1978). *Pisni literaturnoho pokhodzhennia v ukrainskii narodnii tvorchosti* [Songs of literary origin in Ukrainian folklore]. *Pisni literaturnoho pokhodzhennia*. Kyiv: Naukova dumka, 9–43 [in Ukrainian].
2. Hrytsai, M. S., Boiko, V. H., Dunaievskia, L. F. (1983). *Ukrainska narodno-poetychna tvorchist* [Ukrainian poetic folklore]. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
3. Dei, O. I. (1978). *Poetyka ukrainskoi narodnoi pisni* [Poetics of the Ukrainian folk song]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
4. Demian, H. (2003). *Ukrainski povstanski pisni 1940–2000 rokiv (istoryko-folklorystychnne doslidzhennia)* [Ukrainian insurgent songs of 1940–2000 (historical and folkloristic research)]. Lviv: Halytska vydavnycha spilka; Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka [in Ukrainian].

5. Dombrovskiy, V. (2008). Ukrainiska stylistyka i rytmika. Ukrainiska poetyka [Ukrainian stylistics and rhythmic. Ukrainian poetics]. Drohobych: Vyd. firma "Vidrodzhennia" [in Ukrainian].
6. Iefremov, S. (1995). Istoriia ukrainskoho pysmenstva [The history of Ukrainian writing]. Kyiv: Femina [in Ukrainian].
7. Kachurovskiy, I. (1994). Fonika [Phonics]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
8. Kolessa, F. (1970). Ukrainiska narodna pisnia v nainovishii fazi svoho rozvytku [Ukrainian folk song in the latest phase of its development]. *Kolessa F. Folklorystychni pratsi*. Kyiv: Vyshcha shkola, 34–59 [in Ukrainian].
9. Kotsiubynska, M. (1960). Obrazne slovo v literaturnomu tvori [Imagery in a literary work]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
10. Kuzmenko, O. (2002). Striletska pisnia u povstanskomu repertuari [The riflemen-of-Sich song in the insurgent repertoire]. *Narodna tvorchist ta etnografii*, 1–2, 84–89 [in Ukrainian].
11. Lanovyk, M., Lanovyk, Z. (2001). Ukrainiska usna narodna tvorchist [Ukrainian oral folk art]: pidruchnyk. Kyiv: Znannia-Pres, 382–396 [in Ukrainian].
12. Malenko, O. (2010). Linhvo-estetychna interpretatsiia buttia v ukrainskii poetychnii movotvorochosti (vid folkloru do postmodernu) [Linguistic-aesthetic interpretation of existence in Ukrainian poetic language creativity (from folklore to postmodernism)]: monohrafiia. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H. S. Skovorody, Kharkivske istoryko-filolohichne tovarystvo [in Ukrainian].
13. Nudha, H. (1989). Ukrainiska pisnia v sviti: doslidzhennia [Ukrainian song in the world]. Kyiv: Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
14. Pakharenyk, V. (2002). Ukrainiska poetyka [Ukrainian poetics]. Cherkasy: Vidlunnia-plius [in Ukrainian].
15. Pohrebennyk, F. (1991). Nasha дума, nasha pisnia: Narysy-doslidzhennia [Our дума, our song]. Kyiv: Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
16. Potebnia, O. O. (1985). Estetyka i poetyka slova [Aesthetics and poetics of the word] / per. z ros.; upor., vstup. st., pry-mit. I. V. Ivano, A. I. Kolodnoi. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
17. Pryshliak, L. B. (2002). Povtor na osnovi pidmeta y druhoiadnykh chleniv rechennia [Repetition based on the subject and secondary parts of the sentence]. *Aktualni problemy movnoi osvity u vyshchykh navchalnykh zakladakh*: zb. nauk. prats. Donetsk: Don NTU, 43–47 [in Ukrainian].
18. Stetsyk, M. S. Tsydyn, O. Yu. (2020). Poetyka pisen literaturnoho pokhodzhennia. *Aktualni problemy linhvodydaktyky v suchasnomu osvithnomu seredovyshchi* [Poetics of songs of literary origin. Topical problems of language didactics in the modern educational environment]: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii (z mizhnarodnoiu uchastiu) / za zah. red. H. I. Diduk-Stupiak, T. M. Mykolenko, M. V. Pihur. Ternopil: Vektor, 220–223 [in Ukrainian].
19. Stetsyk, M., Mytsak, I. (2022). "A my tuiu chervonu kalynu pidiimemo" (semantyko-stylistychni potentsial leksem-dendronimiv u folklorizovanykh pisennykh dyskursakh) ["And we will raise that red viburnum" (semantic-stylistic potential of lexemes-dendronyms in folklorized song discourses)]. *Ridne slovo v etnokulturnomu dyskursi*: zb. nauk. prats. Drohobych: Posvit, 173–187 [in Ukrainian].
20. Stetsyk, M., Mytsak, I. (2022). Linhvopoetyka folklorizovanoho pisennoho tekstu Spirydyona Cherkasenkа «Nad richkoiu» [Lingupoetics of the folklorized song lyrics of Spirydon Cherkasenko "Above the River"]. *TRENDS OF MODERN SCIENCE AND PRACTICE*: materialy V Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii. Ankara, Turtsiya, 495–499 [in Ukrainian].
21. Teleshman, S. (2014). Pisnia "Marichka" yak fenomen natsionalnoi populiarnoi kultury [The song "Marichka" as a phenomenon of national popular culture]. *Ukrainska mova ta kultura u zahalnoslovianskomu konteksti: zdobutky ta perspektyvy: tezy dopovidei Mizhnarodnoi naukovo konferentsii* / hol. red. A. H. Hudmanian [ta in.]. Kyiv: Universytet "Ukraina", 144–147 [in Ukrainian].
22. Tkachenko, A. (2003). Mystetstvo slova: vstup do literaturoznavstva [The art of the word: an introduction to literary studies]: pidruchnyk dlia studentiv humanitarnykh spetsialnosti vyshchykh navchalnykh zakladiv. Kyiv: VPTs "Kyivskiy uni-versytet" [in Ukrainian].
23. Fedyk, O. (2000). Mova yak dukhovnyi adekvat svitu (diisnosti) [Language as a spiritual adequate to the world (reality)]. Lviv: Misioner [in Ukrainian].
24. Franko, I. (1980). Zhinocha nevolia v pisniakh ruskykh narodnykh [Female bondage in Russian folk songs]. *Franko I. Zibrannia tvoriv: u 50 t*. Kyiv: Naukova dumka, 26, 210–254 [in Ukrainian].
25. Franko, I. (1980). Yak vynykaiut narodni pisni [How folk songs arise]. *Franko I. Zibrannia tvoriv: u 50 t*. Kyiv: Naukova dumka, 27, 57–65 [in Ukrainian].
26. Shalata, M. (2017). Zbroia i pisnia [Weapons and song]: Spivanyk UPA. Drohobych: Kolo, 5–30 [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Pavlychko, D. (2004). Yalivets: Poezii [Poems] / upor. i peredm. R. M. Lubkivskoho. Kyiv: Veselka [in Ukrainian].
2. Pisi literaturnoho pokhodzhennia (1978) [Songs of literary origin] / upor., vstup. st. V. H. Boiko, A. F. Omelchenko. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
3. Spivanyk UPA (2017) [The UPA songs] / redaktor, avtor vstup. statti ta komentariv M. Shalata. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
4. Striletski pisni (2005) [Songs of the riflemen of Sich] / upor., zapys, vstup. st., koment. ta dodat. O. M. Kuzmenko. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy [in Ukrainian].
5. Cherkasenko, S. (1991). Tvory [Works]: v 2 t. T. I: Poeziia. Dramatychni tvory / upor., peredm. ta prym. O. Myshanych. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].

ЖІНОЧІ ІМЕНА СІЛ ЗНЯЦЬОВО ТА ЧЕРВЕНЬОВО В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XX СТ. (НА МАТЕРІАЛІ ЦЕРКОВНИХ КНИГ)

Чаварга А. П.

Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»

У статті висвітлено склад і динаміку жіночого іменника сіл Зняцьово та Червеньово сучасного Мукачівського району Закарпатської області в першій половині XIX – першій половині XX ст. Джерельною базою дослідження є п'ять церковних книг про хрещення в греко-католицькому храмі сіл Зняцьово та Червеньово в 1828–1946 рр. і одна церковна книга про хрещення в православній церкві села Червеньово в 1847–1951 рр. Виділено шість часових зрізів: I. 1828–1848 рр.; II. 1854–1875 рр.; III. 1876–1898 рр.; IV. 1899–1925 рр.; V. 1926–1946 рр.; VI. 1947–1951 рр.

З'ясовано, що в селах Зняцьово та Червеньово в першій половині XIX – першій половині XX ст. побутували 73 жіночі імена, які позначали 4860 носійок. У межах кожного з шести хронологічних зрізів установлено найпопулярніші, широкоживані, маложивані та поодинокі жіночі імена. До статистичної групи широкоживаних жіночих імен у кожному часовому зрізі входило від 3 до 5 антропонімів, до статистичної групи маложиваних жіночих імен – від 6 до 10, а статистична група поодиноких жіночих імен є найбільш кількісною, адже її репрезентували від 1 до 28 антропонімів. Крім того, до п'ятірки найпопулярніших увійшли такі антропоніми: **Марія, Анна, Олена, Пелагія, Юліанна, Юлія, Ірина, Єлизавета, Агафія, Любов, Марія Магдаліна**. Визначено, що частотна п'ятірка жіночих імен обслуговувала 85.57–95.91% новонароджених дівчаток, а від I до VI часового зрізу її склад оновився тільки на 40%. Зафіксовано 29 багатокомпонентних жіночих імен, поширених у селах Зняцьово та Червеньово в 1828–1951 рр., серед них 27 двокомпонентних та 2 трикомпонентні. Також до офіційного іменника у вказаних населених пунктах були залучені розмовні іменні варіанти, наприклад, Агафія / Гафія / Гафа, Пелагія / Поланя, Юлія / Юла, Анна / Анця / Ганя, Ольга / Олга, Віра / Верона тощо, які згодом почали переважати над офіційними варіантами.

У процесі дослідження вдалося дійти висновку, що жіночий іменник сіл Зняцьово та Червеньово в першій половині XIX – першій половині XX ст. був збідненим.

Ключові слова: антропонім, жіночі імена, динаміка іменника, села Зняцьово та Червеньово Мукачівського району Закарпатської області.

Chavarha A. P. Female names of the villages of Zniatsovo and Chervenovo in the first half of the 19th – the first half of the 20th century (on the material of church books). The article highlights the composition and dynamics of the female names of the villages of Zniatsovo and Chervenovo of the modern Mukachevo district of the Transcarpathian region in the first half of the 19th – the first half of the 20th century. The source base of the research is five church books on baptism in the Greek Catholic church in the villages of Zniatsovo and Chervenovo in 1828–1946 and one church book on baptism in the Orthodox Church in the village of Chervenovo in 1947–1951. The author distinguishes six temporal stages: I. 1828–1848. II. 1854–1875. III. 1876–1898. IV. 1899–1925. V. 1926–1946. VI. 1947–1951.

It was found that in the villages Zniatsovo and Chervenovo in the first half of the 19th – the first half of the 20th century there were 73 female personal names denoting 4,860 bearers. Within each of the six chronological sections, the most popular, widely used, underused and single female names are identified. The statistical group of widely used female names in each time slot included from 3 to 5 anthroponyms, the statistical group of underused female names – from 6 to 10, and the statistical group of single female names is the most quantitative, as it was represented by 1 to 28 anthroponyms. In addition, the five most popular include the following anthroponyms: Mariia, Anna, Olena, Pelagiia, Yulianna, Yuliia, Iryna, Yelyzaveta, Agafia, Liubov, Mariia Magdalena. It has been determined that the frequency five of female names served 85.57–95.91% of newborn girls, and from the I to the VI time slot its composition was updated by only 40%. 29 multi-component female names were recorded, which were common in the villages of Zniatsovo and Chervenovo in 1828–1951, among them 27 two-component and 2 three-component. In addition to the official noun, colloquial variants of names, such as Agafia / Gafia / Gafa, Pelagiia / Polania, Yuliia / Yula, Anna / Antsia / Gania, Ol'ga / Olga, Vira / Verona, etc., which later began to prevail over official options, were included in these settlements.

In the course of the research, it was concluded that the composition of female names of the villages Zniatsovo and Chervenovo in the first half of the 19th – the first half of the 20th century was impoverished.

Key words: anthroponym, female names, dynamics of names, Zniatsovo and Chervenovo villages of Mukachevo district Transcarpathian region.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. «Ім'я народжується щоразу, коли його дають конкретній особі, бо тоді воно

наповнюється особливим, новим змістом і в такий спосіб розширює часто незліченний реєстр своїх значень. [...] Ім'я – найвірніший супутник людини.

У зовні непоказному слові, значення якого часто не ясне, кожен знаходить приятеля, що супроводжує людину, як писав Іван Франко, «від коліски до гробової дошки». Навіть коли людини не стане, вона живе у пам'яті нащадків завдяки її імені», — пише Л. Белей у праці «Ім'я дитини в українській родині» [1, 4].

І. Шоля зауважує, що спільна для всієї України система імен має на деяких територіях свої відмінності, зумовлені регіональними, національними особливостями та віддаленістю від Центральної України [7]. П. Чучка вказує: «Суспільно-політичні умови функціонування ономастикону постійно впливають на сам набір антропооснов народу, а культурно-історичні чинники — на фонорморфемну структуру імен. У результаті цього іменний репертуар нації упродовж двох-трьох генерацій спроможний суттєво змінитися, особливо в маргінальних її ареалах, на які регулюючий вплив культурного центру завжди меншає, а вплив зовнішніх чинників дедалі зростає. Ілюстрацією цього можуть служити власні особові імена українців Закарпаття, які до середини ХХ століття фактично не підлягали єдиній регулюючій системі іменування громадян України» [5, 171]. Вивчення вузьколокального іменника на певному історичному етапі не лише проливає світло на його склад та структуру, але й на мотиви номінації, зокрема християнські, родинні, національні, а також через бажання дотримуватися модних тенденцій [1].

Актуальність статті полягає у дослідженні жіночих імен, що побутували в селах Зняцьово та Червеньово (тепер — Мукачівського району Закарпатської області) в першій половині ХІХ — першій половині ХХ ст., оскільки жіночий іменник згаданих населених пунктів раніше не висвітлювався науковцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

П. Чучка у праці «Традиційні імена закарпатських українців» показує реальну картину вживання власних особових імен, якими корінні закарпатці називали один одного в побуті до офіційної кодифікації усередині ХХ століття. Упродовж 1950–1960 рр. дослідник записав понад 2000 різних чоловічих і жіночих особових імен та уклав в алфавітній послідовності два словники традиційних варіантів розмовних імен (чоловічих та жіночих), уживаних закарпатськими українцями в неофіційних сферах, із зазначенням ареалу функціонування кожного імені, українського офіційного відповідника або вказівки на можливе іншомовне джерело походження [5, 171]. П. Чучка в монографії «Антропонімія Закарпаття» досліджує передусім власні назви українців, хоча для зіставлення автор також аналізує антропоніми національних меншин, зокрема угорців, румунів, німців, словаків, циган, євреїв, які здавна проживали на території Закарпаття. Незважаючи на те, що в цій праці мовознавець насамперед зосереджується на вивченні прізвищ, оскільки, на його думку, «цей антропонімічний клас кількістю і якістю закладеної в ньому лінгвістичної та історичної інформації перевершує всі інші», у декількох розділах він розглядає закарпатоукраїнський живомовний та давній місцевий іменний репертуар за такими аспектами: кількісний, частотний, соціологічний, просторовий,

словотворчий, етимологічний та деякі інші. Крім того, П. Чучка вказує на специфіку іменної системи в периферійному діалекті, з'ясовує особливості співвідношення між різними іменами та їхніми варіантами, обумовлює основні поняття та пов'язані з ними терміни [6, 27, 37]. І. Шоля у дисертаційній роботі «Динаміка іменника жителів м. Ужгорода у ХХ столітті» комплексно досліджує чоловічий і жіночий іменник м. Ужгорода, зміни в його складі та частотність уживання кожного з імен протягом століття. Зокрема, авторка опрацювала 580 чоловічих (9026 носіїв) та 668 жіночих імен (8455 носійок) [7]. О. Гузинець у статті «Динаміка іменника українського села (1900–2008)» простежує динаміку іменника сіл Визницької долини (сіл Пузняківці, Крите, Тростянци, Грабово, Герцівці Мукачівського району Закарпатської області) із максимальним виявленням репертуару імен та їх складу з 1900 р. до 2008 р. включно. Дослідниця з'ясувала, що антропонімікон цих населених пунктів у вказаний часовий відрізок сформований зі 133 власних особових імен, з них 53 чоловічих та 80 жіночих, більшість із яких належить до системи традиційних українських імен, пов'язаних із християнським календарним циклом [4, 40]. Декілька важливих праць присвячені власним особовим назвам представників німецької національної меншини, що проживали на території Закарпаття. О. Гвоздзяк і Г. Меліка у статті «Імена в побуті німців Закарпаття» висвітлюють відмінності у вживанні імен німців у населених пунктах Верхній Коропець, Кучава, Шенборн (стара назва — Нове Село) Мукачівського району та Усть-Чорна, Німецька Мокра Тячівського району Закарпатської області. Автори праці дослідили 114 жіночих та 190 чоловічих імен, що становить іменний репертуар німців Закарпаття [2]. Н. Головач вдається до аналізу етимологічного складу репертуару та частотності вживання жіночих імен закарпатських німців села Павшино (нині — Мукачівського району Закарпатської області) упродовж 1895–2005 рр. та простежує, які національні риси зберегла антропонімна система цієї національної меншини за майже трьохсотлітню історію у Закарпатті і в якому напрямку відбувається її розвиток в іншомовному просторі [3].

Формулювання мети й завдань дослідження.

Мета статті — дослідити склад та динаміку жіночого іменника сіл Зняцьово та Червеньово (нині — Мукачівського району Закарпатської області) першої половини ХІХ — першої половини ХХ ст.

Джерельною базою дослідження є церковні книги про народження в селах Зняцьово та Червеньово в 1828–1951 рр., що зберігаються в Державному архіві Закарпатської області (Ф. 1606 «Колекція церковних та метричних книг Закарпаття»). Оп. 7 «Мукачівський район, 1775–1958 рр.». Спр. 175, 176, 178, 180, 182, 183). Зауважимо, що в 1828–1946 рр. книги вели парафіяльні священники церкви Успіння Пресвятої Богородиці, греко-католицького храму в селі Зняцьово, прихожанами якого були й жителі села Червеньово. Після побудови в Червеньові православної церкви св. Василя Великого на початку 1920-х рр. чимало жителів села вийшло зі Зняцівської парохії. До нашого часу збереглася тільки

одна церковна книга про хрещення у православному храмі села Червеньово, датована 1847–1951 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом I часового зрізу (1828–1848 рр.) у селах Зняцьово та Червеньово були поширеними 11 жіночих імен, що побутували в декількох варіантах та називали 646 осіб жіночої статі: *Maria / Mária* (272), *Anna / Anná* (199), *Pelagia / Pelágia* (67), *Olena / Helena / Ilona* (39), *Agapia / Agaphia / Hafa* (38), *Julianna / Juliánna* (15), *Barbara / Barbára / Bárbára / Borbára / Borbára / Borbala* (10), *Anastasia* (2), *Elizábeta/Erzsi* (2), *Amália* (1), *Theresza* (1) (1, 2–53). До офіційного іменника у вказаних населених пунктах також були залучені розмовні іменні варіанти, наприклад, *Agapia / Agaphia* (37) та *Hafa* (1), *Elizábeta* (1) та *Erzsi* (1) (1, 2–53). Згодом розмовні варіанти імен почали витісняти офіційні. З частотністю уживання жіночих імен у селах Зняцьово та Червеньово в першій половині XIX – другій половині XX ст. можна ознайомитися у таблиці 1.

До широковживаних жіночих імен у селах Зняцьово та Червеньово в I часовому зрізі належать антропоніми *Maria / Mária*, *Anna / Anná* та *Pelagia / Pelágia*, до маловживаних – *Olena / Helena / Ilona*, *Agapia / Agaphia / Hafa*, *Julianna / Juliánna*, *Barbara / Barbára / Bárbára / Borbára / Borbára / Borbala*, *Anastasia*, *Elizábeta/Erzsi*, до поодиноких – *Amália* та *Theresza* (див. табл. 3). До п'ятірки найуживаніших імен увійшли *Maria / Mária* – 42.11%, *Anna / Anná* – 30.80%, *Pelagia / Pelágia* – 10.37%, *Olena / Helena / Ilona* – 6.04%, *Agapia / Agaphia / Hafa* – 5.88% (див. табл. 4). Частотна п'ятірка жіночих імен у цьому часовому зрізі охоплює 95.20% новонароджених дівчаток.

Упродовж II часового зрізу (1854–1875 рр.) кількість жіночих імен, що побутували в селах Зняцьово та Червеньово, збільшилася до 17, а кількість носійок – до 933: *Maria / Mariá / Marija / MariR / Mariá* (381), *Anna / Анна* (273), *Pelagia / Polányá / Pelagia / Пелагія / Пелагія / Пелагія* (115), *Julianna / Жолианна / Жуліанна / Юліанна / Юліанна / Юліана* (58), *Helena / Гелена* (48), *Barbara / Borbala / Варвара* (19), *Agapia / Hafia / Аганія / Агафія* (16), *Elisabetha* (7), *Veronica / Veronika* (4), *Rosalia / Rozália / Росалія* (3), *Theresia / Tepezia* (3), *Gizella* (1), *Gizella-Vilhelmina* (1), *Mathilda* (1), *Zuzanna* (1), *Анастасія Анна* (1), *Юла* (1) (2, 1–165). Також паралельно побутували такі офіційні та розмовні варіанти жіночих особових імен, як *Pelagia / Пелагія / Пелагія / Пелагія* (114) та *Polányá* (1) *Agapia / Аганія / Агафія* (15) та *Hafia* (1) (2, 1–165). Фіксуємо й уживання розмовного (діалектного) варіанта імені *Юлія – Юла* (2, 21–27) та двох багатоконпонентних жіночих імен, зокрема *Gizella-Vilhelmina* (2, 21–27), *Анастасія Анна* (2, 4–7) (див. табл. 2).

У II часовому зрізі до широковживаних імен, крім *Maria / Mariá / Marija / MariR / Mariá*, *Anna / Анна* та *Pelagia / Polányá / Пелагія / Пелагія / Пелагія*, увійшло ім'я *Julianna / Жолианна / Жуліанна / Юліанна / Юліанна / Юліана*. Зауважимо, що в I часовому зрізі воно належало до маловживаних. Серед маловживаних імен подибуємо *Helena / Гелена*, *Barbara / Borbala / Варвара*, *Agapia / Hafia / Аганія / Агафія*,

Elisabetha, Veronika / Veronika, Rosalia / Rozália / Росалія, Theresia / Tepezia, а серед поодиноких – *Gizella, Gizella-Vilhelmina, Mathilda, Zuzanna, Анастасія Анна* та *Юла*. До складу частотної п'ятірки жіночого іменника сіл Зняцьово та Червеньово у цьому часовому зрізі входять такі імена: *Maria / Mariá / Marija / MariR / Mariá* – 40.84%, *Anna / Анна* – 29.26%, *Pelagia / Polányá / Пелагія / Пелагія / Пелагія* – 12.33%, *Julianna / Жолианна / Жуліанна / Юліанна / Юліанна / Юліана* – 6.22%, *Helena / Гелена* – 5.14%. Спостерігаємо зниження концентрації імен першої п'ятірки до 87.57%.

Протягом III часового зрізу (1876–1898 рр.) у селах Зняцьово та Червеньово були поширеними 20 жіночих особових імен, якими найменували 1057 новонароджених дівчаток: *Maria / Mariá / Mariá* (419), *Anna / Hányá* (317), *Pelagia / Pelágia / Pelág / Polányá* (122), *Olena / Helena / Heléna / Helén / Ilona* (84), *Julia / Jula* (62), *Julianna / Juliánna* (24), *Barbara / Borbála* (7), *Agapia / Háfia* (4), *Erzébet / Erzsébet* (4), *Iréne* (2), *Teresia / Terézia* (2), *Veronica / Veronika* (2), *Andrea Katalin* (1), *Anasztasia* (1), *Emilia* (1), *Irma* (1), *Margit (Jolán)* (1), *Márta* (1), *Zsófia (Jolán)* (1), *Zsuzsánna* (1) (3, 1–189). Так само, як і в 1854–1875 рр., у цей період паралельно побутували офіційні та розмовні варіанти таких жіночих імен: *Pelagia / Pelágia / Pelág* (92) та *Polányá* (30), *Agapia* (1) та *Háfia* (3), але *Anna* (315) та *Anna (Hányá)* (1), *Julia* (55) та *Jula* (7) (3, 1–189). Багатоконпонентними вважаємо імена *Andrea Katalin, Margit (Jolán), Zsófia (Jolán)* (3, 1–189). Що стосується записів *Margit (Jolán)* та *Zsófia (Jolán)*, припускаємо, що одне з імен могло бути офіційним, а інше – церковним, тобто тим, яким нарекли дитину при хрещенні.

Широковживаними жіночими іменами в цьому часовому зрізі є *Maria / Mariá / Mariá*, *Anna / Hányá*, *Pelagia / Pelágia / Pelág / Polányá*, *Olena / Helena / Heléna / Helén / Ilona* та *Julia / Jula*; маловживаними – *Julianna / Juliánna*, *Barbara / Borbála*, *Agapia / Háfia*, *Erzébet / Erzsébet*, *Iréne*, *Teresia / Terézia* та *Veronica / Veronika*. Серед поодиноких подибуємо антропоніми *Andrea Katalin, Anasztasia, Emilia, Irma, Margit (Jolán), Márta, Zsófia (Jolán), Zsuzsánna*. Склад частотної п'ятірки в 1876–1898 рр. був таким: *Maria / Mariá / Mariá* – 39.64%, *Anna / Hányá* – 29.99%, *Pelagia / Pelágia / Pelág / Polányá* – 11.54%, *Olena / Helena / Heléna / Helén / Ilona* – 7.95%, *Julia / Jula* – 5.87%. Наведені антропоніми обслуговували 94.99% новонароджених дівчаток.

У IV часовому зрізі (1899–1925 рр.) фіксуємо 33 власні назви, якими іменували 1199 осіб жіночої статі у селах Зняцьово та Червеньово: *Maria / Mariá / Mária / Mára / Mariá* (465), *Anna / Ancza / Hányá / Анна* (342), *Olena / Helena / Helen / Helén / Ilona / Ilona (Olena) / Олена / Элена* (166), *Pelágia / Polányá / Пелагія / Пелагія* (137), *Julia / Jula* (40), *Erzsébet / Erzsébet / Елизабета / Елизавета* (6), *Juliánna / Юліанна* (6), *Agápia / Háfia* (5), *Borbála* (3), *Iréne / Irén / Ирина* (3), *Mária Polányá* (2), *Pelágia (Anna) / Polányá Анна* (2), *Иоланда* (2), *Emma Györgyike* (1), *Gizela* (1), *Janka Paula* (1), *Leona* (1), *Magdalena* (1), *Magda Mária* (1), *Margit* (1), *Matild Gabriella* (1), *Paulina* (1), *Veronika* (1), *Eva* (1), *Ида*

Таблиця 1

Частотність уживання жіночих імен у селах Зняцьово та Червеньово в першій половині XIX – другій половині XX ст.

№	Ім'я	I	II	III	IV	V	VI	Усього носіїв
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Maria/Mária/Mariá/Mári/Mará/ Марія/Марія/МаріR/Маріа	272	381	419	465	345	41	1923
2.	Anna/Anná/Ancza/Hányu/Анна	199	273	317	342	206	11	1348
3.	Olena/Helena/Helen /Heléna/ Helén/Ilona/Ilona (Olena)/ Гелена/Олена/Элена	39	48	84	166	150	16	503
4.	Pelagia/Pelágia/Pelág/Polányu/ Пелагіа/Пелагія/Пелагіа	67	115	122	137	14	–	455
5.	Julianna/Juliánna/Јолианна/ Јуліанна/Јолианна/Јолианна/ Јуліана	15	58	24	6	5	–	108
6.	Julia/Jula/Јола	–	1	62	40	–	–	103
7.	Iréne/Irén/Ирина/Ірина	–	–	2	3	73	4	82
8.	Elizábeta/Elisabetha/ Erzébet/Erzsébet/Erzsebet/Erzsi/ Елизабета/Елизавета/ Елисавета	2	7	4	6	50	–	69
9.	Agaria/Agaphia/Agária/Hafa/ Hafia/Háfia/Агаріа/Агафіа	38	16	4	5	–	–	63
10.	Barbara/Barbára/Bárbára/ Borbára/Borbárá/Borbala/ Borbála/Варвара	10	19	7	3	1	–	40
11.	Magdalena/Магдалена/ Магдалина	–	–	–	1	17	–	18
12.	Margit/Маргарета	–	–	–	1	11	–	12
13.	Любица/Любов/Любовь/Любка	–	–	–	–	1	10	11
14.	Elvira/Vъpa/ Vъpa (Elvira)/Верона	–	–	–	–	8	–	8
15.	Theresza/Theresia/ Terézia/Терезія	1	3	2	1	1	–	8
16.	Ольга/Олга	–	–	–	–	5	3	8
17.	Регина/Регіна	–	–	–	–	8	–	8
18.	Veronica/Veronika	–	4	2	1	–	–	7
19.	Márta/Марта/Марфта/Марѐа	–	–	1	–	4	2	7
20.	Марія Магдалена/Маріа Магдалина	–	–	–	1	–	5	6
21.	Rosalia/Rozália/Росалія	–	3	–	–	2	–	5
22.	Amália/Emilia/Emma	1	–	1	–	1	–	3
23.	Anasztasia/Anasztasia	2	–	1	–	–	–	3
24.	Надежда	–	–	–	–	1	2	3
25.	Gizella/Gizela	–	1	–	1	–	–	2
26.	Irma/Ирма	–	–	1	–	1	–	2
27.	Mária Polányu	–	–	–	2	–	–	2
28.	Pelágia (Anna)/Polányu Анна	–	–	–	2	–	–	2
29.	Zuzanna/Zsuzsánna	–	1	1	–	–	–	2
30.	Ева	–	–	–	1	1	–	2
31.	Евфиміа/Евфима	–	–	–	–	–	2	2
32.	Іоланда	–	–	–	2	–	–	2
33.	Марія Анна/Марія (Анна)	–	–	–	–	2	–	2
34.	Меланія/Меланія	–	–	–	–	1	1	2
35.	Andrea Katalin	–	–	1	–	–	–	1
36.	Emma Györgyike	–	–	–	1	–	–	1
37.	Gizella-Vilhelmina	–	1	–	–	–	–	1
38.	Janka Paula	–	–	–	1	–	–	1

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
39.	Magda Mária	–	–	–	1	–	–	1
40.	Margit (Jolán)	–	–	1	–	–	–	1
41.	Mathilda	–	1	–	–	–	–	1
42.	Matild Gabriella	–	–	–	1	–	–	1
43.	Leona	–	–	–	1	–	–	1
44.	Paulina	–	–	–	1	–	–	1
45.	Zsófia (Jolán)	–	–	1	–	–	–	1
46.	Аксенія	–	–	–	–	1	–	1
47.	Андрея Гавриіла Марія	–	–	–	–	1	–	1
48.	Анастасія Анна	–	1	–	–	–	–	1
49.	Анна Марія	–	–	–	–	1	–	1
50.	Анна Олена	–	–	–	–	1	–	1
51.	Аранка	–	–	–	–	1	–	1
52.	Викторія	–	–	–	–	1	–	1
53.	Гизелла Шаролта	–	–	–	–	1	–	1
54.	Дагмарь	–	–	–	–	1	–	1
55.	Ида	–	–	–	1	–	–	1
56.	Кветослава	–	–	–	–	1	–	1
57.	Клара	–	–	–	–	1	–	1
58.	Магдалина Юліанна	–	–	–	–	1	–	1
59.	Марія Антонія	–	–	–	1	–	–	1
60.	Марія Вфра	–	–	–	–	1	–	1
61.	Марія Зденка	–	–	–	1	–	–	1
62.	Марія Ірена	–	–	–	1	–	–	1
63.	Марія Надежда	–	–	–	1	–	–	1
64.	Марія Ольга	–	–	–	–	1	–	1
65.	Марія Павлина	–	–	–	1	–	–	1
66.	Марія Регина	–	–	–	–	1	–	1
67.	Марія (Янка) Іоганна	–	–	–	–	1	–	1
68.	Надежда Марія	–	–	–	–	1	–	1
69.	Наталія Бригитта	–	–	–	–	1	–	1
70.	Параскева	–	–	–	–	1	–	1
71.	Сара	–	–	–	–	1	–	1
72.	Серена	–	–	–	–	1	–	1
73.	Шара	–	–	–	1	–	–	1
Усього		646	933	1057	1199	928	97	4860

Таблиця 2

Багатокомпонентні жіночі імена, що були поширені в селах Зняцьово та Червеньово в першій половині XIX – другій половині XX ст.

№	Ім'я	I	II	III	IV	V	VI	Усього носіїв
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Марія Магдалена/Марія Магдалина	–	–	–	1	–	5	6
2.	Mária Polányu	–	–	–	2	–	–	2
3.	Марія Анна/Марія (Анна)	–	–	–	–	2	–	2
4.	Pelágia (Anna)/Polányu Анна	–	–	–	2	–	–	2
5.	Andrea Katalin	–	–	1	–	–	–	1
6.	Emma Györgyike	–	–	–	1	–	–	1
7.	Gizella-Vilhelmina	–	1	–	–	–	–	1
8.	Janka Paula	–	–	–	1	–	–	1
9.	Magda Mária	–	–	–	1	–	–	1
10.	Margit (Jolán)	–	–	1	–	–	–	1

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
11.	Matild Gabriella	–	–	–	1	–	–	1
12.	Zsófia (Jolán)	–	–	1	–	–	–	1
13.	Андрея Гавриіла Марія	–	–	–	–	1	–	1
14.	Анастасія Анна	–	1	–	–	–	–	1
15.	Анна Марія	–	–	–	–	1	–	1
16.	Анна Олена	–	–	–	–	1	–	1
17.	Гизелла Шаролта	–	–	–	–	1	–	1
18.	Магдалина Юліанна	–	–	–	–	1	–	1
19.	Марія Антонія	–	–	–	1	–	–	1
20.	Марія Вѣра	–	–	–	–	1	–	1
21.	Марія Зденка	–	–	–	1	–	–	1
22.	Марія Ірена	–	–	–	1	–	–	1
23.	Марія Надежда	–	–	–	1	–	–	1
24.	Марія Ольга	–	–	–	–	1	–	1
25.	Марія Павлина	–	–	–	1	–	–	1
26.	Марія Регина	–	–	–	–	1	–	1
27.	Марія (Янка) Іоганна	–	–	–	–	1	–	1
28.	Надежда Марія	–	–	–	–	1	–	1
29.	Наталія Бригітта	–	–	–	–	1	–	1
	Усього	–	2	3	14	13	5	37

Таблиця 3

Динаміка жіночого іменника сіл Зняцьово та Червеньово в першій половині XIX – першій половині XX ст.

№	Кількість носіїв	Кількість імен	Широковживані імена	Маловживані імена	Поодинокі імена	СКО
I	646	11	3	6	2	59
II	933	17	4	7	6	55
III	1057	20	5	7	8	53
IV	1199	33	5	8	20	36
V	928	43	5	10	28	22
VI	97	11	4	6	1	9

Таблиця 4

Склад частотної п'ятірки жіночого іменника в селах Зняцьово та Червеньово в першій половині XIX – першій половині XX ст.

№	I		II		III		IV		V		VI	
	Ім'я	К-ть носіїв	Ім'я	К-ть носіїв	Ім'я	К-ть носіїв	Ім'я	К-ть носіїв	Ім'я	К-ть носіїв	Ім'я	К-ть носіїв
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1.	Maria/ Mária	272	Maria/ María/ María/ MariR/ María	381	Maria/ Mária/ Mariá	419	Maria/ Mária/ Mári/ Mára/ María	465	Maria/ María	345	María	41
2.	Anna/ Anná	199	Anna/ Анна	273	Anna/ Hánya	317	Anna/ Ancza/ Hánya/ Анна	342	Анна	206	Елена/ Олена	16

Продовження таблиці 4

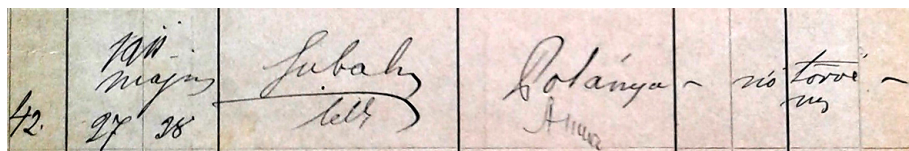
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
3.	Pelagia/ Pelágia	67	Pelagia/ Polányu/ Пелагіа/ Пелагія/ Пелагіа	115	Pelagia/ Pelágia/ Pelág/ Polányu	122	Olena/ Helena/ Helen/ Helén/ Ilona/ Ilona (Olena)/ Олена/ Элена	166	Гелена/ Олена/ Элена	150	Анна	11
4.	Olena/ Helena/ Ilona	39	Julianna/ Юліанна/ Юліанна/ Юліанна/ Юліана	58	Olena/ Helen/ Helén/ Helén/ Ilona	84	Pelágia/ Polányu/ Пелагіа/ Пелагія	137	Ірэн/ Ірина/ Ірина	73	Любов/ Любовь/ Любка	10
5.	Agapia/ Agaphia/ Hafa	38	Helena/ Гелена	48	Julia/ Jula	62	Julia/ Jula	40	Елиза- вета/ Елисавета	50	Марія Магда- лина	5
Усього імен, носійок	5	615	5	875	5	1004	5	1150	5	824	5	83

(1), *Марія Антонія* (1), *Марія Зденка* (1), *Марія Ірена* (1), *Марія Магдалена* (1), *Марія Надежда* (1), *Марія Павлина* (1), *Терезія* (1), *Шара* (1) (4, 1–282). Саме протягом цього часового зрізу розмовні варіанти переважали над офіційними іменуваннями, порівняймо: *Pelágia* / *Пелагіа* / *Пелагія* (40) та *Polányu* (97), *Agápia* (1) та *Háfia* (4), але *Julia* (23) та *Jula* (17) (4, 1–282). Натрапляємо навіть на два розмовні варіанти імені *Anna* / *Анна* (340) – *Ancza* (1) та *Hányu* (1) (4, 1–282). Значно збільшилася і кількість багатокомпонентних жіночих імен: *Mária Polányu*, *Pelágia (Anna)* / *Polányu Анна*, *Emma Györgyike*, *Janka Paula*, *Magda Mária*, *Matild Gabriella*, *Марія Антонія*, *Марія Зденка*, *Марія Ірена*, *Марія Магдалена*, *Марія Надежда*, *Марія Павлина* (4, 1–282). На нашу думку, цікавими є записи *Hányu Anna* (4, 23), *Ilona (Olena)* (4, 158–166; 171–176) та *Pelágia (Anna)* (4, 127), *Polányu Анна* (4, 119). Якщо в першому випадку священник виправив розмовний варіант імені на офіційний, перекресливши його, то у другому – записав у дужках український відповідник імені. Зауважимо, що передача українських імен угорськими відповідниками була одним із засобів денаціоналізації місцевого українського населення. Що стосується запису *Polányu Анна* (4, 119), то припускаємо, що священник міг помилитися, коли записував ім'я дитини, згодом у метричний запис було внесено «правильне» ім'я. Батьками дівчинки, записаної як *Pelágia (Anna)*, були *Bákajsz János* та *Hráb Anna* (4, 127), тому є всі підстави вважати, що насправді при хрещенні їй могли дати ім'я *Анна*, що зумовлено традицією називати первістка на честь батьків.

До широковживаних імен у IV часовому зрізі належать *Maria* / *Mária* / *Mári* / *Márá* / *Марія*,

Anna / *Ancza* / *Hányu* / *Анна*, *Olena* / *Helena* / *Helen* / *Helén* / *Ilona* / *Ilona (Olena)* / *Олена* / *Элена*, *Pelágia* / *Polányu* / *Пелагіа* / *Пелагія*, *Julia* / *Jula*, до маловживаних – *Erzsébet* / *Erszébet* / *Елизабета* / *Елисавета*, *Juliánna* / *Юліанна*, *Agápia* / *Háfia*, *Borbála*, *Iréne* / *Irén* / *Ірина*, *Mária Polányu*, *Pelágia (Anna)* / *Polányu Анна*, *Іоланда*, до поодиноких – *Emma Györgyike*, *Gizela*, *Janka Paula*, *Leona*, *Magdalena*, *Magda Mária*, *Margit*, *Matild Gabriella*, *Paulina*, *Veronika*, *Ева*, *Іда*, *Марія Антонія*, *Марія Зденка*, *Марія Ірена*, *Марія Магдалена*, *Марія Надежда*, *Марія Павлина*, *Терезія*, *Шара*. Частотну п'ятірку жіночих імен представляють антропоніми *Maria* / *Mária* / *Mári* / *Márá* / *Марія* – 38.78%, *Anna* / *Ancza* / *Hányu* / *Анна* – 28.52%, *Olena* / *Helena* / *Helen* / *Helén* / *Ilona* / *Ilona (Olena)* / *Олена* / *Элена* – 13.84%, *Pelágia* / *Polányu* / *Пелагіа* / *Пелагія* – 11.43%, *Julia* / *Jula* – 3.34%. Спостерігаємо найвищу концентрацію імен першої п'ятірки, а саме 95.91%.

Упродовж V часового зрізу (1926–1946 рр.) 43 жіночі імена позначали 928 носійок у селах Зняцьово та Червеньово: *Марія* / *Марія* (345), *Анна* (206), *Гелена* / *Олена* / *Элена* (150), *Ірэн* / *Ірина* / *Ірина* (73), *Елисавета* / *Елисавета* (50), *Магдалена* / *Магдалина* (17), *Пелагія* (14), *Маргарета* (11), *Елвіра* / *Вьра* / *Вьра (Elvira)* / *Верона* (8), *Регина* / *Регіна* (8), *Ольга* / *Олга* (5), *Юліанна* (5), *Марта* / *Марфта* / *МарѠа* (4), *Елвіра* / *Вьра* / *Вьра (Elvira)* / *Верона* (8), *Марія Анна* / *Марія (Анна)* (2), *Розалія* (2), *Аксенія* (1), *Андрея Гаврііла Марія* (1), *Анна Марія* (1), *Анна Олена* (1), *Аранка* (1), *Варвара* (1), *Викторія* (1), *Гизелла Шаролта* (1), *Дагмарь* (1), *Ева* (1), *Емма* (1), *Ірма* (1), *Кветослава* (1), *Клара* (1), *Любица* (1), *Магдаліна Юліанна* (1), *Марія Вьра* (1), *Марія Ольга* (1), *Марія Регина* (1), *Марія (Янка) Іоганна*

Ілюстрація 1. Запис із церковної книги (4, 119)

(1), Меланія (1), Надежда (1), Надежда Марія (1), Наталія Бригітта (1), Параскева (1), Сара (1), Серена (1), Терезія (1) (5, 1–199). Що стосується офіційного та розмовного варіантів імен, то тут подібуємо Ольга (4) та Олга (1), Елвіра (1), Вєра (1), Вєра (Elvira) (1) та Верона (5) (5, 1–199). У цьому часовому зрізі фіксуємо не тільки двокомпонентні жіночі імена, але й трикомпонентні: Марія Анна / Марія (Анна), Анна Марія, Анна Олена, Гизелла Шаролта, Магдалина Юліанна, Марія Вєра, Марія Ольга, Марія Регина, Надежда Марія, Наталія Бригітта, Андрея Гавріла Марія, Марія (Янка) Іоганна (5, 1–199).

Широковживаними жіночими іменами в V часовому зрізі були: *Maria* / Марія, Анна, Гелена / Олена / Елена, Irén / Ирина / Ирина, Елизавета / Елисавета. До маловживаних зараховуємо імена Магдалена / Магдалина, Пелагія, Маргарета, Регина / Регіна, Ольга / Олга, Юліанна, Марта / Марфта / Марфа, Елвіра / Вєра / Вєра (Elvira) / Верона, Марія Анна / Марія (Анна), Розалія. Статистичну групу поодиноких імен представляють антропоніми Аксенія, Андрея Гавріла Марія, Анна Марія, Анна Олена, Аранка, Варвара, Вікторія, Гизелла Шаролта, Дагмарь, Ева, Емма, Ирма, Кветослава, Клара, Любица, Магдалина Юліанна, Марія Вєра, Марія Ольга, Марія Регина, Марія (Янка) Іоганна, Меланія, Надежда, Надежда Марія, Наталія Бригітта, Параскева, Сара, Серена, Терезія (5, 1–199). Найпопулярнішими жіночими іменами в селах Зняцьово та Червеньово 1926–1946 рр. були *Maria* / Марія – 37.18%, Анна – 22.20%, Гелена / Олена / Елена – 16.16%, Irén / Ирина / Ирина – 7.87%, Елизавета / Елисавета – 5.39%. Імена частотної п'ятірки обслуговували 88.79% носійок.

У VI часовому зрізі (1947–1951 рр.) фіксуємо 11 жіночих імен, якими назвали 97 новонароджених дівчаток у селі Червеньово: *Maria* (41), Елена / Олена (16), Анна (11), Любов / Любовь / Любка (10), Марія Магдалина (5), Ирина (4), Ольга (3), Евфимія / Евфима (2), Марта / Марфта (2), Надежда (2), Меланія (1) (6, 2–21).

Протягом VI часового зрізу до широковживаних імен належать Марія, Елена / Олена, Анна та Любов / Любовь / Любка, до маловживаних – Марія Магдалина, Ирина, Ольга, Евфимія / Евфима, Марта / Марфта та Надежда, а до поодиноких – Меланія. Найпопулярнішими іменами в цьому часовому зрізі є Марія – 42.27%, Елена / Олена – 16.49%, Анна – 11.34%, Любов / Любовь / Любка – 10.31%, Марія Магдалина – 5.15%. П'ятірка найпопулярніших імен обслуговувала 85.57% новонароджених дівчаток.

До першої п'ятірки найпопулярніших жіночих імен впродовж 123 років входили: *Марія*, Анна, Олена, Пелагія, Юліанна, Юлія, Ирина, Елизавета, Агафія, Любов, Марія Магдалина. У I–VI часових зрізах перше місце за частотністю ім'яжитку посідає антропонім *Марія*. Ім'я Анна знаходиться на другій позиції впродовж I–V часових зрізів, а у VI поступається місцем імені Олена і спускається на третю позицію. Як і антропоніми *Марія та Анна*, антропонім Олена теж перебував у складі частотної п'ятірки впродовж усіх часових зрізів, але посідав різні місця: у I та III часових зрізах – четверте місце, у II часовому зрізі – п'яте, у IV та V часовому зрізах – третє та у VI часовому зрізі – друге. Ім'я Пелагія протягом I–III часових зрізів посідає третє місце, у IV часовому зрізі поступається місцем імені Олена й спускається на четверту позицію, у V часовому зрізі виходить із частотної п'ятірки, а у VI – з ужитку. Антропонім Агафія входить до п'ятірки найпопулярніших жіночих імен тільки у I часовому зрізі, де перебуває на п'ятому місці. Жіноче особове ім'я Юліанна знаходиться на четвертому місці у складі частотної п'ятірки в II часовому зрізі, а ім'я Юлія посідає п'яте місце двічі, в IV та V часових зрізах. Ім'я Елизавета подібуємо на п'ятому місці серед найпопулярніших жіночих імен у V часовому зрізі. З-поміж усіх інших антропоніми Любов та Марія Магдалина входять до складу частотної п'ятірки найпізніше, а саме у VI часовому зрізі. Зауважимо, що власна особова назва *Марія Магдалина* з'являється в жіночому іменнику сіл Зняцьово та Червеньово у IV часовому зрізі, а вже у VI воно входить до першої п'ятірки та посідає п'яте місце. Маючи більше носіїв, жіноче ім'я Любов знаходиться на четвертій сходинці. У V часовому зрізі четверте місце посідає ім'я Ирина, однак вже в VI часовому зрізі воно поступається місцем іменам Любов та Марія Магдалина і виходить зі складу п'ятірки.

Висновки та перспективи дослідження. У селах Зняцьово та Червеньово сучасного Мукачівського району Закарпатської області в першій половині XIX – другій половині XX ст. побутували 73 жіночі імена, які позначали 4860 носійок. До статистичної групи широковживаних жіночих імен у кожному часовому зрізі входить від 3 до 5 антропонімів, до маловживаних – від 6 до 10, а статистична група поодиноких жіночих імен є найбільш чисельною, адже її репрезентують від 1 до 28 антропонімів. До п'ятірки найпопулярніших жіночих особових імен у вказаних населених пунктах увійшли: *Марія*, Анна, Олена, Пелагія, Юліанна, Юлія, Ирина, Елизавета, Агафія, Любов, Марія Магдалина. Зауважимо, що частотна п'ятірка жіночих імен обслуговувала 85.57–95.91% новонароджених дівчаток. За 123 роки (1828–1851 рр.) її склад оновився тільки на 40%. Оскільки нам не вдалося

виокремити частотний десяток жіночих імен, можна дійти висновку, що жіночий іменник сіл Зняцьово та Червеньово в першій половині XIX – першій половині XX ст. був збідненим.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо в описі чоловічого іменника сіл Зняцьово та Червеньово в першій половині XIX – першій половині XX ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белей Л. О. Ім'я дитини в українській родині. Харків : Фоліо, 2010. 283 с.
2. Гвоздяк О., Меліка Г. Імена в побуті німців Закарпаття. *Carpatica – Карпатика*. Ужгород, 1995. Вип. 4. С. 81–90.
3. Головачук Н. І. Етимологічний склад репертуару жіночих імен закарпатських німців. *Studia Slavistica*. Ужгород, 2009. Вип. 9. С. 25–33.
4. Гузинець О. Динаміка іменника українського села (1900–2008). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород, 2010. Вип. 14. С. 40–44.
5. Чучка П. Традиційні імена закарпатських українців. *Волинь – Житомирщина* : історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Житомир, 2003. Вип. 10. С. 171–194.
6. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : монографія. Ужгород : ТОВ «Папірус», 2008. 671 с.
7. Шоля І. С. Динаміка іменника жителів м. Ужгорода у XX столітті : дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2018. 237 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Церковна книга про народження, одруження, смерть по селах Зняцьово, Червеньово. 07 січня 1828 р. – 29 березня 1853 р. ДАЗО (Державний архів Закарпатської області). Ф. 1606. Оп. 7. Спр. 178. 121 арк.
2. Церковна книга про народження по селах Зняцьово, Червеньово. 20 травня 1854 р. – 26 грудня 1875 р. ДАЗО (Державний архів Закарпатської області). Ф. 1606. Оп. 7. Спр. 175. 165 арк.
3. Церковна книга про народження по селах Зняцьово, Червеньово. 18 січня 1876 р. – 19 січня 1898 р. ДАЗО (Державний архів Закарпатської області). Ф. 1606. Оп. 7. Спр. 180. 189 арк.
4. Церковна книга про народження по с. Зняцьово. 03 січня 1899 р. – 27 грудня 1925 р. ДАЗО (Державний архів Закарпатської області). Ф. 1606. Оп. 7. Спр. 183. 282 арк.
5. Церковна книга про народження по с. Зняцьово. 03 січня 1926 р. – 08 серпня 1946 р. ДАЗО (Державний архів Закарпатської області). Ф. 1606. Оп. 7. Спр. 176. 199 арк.
6. Церковна книга про народження по с. Червеньово. 01 серпня 1947 р. – 03 червня 1951 р. ДАЗО (Державний архів Закарпатської області). Ф. 1606. Оп. 7. Спр. 182. 21 арк.

REFERENCE

1. Belei, L. (2010). *Imia dytyny v ukrainskii rodyni* [Name of Child in Ukrainian Family]. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
2. Hvozdiak, O., & Melika, H. (1995). Imena v pobuti nimtsiv Zakarpattia [Names in the Way of Life of Transcarpathian Germans]. *Carpatica – Karpatyka*, 4, 81–90 [in Ukrainian].
3. Holovchak, N. (2009). Etymolohichnyi sklad repertuaru zhinochykh imen zakarpatskykh nimtsiv [Etymological Composition of the Repertoire of Female Names of Transcarpathian Germans]. *Studia Slavistica*, 9, 25–33 [in Ukrainian].
4. Huzynets, O. (2010). Dynamika imennyka ukrainskoho sela (1900–2008) [Dynamics of Name Vocabulary of Ukrainian Village (1900–2008)]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*, 14, 40–44 [in Ukrainian].
5. Chuchka, P. (2003). Tradytsiini imena zakarpatskykh ukrainsiv [Traditional Names of Transcarpathian Ukrainians]. *Volyn – Zhytomyrshchyna. Istoryko-filolohichniy zbirnyk z rehionalnykh problem*, 10, 171–194 [in Ukrainian].
6. Chuchka, P. (2008). *Antroponimiia Zakarpattia* [Anthroponymy of Transcarpathia]. Uzhhorod: TOV “Papirus” [in Ukrainian].
7. Sholia, I. (2018). *Dynamika imennyka zhyteliv m. Uzhhoroda u XX stolitti* [The Dynamics of Name Vocabulary of Uzhhorod Citizens in the 20th Century]. (Candidate's thesis). Lesya Ukrainka Eastern European National University. Lutsk [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Tserkovna knyha pro narodzhennia, odruzhennia, smert po selakh Zniatsovo, Chervenovo. 07 sichnia 1828 r. – 29 bereznia 1853 r. [Church book of birth, marriage, death in the villages of Zniatsovo and Chervenovo. January 07, 1828 – March 29, 1853] (Fund 1606 “Collection of church and metric books of Transcarpathia”. Inventory 7 “Mukachevo district, 1775–1958”. File 178). State Archives of Transcarpathian Oblast, Uzhhorod [in Latin, Hungarian, Ukrainian].
2. Tserkovna knyha pro narodzhennia po selakh Zniatsovo, Chervenovo. 20 travnia 1854 r. – 26 hrudnia 1875 r. [Church book of birth in the villages of Zniatsovo and Chervenovo. May 20, 1854 – December 26, 1875] (Fund 1606 “Collection of church and metric books of Transcarpathia”. Inventory 7 “Mukachevo district, 1775–1958”. File 175). State Archives of Transcarpathian Oblast, Uzhhorod [in Ukrainian, Latin, Hungarian].
3. Tserkovna knyha pro narodzhennia po selakh Zniatsovo, Chervenovo. 18 sichnia 1876 r. – 19 sichnia 1898 r. [Church book of birth in the villages of Zniatsovo and Chervenovo. January 18, 1876 – January 19, 1898] (Fund 1606 “Collection of church and metric books of Transcarpathia”. Inventory 7 “Mukachevo district, 1775–1958”. File 180). State Archives of Transcarpathian Oblast, Uzhhorod [in Latin, Hungarian].
4. Tserkovna knyha pro narodzhennia po s. Zniatsovo. 03 sichnia 1899 r. – 27 hrudnia 1925 r. [Church book of birth in the village of Zniatsovo. January 03, 1899 – December 27, 1925] (Fund 1606 “Collection of church and metric books of Tran-

scarpattia”. Inventory 7 “Mukachevo district, 1775–1958”. File 183). State Archives of Transcarpathian Oblast, Uzhhorod [in Hungarian, Ukrainian].

5. Tserkovna knyha pro narodzhennia po s. Zniatsovo. 03 sichnia 1926 r. – 08 serpnia 1946 r. [Church book of birth in the village of Zniatsovo. January 03, 1926 – August 08, 1964] (Fund 1606 “Collection of church and metric books of Transcarpathia”. Inventory 7 “Mukachevo district, 1775–1958”. File 176). State Archives of Transcarpathian Oblast, Uzhhorod [in Ukrainian].

6. Tserkovna knyha pro narodzhennia po s. Chervenovo. 01 serpnia 1947 r. – 03 chervnia 1951 r. [Church book of birth in the village of Chervenovo. August 01, 1947 – June 03, 1951] (Fund 1606 “Collection of church and metric books of Transcarpathia”. Inventory 7 “Mukachevo district, 1775–1958”. File 182). State Archives of Transcarpathian Oblast, Uzhhorod [in Ukrainian].

НОМІНАЦІЯ ВЕРХНЬОГО ПОКРИТТЯ БУДИНКУ, ЙОГО ЧАСТИН ТА ЕЛЕМЕНТІВ КОНСТРУКЦІЇ В БОЙКІВСЬКИХ ГОВІРКАХ

Чаган О. І.

Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

Дослідження лексики говірок завжди було об'єктом зацікавлення багатьох науковців, адже ця система мови найбільше зазнає змін. Особливо помітно ці зміни відбуваються в системі будівельної лексики, що зумовлено впливом технологічного прогресу та певним оновленням культурних традицій будівництва.

Статтю присвячено дослідженню назв верхнього покриття будинку, його частин та елементів конструкції. Здійснено аналіз семантичної структури назв покрівлі, її частин та елементів конструкції, увиразнено їхню мотивацію, з'ясовано способи творення слів та простежено походження назв. Зокрема, встановлено, що назви покрівлі представлені загальними назвами (*дах, верх*) та гіпонімами (*н'ім'ец'кый 'вер'х, к'ібл'овий 'вер'х, барац'кый 'вер'х* та ін.). Вони найчастіше мотивовані місцем розташування (*н'ідстр'ішниц'я, п'рикозеу* та ін.), функцією (*пер'емичка, роз'порка* та ін.), матеріалом (*бл'ихлата, ш'іферлата*). Значна частина назв постала внаслідок вторинної номінації за зовнішньою схожістю (*к'із'лини, цап'к'и* та ін.) чи схожістю функції (*с'т'ілец', вар'стат*). Для творення назв верхнього покриття будинку, його частин та елементів конструкції продуктивними способами словотворення виявилися суфіксальний (*пер'емичка, роз'порка* та ін.), префіксально-суфіксальний (*н'ідстр'ішниц'я, заш'читок* та ін.) як різновиди морфологічного, а також аналітична номінація (*к'ібл'овий 'вер'х, в'ідліу'на 'дошка* та ін.), семантична деривація (*по'душка, фар'тук, п'ята, плече* та ін.); менш продуктивними є префіксальний спосіб (*п'рикозеу, н'ід'со'ф'ит* та ін.) та основокладання (*в'ітро'гон, бл'ихлата, ш'іферлата*). За походженням більшість назв є питомими. Однак виявлено також запозичення з інших мов або похідні одиниці від запозичених назв на українському ґрунті, наприклад: *бан'тина, фар'тук, дах*, пол. *вар'стат*, сх. роман. *букарт*.

Створені карти бойківських говірок ілюструють неоднорідне поширення деяких назв, а також відсутність номінації певних частин в окремих ареалах.

Ключові слова: лексема, назви верхнього покриття, частина покрівлі, елемент конструкції, мотивація, семантика, бойківські говірки.

Chahan O. I. Nomination of the roofing, its parts and construction elements in Boyko's dialects. The study of the vocabulary of dialects has always been of interest to many scientists because this system of language undergoes biggest changes. These changes are especially noticeable in the system of construction vocabulary, due to the influence of technological progress and changes in cultural traditions of construction.

*The article is devoted to the study of the names of the roofing, its parts, and structural elements. The analysis of the semantic structure of the names of the roof, its parts and structural elements, their motivation, ways of word formation, and the origin of the names was conducted. It has been established that the names of the roof are represented by common names (*dakh, verkh*) and hyponyms (*ni'mets'ky 'verkh, kiby'lovy 'verkh, barats'ky 'verkh* etc.). The names of the parts of the roof are often motivated by the location (*pidstrishnitsi, prycozev* etc.), function (*per'emychka, roz'porka* etc.), material (*bl'yhlata, shiferlata*). A significant part of the names is formed by secondary nomination for external similarity (*kiz'lyny, cap'ky* etc.) or similarity of functions (*s'tilets', varstat*). Productive methods of forming words that name the roof of the house, its parts, and structural elements are suffixal (*per'emychka, roz'porka* etc.), prefixal-suffixal (*pidstrishnytsia, zash'chytok* etc.) ways, analytical nomination (*kib'l'ovy verkh, vidlyv'na 'doshka* etc.), semantic derivation (*po'dushka, far'tukh, pyata, pleche* etc.). Less productive are the prefix method (*pricozev, pitso'fit* etc.), and composition (*vitro'gon, bl'yhlata, shiferlata*). According to their origin, most names are native Ukrainian. However, we also find borrowings from other languages or derivatives from borrowed names (German *ban'tyna, far'tukh, dakh*, Polish *varstat*, East Romanian *bukart*).*

The created maps of Boyko dialects illustrate the heterogeneous distribution of some names, as well as the lack of nomination of certain parts in some areas.

Key words: token, names of the roof, part of the roof, construction element, motivation, semantics, Boyko dialects.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Будівельна лексика завжди викликає зацікавлення у діалектологів, адже зміни традицій будівництва, осучаснення будівельних технологій приводять до того, що певні назви зникають з усного мовлення носіїв говірки, з'являються нові назви, а також відбуваються зміни внутрішньої форми слова. Такі дослідження покликані передусім зберегти для майбутніх поколінь назви, які

втрачаються у процесі розвитку суспільства та зміни культурних традицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Будівельна лексика говірок неодноразово потрапляла до сфери зацікавлення багатьох науковців. На матеріалі різних говірок української мови такі дослідження здійснювали Г. Шило, З. Бичко, Л. Дорошенко, О. Євтушко, М. Никончук, М. Бігусяк, Л. Поліщук, Д. Тодер та ін. У процесі аналізу побутової та

сільськогосподарської лексики говірок окремі назви реалій будівництва досліджували К. Глуховцева, Р. Сердега, Л. Тищенко, В. Пілецький. Однак не всі говіркові ареали опрацьовані достатньою мірою. Зокрема, потребує системного вивчення будівельна лексика бойківських говірок, адже за свідченням багатьох науковців, бойківські говірки зберігають багато архаїчних рис української мови.

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті полягає у лексико-семантичному аналізі назв верхнього покриття будинку, його частин та елементів конструкції як сегмента будівельної лексики бойківських говірок. Мета передбачає виконання таких завдань: 1) з'ясувати мотивацію для творення назв верхнього покриття будинку і його частин; 2) простежити походження слів; 3) визначити найпоширеніші способи творення назв; 4) проілюструвати географію поширення деяких назв на картах.

Матеріалом для дослідження послуговували власні польові записи, здійснені у 83 населених пунктах Бойківщини. Використано також матеріали лексикографічних, лінгвогеографічних та етнографічних праць.

Дослідження будівельних традицій на теренах Бойківщини встановлюють, що наприкінці XIX – на поч. XX ст. тут були поширені чотирисхилі дахи кроквяної конструкції, а також двосхилі дахи з фронтонами [5, 146]. Власні польові матеріали виявляють в обстеженому ареалі переважання двосхилих дахів із фронтонами. Чотирисхилі дахи фіксуємо спорадично у закарпатській частині Бойківщини.

Для номінації верхньої частини будинку, що слугує її покриттям, у досліджуваних говірках поширено загальні назви та видові. Верхню частину будинку (загальна назва) у бойківських говірках репрезентують однослівні номени *дах* (б.н.пп.), *верх* (10, 12), *вер'х* (64, 68), *вир'х* (49).

Лексему *дах* уважають запозиченою з німецької мови за польським посередництвом [7, II, 15]; пор.: [14, II, 214]. Слово зафіксоване в пам'ятках української мови XVII ст., що може свідчити про давність запозичення [15, I, 200], а функціонування його як нормативного та поширення дериватів (напр. *нід:ашок*, *нід:ашія*, *п'ридашок*), очевидно, ілюструє стійкість засвоєння назви українською мовою [14, VI, 423].

Слово *верх* на позначення даху є нормативним [14, I, 334] та має праслов'янські корені [7, I, 361]. В обстежених говірках відоме також зі значенням 'дерев'яна конструкція даху без накриття' (20, 27, 34, 50, 52, 53, 56).

За диференційною ознакою (далі ДО) 'кількість схилів' у деяких говірках виявляємо гіпонімні складені назви: *нім'ецькій вер'х* (64), *двоскатний ви(е)р'х* (49, 68), *к'ібл'овий вер'х* (66) 'дах на два схили'; *ба'рацькій вер'х* (64), *к'руглий вер'х* (66, 68), *криж'овий вир'х* (49) 'дах на чотири схили', *дах на крулях* 'двосхилий дах' (72) [10, арк. 15]. У всіх двослівних номінаціях двосхилого даху смислове навантаження має означення. Компонент *к'ібл'овий* двослівної назви *к'ібл'овий вер'х* пов'язаний з назвою фронтону *к'ібел'* (66) з обох його боків. Мотивацією для творення аналітичної назви *криж'овий верх*, імовірно, є з'єднання кроков у вигляді хреста;

пор.: *криж'овий* 'хрестоподібний' [14, IV, 343], *криж'евий* 'квадратний' [7, III, 89]. Як припускають етимологи, слово *криж* 'хрест' запозичене за посередництвом польської, чеської і словенської мов із романської мови північно-східної Італії [6, III, 89]. Лексему *криж'є* 'хрест; поперек' фіксують пам'ятки української мови XVIII ст. [15, I, 385]. Нам не вдалося з'ясувати мотивацію назв *нім'ецькій вер'х* та *ба'рацькій вер'х*, самі ж мовці не могли пояснити походження назви.

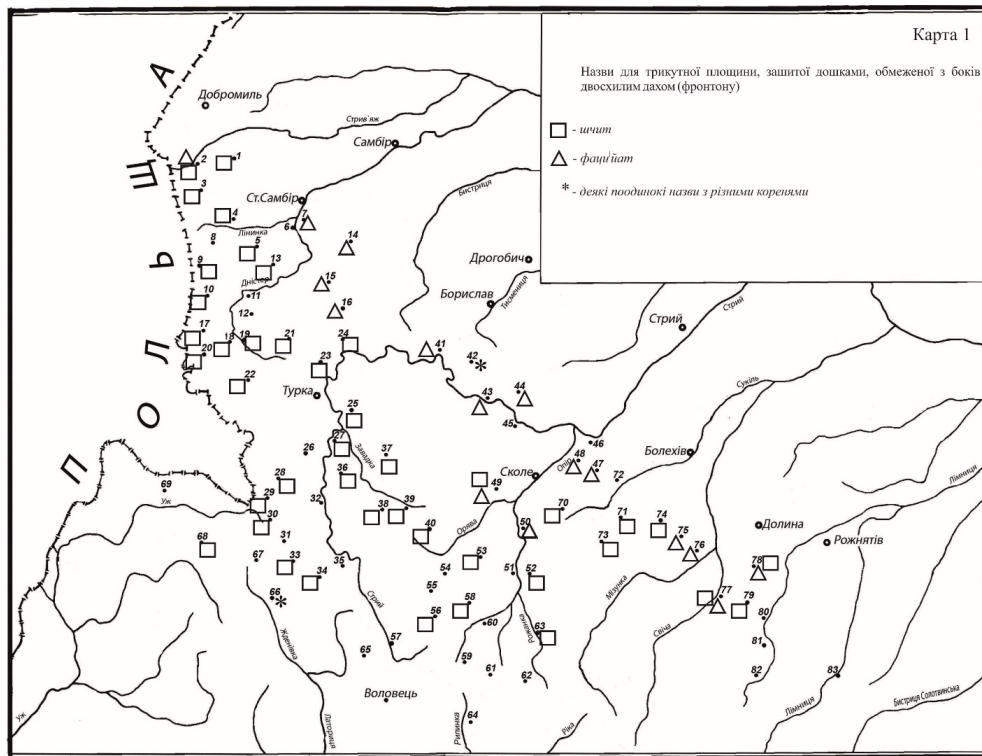
На позначення дерев'яної конструкції даху без накриття оказіонально виявляємо лексему *зв'ід* (70). Мотиваційною моделлю (далі ММ), очевидно, є 'дія' > 'об'єкт'; пор.: *зв'одити* 'споруджувати, будувати що-небудь; переміщати що-небудь знизу догори; піднімати' [14, III, 490]. Бруси як основу даху часто скріплювали на землі та піднімали вгору на будинок всією конструкцією, зводили догори. Етнографічні джерела фіксують на Бойківщині також назву *звід* зі значенням 'стіна' [16, 133], а словосполуку *зробити звід* 'поставити стіну' [16, 140]. Слово утворене безафіксним способом.

Для номінації трикутної площини, зашитої дошками, обмеженої з боків двосхилим дахом, в обстежених говірках фіксуємо лексеми: *ичит* (1, 3, 4, 5, 9, 10, 13, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 53, 56, 58, 63), (12) [12, арк. 8], [2, 22], *щит* [1, 6], *ич'ит* (68), *защ'иток* (52, 70, 71, 73, 74, 79), *фац'іят* (41, 43, 44, 47, 48, 50, 72), *фац'і'ят* (7, 14, 15, 16), *фас'і'ят* (75, 76), *пр'очолок* (42), *к'ібел'* (66). У деяких говірках одночасно функціонують питомі та запозичені назви: *защ'иток*, *фац'і'ят* (77, 78), *защ'иток*, *фац'і'ят* (2, 49). Географію назв ілюструє карта 1.

Лексема *ичит*, припускаємо, мотивована схожістю за функцією на дерев'яний щит, оскільки площину збоку даху здебільшого зашивають дошками, які слугують захистом простору під дахом від дощу; пор.: *щит* 'готова частина стіни, перегородки, якого-небудь перекриття і т. ін., що використовується на будівництві збірних споруд' [14, XI, 587]. Слово *ичит* утворене шляхом семантичної деривації, а його словотвірний варіант *защ'иток* – префіксально-суфіксальним способом. Назва має праслов'янські корені [7, VI, 510].

Назва *фац'іят* 'фронтон; причілок, піддашок; частина стіни між кроквами' за польським посередництвом запозичена з італійської мови (п. *facjata* 'тс.', іт. *facciata* 'фасад; зовнішній вигляд') [7, VI, 81]. Слово *фац'ята* 'фасад, лицьова сторона' відома історичним пам'яткам української мови XVII – XVIII ст. [15, II, 453]. У деяких обстежених говірках водночас функціонують питомі та запозичені назви, ілюструючи синонімні відношення: *защ'иток*, *фац'і'ят* (77, 78), *защ'иток*, *фац'і'ят* (49), причому запозичена назва поступово втрачає активність.

Лексема *пр'очолок* у бойківських говірках – багатозначна: 'поперечна стінка ліжка', 'поперечна стінка коліски', 'стріха, дах над поперечною стінкою будинку', 'роги хати', 'орана поперек загона вузька смуга землі на краях і вздовж масиву', 'навіс над поперечною стіною будинку' [9, II, 148]. За свідченням етимологів, слово утворено

Карта 1

префіксально-суфіксальним способом від питомої назви *чоло* [7, VI, 338] та прийменника *при*, що має локативну ознаку; пор.: *причілок* ‘бокова стіна будинку; бокова частина даху’, ‘край, кінець чого-небудь’ [14, VIII, 99].

Назва *к'ібел'* ‘трикутна площина, заштита дошками, обмежена з боків двосхилим дахом’ має затемнену мотивацію. У бойківських говірках відзначено *кібел'* як ‘вставний круглий шип’ [9, II, 287]. Походження слова *кібель* не з'ясоване (*кіблик* ‘сидень, домонтар’ – неясне, можливо утворене на основі *кубл'о* ‘лігво, гніздо’, *перен.* ‘людське житло’) [7, II, 442].

На позначення ребра двосхилого даху в бойківських говірках фіксуємо прості назви: *греб'ін'* (8, 14, 15, 42, 45, 53, 68, 71, 74, 77, 78), *греб'ін'* (20, 56), *ко'н'ок* (9, 30, 33, 34, 41, 47, 48, 52, 63, 66, 68, 70, 71, 73, 74, 77, 83), *гус'ак* (9, 53), *ко'гут* (45), *чубок* (71), *вир'х* (28).

Лексема *греб'ін'* ‘верхнє ребро двосхилого даху’, припускаємо, утворена внаслідок метафорного перенесення за схожістю місця розташування – на вершині даху і є різновидом семантичної деривації. Схоже значення слово *гребінь* має і в сучасній літературній мові ‘верхній край, верхня частина, вершина чого-небудь; верхнє ребро двосхилого даху; коньок’ [14, II, 162]. За походженням слово питоме [7, I, 589].

Як зауважують мовознавці, *ко'н'ок* ‘гребінь на даху’, задокументована, зокрема, і в обстежених бойківських говірках, є запозиченою з російської мови. Лексема утворена шляхом метонімічного перенесення з частини на ціле, адже традиційно верхнє ребро даху прикрашали фігурками, схожими на кінські голови [7, II, 563].

Польові матеріали дають підстави визнати, що в деяких говірках (68, 71, 74) назви *греб'ін'* і *ко'н'ок* є лексичними дублетами, в інших (9) – дублетними є назви *ко'н'ок* і *гус'ак*. У деяких говірках виявляємо часткові синоніми. Респонденти стверджують, що *греб'ін'* позначає верх даху, де схили покривлі заходять один на інший так, що один край покривлі виступає, *ко'н'ок* же – такий верх, де схили даху поєднуються, а зверху їх прикривають смужкою бляхи (77).

Слово *гус'ак* ‘верхнє ребро двосхилого даху’, за свідченням етимологів, може бути калькою з польської мови (п. *gąsior* ‘гусак’ (назва кожної з черепиць, що охоплює ребро даху; жолобчаста черепиця). Польська назва виникла внаслідок метафорного перенесення за схожістю черепиці, розташованої вздовж рогу даху, до ключа гусей у небі [7, I, 625]. У бойківських говірках слово *гус'ак* репрезентує також значення ‘підйомний механізм із жердиною для витягування води’.

Назва *ко'гут* так само, як і лексема *ко'н'ок*, утворена шляхом вторинної номінації. Фигурою півника подекуди прикрашали місце, де сходилися схили покривлі. Слово *ко'гут* ‘півень’ виникло в результаті спільної для частини східних і західних слов'янських мов видозміни псл. **kokotь* ‘півень’ [7, II, 489].

Питома лексема *чубок* у сучасній літературній мові відома зі значеннями ‘волосся на голові у людини’, ‘жмут шерсті або пір'я на голові деяких тварин’, ‘суцвіття трав'янистих рослин’ [14, XI, 371]. Назву утворено, на нашу думку, шляхом перенесення за локативною схожістю. Слово питоме [7, VI, 348].

Із семантикою ‘нижня частина даху, що виступає поза стіною (незалежно від матеріалу)’ виявлено прості назви: *о'кан* (18, 33, 40, 71, 73), *о'кан* (14, 16),

вокан (9, 10), ст'р'іха (30, 70, 74), в'і'д:аш'а (63).

Назву *окап* запозичено з польської мови (п. *окар* 'частина даху, що виступає за стіни (для стоку води)') [7, IV, 168]; пор.: *окап* із ремаркою *діалектне* 'остішок' [14, V, 661]. Слово *ст'р'іха* 'нижній край солом'яної покрівлі, який звисає над стіною' є нормативним в українській мові [13, IX, 781]. Лексема *ст'р'іха* має праслов'янські корені (псл. **strěxa* < **stroisa* < **stroj* 'порядок розпорядок, стрій') [7, V, 447] та поширена в сучасній українській літературній мові зі значенням 'нижній край солом'яної покрівлі, який звисає над стіною', 'покрівля будівлі', 'приміщення для проживання; житло, оселя' [14, IX, 781].

Засвідчена у бойківських говірках назва *в'і'д:аш'а* має розгалужену семантику: 'нижня частина даху, що виступає поза стіною (незалежно від матеріалу)', 'невеликий дашок, який приєднували до фронтона', 'приміщення для зберігання воза та реманенту'. Лексема *в'і'д:аш'а*, на нашу думку, мотивована назвою покрівлі, частиною якої є. Слово утворено префіксально-суфіксальним способом.

Щоб запобігти zalivanню дощу на бічну стіну будинку, на Бойківщині робили невеличкі дашки, які приєднували до фронтона. Для номінації такого дашка відзначено однослівні номінації: *фартух* (2, 10, 18, 20, 41, 17), *ст'р'ішка* (27, 56, 66, 79), *ст'р'іха* (2, 33, 66), *п'ідст'р'ішниц'і* (71), *ост'р'ішник* (38, 39), *п'ідост'р'ішник* (56, 75, 76, 36), *в'і'д:аш'а* (63), *п'і'д:аш'а* (21), *про'чолок* (77), *да'шок* (5, 13), *п'ридашок* (52), *фац'і'йатка* (52). Засвідчено також аналітичну назву *ичито'ва ст'р'іха* (30), МО якої є 'місце' розташування дашка (біля *ичита*).

Лексема *фартух* у бойківських говірках засвідчена на позначення піддашка, а також елемента одягу – спідниці [9, II, 328]; пор.: *фартух* 'жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру та фасону, який одягають спереду на сукню, спідницю, щоб запобігти забрудненню їх' [14, X, 566]. Мотивацією для номінації невеликого дашка, приєданого до фронтона, очевидно, є схожість функції – захист від дощу та вітру. Слово *фартух* 'невеликий дашок, приєднаний до фронтона' утворено шляхом семантичної деривації. Як стверджують етимологи, назва запозичена з німецької мови за польським посередництвом [7, VI, 76].

Назва *п'ідст'р'ішниц'і* має локативну мотиваційну ознаку (далі МО) – розташування під стріхою та утворене префіксально-суфіксальним способом (*під-...-ниц'-(а)*). Мотивацією для номінації назви *п'ридашок* також слугує 'місце' розташування дашка – під *стріхою*. Слово постало префіксально-суфіксальним способом (*при-...-ок*).

У контексті дослідження частин покрівлі доцільним є розглянути елементи конструкції даху. Це зумовлено тим, що певні будівельні матеріали набувають окремої назви тоді, коли вони стають елементом конструкції певної частини будівлі. Головним конструктивним елементом даху є два бруси, з'єднані в горішній частині під кутом, на яких він тримається. Один з двох брусів у конструкції даху в бойківських говірках номінують слова *к'роква* (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 13, 14, 15, 16, 23, 24, 41, 42, 43), *к'рол'а* (8, 9, 10, 17, 18, 19, 20), *ко'зел* (44, 46, 47, 48,

49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 72, 80, 81, 82, 83), *ко'зеу* (62, 63, 64, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79), *п'іг* (22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 66, 69). Польові матеріали виявляють у деяких бойківських говірках функціонування лексичних дублетів *к'роква*, *ко'зел* (45), *ко'зеу*, *стро'пило* (75, 76, 77), *п'іг*, *стро'пило* (38, 68) Аральне поширення назв на позначення двох брусів, з'єднаних вгорі, на яких тримається покрівля, ілюструє карта 2. Схожі назви засвідчують й етнографічні джерела з Бойківщини: *кроля* [2, 22; 5, 22], *кровлі* [1, 6], *роги* (29) [12, арк. 11].

Лексема *к'роква* в сучасній українській літературній мові нормативна [14, IV, 364]. Слово має праслов'янські корені [7, III, 101].

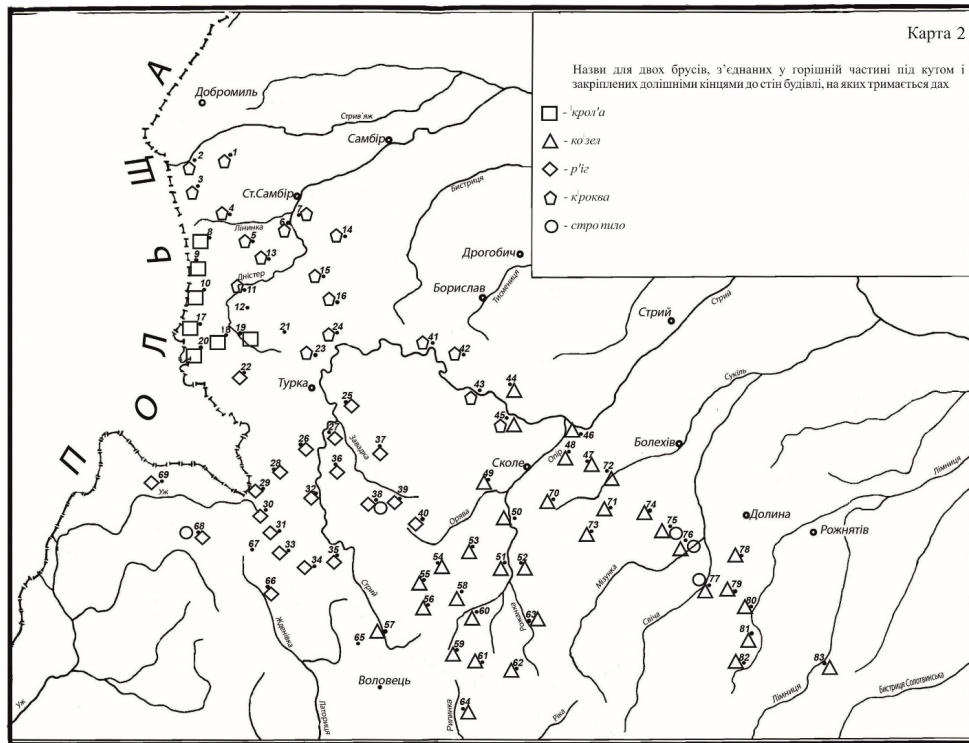
Назва *к'роля* на позначення двох брусів, на яких тримається дах, має затемнену мотивацію. Не зовсім зрозуміле й походження слова. Припускаємо, що вона може бути утворена внаслідок дієрези від *к'р'овля*; пор.: *к'р'овля*, *к'р'овло* 'дах, покрівля' [8, I, 383]. М. Онишкевич також відзначає зв'язок бойківського *кроля* 'к'роква' з літ. укр. *крівля* та проводить паралель з рос. *кровля* [4]. Аналізована одиниця має праслов'янські корені і пов'язана чергуванням з *к'р'іти* [17, II, 378].

Лексема *ко'зел* для номінації брусів, на яких тримається дах, утворена, очевидно, шляхом метафорного перенесення за зовнішньою схожістю на ноги тварини. Назва має праслов'янські корені, поширена в більшості слов'янських мов [7, II, 495]; пор.: *козел* 'к'роква' [13, II, 265].

Слово *стро'пило* зафіксоване у Словнику української мови зі значенням 'тс., що *к'роква*' з ремаркою *рідко*. У бойківських говірках назва засвідчена спорадично (див. додаток 1, к. 2). Лексема має праслов'янське коріння (від псл. **stropъ* 'покрівля') [7, V, 446].

МО для лексеми *п'іг* 'один з двох брусів, з'єднаних в горішній частині під кутом, на яких тримається покрівля', уважаємо, може бути зовнішня схожість на роги тварини, оскільки так само вивисуються на верху будівлі; пор.: *п'іг* 'на голові деяких ссавців – твердий кістковий нарост, що звукується до кінця' [14, VIII, 553]. Слово має праслов'янські корені [7, V, 88].

Польові матеріали документують також назви деяких окремих частин елементів конструкції даху. Виступ крокви поза площину стіни, яким вона поєднується з верхньою платвою, у бойківських говірках репрезентовано питомими назвами *п'ід'та* (18, 20, 33, 34, 38, 39, 68) [7, IV, 561], *плече* (30) [7, IV, 442]. Лексеми *п'ід'та* та *плече* 'закінчення крокви, що виходить поза стіною', на нашу думку, утворені за схожістю функції із частинами тіла людини – утримування точки опори на місці з'єднування елементів конструкції даху та стіни; пор.: *п'ята* 'опорна частина чого-небудь, іноді місце з'єднання з чимось' [14, VIII, 419]; *плече* 'частина предмета, розташована під кутом до основної частини; частина важеля від точки опори до точки прикладання сили' [14, VI, 579]. У лексикографічних джерелах бойківських говірок відзначено: *плече* 'плече; частина осі між колесами (частина осі, на якій обертається колесо',

Карта 2

‘зад сорочки’ [9, II, 81]; *п’ятá* ‘п’ята’, ‘задня частина полоза в санях’, ‘кінець стріли в плузі’, ‘п’ята постола’ [9, II, 165].

Щоб дощ не заливав стіни, у конструкціях даху ХІХ – першої пол. ХХ ст. бойки до основних кроков та додатково виведеної поза стіною платви приєднували короткі крокви, розширюючи нижній край даху [5, 150]. На сучасному етапі такі короткі крокви встановлюють, щоб зробити додатковий дашок над коротшою (бічною) стіною. Короткі крокви бойки номінують *пар’їжок* (26, 27, 28, 30, 33, 34, 36, 38, 39, 56, 83), *припусниця* (17, 71, 73, 74), *припусниця* (одн.) (9, 10), *припусниця* [1, 6], *букарт* (9, 18, 19, 21, 23), *букарт* [2, 22], *козеу* (70), *прикозеу* (62), *прик’їзлик* (60, 63), *прик’їзлина* (75, 76). Польові матеріали документують також складені назви *мален’ка* *крок’ка* (20), *рогы мал’ї* (66), до яких є ‘розмір’ елемента конструкції дашка. Етнографічні джерела засвідчують слово *паришки* на позначення двох кроков на рогах даху, а також *щитниві* (*щитниці*) – двох кроков коротшої стіни [6, 22]. Назви коротких кроков поширені лише в окремих ареалах бойківських говірок, що ілюструє карта 3.

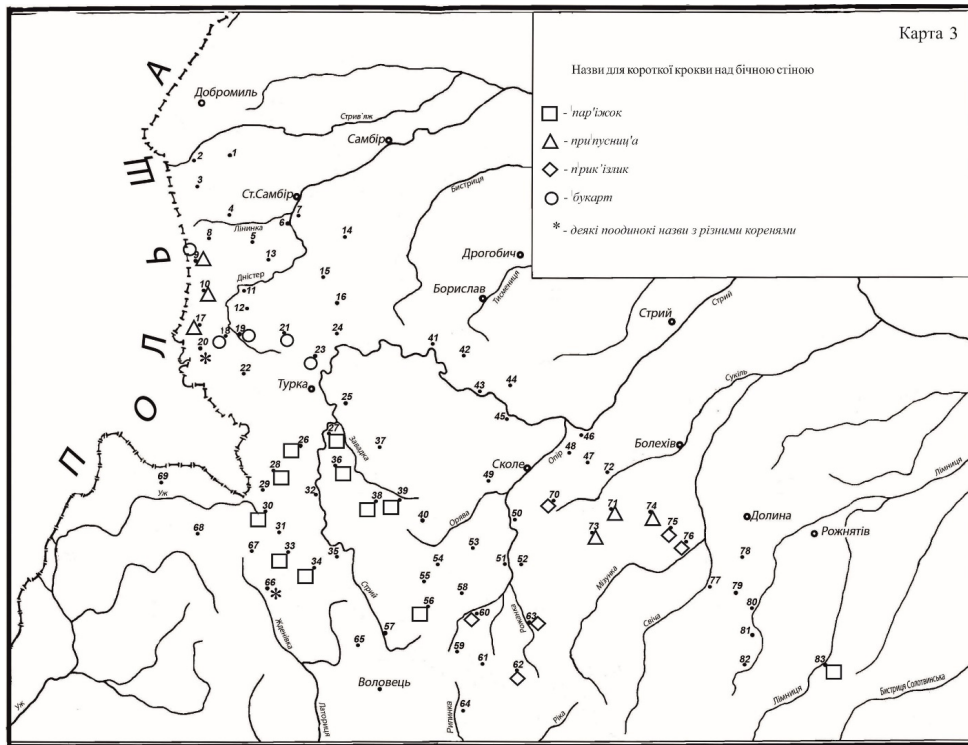
Спільнокореневі назви *прикозеу*, *прик’їзлик*, *прик’їзлина* мають прозору мотивацію – указують на місце розташування (біля *кізля*). Слово *прикозеу* утворене префіксальним способом, а назви *прик’їзлик*, *прик’їзлина* – префіксально-суфіксальним (*при-...-ик*, *при-...-ин-(а)*).

Лексема *пар’їжок*, за свідченням етимологів, походить від питомої назви *р’їг* [7, IV, 295]. Така номінація є логічною в обстежених говірках, адже в бойківських говірках *р’їг* позначає крокву, до якої приєднують *пар’їжок*. Слово утворене префіксально-суфіксальним способом (*па-...-ок*).

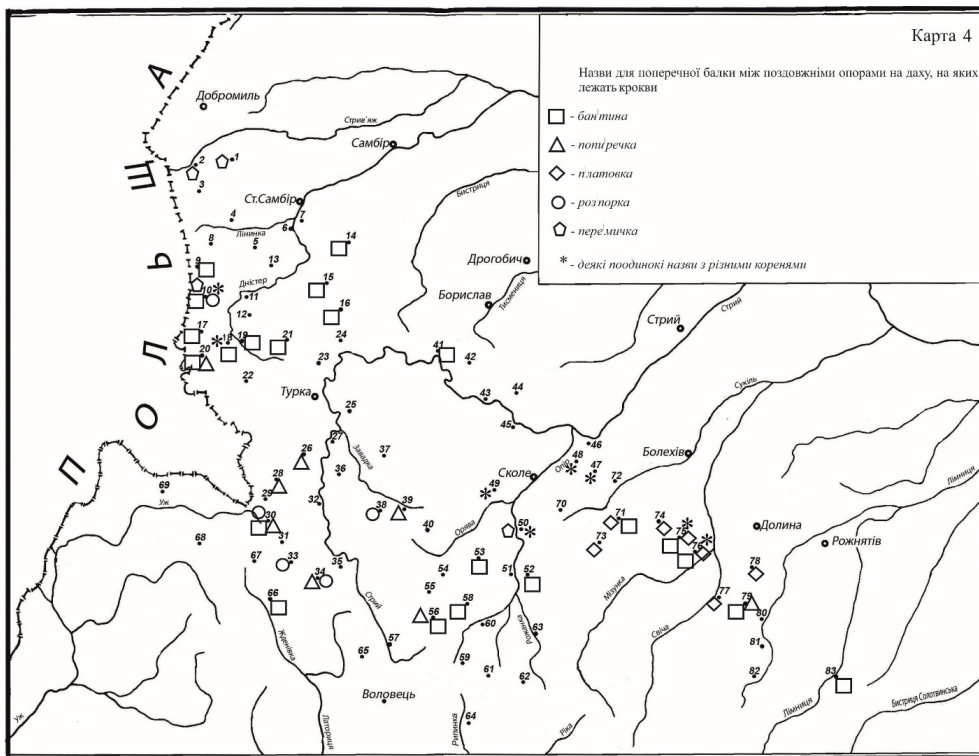
Назву *припусниця* зі значенням ‘лата, балка’ засвідчено в лексикографічних джерелах кін. ХІХ ст. [8, II, 754]. Етимологам не вдалося точно визначити походження слова, висловлюють думку, що *припусниця* ‘короткі крокви на обох причілках стріхи’ може походити від *припустити* ‘прилагодити’ [7, IV, 575]. З огляду на це можна висновувати про суфіксальний спосіб творення назви.

Бойківська назва *букарт* ‘коротка кроква’, припускаємо, утворена в результаті епентези від запозиченого зі східнороманських мов слова *букат* ‘кусок, скибка’ [7, I, 285]. У бойківських говірках також зафіксована лексема *буката* ‘грудка’ [9, I, 74]. Слово *букат* вважають давнім запозиченням зі східнороманських мов [7, I, 285].

Суцільний ареал в обстежених говірках охоплює лексема *лата*, а також її фонетичний варіант *л’ата* (61, 64, 66, 68). Слово репрезентує декілька значень: ‘двобічна обтесана жердина, пририта до кроков, до якої кріпиться покрівля’ (усі н. пп.), ‘збиті навхрест жердини для притримування соломи наверху солom’яного даху’ (61), ‘колена дощечка для загорожі’ (б. н. пп.). Слово відзначене і в етнографічних джерелах з Бойківщини [2, 22; 1, 6; 6, 22]. Лексема *лата* відома сучасній українській літературній мові зі значенням ‘довга жердина або дошка, яку кладуть уперек кроков’ [14, IV, 453]. Назву запозичено з німецької мови (можливо, за посередництвом польської [7, III, 199]) та засвідчено в українських пам’ятках з ХVІ ст. [3, 83]. У бойківських говірках творить деривати *латити* ‘оббивати дах латами’, *латник* ‘металевий, загострений у вигляді ложки, стержень з гострими ріжучими гранями і дерев’яною ручкою у вигляді літери

Карта 3

Карта 4

«Т» для вирізання отворів у лахах⁷. Спорадично фіксуємо композити *бл'ихлата*, *ли'їферлата* (71, 78), які мотивовані матеріалом, який прибивають до жердини.

Щоб крокви не прогиналися під важкою покрівлею та щоб дах був стійким, під кроквами у сучасних будинках бойки споруджують конструкцію із

двох опорних брусів, які лежать на невеликих стовпах. Для номінації опорного бруса під кроквами в обстеженому ареалі виявляємо лексеми *с'т'їлеу'* (б. н. п.), *столеу'* (1, 2, 20, 52, 56, 62, 63, 71, 73, 74, 75, 76, 78), *столеу'* (66, 68, 83), *варс'там* (10).

МО для творення назви *с'т'їлеу'* 'один із двох опорних брусів під кроквами', очевидно, репрезентує

вторинну номінацію, адже слугує опорою, підставкою під крокви; пор.: *стілець* ‘вид меблів у вигляді короткої лави, переважно із спинкою, для сидіння однієї людини’, ‘підставка під який-небудь механізм, інструмент, будову і т. ін.’ [14, IX, 713]. Етимологи висловлюють припущення про зв’язок псл. *stolъ* з лит. *stālas* ‘стіл’ [7, V, 419].

Лексему *варс'тат* ‘один з двох опорних брусьвів під кроквами’, припускаємо, утворено шляхом вторинної номінації, адже два бруси, що лежать на стовпках і підтримують крокви, імовірно, сукупно схожі на стіл, на якому працює ремісник. Назва *верстат* ‘примітивне дерев'яне устаткування для ткання ручним способом полотна, килимів і т. ін’, ‘рідко т. с., що верстак’, ‘машина для обробки деталей або матеріалів’ засвідчена в літературній мові [14, I, 331]. Слово запозичене з польської мови (п. *warsztat* походить від нвн. *Werkstatt* ‘місце праці, майстерні’) [7, I, 357].

Між кроквами до *стілиць* приєднують поперечну балку, яку в досліджуваних говірках репрезентовано лексемами *бант'ниця* (20), *бан'тина* (9, 10, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 30, 41, 52, 53, 56, 58, 66, 71, 75, 76, 79, 83), *бантина* [1, 6; 6, 22], *поп'речка* (26, 28, 30, 34, 39, 56, 79), *п'їуп'речка* (20), *п'латоўка* (74, 77, 78), *п'латоўка* (71, 73), *перемичка* (1, 2, 10, 50), *роз'порка* (10, 30, 33, 34, 38), *по'душка* (47, 48). Аналізоване значення ілюструють також складені атрибутивні назви: *п'латоўка м'їжст'їл'цєва* (75, 76), *роз'порниї брус* (18). Ареальне поширення назв поперечної балки між кроквами представлено на карті 4.

Лексема *бан'тина* постала від запозиченого з німецької мови слова *Vand* ‘зв’язок’ через польську [7, I, 135]; пор.: літ. *бантіна* ‘поперечна балка між кроквами’ [14, I, 102]. Словотвірний варіант *банти* в бойківських говірках позначає також поміст з жердин для зберігання сіна, соломи над господарським приміщенням та сідало для курей [9, I, 43].

Назва *роз'порка* утворена за ММ ‘дія’ > ‘предмет’ і вказує на функцію елемента конструкції. У сучасній українській літературній мові слово *розп'рка* зафіксоване зі значенням ‘брус, що використовується в різних конструкціях і спорудах для фіксації їх у певному положенні; будь-що, чим розп'рають, розсовують що-небудь’ [14, VIII, 766]. Слово *перемичка* репрезентує значення ‘споруда, яка обмежує приплив води куди-небудь’ [14, VI, 226], *перемікати* ‘з'єднувати перемичкою’ [14, VI,

225]. Обидва слова утворені суфіксальним способом (-к-(а)).

Щоб вітер не зривав покрівлю, до кінців лат прибивають спеціальну дошку, яку репрезентують однослівні назви *в'їтроўка* (68), *в'їтриниця* (27), *в'їтро'гон* (30), *фут'рин'а* (30), а також двослівні номінації *в'їтро'ва дошка* (10, 28, 33, 38, 39, 41, 47, 48, 49, 50, 52, 56, 62, 63, 70, 71, 74, 75, 76, 77), *в'їдлиўна дошка* (33), *фрон'тон:а дошка* (78), *фронто'ва дошка* (28), *и'чито'вий п'їд'водник* (56).

Назви з коренем *в'їтр-* мотивовані функцією предмета – захист від вітру. Слова *в'їтроўка* (-овк-(а)), *в'їтриниця* (-нищ'-(а)) утворені суфіксальним способом, а *в'їтро'гон* – основоскладанням.

Компоненти аналітичних номінацій *фрон'тон:а дошка*, *фронто'ва дошка*, *и'чито'вий п'їд'водник* мотивовані ‘місцем’ розташування – біля фронтона (*и'читá*). Слово *п'їд'водник*, очевидно, також мотивоване функцією предмета, оскільки він захищає від заливання даху водою. Назва утворена префіксально-суфіксальним способом словотворення. МО складеної назви *в'їдлиўна дошка* є ‘функція’ відливу води від покрівлі.

Висновки та перспективи дослідження. Проведене дослідження назв верхнього покриття будинку та елементів його конструкції виявляє загальні та видові назви. Встановлено, що типовими мотиваційними ознаками для творення назв верхнього покриття, його частин та елементів конструкції є: ‘місце’ (*п'їдст'р'їшниця*, *п'їрикозеў* та ін.), ‘функція’ (*перемичка*, *роз'порка*, *в'їтроўка* та ін.), ‘матеріал’ (*бл'ихлата*, *ш'їферлата*), ‘зовнішня схожість’ (*к'їз'лини*, *цап'к'и* та ін.), ‘схожість функції’ (*с'т'їлець*, *варс'тат*). Продуктивними способами словотворення відзначено суфіксальний (*перемичка*, *роз'порка*, *п'їрипустниця* та ін.), префіксально-суфіксальний (*п'їдст'р'їшниця*, *защ'иток* та ін.), аналітичну номінацію (*к'їбл'овий верх*, *в'їдлиўна дошка* та ін.), семантичну деривацію (*по'душка*, *фар'тух*, *п'їа'та*, *пл'ече* та ін.). Менш продуктивними є префіксальний спосіб (*п'їрикозеў*, *п'їд'соф'їт* та ін.) та основоскладання (*в'їтро'гон*, *бл'ихлата*, *ш'їферлата*). Виявлено також слова, утворені від запозичених з німецької (*бан'тина*, *фар'тух*, *дах*), польської (*варс'тат*) та східнороманських мов (*букарт*).

Укладені карти бойківських говірок ілюструють неоднорідне поширення деяких назв, а також відсутність специфічної назви певних частин в окремих ареалах.

СПИСОК ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ

1. Велика Сушиця, Самбірський р-н, Львівська обл.;
2. Терло, Самбірський р-н, Львівська обл.;
3. Росохи, Самбірський р-н, Львівська обл.;
4. Великосілля, Самбірський р-н, Львівська обл.;
5. Велика Лінина, Самбірський р-н, Львівська обл.;
6. Спас, Самбірський р-н, Львівська обл.;
7. Сушиця, Самбірський р-н, Львівська обл.;
8. Галівка, Самбірський р-н, Львівська обл.;
9. Мшанець, Самбірський р-н; Львівська обл.;
10. Грозьова, Самбірський р-н, Львівська обл.;
11. Головецько, Самбірський р-н, Львівська обл.;
12. Ріп'яна, Самбірський р-н, Львівська обл.;

13. Тисовиця, Самбірський р-н, Львівська обл.;
14. Недільна, Самбірський р-н, Львівська обл.;
15. Топільниця, Самбірський р-н, Львівська обл.;
16. Тур'є, Самбірський р-н, Львівська обл.;
17. Хашів, Самбірський р-н, Львівська обл.;
18. Лмн – Лімна, Самбірський р-н, Львівська обл.;
19. Жукотин, Самбірський р-н, Львівська обл.;
20. Боберка, Самбірський р-н, Львівська обл.;
21. Розлуч, Самбірський р-н, Львівська обл.;
22. Присліп, Самбірський р-н, Львівська обл.;
23. Явора, Самбірський р-н, Львівська обл.;
24. Ісаї, Самбірський р-н, Львівська обл.;
25. Лосинець, Самбірський р-н, Львівська обл.;
26. Бориня, Самбірський р-н, Львівська обл.;
27. Закіпці, Самбірський р-н, Львівська обл.;
28. Верхне, Самбірський р-н, Львівська обл.;
29. Яворів, Самбірський р-н, Львівська обл.;
30. Сигловате, Самбірський р-н, Львівська обл.;
31. Бітля, Самбірський р-н, Львівська обл.;
32. Комарники, Самбірський р-н, Львівська обл.;
34. Либохора, Самбірський р-н, Львівська обл.;
35. Кривка, Самбірський р-н, Львівська обл.;
36. Матків, Стрийський р-н, Львівська обл.;
37. Яблунів, Самбірський р-н, Львівська обл.;
38. Багнувате, Самбірський р-н, Львівська обл.;
38. Задільське, Стрийський р-н, Львівська обл.;
39. Мита, Стрийський р-н, Львівська обл.;
40. Орявчик, Стрийський р-н, Львівська обл.;
41. Новий Кропивник, Дрогобицький р-н, Львівська обл.;
42. Урич, Стрийський р-н, Львівська обл.;
43. Підгородці, Стрийський р-н, Львівська обл.;
44. Ямельниця, Стрийський р-н, Львівська обл.;
45. Крушельниця, Стрийський р-н, Львівська обл.;
46. Тишівниця, Стрийський р-н, Львівська обл.;
47. Труханів, Стрийський р-н, Львівська обл.;
48. Побук, Стрийський р-н, Львівська обл.;
49. Коростів, Стрийський р-н, Львівська обл.;
50. Гребенів, Стрийський р-н, Львівська обл.;
51. Тухля, Стрийський р-н, Львівська обл.;
52. Либохора, Стрийський р-н, Львівська обл.;
53. Головецько, Стрийський р-н, Львівська обл.;
54. Плав'є, Стрийський р-н, Львівська обл.;
55. Тухолька, Стрийський р-н, Львівська обл.;
56. Хітар, Стрийський р-н, Львівська обл.;
57. Жупани, Стрийський р-н, Львівська обл.;
58. Кальне, Стрийський р-н, Львівська обл.;
59. Опорець, Стрийський р-н, Львівська обл.;
60. Тернавка, Стрийський р-н, Львівська обл.;
61. Хашованя, Стрийський р-н, Львівська обл.;
62. Ялинкувате, Стрийський р-н, Львівська обл.;
63. Нижня Рожанка, Стрийський р-н, Львівська обл.;
64. Нижній Студений, Хустський р-н, Закарпатська обл.;
65. Лази, Мукачівський р-н, Закарпатська обл. (за матеріалами архіву Р. Сілецького);
66. Ялове, Мукачівський р-н, Закарпатська обл.;
67. Гусний, Ужгородський р-н, Закарпатська обл. (за матеріалами архіву Р. Сілецького);
68. Волосянка, Ужгородський р-н, Закарпатська обл.;
69. Лубня, Ужгородський р-н, Закарпатська обл.;
70. Сукіль, Калуський р-н, Івано-Франківська обл.;
71. Слобода-Болехівська, Калуський р-н, Івано-Франківська обл.;
72. Бубнище, Калуський р-н, Івано-Франківська обл. (за матеріалами архіву Т. Гошціцької);
73. Липа, Калуський р-н, Івано-Франківська обл.;
74. Розточки, Калуський р-н, Івано-Франківська обл.;
75. Кропивник, Калуський р-н, Івано-Франківська обл.;
76. Старий Мізунь, Калуський р-н, Івано-Франківська обл.;

77. Ангелівка, Калуський р-н, Івано-Франківська обл.;
78. Грабів, Калуський р-н, Івано-Франківська обл.;
79. Лемня, Калуський р-н, Івано-Франківська обл.;
80. Луги, Калуський р-н, Івано-Франківська обл.;
81. Суходіл, Рожнятівський р-н, Івано-Франківська обл.;
82. Липовиця, Калуський р-н, Івано-Франківська обл.;
83. Ясень, Калуський р-н, Івано-Франківська обл.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зубрицький М. Селянські будинки у Мшанци, Старосамбірського повіту. *Матеріали до української етнології*. Львів, 1900. Т. XI. С. 1–22.
2. Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотин Турчанського повіту. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1936. Ч. 7. С. 15–67.
3. Дзензелівський Й. О. Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі. Київ : Наукова думка, 1969. 212 с.
4. Онишкевич М. Й. Російські лексичні елементи та паралелі в говірках Бойківщини до і після Жовтня. *Вісник Львівського державного університету. Філологія, іноземні мови, журналістика*. Львів, 1968. С. 36–43. URL: <https://zbruc.eu/node/41922>.
5. Радович Р. Народна архітектура Старосамбірщини XIX – першої половини XX ст. (Житлово-господарський комплекс). Київ : Видавець Олег Філюк, 2015. 352 с.
6. Фальковські Я. Село Волосате Ліського повіту (Начерк матеріальної культури). *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1935. Т. 4–5. С. 14–28.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

7. Етимологічний словник української мови : у 7 т. Київ : Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
8. Желєхівський Є. Малоруско-німецький словар : у 2 т. Львів, 1885–1886. Т. 1–2.
9. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. Київ : Наукова думка, 1984. Ч. I–II.
10. Польові етнографічні матеріали до теми «Народне будівництво», зібрані у Сколівському р-ні Львівської обл., Долинському, Калуському р-нах Івано-Франківської обл. Гощіцькою Тетяною Богданівною 01.07.2010–15.07.2010 (Архів Інституту народознавства НАН України). Ф. 1. Оп. 2. Спр. 601 а. 53 арк.
11. Сілецький Р. Б. Польові матеріали про сільське поселення та селянську садибу, зібрані в експедиції у гірські райони Івано-Франківської, Закарпатської та Львівської обл. у 1985 р. (Архів Інституту народознавства НАН України). Ф. 1. Оп. 2. Спр. 328. 53 арк.
12. Сілецький Р. Б. Польові матеріали про сільське поселення та селянську садибу, зібрані м. н. с. відділу народознавства Сілецьким Р. Б. в ході експедиції у гірські райони Івано-Франківської, Закарпатської та Львівської областей (1985 р.) (Архів Інституту народознавства НАН України). Ф. 1. Оп. 2. Спр. 366. 47 арк.
13. Словарь української мови / упоряд. з доданням власного матеріалу Б. Грінченко. Київ : Наукова думка, 1996–1997. Т. 1–4
14. Словник української мови : В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. I–XI.
15. Тимченко Є. К. Матеріали до Словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. : у 2 т. / упорядк.: В. В. Німчук, Г. І. Лиса. Київ, Нью-Йорк, 2002. Т. 1–2.
16. Файник Т. М. Народна будівельна термінологія українців Карпат і Прикарпаття. Етимологічний словник. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2010. 416 с.
17. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / под ред. и с предисл. Б. А. Ларина; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва. Изд. 2-е, стереотип. Москва : Прогресс, 1986–1987. Т. 1–4.

REFERENCES

1. Zubrytsky, M. (1909). Selianski budynky v Mshantsy Starosambirskoho povita [Peasant Houses in the Mshants of the Starosambir district]. *Materialy do ukrainsko-ruskoj etnologii*. Lviv, 11, 1–22 [in Ukrainian].
2. Kobilnik, V. (1936). Materialna kultura sela Zhukotyń Turchanskoho povitu [Material culture of village Zhukotin of Turchansky district]. *Litopys Boikivshchyny*. Sambir, 7, 15–67 [in Ukrainian].
3. Dzendzelivskiy, Y. O. (1969). Ukrainsko-zakhidnoslov'ianski leksychni paraleli [Ukrainian-West Slavic lexical parallels]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
4. Onyshkevych, M. I. (1968). Rosiiski leksychni elementy ta paraleli v hovirkakh Boikivshchyny do i pislia Zhovtnia [Russian lexical elements and parallels in the dialects of Boykivshchyna before and after October]. *Visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu. Filolohiia, inozemni movy, zhurnalistyka*. Lviv, 36–43. Retrieved from: <https://zbruc.eu/node/41922>.
5. Radovich, R. (2015). Narodna arkhitektura Starosambirshchyny XIX – pershoyi polovyny XX st. (Zhytlovo-hospodarskyi kompleks) [National architecture of the Starosambirshchyna XIX – the first half of the twentieth century (Housing and Utility Complex)]. Kyiv: Vydavets Oleh Filyuk [in Ukrainian].
6. Falkovski, Ya. (1935). Selo Volosate Liskoho povitu [Volosate village, Lisko district]. *Litopys Boikivshchyny*. Sambir, 14–28 [in Ukrainian].

DICTIONARIES

7. Melnychuk, O. S. (ed.) ta in. Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy [Etymological dictionary of Ukrainian language]: v 7 t. Kyiv: Naukova dumka, 1982–2012, 1–6 [in Ukrainian].

8. Zhelezhivsky, E., Nedilsky, S. Malorusko-nimetskyi slovar [Malorussian-German dictionary]. Lviv, 1885–1886, 1–2 [in Ukrainian].
9. Onyshkevych, M. I. (1984). Slovnyk boikivskykh hovirok [Dictionary of Boiko dialects]: v 2 t. Kyiv, 1–2 [in Ukrainian].
10. Polovi etnografichni materialy do temy “Narodne budivnytstvo”, zibrani u Skolivskomu r-ni Lvivskoi obl., Dolynskomu, Kaluskomu r-nakh Ivano-Frankivskoi obl. Hoshchitskoiu Tetianoiu Bohdanivnoiu (2010) [Field ethnographic materials on the topic of “People’s Construction”, collected in Skole district of Lviv region, Dolyna, Kalush districts of Ivano-Frankivsk region. Goshchytska Tetyana Bohdanivna]. (Arkhiv Instytutu narodoznavstva NAN Ukrainy). F. 1. Op. 2. Spr. 601a. 53 ark.
11. Siletskyi, R. B. (1985). Polovi materialy pro silske poselennia ta seliansku sadybu, zibrani v ekspedytsii u hirski raiony Ivano-Frankivskoi, Zakarpatskoi ta Lvivskoi obl. [Field materials about a rural settlement and a peasant estate, collected in an expedition in the mountainous region of Ivano-Frankivsk, Zakarpattia and Lviv regions]. (Arkhiv Instytutu narodoznavstva NAN Ukrainy). F. 1. Op. 2. Spr. 328. 53 ark.
12. Siletskyi, R. B. (1985). Polovi materialy pro silske poselennia ta seliansku sadybu, zibrani v ekspedytsii u hirski raiony Ivano-Frankivskoi, Zakarpatskoi ta Lvivskoi obl. [Field materials about a rural settlement and a peasant estate, collected in an expedition in the mountainous region of Ivano-Frankivsk, Zakarpattia and Lviv regions]. (Arkhiv Instytutu narodoznavstva NAN Ukrainy). F. 1. Op. 2. Spr. 366. 47 ark.
13. Grinchenko, B. (ed.). Slovar ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka, 1996–1997, 1–4 [in Russian].
14. Bilodid, I. K. (ed.) ta in. Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language]: v 11 t. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980, 1–11 [in Ukrainian].
15. Timchenko, E. K. (2002). Materialy do Slovnika pysemnoyi ta knyzhnoyi ukrayinskoyi movy XV–XVIII st. [Materials to the Dictionary of Written and Book Ukrainian in the XV–XVIII centuries]. Kyiv, New York, 1–2 [in Russian].
16. Fainyk, T. M. (2010). Narodna budivelna terminolohiia ukraintsiv Karpat i Prykarpattia. Etnolohichni slovnyk [Folk construction terminology of Ukrainians of the Carpathians and Prykarpattia. Ethnological dictionary]. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy [in Ukrainian].
17. Fasmer, M. Etimologicheskii slovar russkogo yazyka [Etymological Dictionary of the Russian Language]: v 4 t. /pod red. y s predysl. B. A. Laryna; per. s nem. y dop. O. N. Trubacheva. Izd. 2-e., stereotyp. Moskva: Prohress, 1986–1987, 1–4 [in Russian].

МОВНІ ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКИХ ДОШКІЛЬНЯТ

Шевчук-Клюжева О. В.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті досліджено особливості онтогенезу дитячого мовлення як процесу конструювання мовної системи в ситуації масового контактного білінгвізму між близькоспорідними мовами в дитячому середовищі. Передусім розглянуто соціолінгвістичні показники функціонування української мови під час формальної та неформальної комунікації дітей дошкільного віку у стабільних дитячих колективах, у результаті чого окреслено поняття сімейної мовної політики в контексті процесу соціалізації, проаналізовано різні моделі сімейної мовної політики. Зіставлено ефективність застосування до дитини певної батьківської стратегії мовного виховання (як усвідомленої, так і інтуїтивної) і реальні мовленнєві практики, яких набуває дитина під час переходу з первинного соціуму до вторинного.

Стаття репрезентує дані соціолінгвістичного опитування дорослих, що беруть участь у вихованні дошкільнят, які відвідують дитячі садочки міста Києва. Результати даних опитування уможливили визначити узагальнений соціолінгвістичний портрет київських родин з дітьми дошкільного віку, з'ясувати кількісні показники одномовних, двомовних та багатомовних сімейних мовних практик, простежити взаємозалежність між мовленнєвою поведінкою батьків та мовленнєвою поведінкою дітей.

Розглянуто чинники та мотиви, що впливають на, по суті, визначають перебіг мовленнєвого розвитку дитини. Зокрема, проаналізовано ситуацію природного оволодіння другою мовою дітьми дошкільного віку шляхом занурення в нове мовленнєве середовище та перебування у білінгвальному середовищі. Особливу увагу приділено питанню батьківської стратегії мовного виховання як індивідуального параметра та його співвідношення з національною стратегією формування дитячих мовленнєвих навичок.

У статті проаналізовано українсько-російські кодові перемикання як одну з найпоширеніших мовних практик дитячих неодномовних колективів та наслідки такої мовленнєвої поведінки.

Ключові слова: білінгвізм, сімейна мовна політика, мовна соціалізація, перемикання кодів, змішування кодів.

Shevchuk-Kliuzheva O. V. Language practices of the Ukrainian preschoolers. The article researches the peculiarities of the ontogenesis of children's speech as a process of constructing the language system in the situation of mass contact bilingualism between closely related languages in the children's environment. First of all, the sociolinguistic indicators of the functioning of the Ukrainian language during formal and informal communication of preschool children in stable children's groups are considered, as a result of which the concept of family language policy in the context of socialization is outlined. The effectiveness of applying to the child a certain parental strategy of language education (both conscious and intuitive) and real speech practices that the child acquires during the transition from primary to secondary society are compared.

The article represents the data of the sociolinguistic survey of adults involved in the education of preschoolers who attend kindergartens in Kyiv. The results of the survey allowed to determine a generalized sociolinguistic portrait of Kyiv families with preschool children, to determine the quantitative indicators of monolingual, bilingual and multilingual family language practices, to trace the relationship between parental speech behavior and children's speech behavior.

Factors and motives that influence and, in fact, determine the course of speech development of the child are considered. In particular, the situation of natural mastery of the second language by preschool children by immersion in a new speech environment and being in a bilingual environment is analyzed. Particular attention is paid to the issue of parental strategy of language education as an individual parameter and its relationship with the national strategy for the formation of children's speech skills.

The article analyzes Ukrainian-Russian code switching as one of the most common language practices of children's bilingual groups and the consequences of such speech behavior.

Key words: bilingualism, family language policy, language socialization, code switching, code mixing.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Представники Лінгвістичного товариства Америки зазначають, що відносно небагато націй у світі є одномовними, оскільки різні за кількістю групи людей, які живуть у межах певних державних кордонів, використовують у повсякденному житті різні мовні коди та субкоди. Україна – одна з таких держав. Мовна ситуація в Україні є досить специфічною, оскільки, попри законодавчо

закріплену офіційну одномовність, комунікативна потужність контактної російської мови лишається досить високою серед різних вікових груп населення, зокрема й серед дітей як у формальному, так і неформальному спілкуванні. Дослідження дитячого мовлення та щоденних мовленнєвих практик допоможе зрозуміти особливості двомовності та багатомовності в Україні як соціального та культурного феномену. Аналіз дитячих мовленнєвих

практик відображає реальну мовну ситуацію поза історичним і політичним контекстом, безпосередньо демонструє основні тенденції розвитку державної мовної політики та її ефективність, зокрема у сфері початкової освіти, де реалізують мовленнєві інтенції діти дошкільного віку у процесі соціалізації.

Особливої значимості соціолінгвістична характеристика сімейних мовних практик набуває в ситуації білінгвізму, адже дає зрозуміти реальну комунікативну потужність контактних мов серед різних вікових груп, частоту та ситуації використання мов як на рівні первинного, так і на рівні вторинного соціумів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіка української білінгвальної мовної ситуації, на жаль, не спричиняє великого наукового ажіотажу серед вітчизняних мовознавців, очевидно, через складність здійснення подібних досліджень. Проте саме такі дослідження дають відповідь на питання щодо кількісних та якісних показників використання мов. Відомі праці в цій царині О. Данилевської [2], Л. Засекої [3], Л. Калмикової [4]. На відміну від українського мовознавства, європейська та американська лінгвістика із середини ХХ століття, коли почали з'являтися перші серйозні напрацювання про ранній білінгвізм та мовленнєвий онтогенез у неодномовній ситуації, встигла напрацювати чимало матеріалів про різні особливості білінгвального розвитку дітей. Першим, хто здійснив максимально ґрунтовну лінгвістичну характеристику білінгвального розвитку дитини на різних рівнях мовної системи, був Вернер Леопольд (Werner F. Leopold) із його багатотомним дослідженням дитячого мовлення власної дитини [12]. Сьогодні дослідження про білінгвальний та мультилінгвальний дитячий розвиток сформувалися в окремий напрям мовознавчих студій – вікову білінгвіологію, що має чимало наукових розвідок про особливості когнітивного розвитку ранніх білінгвів (Ellen Bialystok [6], Patrick Lee [11], James Cummins [7], Michael Tomasello [15]), вплив сімейної мовної політики та послідовне впровадження батьківської стратегії мовного виховання на формування дитячого мовлення (Lyn Fogle [9]), перемикання та змішування кодів у ранніх білінгвів (Peter Auer [5]) тощо. Наше дослідження дитячих мовленнєвих практик у ситуації масового білінгвізму оперте на праці Л. Виготського [1], Ч. Осгуда [8], В. Ламберта [10], де розглянуто весь спектр лінгвокультурологічних проблем неодномовних ситуацій.

Формулювання мети й завдань дослідження. Мета статті полягає в аналізі мовленнєвої поведінки українських дошкільнят через соціолінгвістичне опитування батьків та характеристику сімейної мовної політики. Мета статті передбачає розв'язання таких завдань: 1) схарактеризувати сферу сімейної мовної політики як новий напрям дослідження, що об'єднує мовну політику та вивчення мови дітей; 2) визначити кількісні показники білінгвальних і мультилінгвальних сімейних практик та їхню кореляцію з дитячою мовленнєвою поведінкою; 3) проаналізувати українсько-російські кодові перемикання в ранніх білінгвів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

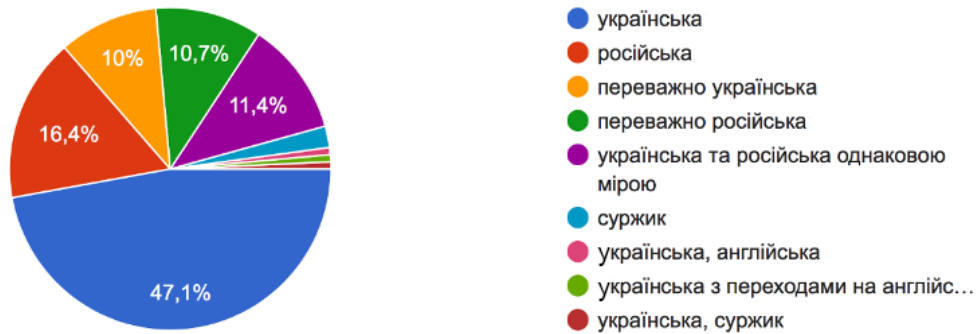
Дані нашого дослідження, висновки та узагальнення ґрунтуються на результатах двох анонімних соціолінгвістичних опитувань: «Особливості дитячої комунікації в мультилінгвальному суспільстві» (листопад 2021 р.) та «Українська мова з дитячого садка», яке проводилося департаментом освіти і науки Київської міської державної адміністрації серед батьків дітей, які відвідують дошкільні заклади освіти м. Києва (січень 2022 р.). Загальна кількість респондентів двох опитувань становить 20 728. Перелік опитуваних дає можливість сформулювати уявлення про соціолінгвістичний портрет київських родин, які виховують дітей дошкільного віку, а також чітко зрозуміти особливості функціонування та кількісне співвідношення контактних мов у білінгвальній ситуації, зміни в мовленнєвій поведінці дітей у процесі соціалізації.

Зрозуміло, що мовні колективи – як сімейні, так і на рівні вторинного соціуму – є дуже різноманітними, адже в них і діти, і дорослі реалізують свої комунікативні наміри за допомогою усіх можливих засобів комунікації, серед іншого й різних мовних кодів, якими володіють. Ми простежили взаємозалежність між мовленнєвою поведінкою батьків та мовленнєвою поведінкою дітей, зокрема таку, як мовна стійкість. Найважливішим показником щодо характеристики сімейної мовної політики є мова родинного спілкування та рідна мова дитини, адже саме ці параметри і визначають як усвідомлену, так підсвідому батьківську стратегію мовного виховання в родині. За даними опитування «Особливості дитячої комунікації в мультилінгвальному суспільстві», яке ми проводили на базі одного визначеного приватного дитячого садочка міста Києва, українська мова є мовою родинного спілкування для 47,1% респондентів, російська мова – для 16,4% респондентів, тобто у цих варіантах відповіді респонденти чітко ідентифікують свою домінуючу мову (див. діаграму 1).

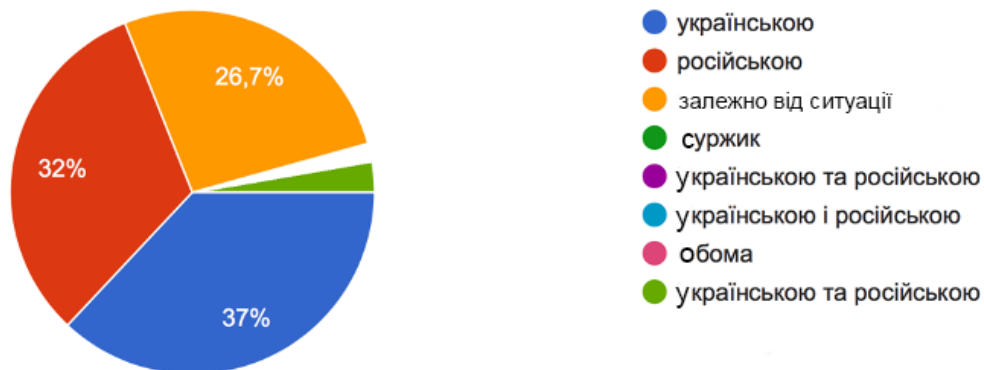
Три інші групи респондентів у цьому опитуванні, які обирали відповіді «переважно українська», «переважно російська» і «українська та російська однаковою мірою» для характеристики мовної ситуації в родині, кількісно складають 32,1%. Цей досить високий показник «невизначеності» щодо домінуючої для родини мови демонструє, по суті, білінгвальність родинних практик, що, очевидно, впливає і на мовленнєву поведінку дітей.

Деякі інші кількісні показники стосовно мови родинного спілкування містить опитування, яке охопило батьків більшості муніципальних дитячих садочків міста Києва «Українська мова з дитячого садка». Для батьків цієї групи респондентів майже однаково розподілилися відповіді між українською мовою (37%) та російською мовою (32%). Цей факт домінуючості російської мови для родин насамперед свідчить про її комунікативну потужність у неформальному спілкуванні (див. діаграму 2).

Показник ситуативності мови родинного спілкування і її залежність від комунікативних обставин у цьому опитуванні є також досить високим і складає 26,7% (див. діаграму 2).

Діаграма 1. Мова вашого родинного спілкування (140 відповідей)

Діаграма 2. Якою мовою Ви спілкуєтеся вдома (20 562 відповіді)

Результати опитувань щодо кількісних показників мови родинного спілкування підтверджують факт поширення різних форм українсько-російської двомовності. Така велика кількість білінгвальних родин, які віддають перевагу контактній мові в неформальному спілкуванні, є до певної міри тривожною, оскільки важливість сімейної мовної політики не варто недооцінювати, адже саме вона формує подальшу траєкторію мовленнєвого розвитку дітей, безпосередньо пов'язана з успіхами дітей у шкільному навчанні. Зрозуміло, що оцінка важливості мовленнєвого середовища залежить від підходу до визначення механізмів засвоєння мови: або ми дотримуємося функціонально-конструктивістського підходу із його культивуванням відповідного середовища та низки соціальних мовних факторів, що визначають подальший мовленнєвий розвиток людини; або генеративного підходу з універсальною граматикую та «вмонтованим» у мозок приладдям, що визначає параметри та орієнтири мовленнєвого розвитку. З урахуванням того, що обидва підходи мають логічне обґрунтування, все ж таки хочемо звернути увагу на те, що ми говоримо саме про оволодіння мовою у процесі спілкування (acquisition), а не у процесі системного навчання (learning), тому мовне середовище, де розвиває свої мовленнєві навички дитина, для української мовної ситуації є майже визначальним чинником [14]. Останні дослідження з білінгвології також підтверджують цю думку, і навіть дещо розширюють її: до соціальних факторів та мовного середовища, що визначають напрям та шляхи засвоєння мови дитиною,

додається мовленнєва поведінка дорослих, що перебувають поряд із дитиною і, по суті, свою мовленнєвою поведінкою, навіть не завжди усвідомленою, спонукають дитину до оволодіння мовою та формування певних мовних навичок і компетенцій.

Не менш актуальними є дані про білінгвальність частини київських родин із дітьми, що є ранніми білінгвами, і для осмислення не лише послідовного, але й одночасного білінгвізму та супровідних понять, таких, наприклад, як «рідна мова», і про критичність темпорального критерію його засвоєння. Найбільш поширеним серед мовознавців є погляд на вікову кореляцію з поняттям «рідна мова»: якщо оволодіння мовою починається у віці до трьох років, коли ще невисокий за кількістю показник словникового запасу та дитина використовує переважно прості синтаксичні конструкції, ми можемо говорити про другу рідну мову; якщо ж нова мова потрапляє в життя дитини після трьох років, коли вже є ознаки формування морфології, тобто коли дитина усвідомлює правильний вибір потрібної морфологічної форми (відмінок, час дієслова тощо), варто визначати цю мову як другу, але не рідну.

Таким чином, батьки при усвідомленні чи не дуже стратегії мовного виховання, що реалізується в сімейній мовній політиці, задають параметри для реалізації закономірних принципів мовленнєвого онтогенезу. Дискусійним у ситуації з процесом соціалізації і переходом із первинного до вторинного соціумів є момент неможливості вплинути на мовленнєву ситуацію, де перебуває дитина із певними мовними сімейними орієнтирами. Тобто досить

типовою, зважаючи на кількісні дані поширення родинних білінгвальних практик, є ситуація, коли батьки не планували виховувати свою дитину як українсько-російського білінгва, але дитячий мовний колектив, репрезентований дітьми з різними домінуючими мовами, вносить свої корективи: відбувається процес оволодіння мовою через спілкування із носіями.

Важливим критерієм, який варто брати до уваги при характеристиці мовних практик дітей дошкільного віку, є перемикання кодів. Батьки дошкільнят зауважили, що досить часто діти змінюють мову спілкування, інколи орієнтуючись на обставини комунікативного акту. Для 48,5% дітей кодове перемикання є однією з поширених практик, що свідчить про формування раннього активного білінгвізму між близькоспорідненими мовами через соціалізацію і дитячі колективи (див. діаграму 3).

З огляду на ранній вік та особливості мовленнєвого розвитку, зазвичай, усі діти-білінгви проходять фазу мовного змішування незалежно від білінгвальної пари. Але потрібно звернути увагу, що для певної категорії українських дітей ситуація мовного змішування стає нормою, особливо якщо сімейна мовна політика стимулює до цього вибірковістю ситуацій, що корелює із варіативністю мов. Білінгвальні сімейні мовні практики та двомовні дитячі колективи розхитують норми контактних мов, створюють ситуацію неконтрольованого змішування у мовленні, яке загрожує якості подальшого функціонування української мови. Вікові особливості раннього білінгвізму накладають відбиток на ті мовленнєві коди, якими дитина оволоділа. Певна обмеженість словникового запасу та його поповнення шляхом залучення лексем контактної мови, недоформованість граматичної системи та неусвідомлення всього спектру граматичних форм і категорій призводять до гібридизації словоформ і синтаксичних конструкцій у дітей-білінгвів [13]. Лінгвістичні механізми утворення мішаних форм дитячого мовлення та регулярне і варіантне утворення українсько-російських словотвірних гібридів потребує додаткового вивчення та осмислення, напрацювання особливої методики викладання української мови для дітей-білінгвів із метою корегування мовленнєвої поведінки.

Висновки та перспективи досліджень. Отже, активний незбалансований білінгвізм є однією з ознак мовної ситуації у дитячих колективах України. Сімейна мовна політика здебільшого є лояльною до українсько-російської двомовності, а батьки як представники первинного для дитини соціуму і своєрідні мовні «взірці» та «орієнтири» досить часто демонструють відсутність мовної стійкості, перемикаючись з мови на мову – залежно від комунікативних умов. Критично важливим є не лише початок соціалізації, коли дитина знайомиться з новими мовними практиками і виробляє свої власні, але і процес соціалізації, бо він потребуватиме насамперед батьківського корегування мовленнєвої поведінки. Очевидно, частою є ситуація, коли діти до моменту потрапляння в садочок не були білінгвами, але в таких комунікативних обставинах і білінгвальному середовищі вони досить часто і вельми швидко стають активними білінгвами. Процес соціалізації передбачає спілкування, тому діти шукають можливості для спілкування з однолітками. Неоднорідність мовного середовища, тобто фактичний білінгвізм, свідчить, що значна частка дітей дошкільного віку, які відвідують дошкільні заклади освіти міста Києва, є українсько-російськими двомовними з різним ступенем активності двомовних мов: від пасивного сприйняття мови до активного використання. Складна мовна ситуація в дитячих колективах міста Києва вимагає більш активного втручання з боку держави, а саме – дошкільних закладів освіти, що мають брати до уваги комунікативну активність близькоспоріднених мов та стримувати поширення мішаних форм українсько-російського мовлення серед дітей-білінгвів, зокрема корегувальними навчальними програмами. Більшість батьків, які взяли участь в опитуванні, підтверджують тезу про негативний вплив масової українсько-російської двомовності на українськомовну компетенцію дітей, адже часте перемикання мовних кодів призводить до появи помилок інтерференційного характеру, поширення мішаних форм мовлення серед дітей-білінгвів.

Подальші наукові розвідки та дослідження мають дати відповіді на багато практичних питань щодо прагматичних аспектів мовних практик дітей-білінгвів.

Діаграма 3. Ваша дитина (діти) під час спілкування зі сторонніми людьми (інші діти, дорослі) може змінити мову спілкування (українська / російська мови) (140 відповідей)

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л. К вопросу о многоязычии в детском возрасте. Москва : Педагогика, 1983. Т. 3 : Проблемы развития психики. 368 с.
2. Данилевська О. Типи мовної поведінки київських школярів. *Українська мова*. 2013. № 2. С. 56–67.
3. Засекіна Л. Мовна особистість у сучасному соціальному просторі. *Соціальна психологія*. 2007. № 5 (25) Д. С. 82–90.
4. Психологія мовлення і психолінгвістика : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Л. О. Калмикова, Г. В. Калмиков, І. М. Лапшина, Н. В. Харченко; за заг. ред. Л. О. Калмикової. Київ : Переяслав-Хмельницький педагогічний інститут, в-во «Фенікс», 2008. 245 с.
5. Auer P. *Bilingual Conversation*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing, 1984, 116 p.
6. Bialystok E. *Bilingualism in development: Language, literacy, and cognition*. Cambridge, UK : Cambridge University Press, 2001. 304 p.
7. Cummings J. The Entry and Exit Fallacy in Bilingual Education. *The Journal for the National Association for Bilingual Education (NABE Journal)*. 1980. Vol. 4. No. 3. P. 25–59.
8. Evrin M., Osgood C. Second language learning and bilingualism. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1954. Vol. 49 (Suppl.). P. 139–149.
9. King K., Fogle L. Bilingual parenting as good parenting: Parents' perspectives on family language policy for additive bilingualism. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. 2006. Vol. 9. Issue 6. P. 695–712.
10. Lambert W. E. *Language, psychology, and culture*. Palo Alto, CA, US : Stanford Univ. Press, 1972. 362 p.
11. Lee P. Cognitive development in bilingual children : A case for bilingual instruction in early childhood education. *The Bilingual Research Journal*. 1996. Vol. 20. No. 3&4. P. 499–522.
12. Leopold W. F. *Speech development of a bilingual child: A linguist's record: in 4 vols. Vol. 1: Vocabulary growth in the first two years*. Evanston (Ill) : Northwestern Univ. Press, 1939/1954. 188 p.
13. Quay S., Montanari S. Early bilingualism : From differentiation to the impact of family language practices. *E. Nicoladis & S. Montanari (Eds.). Bilingualism across the lifespan : Factors moderating language proficiency*. 2016. P. 23–42.
14. Smith-Christmas C. What Is Family Language Policy? *C. Smith-Christmas. Family Language Policy: Maintaining an Endangered Language in the Home*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2016. P. 1–19.
15. Tomasello M. The usage-based theory of language acquisition. *Edith L. Bavin (Ed.). The Cambridge handbook of child language*. Cambridge : Cambridge Univ., 2009. P. 69–87.

REFERENCE

1. Vygotskiĭ, L. (1983). K voprosu o mnogoyazychii v detskom vozraste [The question of multilingualism in childhood]. Moskva : Pedagogika, 3 (“Problemy razvitiya psikhiki”) [Problems of development of the psyche] [in Russian].
2. Danylevska, O. (2013). Typy movnoĭ povedinky kyĭvskykh shkoliariv [Types of Linguistic Behavior of Kyiv Students]. *Українська мова*, 2, 56–67 [in Ukrainian].
3. Zasekina, L. (2007). Movna osobystist u suchasnomu sotsialnomu prostori [Linguistic personality in the modern social space]. *Sotsialna psykholohiia*, 5 (25) D., 82–90 [in Ukrainian].
4. Psykholohiia movlennia i psykholinhvistyka [Psychology of speech and psycholinguistics]: navchalnyĭ posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv / L. O. Kalmykova, H. V. Kalmykov, I. M. Lapshyna, N. V. Kharchenko; za zah. red. L. O. Kalmykovoĭ. Kyiv: Pereiaslav-Khmelnitskyĭ pedahohichnyĭ instytut, v-vo “Feniks”, 2008 [in Ukrainian].
5. Auer, P. (1984). *Bilingual Conversation*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing.
6. Bialystok, E. (2001). *Bilingualism in development: Language, literacy, and cognition*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
7. Cummings, J. (1980). The Entry and Exit Fallacy in Bilingual Education. *The Journal for the National Association for Bilingual Education (NABE Journal)*, 4 (3), 25–59.
8. Evrin, M., Osgood, C. (1954). Second language learning and bilingualism. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 49 (Suppl.), 139–149.
9. King, K., Fogle, L. (2006). Bilingual parenting as good parenting: Parents' perspectives on family language policy for additive bilingualism. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 9 (6), 695–712.
10. Lambert, W. E. (1972). *Language, psychology, and culture*. Palo Alto, CA, US: Stanford Univ. Press.
11. Lee, P. (1996). Cognitive development in bilingual children: A case for bilingual instruction in early childhood education. *The Bilingual Research Journal*, 20 (3&4), 499–522.
12. Leopold, W. F. (1954). *Speech development of a bilingual child: A linguist's record: in 4 vols. Vol. 1: Vocabulary growth in the first two years*. Evanston (Ill): Northwestern Univ. Press.
13. Quay, S., Montanari, S. (2016). Early bilingualism: From differentiation to the impact of family language practices. *E. Nicoladis & S. Montanari (Eds.). Bilingualism across the lifespan: Factors moderating language proficiency*, 23–42.
14. Smith-Christmas, C. (2016). What Is Family Language Policy? *C. Smith-Christmas. Family Language Policy: Maintaining an Endangered Language in the Home*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1–19.
15. Tomasello, M. (2009). The usage-based theory of language acquisition. *Edith L. Bavin (Ed.). The Cambridge handbook of child language*. Cambridge: Cambridge Univ., 69–87.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Баранська Леся Богданівна – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, аспірант кафедри української мови

Бачинська Галина Василівна – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов

Бузько Світлана Андріївна – Криворізький державний педагогічний університет, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови

Вербовецька Оксана Степанівна – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов

Вільчинська Тетяна Пилипівна – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри загального мовознавства і слов'янських мов

Вусик Ганна Леонідівна – Бердянський державний педагогічний університет, доцент, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та славістики

Добровольська Оксана Ярославівна – Донецький національний університет імені Василя Стуса, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри англійської філології

Долинський Євген Володимирович – Хмельницький національний університет, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри германської філології та перекладознавства

Іванишин Юлія Владиславівна – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, магістр

Кісь Єлизавета Богданівна – Львівський національний університет імені Івана Франка, аспірант кафедри української мови імені професора Івана Ковалика

Кулик Олена Дмитрівна – Університет Григорія Сковороди в Переяславі, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри української лінгвістики і методики навчання

Кшановський Олег Чеславович – Інститут мовознавства імені О. О. Потебні Національної академії наук України, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник

Легка Леся Іванівна – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови

Луньова Тетяна Володимирівна – Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської та німецької філології

Мельник Любов Богданівна – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови

Мицак Ірина Володимирівна – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, бакалавр

Науменко Наталія Валентинівна – Національний університет харчових технологій, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов професійного спрямування

Овсієнко Людмила Миколаївна – Київський університет імені Бориса Грінченка, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри української мови

Панченко Олена Іванівна – Дніпровський університет імені Олеся Гончара, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців

Прокопович Лідія Сигізмундівна – Мукачівський державний університет, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри філологічних дисциплін та соціальних комунікацій

Сменова Людмила Віталіївна – Український державний університет залізничного транспорту, кандидат філологічних наук, фахівець інформаційно-консультаційного центру

Стецик Марія Степанівна – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови

Чаварга Анна Петрівна – Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», викладач української мови Центру доуніверситетської підготовки та роботи з іноземними громадянами факультету післядипломної освіти та доуніверситетської підготовки

Чаган Оксана Іванівна – Національна академія сухопутних військ, старший викладач кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ

Шевчук-Клюжева Ольга Василівна – Київський університет імені Бориса Грінченка, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови

Dr Levchuk Pawel – Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Assistant Professor

Stapor Monika – Oslo Metropolitan University, Phd candidate

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ДРОГОБИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Серія: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ
(МОВОЗНАВСТВО)

№ 17 2022

Макетування та верстка

Наталія Кузнєцова

Дизайн обкладинки

Олег Лазебний

Здано до набору 06.06.2022 р. Підписано до друку 24.06.2022 р.

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 18,83

Замов. № 0622/251. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.